

ARCHIWUM NARODOWE W KRAKOWIE

Krakowski Rocznik Archiwalny

XXXI

ISSN 1233-2135
e-ISSN 2720-0833
KRAKÓW 2025

Krakowski Rocznik

Archiwalny

XXXI

THE NATIONAL ARCHIVES IN KRAKOW

**Krakow Archives
Annual**

XXXI

KRAKOW 2025

ARCHIWUM NARODOWE W KRAKOWIE

**Krakowski Rocznik
Archiwalny**

XXXI

KRAKÓW 2025

Krakowski Rocznik Archiwalny, t. XXXI

Rada Naukowa

Iwona Drąg-Korga, Marek Ďurčanský, Krystyna Jelonek-Litewka, Maria Kocójowa, Bożena Lesiak-Przybył, Rita Majkowska, Krzysztof Ożóg, Zenon Piech, Janina Stoksik

Redaktor Naczelny

Kamila Follprecht

Sekretarz Naukowy

Anna Sokół

Aldona Warzecha

Recenzenci tomu

Sławomir Dryja, Karolina Grodziska, Leszek Hońdo, Katarzyna Jaskółka-Leśniak, Wojciech Krawczuk, Zdzisław Noga

Redakcja techniczna: Aldona Warzecha

Opracowanie tekstu i korekty: Zofia Wyżlińska

Tłumaczenie na język angielski: Ian Corkill

Projekt graficzny okładki: Łukasz Kocój

Opracowanie graficzne i DTP: Jakub Filip, Tomasz Filip

Druk i oprawa: Poligrafia Salezjańska, ul. Michała Bałuckiego 8, 31-318 Kraków

Teksty zamieszczone w czasopiśmie objęte są licencją niewyłączną
Creative Commons Uznanie autorstwa (CC-BY)

Wydanie I, Kraków 2025

Wersją pierwotną czasopisma jest wersja papierowa

ISSN 1233-2135, e-ISSN 2720-0833

Nakład: 300 egz.

Adres redakcji

Archiwum Narodowe w Krakowie

31-510 Kraków, ul. Rakowicka 22E

Tel. +48 (12) 370-56-00

e-mail: redakcja@ank.gov.pl

www.kra.ank.gov.pl

SPIS TREŚCI

ARTYKUŁY	9
Kamila Follprecht, Źródła do dziejów krakowskich cechów cukierników, piekarzy i rzeźników w zasobie Archiwum Narodowego w Krakowie	11
Katarzyna Moskal, Na zebraniu, w gospodzie i w kaplicy. Przedmioty związane z działalnością krakowskich cechów piekarzy i rzeźników	41
Mateusz Król, Rzeźnicy krakowscy i ich „zaginione” księgi cechowe. Uwagi odnośnie do najstarszych dziejów tego zgromadzenia w świetle źródeł miejskich i cechowych	63
Mikołaj Walkowicz, Obieg informacji w XVI-wiecznym systemie celnym Korony i kopiariusz krakowskiej komory celnej z drugiej połowy XVI w. – studium przypadku	89
Przemysław Jędrzejewski, Najstarsza księga cechu piekarskiego w Kętach jako źródło do badań nad rzemiosłem XVII–XIX stulecia	115
Anna Żalińska, Dorota Lewicka, Synagoga Stowarzyszenia „Chaduschim” w Tarnowie w świetle źródeł archiwalnych	131
Z ZAGADNIEŃ ARCHIWISTYKI	153
Paulina Wierzbą, Archiwum Grodzkiego Urzędu Pracy w Krakowie – historia, funkcjonowanie, zasób	155
MISCELLANEA	181
Grażyna Spyрка, Panna Kruszyńska i jej najbliżsi	183
KRONIKA	199
Gra planszowa „Jeszcze jedno lato 1914–1918” – podsumowanie projektu strategicznego pn. „Edukacyjna gra planszowa Wielka Wojna” (Anna Sokół)	201
Sprawozdanie z realizacji projektu strategicznego Archiwów Państwowych „Utworzenie centrum wiedzy o archiwach i dokumentach na ziemiach polskich wraz z centrum kompetencyjnym dla sieci Archiwów Państwowych w obszarze edukacji” (2023–2025) (Aldona Warzecha)	212

Między tradycją a współczesnością. „Krakowskie seminarium cechowe. Rzemiosło spożywcze wczoraj i dziś” oraz debata jubileuszowa „Krakowskiego Rocznika Archiwalnego” (Aldona Warzecha)	216
Świętowanie 1000-lecia królewskich koronacji oraz inne wydarzenia popularyzatorskie realizowane w Archiwum Narodowym w Krakowie od 1 października 2024 r. do 30 września 2025 r. (Lilianna Pochwalska)	220
Aktywność naukowa oraz popularyzacyjna Archiwum Nauki PAN i PAU w drugiej połowie 2024 r. oraz w pierwszej połowie 2025 r. (Paulina Krzywda)	225
Sprawozdanie z konferencji „Forum Samorządowych Centrów Usług Wspólnych”, Warszawa 9 czerwca 2025 r. (Łukasz Wróblewski)	230
 WYKAZ SKRÓTÓW	 237
SPIS ILUSTRACJI	241
INDEKS NAZWISK	245
INDEKS NAZW GEOGRAFICZNYCH	257

CONTENTS

PAPERS	9
Kamila Follprecht, Sources on the history of the Krakow guilds of confectioners, bakers and butchers in the resources of the National Archives in Krakow	11
Katarzyna Moskal, At meetings, in the inn, and in the chapel. Objects related to the activities of Krakow's guilds of bakers and butchers	41
Mateusz Król, Butchers of Krakow and their "lost" guild books. Notes on the oldest history of the confraternity based on city and guild sources	63
Mikołaj Walkowicz, Information flow in the 16 th century customs system of the Crown and the register of the Krakow customs house from the second half of the 16 th century – a case study	89
Przemysław Jędrzejewski, The oldest book of the bakers' guild in Kęty as a source for research on the crafts of the 17 th –19 th centuries	115
Anna Żalińska, Dorota Lewicka, The "Chaduschim" Association Synagogue in Tarnów in the light of archival sources	131
ARCHIVAL SCIENCE ISSUES	153
Paulina Wierzbą, Archives of the Municipal Employment Office in Krakow – history, functioning, resources	155
MISCELLANEA	181
Grażyna Spyрка, Miss Kruszyńska and her closest relatives	183
CHRONICLE	199
The board game "One More Summer 1914–1918" – a summary of the strategic project entitled "The Great War Educational Board Game" (Anna Sokół)	201
Report on the implementation of the strategic project of the State Archives "Creation of a centre of Knowledge regarding archives and documents in Poland, together with a centre of excellence for the network of state archives in the field of education" (2023–2025) (Aldona Warzecha)	212

Between Tradition and Modernity. “Krakow Guild Seminar. Food Crafts Past and Present” and the anniversary debate of the “Krakow Archival Annual” (Aldona Warzecha)	216
Celebration of the 1000 th anniversary of royal coronations and other popularization events carried out at the National Archives in Krakow from 1 October 2024 to 30 September 2025 (Lilianna Pochwalska)	220
Scientific and popularization activity of the Archive of Science of the Polish Academy of Sciences and the Polish Academy of Arts and Sciences in the second half of 2024 and the first half of 2025 (Paulina Krzywda)	225
Report from the conference “Forum of Local Government Shared Services Centres”, Warsaw, 9 June 2025 (Łukasz Wróblewski)	230
ABBREVIATIONS USED	237
LIST OF ILLUSTRATIONS	241
INDEX OF NAMES	245
INDEX OF PLACE NAMES	257

Artykuły

Kamila Follprecht

ORCID: 0000-0002-0776-7576

Archiwum Narodowe w Krakowie

Źródła do dziejów krakowskich cechów cukierników, piekarzy i rzeźników w zasobie Archiwum Narodowego w Krakowie

**Sources on the history of the Krakow guilds of confectioners, bakers
and butchers in the resources of the National Archives in Krakow**

SŁOWA KLUCZOWE: Kraków, Archiwum Narodowe w Krakowie, cechy rzemieślnicze, stowarzyszenia przemysłowe, archiwalia cechowe

KEY WORDS: Krakow, National Archives in Krakow, craft guilds, industrial associations, guild archives

ABSTRAKT: Cechy rzemieślnicze w Krakowie funkcjonowały zasadniczo bez zmian od średniowiecza do 1860 r., kiedy władze austriackie ustawą przemysłową przekształciły je w stowarzyszenia przemysłowe działające w oparciu na statutach. Po 1945 r. władze PRL zakończyły działalność dawnych cechów, w 1951 r. powołano Cech Rzemiosł Różnych w Krakowie, skupiający m.in. rzemieślników branży spożywczej: rzeźników, wędliniarzy, piekarzy i cukierników. Artykuł prezentuje zachowaną w zasobie Archiwum Narodowego w Krakowie dokumentację cechów skupiających cukierników, piekarzy i rzeźników oraz instytucji i urzędów nadzorujących ich funkcjonowanie od XV do XX w.

ABSTRACT: Craft guilds in Krakow operated practically unchanged from the Middle Ages until 1860, when the Austrian authorities, by issuing an industrial act, transformed them into industrial associations operating on the basis of statutes. After 1945, the authorities of the Polish People's Republic closed down the former guilds, and in 1951 the Guild of Various Crafts was established in Krakow, bringing together, among others, food industry craftsmen: butchers, meat makers, bakers, and confectioners. The article presents the documentation of guilds of confectioners, bakers, and butchers, as well as the institutions and offices supervising their functioning from the 15th to the 20th century, preserved in the resources of the National Archives in Krakow.

W czasach Wolnego Miasta Krakowa zmodyfikowano obowiązujące od średniowiecza przez wieki zasady funkcjonowania krakowskich cechów rzemieślniczych zrzeszających rzemieślników jednego lub pokrewnych zawodów¹. Dopiero ogłoszona cesarskim patentem z 1859 r. ustawa przemysłowa, obowiązująca od maja 1860 r.² także w Królestwie Galicji i Lodomerii, wprowadzała tak radykalne zmiany, że postrzegano je nawet jako likwidację cechów. Jednak cechy nie zostały wówczas zlikwidowane, a jedynie przekształcone w stowarzyszenia przemysłowe działające na określonych ustawą zasadach, w oparciu na statutach opracowanych przez członków cechu pod nadzorem Magistratu, a zatwierdzonych przez lwowskie Namiestnictwo³. Dodatkowe zmiany wprowadziła nowelizacja ustawy przemysłowej z 1883 r.⁴

Prezes Towarzystwa Naukowego Krakowskiego, przedstawiając działania podjęte w 1860 r., stwierdził:

gdy w skutek wydanych rozporządzeń cechy rzemieślnicze rozwiązane zostały, już zaś każdy z nich przechowywał mniej więcej dawne dokumenta swego zawiązania, urzędzeń, przywilejów, tudzież sprzęty i różne oznaki; gdy wszystko to po dokonaniem rozwiązaniu, w ręku prywatnem tracić by musiało znaczenie, gdy tymczasem przechowane w zbiorze publicznym, nie tylko ocalałoby na dłużej, ale nadto, w tym tylko razie, stałoby się mogło

¹ „Dziennik Rozporządzeń Rządowych Wolnego, Niepodległego i Ściśle Neutralnego Miasta Krakowa i jego Okręgu” 1821, nr 78 Dziennika Głównego Senatu; „Dziennik Praw z roku 1843”, nr 2650 Dziennika Głównego Senatu; Walentyna Najdus, *Ewolucja stowarzyszeń rzemieślników galicyjskich w latach 1772–1918*, [w:] *Drobnomieszczaństwo XIX i XX wieku. Studia*, t. 3, red. Stefania Kowalska-Glikman, Warszawa 1992, s. 81–88.

² „Landes-Regierungs-Blatt für das Krakauer Verwaltungsgebiet Jahrgang 1859, Erste Utheilun LXI Stück. Dziennik Rządu Krajowego dla Okręgu Administracyjnego Krakowskiego rok 1859 Oddział pierwszy zeszyt LXI” 1860, nr 237, s. 64–676.

³ W. Najdus, *Ewolucja stowarzyszeń rzemieślników galicyjskich...*, s. 81–88.

⁴ Józef Aleksander Hibl, *Ustawa przemysłowa według patentu ces. z dnia 20 grudnia 1859 L. 227 Dz.u.p. i noweli z dnia 15 marca 1883 L. 39 Dz.u.p. z motywami ciał ustawodawczych i rezolucjami Izby poselskiej, tudzież odnośnemi ustawami, rozporządzeniami i orzeczeniami*, Lwów 1883.

naukowo korzystnem. Pomnąc więc na to Towarzystwo Naukowe, zgodnie z przedstawieniem swego Oddziału archeologii, poczyniło do władz rządowych stosowne kroki, ażeby nadmienione zabytki, bądź jako własność, bądź tytułem depozytu, w zbiorach jego złożone zostały⁵.

W marcu 1877 r. prof. Józef Łepkowski c.k. Konserwator Zabytków w Galicji Zachodniej przedstawił Radzie Miejskiej wniosek w sprawie opieki nad pamiątkami cechowymi poprzez utworzenie Muzeum Miejskiego, pisząc:

miłość pamiątek ojczystych przechowała w rękach naszych Panów Cechowych ich przywileje, dokumenta, skrzynie ozdobne (lady), pieczęcie, buzdługany, regimentarze, choraągwie, wyroby na majstrów, konwie, roztruchany, wilkomy i różne inne zabytki, znane krajowi i nauce z dwóch wystaw starożytności urządzonych w Krakowie w latach 1858 i 1872, a objęte ich katalogami⁶.

Nastawienie ówczesnych krakowskich rzemieślników do dawnych tradycji było różne, co zauważamy w korespondencji z Magistratem prowadzonej w 1896 r. Tytułem przykładu Jerzy Werner, starszy cechu szewskiego napisał:

cech szewców w Krakowie istnieje od wieków, nigdy nie był rozwiązany i tylko na podstawie ustawy przemysłowej z r. 1883 został zreorganizowany, przeto majątek, pamiątki, jako też i inne tradycyjne obchody, nie przeszły w ręce „Stowarzyszenia”⁷.

Zaś Ignacy Marek, prezes Stowarzyszenia cechu krawieckiego stwierdził:

Tutejsze stowarzyszenie krawców, a dawnej nazwy „cech krawiecki” już od wieków istniało i miało swoje statuta nadane i własnoręcznie podpisane przez królów polskich i wszelkie zapisy na tenże cech przeznaczone były własnością stowarzyszenia czyli cechu krawieckiego. Po wprowadzeniu w życie ustawy z roku 1859, z którą to chwilą dawne cechy rozwiązano, tutejszy cech dalej istniał, bo miał członków ludzi dobrej woli, którzy wiedząc, że przez rozwiązanie stowarzyszeń zawodowych rękodzielnikom krzywdę wyrządzono, sami się w stowarzyszeniu skupiali i jak dawniej, tak i później wybierali swój zarząd cechowy i zebrania członków co roku się odbywały. Przez zaprowadzenie ustawy z dnia 15 marca 1883 Dz.u.p L. 39 tutejsze stowarzyszenie tylko przerobiło swój

⁵ Józef Majer, *Zdanie sprawy z czynności c.k. Towarzystwa naukowego Krakowskiego dokonanych w r. 1860, odczytane na publicznem posiedzeniu tegoż Towarzystwa w d. 23 lutego 1861 r.*, „Rocznik ces. król. Towarzystwa Naukowego Krakowskiego. Poczet trzeci” 1861, t. 5 (28), s. 13.

⁶ ANK, Zbiór ikonograficzny Jana Augustyna, sygn. 29/673/861.

⁷ ANK, Akta miasta Krakowa, sygn. 29/33/IT 740d, s. 21.

statut dawny, na nowy w myśl postanowień cyt. ustawy, ale wszelkie prawa i zobowiązania dawnego cechu przelane zostały na teraźniejsze stowarzyszenie cechu krawców w Krakowie⁸.

Zmieniała się jednak rola cechów i zasady ich działania, staropolskie królewskie przywileje i dawne księgi cechowe straciły praktyczne znaczenie. W czerwcu 1887 r. Rada Miejska powołała Archiwum Aktów Dawnych Miasta Krakowa z siedzibą w budynku przy ulicy Siennej 16⁹, które „obejmuje przywileje, księgi i akta dawnych miast Krakowa, Kleparza, Kazimierza, tudzież jurydyk, które w ich obrębie niegdyś istniały i niektórych wsi przyległych”¹⁰. Już w 1891 r. Archiwum otrzymało w depozyt „ładę b. stowarzyszenia chirurgów, zawierającą 23 dokumenta, skrzynię z księgami cechu chirurgów”¹¹. W 1894 r. kierujący Archiwum Stanisław Krzyżanowski pisał:

na tem miejscu wspomnieć wypada jeszcze o depozytach cechowych, o których pozyskanie Zarząd archiwum bez przestanku się stara, nie chcąc, by te zabytki dawnej przeszłości nieraz bezpowrotnie zaginęły. Zarząd archiwum jest przekonany, że cechy, skoro o organizacji i bezpieczeństwie archiwum się dowiedzą i ułatwienia wszelkie, jakie im Zarząd archiwum daje, poznają, zechcą same, nie tracąc całkiem swoich praw własności, zabytki swoje opiece tej instytucji publicznej powierzać¹².

Wobec gromadzenia w Archiwum nie tylko dokumentacji, ale i przedmiotów zabytkowych, w 1899 r. Rada Miejska powołała Muzeum Historyczne Miasta Krakowa działające w ramach Archiwum, gromadzące zabytki przeszłości miasta¹³.

⁸ Ibidem, sygn. 29/33/IT 740d, s. 27–28.

⁹ „Dziennik rozporządzeń dla stoł. król. miasta Krakowa” z 8 sierpnia 1887, R. 8, nr 11, s. 109–110.

¹⁰ Statut Archiwum aktów dawnych m. Krakowa uchwalony na posiedzeniu pełnej Rady miejskiej w dniu 23 czerwca 1890, „Dziennik rozporządzeń dla stoł. król. miasta Krakowa” z 10 września 1890, R. 11, nr 9, s. 84.

¹¹ *Sprawozdanie archiwaryusza dr. Stanisława Krzyżanowskiego za rok 1891*, Kraków 1892, s. 3.

¹² *Sprawozdanie archiwaryusza dra Stanisława Krzyżanowskiego za rok 1894*, Kraków 1895, s. 4.

¹³ „Dziennik rozporządzeń dla stoł. król. miasta Krakowa” z 10 września 1899, R. 20, nr 9, s. 83.

W ten sposób od końca XIX w. do połowy XX w. w zasobie Archiwum Aktów Dawnych Miasta Krakowa znalazły się archiwalia¹⁴ i muzealia¹⁵ cechów działających dawniej na terenie Krakowa, Kazimierza i Kleparza, stanowiące obecnie 35 zespołów archiwalnych, obejmujących dokumentację 68 rzemiosł. To 398 dokumentów pergaminowych i papierowych oraz 672 księgi lub fascykuły akt luźnych z lat 1365–1979. Dodajmy do tego akta cechów wchodzące w skład zespołów archiwalnych: akt miasta Krakowa¹⁶, miasta Kazimierza¹⁷ i miasta Kleparza¹⁸, dokumenty w zbiorach dokumentów pergaminowych (zespół 29/657) i papierowych (zespół 29/658) oraz akta Katolickiego Cechu Zbiorowego w Podgórzu (zespół 29/196).

*

W 1905 r. Leonard Malik, przełożony Stowarzyszenia cukierników i pasztetników przekazał do Archiwum Aktów Dawnych Miasta Krakowa trzy dyplomy papierowe z lat 1766–1778 oraz pięć ksiąg z lat 1747–1869¹⁹. Dodatkowe materiały dotyczące cukierników i piernikarzy z lat 1907–1925 (3 j.a.) zostały przekazane w 1951 r. przez Cech piekarzy, młynarzy i cukierników²⁰. Archiwalia te w zasobie Archiwum stanowią zespół 29/133

¹⁴ Kamila Follprecht, Karolina Zięba, Paweł Ząbczyński, *Na drodze do współczesności. Archiwum Narodowe w Krakowie: Ludzie – Miejsca – Praca 1878–2021*, Kraków 2021, s. 9–10, 66, 194, 253; Kamila Follprecht, *Wzbogacanie zasobu archiwalnego poprzez dary. Przyczynek do dziejów Archiwum Narodowego w Krakowie i jego poprzedników w XIX–XXI w.*, „Krakowski Rocznik Archiwalny” 2021, t. 27, s. 137–165; eadem, *Zakup archiwaliów, muzealiów i księzek w Archiwum Aktów Dawnych Miasta Krakowa w latach 1890–1951*, [w:] *Archiwum Nauki PAN i PAU z perspektywy 20 lat. Rzeczywistość i wyzwania*, red. Paulina Krzywda, Tomasz Pudłocki, Kraków 2022, s. 33–65; *Księgi miejskie z obszaru Królestwa Polskiego (do roku 1600). Katalog*, red. Zdzisław Noga, Bartosz Drzewiecki, Warszawa–Kraków 2024, s. XIII, 150–152, 161–162, 351–368.

¹⁵ W 1945 r. Muzeum Historyczne Miasta Krakowa stało się samodzielną instytucją i opuszczając w 1950 r. budynek przy ul. Siennej przejęło gromadzone muzealia, w tym cechowe, Michał Niezabitowski, *Muzeum Historyczne Miasta Krakowa 1899–1996–2019*, Kraków 2021, s. 81–90.

¹⁶ ANK, Akta miasta Krakowa, sygn. 29/33/3010–3176, 3589, 3590.

¹⁷ ANK, Archiwum miasta Kazimierza pod Krakowem, sygn. 29/34/842–854.

¹⁸ ANK, Archiwum miasta Kleparza, sygn. 29/36/148–152.

¹⁹ ANK, Archiwum Państwowe w Krakowie, sygn. 29/819/128, s. 998a–d; *Sprawozdanie dra St. Krzyżanowskiego Dyrektora Archiwum Aktów Dawnych Miasta Krakowa za rok 1905*, Kraków 1906, s. 14.

²⁰ ANK, Archiwum Państwowe w Krakowie, sygn. 29/819/174, s. 1461–1475.

Cech pasztetników, traktierników, cukierników [i piernikarzy] w Krakowie 1747–1925²¹. Nazwa zespołu wskazuje na zmiany w środowisku piekarzy, które doprowadziły do powstania rzemiosła cukierniczego oraz współpracę pokrewnych zawodów. Cech piekarzy zrzeszał przedstawicieli różnych specjalizacji, m.in. piernikarzy, którzy wyodrębnili się w osobny cech w 1609 r. Pasztetnicy (wypiekający torty i pasztety z mąki pszennej i masła), od połowy XVIII w. nazywani także cukiernikami, w 1766 r. utworzyli własny cech (ich dziełem były ciasta, makarony, pasztety, galarety i kremy). Do cechu pasztetników należeli także traktiernicy, którzy wytwarzali pieczywo cukiernicze i pasztety na potrzeby własnych traktierni (podrzędna restauracja, jadłodajnia, garkuchnia)²².

W 1908 r. Leon Bałuk, starszy Stowarzyszenia białych piekarzy, przekazał do Krajowego Archiwum Aktów Grodzkich i Ziemskich w Krakowie 19 dokumentów, cztery księgi i druk, lecz niebawem depozyt odebrał, pozostawiając trzy księgi i druk, które Krajowe Archiwum przekazało do Archiwum Aktów Dawnych Miasta Krakowa²³. W 1913 r. Stowarzyszenie białych piekarzy przekazało do Archiwum Aktów Dawnych Miasta Krakowa 18 dyplomów pergaminowych z lat 1442–1669 i dyplom papierowy z 1893 r.²⁴ W marcu 1951 r. Cech piekarzy, młynarzy i cukierników przekazał do Archiwum księgi i fascykuły akt luźnych z lat 1589–1945 (70 j.a.)²⁵. W 1972 r. zakupiono w Antykwariacie Dom Książki dwa razem oprawione dokumenty pergaminowe z lat 1676 i 1697²⁶. Cech Rzemiosł Różnych w Krakowie w 2017 r. przekazał sześć ksiąg cechu piekarzy obejmujących

²¹ Inwentarz dostępny online w serwisie Szukaj w Archiwach: www.szukajwarchiwach.gov.pl/zespol/-/zespol/31069 (odczyt: 14.03.2025).

²² Zofia Homecka, „Zarys dziejów rzemiosła i cechu cukierniczego w Krakowie”, maszyn. z 1968 r., ANK, Spuścizna Zofii Homeckiej, sygn. 29/1914/3, s. 5–19; Ryszard Dzieszyński, *220 lat Cechu cukierników w Krakowie*, Kraków 1987, s. 3–7; Marcin Gadocha, *Cech piekarzy i handel chlebem w Krakowie w okresie nowożytnym*, Kraków 2012, s. 13–14, 174–178.

²³ ANK, Archiwum Państwowe w Krakowie, sygn. 29/819/131, s. 455, 459, 460a; *Sprawozdanie dra St. Krzyżanowskiego Dyrektora Archiwum Aktów Dawnych Miasta Krakowa za rok 1908*, Kraków 1909, s. 16.

²⁴ ANK, Archiwum Państwowe w Krakowie, sygn. 29/819/136, s. 935–943, 945a–g; *Sprawozdanie dra St. Krzyżanowskiego Dyrektora Archiwum Aktów Dawnych Miasta Krakowa za r. 1913*, Kraków 1914, s. 17.

²⁵ ANK, Archiwum Państwowe w Krakowie, sygn. 29/819/174, s. 1461–1475.

²⁶ ANK, Archiwum zakładowe, Księga nabytków Oddziału III, nr 294/1972.

lata 1621–1947²⁷, zaś w 2019 r. księgę z lat 1540–1628²⁸. Archiwalia te w zasobie Archiwum stanowią zespół 29/168 Cech piekarzy w Krakowie 1442–1947²⁹.

W kwietniu 1942 r. Archiwum Aktów Dawnych Miasta Krakowa przejęło, za pośrednictwem Propaganda und Kulturamt Zarządu Miejskiego, z siedziby Cechu rzeźników „Na Kotłowym” (zajętej przez Wirtschaftsamt) „dokumenty, akta i pamiątki tego cechu, jako pozbawione wszelkiej opieki i zagrożone zniszczeniem”³⁰. Zabezpieczono 44 dokumenty pergaminowe i papierowe oraz rękopisy wymienione w publikacji Adama Chmiela z 1930 r.³¹ oraz księgi i fascykuły korespondencji z okresu późniejszego. W 1961 r. wśród akt z okresu okupacji przekazanych przez Bibliotekę Jagiellońską znajdowała się księga cechu rzeźników z lat 1930–1936³². W 1980 r. księgę sesjonalną cechu z lat 1850–1979 Wojewódzkiemu Archiwum Państwowemu w Krakowie ofiarował Edward Futro, który „otrzymał on ją od Józefa Dużyka, cechmistrza, parę lat po wojnie i przechowywał pieczołowicie do dnia dzisiejszego uzupełniając aktualnymi zapiskami”³³. W 2008 r. zakupiono dyplom czeladniczy z 1919 r.³⁴ Archiwalia te w zasobie Archiwum stanowią zespół 29/176 Cechy rzeźników w Krakowie, Kazimierzu i Kleparzu 1494–1979³⁵.

*

Gromadzone przez wieki najważniejsze dokumenty cechowe wraz z najcenniejszymi przedmiotami jako „skarb” były składane w ladzie, czyli skrzyni cechowej³⁶. W zasobie Archiwum przechowywane są oryginalne

²⁷ ANK, Archiwum zakładowe, sygn. 382/55 (znak sprawy DN.512.14.2017).

²⁸ Ibidem, sygn. 445/52 (znak sprawy DN.512.26.2019).

²⁹ Inwentarz dostępny online w serwisie Szukaj w Archiwach: www.szukajwarchiwach.gov.pl/zespol/-/zespol/31103 (odczyt: 14.03.2025).

³⁰ ANK, Archiwum Państwowe w Krakowie, sygn. 29/819/165, s. 255–279.

³¹ Adam Chmiel, *Rzeźnicy krakowscy*, Kraków 1930, s. 323–338.

³² ANK, Archiwum Państwowe w Krakowie, sygn. 29/819/282, s. 91 (dawna sygn. IT 1411).

³³ ANK, Archiwum zakładowe, sygn. 1/50 (znak sprawy 52–8/80).

³⁴ Ibidem, sygn. 186/18 (znak sprawy DN 52–8/08).

³⁵ Inwentarz dostępny online w serwisie Szukaj w Archiwach: www.szukajwarchiwach.gov.pl/zespol/-/zespol/31111 (odczyt: 14.03.2025).

³⁶ Adam Chmiel, *Organizacja miejska i cechów*, „Rocznik Krakowski” 1904, t. 6, s. 57; idem, *Rzeźnicy krakowscy...*, s. 211; M. Gadocha, *Cech piekarzy...*, s. 52–53.

dokumenty pergaminowe i papierowe omawianych cechów: pasztetników/cukierników (1766, 1778)³⁷, piekarzy (1442–1785)³⁸ i rzeźników (1494–1791)³⁹. Są to statuty (artykuły) cechowe, opracowywane i modyfikowane przez członków cechu, zatwierdzone przez rajców (Krakowa, Kleparza, Kazimierza), na podstawie których funkcjonowały cechy i rzemieślnicy w nich zgromadzeni. Cechy przedstawiały statuty kolejnym władcom do zatwierdzenia, królowie także obdarzali cechy dodatkowymi przywilejami, rozstrzygali spory. Czasem dzięki zapisom w królewskich dokumentach dowiadujemy się o starszych przywilejach dla cechu, których teksty nie zachowały się w oryginale. Dla zabezpieczenia oryginalnych dokumentów sporządzano kopie/ odpisy statutów i przywilejów – przykładem rękopisy cechu rzeźników krakowskich sporządzone w latach 1715 i 1776⁴⁰ i rzeźników kleparskich z 1775 r.⁴¹ oraz pasztetników z 1778 r.⁴² Teksty dokumentów były często wpisywane (oblatowane) do ksiąg miejskich.

Znaczna część krakowskich staropolskich statutów cechowych została opublikowana pod koniec XIX w. przez Franciszka Piekosińskiego⁴³ oraz później przez Stanisława Krzyżanowskiego⁴⁴.

Warto zauważyć, że Cech rzeźników w drukowanych wersjach statutu z lat 1910 i 1928 rozpoczynał dokument zapisem (w brzmieniu z 1928 r.):

Cech Rzeźników i Wędliniarzy na „Kotłowie” w Krakowie, którego członkami od dawien dawna były osoby tylko wyznania katolickiego, powstały z dawnych cechów krakowskiego, kazimierskiego i kleparskiego, istniejących już w wieku XIV, a rządzący się

³⁷ ANK, Cech pasztetników, traktierników, cukierników [i piernikarzy] w Krakowie, sygn. 29/133/1.

³⁸ ANK, Cech piekarzy w Krakowie, sygn. 29/168/1–17, 19, 20; ANK, Zbiór dokumentów pergaminowych, sygn. 29/657/507, 606, 682, 683, 693, 839; ANK, Zbiór dokumentów papierowych, sygn. 29/658/138, 276, 671, 900, 1278.

³⁹ ANK, Cechy rzeźników w Krakowie, Kazimierzu i Kleparzu, sygn. 29/176/1–44; ANK, Zbiór dokumentów pergaminowych, sygn. 29/657/449, 672, 1063, 1272; ANK, Zbiór dokumentów papierowych, sygn. 29/658/516, 764, 984, 985, 1231.

⁴⁰ ANK, Cechy rzeźników w Krakowie, Kazimierzu i Kleparzu, sygn. 29/176/31, 32, 47.

⁴¹ Ibidem, sygn. 29/176/65.

⁴² ANK, Cech pasztetników, traktierników, cukierników [i piernikarzy] w Krakowie, sygn. 29/133/3; ANK, Akta miasta Krakowa, sygn. 29/33/3106.

⁴³ *Prawa, przywileje i statuta miasta Krakowa (1507–1795)*, wyd. Franciszek Piekosiński, t. 1, z. 1–2, Kraków 1885; t. 2, z. 2, Kraków 1892.

⁴⁴ *Prawa, przywileje i statuta miasta Krakowa (1507–1795)*, wyd. Stanisław Krzyżanowski, t. 2, z. 3, Kraków 1909.

w wiekach minionych przywilejami nadawanymi przez królów polskich, z których to przywilejów następujące są przechowywane w archiwum cechu

i wymieniano 29 królewskich przywilejów z lat 1494–1767⁴⁵.

Powstająca przez wieki dokumentacja ukazująca funkcjonowanie cechu przeważnie nie zachowała się w całości. W mniej licznych cechach prowadzono księgę protokołów sesji cechowych, w której wpisywano wszystkie ważne dla cechu sprawy. Duże cechy wydzielały protokoły sesji, sprawy gospody cechowej, przeważnie w osobnej księdze/ księgach prowadzono sprawy uczniów, wyzwolin czeladników i majstrów, a także rozliczenia dochodów i wydatków. W cechach piekarskim i rzeźniczym ważnym elementem funkcjonowania cechu były jatki – piekarskie na Rynku Głównym i rzeźnicze na Wendecie, czyli Małym Rynku, powstawały osobne księgi rejestrujące zmiany ich właścicieli. Zmiany państwowości nie miały wpływu na funkcjonowanie cechu, w ramach oszczędności starano się maksymalnie wykorzystać karty księgi, dlatego niektóre obejmują bardzo wiele lat. Czasem nowe księgi powstawały na koszt nowych władz cechu, miały wówczas ozdobne oprawy i karty tytułowe. Niekiedy założone w czasach prosperity księgi wykorzystywano później, wpisując w wolne miejsce dodatkowe zapisy. Często księgę prowadzono dwustronnie, nieraz zakładano w niej kilka rodzajów spraw.

Wprowadzenie w XIX w. nowych spójnych przepisów, szczególnie dotyczących rejestracji uczniów, czeladników czy mistrzów wymuszało zaprowadzenie nowych ksiąg, niekiedy według ustalonych, drukowanych formularzy. Zgodnie z przepisami ustanowionymi w Wolnym Mieście Krakowie w 1821 r. „cechy utrzymują się do tych rzemiosł i profesji, których wydoskonalenie pewnej i długiej nauki potrzebuje i gdzie czeladź wyzwala się i wędruje”, m.in. cukiernicy, nie wymieniono tu piekarzy i rzeźników⁴⁶. Jak wynika z przepisów z 1843 r., piekarze biali i czarni (żytni) oraz rzeźnicy to zgromadzenia niecechowe, czyli „te profesje, w których niedługiego czasu nauki potrzeba i konieczność odbywania wędrówki nie zachodzi”⁴⁷. Jednak wszystkich obowiązywały wprowadzone w 1843 r.: formularz listu

⁴⁵ *Statut Cechu Rzeźników i Wędliniarzy (Masarzy) na „Kotłowie” w Krakowie*, Kraków 1932, s. 3–4.

⁴⁶ „Dziennik Rozporządzeń Rządowych Wolnego, Niepodległego i Ściśle Neutralnego Miasta Krakowa i jego Okręgu” 1821, nr 78 Dziennika Głównego Senatu, art. 3, 4, 19.

⁴⁷ „Dziennik Praw z roku 1843”, nr 2650 Dziennika Głównego Senatu, Tytuł III o cechach uprzywilejowanych, Tytuł IX o zgromadzeniach niecechowych.

wyzwolenczego (art. 38) oraz książki rzemieślniczej dla wędrującego czeladnika (art. 42–44). Wprowadzono obowiązek prowadzenia spisu majstrów poszukujących czeladników (art. 64) oraz ksiąg do zapisywania: uczniów do terminu, wyzwolin uczniów na czeladników oraz zostających majstrami, a także księgi do zapisywania wszelkich czynności i rachunków cechowych (art. 183).

Cech pasztetników/ cukierników powstał w 1766 r., jednak zachowało się niewiele akt ukazujących blisko dwa wieki jego działalności: założona w 1766 r. i prowadzona do 1824 r. księga protokołów sesji cechowych⁴⁸, ewidencja dochodów z lat 1766–1792 i wydatków z lat 1766–1858⁴⁹ oraz odpisy/ wypisy najważniejszych dokumentów i prowadzona korespondencja Zgromadzenia cukierników obejmujące lata 1747–1870⁵⁰. W działającym w początkach XX w. Zgromadzeniu cukierników i piernikarzy w 1907 r. założono księgę wpisu uczniów prowadzoną do 1923 r.⁵¹, a w 1908 r. zapoczątkowano prowadzenie wykazu pomocników (do 1924 r.)⁵². Zachował się także fascykuł prowadzonej korespondencji z 1925 r.⁵³ Interesujący jest dyplom okolicznościowy z okazji ufundowania buzdyanu dla cechu cukierników i piekarzy (w formie karty pergaminowej) z 1937 r.⁵⁴

Dokumentacja cechu piekarzy zachowała się dopiero od XVI w. i bardzo niekompletnie dla okresu staropolskiego – trzy księgi protokołów sesji cechowych (wpisywano także sprawy rozstrzygane przez cech, spisy władz cechu, nowych mistrzów) z lat 1571–1629, 1686–1717 i od 1748 r. (doprowadzona do 1889 r.)⁵⁵, księga spraw spornych rozstrzyganych przez cech z lat 1589–1692⁵⁶ oraz księga zawierająca m.in. wpisy uczniów, zapisy dłużne, poręczenia, sprawy sporne obejmująca lata 1540–1643⁵⁷. Zachowały się rejestry wpłacanych składek z lat 1621–1690 oraz opłacanych podat-

⁴⁸ ANK, Cech pasztetników, traktierników, cukierników [i piernikarzy] w Krakowie, sygn. 29/133/4.

⁴⁹ Ibidem, sygn. 29/133/5.

⁵⁰ Ibidem, sygn. 29/133/2, 3, 6; ANK, Akta miasta Krakowa, sygn. 29/33/3022, 3107.

⁵¹ ANK, Cech pasztetników, traktierników, cukierników [i piernikarzy] w Krakowie, sygn. 29/133/8.

⁵² Ibidem, sygn. 29/133/7.

⁵³ Ibidem, sygn. 29/133/9.

⁵⁴ ANK, Miscellanea, sygn. 29/1604/23.

⁵⁵ ANK, Cech piekarzy w Krakowie, sygn. 29/168/21–23.

⁵⁶ Ibidem, sygn. 29/168/25.

⁵⁷ Ibidem, sygn. 29/168/100.

ków z lat 1652–1667⁵⁸. Spisy przychodów i wydatków cechu obejmują lata 1756–1778, 1792–1793⁵⁹. Powstały w 1783 r. rejestr przyjmowanych uczniów kontynuowano do 1842 r.⁶⁰ Interesujący jest drukowany mszał z 1694 r. z wpisanymi około 1715 r. nazwiskami zmarłych członków cechu i jego dobrodziejów (1604–1769), za których się modlono⁶¹. Zachowały się fascykły akt luźnych z lat 1540–1821 i 1840–1854 zawierające korespondencję z władzami miasta⁶².

W okresie Wolnego Miasta Krakowa w związku z wprowadzeniem przepisów regulujących m.in. prowadzone przez cechy rodzaje dokumentacji, w tym głównie związanej z nauką rzemiosła, w 1843 r. powstała księga majsterska (uznania przez cech za majstra) prowadzona do 1857 r.⁶³ oraz księga wyzwolin na czeladników prowadzona do 1849 r.⁶⁴ i następnie kolejne księgi obejmujące lata 1850–1889, 1889–1898, 1898–1916, 1906–1924⁶⁵ oraz zbiór świadectw czeladniczych z lat 1904–1923⁶⁶. Zachowała się także księga egzaminów czeladniczych piekarzy ciemnego pieczywa z 1927 r.⁶⁷

Księgi rejestrujące przyjmowanych uczniów zachowały się dopiero od 1850 r. dla lat 1850–1889, 1889–1899, 1899–1909⁶⁸, kolejna to spis terminatorów dla lat 1905–1924⁶⁹ oraz księga protokołów egzaminacyjnych z lat 1911–1927⁷⁰. Śladowa dokumentacja szkoły piekarskiej to księga kasowa obejmująca lata 1909–1923 oraz kwitariusz szkolny z lat 1912–1923⁷¹. Prowadzono ewidencję czeladników odbywających wędrowkę związaną z nauką zawodu w latach 1902–1903⁷². W 1909 r. powstała księga ewidencyjna pomocników i czeladników piekarskich obejmująca lata 1909–1924

⁵⁸ Ibidem, sygn. 29/168/94–95.

⁵⁹ Ibidem, sygn. 29/168/96; ANK, Akta miasta Krakowa, sygn. 29/33/3109.

⁶⁰ ANK, Cech piekarzy w Krakowie, sygn. 29/168/97.

⁶¹ Ibidem, sygn. 29/168/24.

⁶² Ibidem, sygn. 29/168/292; ANK, Akta miasta Krakowa, sygn. 29/33/3110.

⁶³ ANK, Cech piekarzy w Krakowie, sygn. 29/168/26.

⁶⁴ Ibidem, sygn. 29/168/27.

⁶⁵ Ibidem, sygn. 29/168/28, 31, 32, 98.

⁶⁶ Ibidem, sygn. 29/168/72.

⁶⁷ Ibidem, sygn. 29/168/79.

⁶⁸ Ibidem, sygn. 29/168/29, 30, 33.

⁶⁹ Ibidem, sygn. 29/168/34.

⁷⁰ Ibidem, sygn. 29/168/46.

⁷¹ Ibidem, sygn. 29/168/86, 87.

⁷² Ibidem, sygn. 29/168/70.

(prowadzono w niej także wykaz pracodawców poszukujących pracowników w latach 1909–1910)⁷³, kolejna księga obejmuje jedynie 1929 r.⁷⁴ Powstała ewidencja piekarzy poszukujących pracy dla lat 1909–1910⁷⁵. W 1930 r. powstała księga rejestrująca członków cechu piekarzy białego pieczywa wraz z indeksem prowadzona do 1941 r. (zawiera także spisy mistrzów z 1941 r.)⁷⁶.

Uzupełniana przez półtora wieku księga protokołów posiedzeń sesji cechowych, rozpoczęta w połowie XVIII w., dopiero w 1883 r. została zastąpiona nową z wpisami do 1910 r.⁷⁷, z uzupełniającą księgą uchwał z lat 1883–1903⁷⁸. Cech gromadził dokumentację związaną z pracami nad kolejnymi wersjami statutu stowarzyszenia przemysłowego cechu piekarzy, uwzględniającymi zmiany przepisów⁷⁹.

Zmiany zasad funkcjonowania cechu mają odbicie w powstającej dokumentacji – w 1910 r. założono księgę protokołów Walnych Zgromadzeń członków (czyli dawnych sesji cechowych) i posiedzeń Wydziału (czyli zarządu, dawniej starszych) doprowadzoną do 1917 r.⁸⁰ i następną dla lat 1918–1921⁸¹. W 1921 r. powstały osobne księgi dla protokołów Walnych Zgromadzeń cechu (1921–1936, 1936–1945)⁸² oraz protokołów posiedzeń Wydziału (1921–1939)⁸³. Zachowała się księga protokołów zgromadzeń cechu piekarzy żydowskich z lat 1912–1938⁸⁴. W 1912 r. powstała księga pamiątkowa cechu piekarzy sięgająca tradycją działalności cechu do 1358 r. (wpisy do 1947 r.)⁸⁵.

Zachowało się niewiele dokumentacji ukazującej ekonomiczne funkcjonowanie cechu piekarzy białego chleba: założona jeszcze w okresie Wolnego Miasta Krakowa w 1835 r. książka przychodu i rozchodu funkcjonowała

⁷³ Ibidem, sygn. 29/168/35.

⁷⁴ Ibidem, sygn. 29/168/36.

⁷⁵ Ibidem, sygn. 29/168/71.

⁷⁶ Ibidem, sygn. 29/168/37, 38.

⁷⁷ Ibidem, sygn. 29/168/40.

⁷⁸ Ibidem, sygn. 29/168/39.

⁷⁹ Ibidem, sygn. 29/168/73.

⁸⁰ Ibidem, sygn. 29/168/41.

⁸¹ Ibidem, sygn. 29/168/42.

⁸² Ibidem, sygn. 29/168/43, 44.

⁸³ Ibidem, sygn. 29/168/45.

⁸⁴ Ibidem, sygn. 29/168/78.

⁸⁵ Ibidem, sygn. 29/168/99.

do 1901 r.⁸⁶, potem prowadzono książki kasowe obejmujące lata 1903–1919, 1920–1928, 1929–1937⁸⁷. Zachowały się także księgi kasowe cechu piekarzy ciemnego pieczywa dla lat 1912–1927, 1927–1939⁸⁸. Prowadzono księgi rejestrujące opłacane przez członków składki – dla piekarzy białego pieczywa z lat 1909–1919⁸⁹ i piekarzy ciemnego pieczywa z lat 1912–1932⁹⁰. Zachowały się kwitariusze piekarzy białego pieczywa obejmujące lata 1909–1937⁹¹.

W cechu prowadzono dziennik podawczy w latach 1902–1913 i 1913–1934 oraz związaną z nim filurę (ewidencja pokwitowań doręczonej korespondencji) z lat 1913–1936, 1938–1940⁹². Zachowało się pięć fascykułów luźnej korespondencji cechu z lat 1910–1929, 1936–1941⁹³. Prowadzono tzw. okólnik z zawiadomieniami o zebraniach członków cechu z potwierdzeniem zapoznania się z lat 1902–1940⁹⁴. W Krakowie ukazywała się „Gazeta Piekarska” – zachowała się księga kasowa wydawnictwa z lat 1908–1914⁹⁵, dziennik podawczy administracji i redakcji gazety z lat 1908–1922⁹⁶ oraz ewidencja prenumeratorów obejmująca lata 1909–1922⁹⁷. Śladem działalności Krajowego Związku Piekarzy jest księga kasowa z lat 1912–1941 oraz kwitariusz z lat 1912–1929⁹⁸. Zachował się fascykuł dokumentacji Związku Chrześcijańskich Mistrzów Piekarzy województwa krakowskiego w Krakowie z lat 1913–1919⁹⁹.

Archiwalia cechu rzeźników przechowywane w siedzibie cechu „Na Kotłowie”, już wówczas niekompletne, zostały spisane przez Adama Chmiela¹⁰⁰. Wiemy z królewskiego przywileju z 1550 r., że starsze przywile-

⁸⁶ Ibidem, sygn. 29/168/47.

⁸⁷ Ibidem, sygn. 29/168/48–50.

⁸⁸ Ibidem, sygn. 29/168/80, 81.

⁸⁹ Ibidem, sygn. 29/168/51.

⁹⁰ Ibidem, sygn. 29/168/82.

⁹¹ Ibidem, sygn. 29/168/52–57.

⁹² Ibidem, sygn. 29/168/66–69.

⁹³ Ibidem, sygn. 29/168/74–77, 93.

⁹⁴ Ibidem, sygn. 29/168/58–65.

⁹⁵ Ibidem, sygn. 29/168/90.

⁹⁶ Ibidem, sygn. 29/168/91.

⁹⁷ Ibidem, sygn. 29/168/88, 89.

⁹⁸ Ibidem, sygn. 29/168/83, 84.

⁹⁹ Ibidem, sygn. 29/168/85.

¹⁰⁰ A. Chmiel, *Rzeźnicy krakowscy...*, s. 333.

je (więc może także księgi) uległy zniszczeniu w pożarze miasta w 1528 r.¹⁰¹, jednak wymienione w inwentarzu z 1688 r. rejestry w języku niemieckim mogły być średniowieczne¹⁰². W 1801 r. cechy rzeźników krakowskich, kazimierskich i kleparskich zostały złączone w jeden cech i wówczas połączono ich archiwalia, jednak nie przetrwały w komplecie do naszych czasów. Akta cechowe zachowały się dopiero od XVI w.: księgi zapisów różnych transakcji zawieranych przez rzeźników „przed cechem naszym rzeźników krakowskich i sądem tegoż cechu” z lat 1520–1609, 1609–1648, 1647–1699, 1694–1698 (brulion), 1699–1707, 1699–1787¹⁰³; Rejestry sprzedaży czy rezygnacji z jatek z lat 1552–1639 i 1659–1664¹⁰⁴ oraz 1709–1723, 1712–1713, 1717–1728, 1731–1733, 1753–1793¹⁰⁵. Zachowały się dwie księgi protokołów sesji cechowych z lat 1777–1807 i 1789–1798 (z rejestrem wydatków z lat 1787–1788)¹⁰⁶. Księgi cechu krakowskich rzeźników prowadzono dwustronnie, obejmowały: rejestr wydatków cechowych z lat 1755–1772 oraz rejestr opłat od jatek i wieprzów z lat 1758–1772¹⁰⁷; zapisy i wyzwoliny uczniów obejmujące lata 1788–1848 oraz elekcje władz cechowych z lat 1784–1848¹⁰⁸; zapisy uczniów dla roczników 1726–1799 oraz wyzwoliny uczniów w latach 1759–1803¹⁰⁹. W niektórych księgach odnotowywano wiele spraw: rejestr śmigusowego i kolędowego oraz elekcje władz cechu wraz z rotami przysięg z lat 1734–1756, 1782–1785, zapis uczniów z 1783 r., inwentarz skarbu cechowego z 1796 r.¹¹⁰ Prowadzono rejestr opłat wnoszonych przez cech wielkorządom krakowskiemu w latach 1770–1793¹¹¹. Zachowały się wypisy z akt i korespondencja dotyczące spraw cechowych z lat 1536–1821, 1730–1853, 1827–1854¹¹².

¹⁰¹ ANK, Cechy rzeźników w Krakowie, Kazimierzu i Kleparzu, sygn. 29/176/3.

¹⁰² A. Chmiel, *Rzeźnicy krakowscy...*, s. 324.

¹⁰³ ANK, Akta miasta Krakowa, sygn. 29/33/3127–3132.

¹⁰⁴ ANK, Cechy rzeźników w Krakowie, Kazimierzu i Kleparzu, sygn. 29/176/45, 46.

¹⁰⁵ ANK, Akta miasta Krakowa, sygn. 29/33/3133–3138.

¹⁰⁶ ANK, Cechy rzeźników w Krakowie, Kazimierzu i Kleparzu, sygn. 29/176/52; ANK, Akta miasta Krakowa, sygn. 29/33/3139.

¹⁰⁷ ANK, Cechy rzeźników w Krakowie, Kazimierzu i Kleparzu, sygn. 29/176/48.

¹⁰⁸ Ibidem, sygn. 29/176/53.

¹⁰⁹ Ibidem, sygn. 29/176/49.

¹¹⁰ Ibidem, sygn. 29/176/50.

¹¹¹ Ibidem, sygn. 29/176/51.

¹¹² Ibidem, sygn. 29/176/54, 76; ANK, Akta miasta Krakowa, sygn. 29/33/3140.

Dla cechu rzeźniczego kazimierskiego zachowały się: księgi protokołów sesji cechowych z lat 1659–1802 i 1777–1800¹¹³; księga zawierająca wpisy elekcji władz cechowych i przyjętych uczniów z lat 1594–1801 oraz przyjęcia mistrzów do cechów 1747–1785¹¹⁴. Prowadzono ewidencję przychodów i wydatków cechu w latach 1756–1777, 1777–1802¹¹⁵.

W cechu rzeźniczym kleparskim prowadzono: księgi protokołów sesji cechowych obejmujące lata 1586–1763, 1764–1796, 1776–1781, 1777–1785¹¹⁶; rejestr przychodów i wydatków cechu za lata 1776–1798¹¹⁷ oraz księgę zapisu uczniów i wyzwolin z lat 1756–1793¹¹⁸. Zachował się fascykuł akt luźnych, zawierających przeważnie wypisy z ksiąg cechowych z lat 1634–1796¹¹⁹.

Założona w 1808 r. księga protokołów sesji cechowych była prowadzona do 1850 r.¹²⁰, kolejna zawierająca zapisy do 1947 r. (z uzupełnieniami z lat 1972, 1975, 1979)¹²¹ stała się także księgą pamiątkową, z ozdobnymi wpisami wyjątkowych gości cechu (m.in. Prezydent miasta Krakowa Mikołaj Zybkiewicz w 1877 r., Prezydent miasta Ferdynand Weigel w 1881 r., biskup Albin Dunajewski w 1890 r., Namiestnik Galicji Kazimierz Badeni w 1891 r., biskup Jan Puzyna w 1898 r., Namiestnik Galicji Leon Piniński w 1899 r., biskup Adam Sapieha w 1924 r. czy Prezydent RP Ignacy Mościcki w 1927 r.). Zachowały się książki zapisów uczniów z lat 1850–1852 i 1853–1873¹²², książki wyzwolin uczniów na czeladników z lat 1850–1857 i 1853–1864¹²³ oraz księga zapisu uczniów obejmująca lata 1885–1927¹²⁴. Księgi rejestrujące dochody i wydatki cechu obejmują lata 1831–1839, 1834–1888, 1834–1899, 1845–1864, 1887–1899, 1930–1936¹²⁵. Interesują-

¹¹³ ANK, Cechy rzeźników w Krakowie, Kazimierzu i Kleparzu, sygn. 29/176/62, 64.

¹¹⁴ Ibidem, sygn. 29/176/61.

¹¹⁵ Ibidem, sygn. 29/176/63, 64.

¹¹⁶ Ibidem, sygn. 29/176/65, 67; ANK, Archiwum miasta Kleparza, sygn. 29/36/149, 150.

¹¹⁷ ANK, Cechy rzeźników w Krakowie, Kazimierzu i Kleparzu, sygn. 29/176/66.

¹¹⁸ Ibidem, sygn. 29/176/68.

¹¹⁹ ANK, Archiwum miasta Kleparza, sygn. 29/36/149, 151.

¹²⁰ ANK, Cechy rzeźników w Krakowie, Kazimierzu i Kleparzu, sygn. 29/176/55.

¹²¹ Ibidem, sygn. 29/176/77.

¹²² Ibidem, sygn. 29/176/70, 71.

¹²³ Ibidem, sygn. 29/176/72, 73.

¹²⁴ Ibidem, sygn. 29/176/75.

¹²⁵ Ibidem, sygn. 29/176/56–58, 60, 69, 74.

ce są: rejestr z lat 1852–1872 kwot opłacanych przez cech od zabezpieczonych na hipotece sum dla mansjonarzy i wikariuszy kościoła Mariackiego¹²⁶; rejestr datków na pogrzeby oraz wsparcie wdów i sierot z lat 1831–1857¹²⁷; korespondencja z władzami miasta w sprawie domu cechowego na Kleparzu z 1837 r.¹²⁸ oraz częściowo wypełniony druk dyplomu na czeladnika wydawanego na przełomie XIX/XX w. przez Stowarzyszenie przemysłowe rzeźników i masarzy w Krakowie¹²⁹.

*

Władze miasta Krakowa w czasach staropolskich nadzorowały działalność cechów, m.in. zatwierdzając ich statuty¹³⁰. Wybierani corocznie starsi i podstarsi każdego cechu składali rajcom przysięgę wierności i wówczas do ksiąg radzieckich wpisywano wykazy starszych i podstarszych wszystkich krakowskich cechów¹³¹.

W styczniu 1796 r. Kraków znalazł się w granicach monarchii habsburskiej, władze austriackie powołały Starostwo oraz Dyрекcję Policji nadzorujące działalność Magistratu, którego władza zasadniczo ograniczała się do spraw gospodarki miejskiej (dochody i wydatki kontrolowało lwowskie Gubernium). Krakowski samorząd miejski został zniesiony jesienią 1801 r., od września 1802 r. działał Magistrat z mianowanym prezydentem Dominikiem Drdatzkiem, jego kompetencje ograniczono do bieżącego administrowania miastem w zakresie poleceń władz państwowych (m.in. nadzór nad handlem, rzemiosłem i cechami)¹³². W połowie lipca 1809 r. do Krako-

¹²⁶ Ibidem, sygn. 29/176/59.

¹²⁷ Ibidem, sygn. 29/176/69.

¹²⁸ Ibidem, sygn. 29/176/56.

¹²⁹ Ibidem, sygn. 29/176/78.

¹³⁰ Mateusz Król, *Cechy krakowskie w XIV–XVI wieku*, Biblioteka Krakowska nr 169, Kraków 2023, s. 321–327.

¹³¹ Wykazy starszych cechowych z lat 1398–1548 zostały zebrane przez Jana Ptaśnika (*Cracovia artificum 1300–1500*, wyd. Jan Ptaśnik, Kraków 1917; *Cracovia artificum 1501–1550*, wyd. Marian Friedberg, Kraków 1948). K. Follprecht zebrała spisy dla lat 1550–1788 i przygotowuje do druku.

¹³² Danuta Rederowa, *Studia nad wewnętrznymi dziejami Krakowa porozbiorowego (1796–1806). Zagadnienia ustrojowe i ekonomiczno-społeczne*, „Rocznik Krakowski” 1967, t. 36, s. 20–31, 50–54; Janina Bieniarzówna, Jan M. Małecki, *Dzieje Krakowa*, t. 3: *Kraków w latach 1796–1918*, Kraków 1979, s. 7–10; *Poczet sołtysów, wójtów, burmistrzów i prezydentów miasta Krakowa (1228–2010)*, red. Bogdan Kasprzyk, Kraków 2010, s. 40–41.

wa wkroczyły wojska pod wodzą ks. Józefa Poniatowskiego. W styczniu 1810 r. Kraków wraz z obszarem zajęтым przez Austrię po trzecim rozbiórce Polski, powiększonym o Podgórze, znalazł się w granicach Księstwa Warszawskiego, a w czerwcu 1810 r. uznany został za miasto wolne handlowe. W lipcu 1810 r. rozpoczął urzędowanie Prefekt Departamentu Krakowskiego, któremu od 1811 r. podlegał krakowski Magistrat (Urząd Administracji Wewnętrznej), powołano prezydenta municypalnego przy Radzie Municypalnej, która nadzorowała jego działalność, szczególnie w zakresie finansów¹³³. Magistrat działał zgodnie z praktyką z czasów austriackich, kontynuując zasady prowadzenia dokumentacji dotyczącej cechów, także po kwietniu 1813 r., kiedy Kraków opuściły sprzymierzone wojska saskie, polskie i austriackie, a w maju wkroczyły wojska carskie, rozpoczynając dwuletnie rządy rosyjskie.

W Magistracie łącznie prowadzono dokumentację dotyczącą piekarzy, mączników, krupników, cukierników, pasztetników i piernikarzy (fasc. 66/I, z lat 1796–1807, 1811–1813)¹³⁴ oraz rzeźników, słoniniarzy, rybaków i olejjarzy (fasc. 66/II, z lat 1800, 1801, 1805–1816)¹³⁵. Zachowały się uzupełniające materiały dotyczące nadzoru nad rzemiosłem przez Dyрекcję Policji (fasc. 13, z lat 1798, 1799, 1801, 1804–1809)¹³⁶.

W maju 1815 r. trzy mocarstwa opiekuńcze: Austria, Rosja i Prusy zdecydowały o utworzeniu Wolnego Niepodległego i Ściśle Neutralnego Miasta Krakowa z Jego Okręgiem (Rzeczpospolita Krakowska). Komisja Organizacyjna powołała Senat, czyli rząd, w którym od 1816 r. funkcjonowały trzy Wydziały (Spraw Wewnętrznych i Sprawiedliwości; Policji i Milicji; Dochodów Publicznych i Skarbu), od maja 1822 r. dwa Wydziały: Spraw Wewnętrznych i Policji oraz Dochodów Publicznych i Skarbu, od 1827 r. funkcjonowała Dyrekcja Policji (wcześniej Biuro Policji Pośredniej)¹³⁷.

¹³³ J. Bieniarzówna, J. M. Małecki, *Dzieje Krakowa*, t. 3..., s. 21–36; Michał Baczkowski, *W cieniu napoleońskich orłów. Rada Municypalna Krakowa 1810–1815*, Kraków 2010, s. 27, 28, 41, 42; *Poczet sołtysów, wójtów, burmistrzów i prezydentów...*, s. 41–43.

¹³⁴ ANK, Akta miasta Krakowa, sygn. 29/33/4019–4022.

¹³⁵ Ibidem, sygn. 29/33/4023–4024.

¹³⁶ ANK, C.K. Dyrekcja Policji w Krakowie, sygn. 29/244/35–39.

¹³⁷ Wojciech Bartel, *Ustrój i prawo Wolnego Miasta Krakowa (1815–1846)*, Biblioteka Krakowska nr 116, Kraków 1976, s. 25–28, 52, 64–66; *Poczet sołtysów, wójtów, burmistrzów i prezydentów...*, s. 44–45; Paweł Cichoń, *Dyrekcja Policji Wolnego Miasta Krakowa 1827–1846. Studium historyczno-prawne*, Kraków 2014, s. 110, 141, 224, 257,

W kancelarii Senatu gromadzono dokumentację dotyczącą działalności cechów, obejmującą m.in. przyjmowanie nowych członków, sprawy wewnątrz cechów, sztuki majsterskie i uznanie za majstrów, skargi na przeskodników (fasc. 16, z lat 1816–1853)¹³⁸. W Wydziale Spraw Wewnętrznych i Policji prowadzono sprawy nadzoru nad przemysłem i handlem, w tym konsensy na otwieranie sklepów, kramów i warsztatów (fasc. 15, z lat 1816–1848)¹³⁹ oraz kwestie wyznaczania komisarzy cechowych (fasc. 24, z lat 1816–1848)¹⁴⁰. Jednak materiały te zachowały się niekompletnie. Decyzje dotyczące działalności cechów zapadały na posiedzeniach Senatu – w repertoriach (indeksach) do dzienników głównych znajdują się informacje o sprawach cechowych, tytułem przykładu w 1818 r. wpisano: „cech rzeźniczy ponawia prośbę swą o pozwolenie szynkowania piwa i wódki w domu cechowym”, „cech rzeźniczy o niewygodach w szlachtuzie i potrzebach donosi”, „cech piekarzy białych przedstawia uciążliwości, prosząc o Komisję, która poda plan ustanowienia ceny pieczywa”¹⁴¹.

W listopadzie 1846 r. Austria, Rosja i Prusy zdecydowały o wcieleniu Wolnego Miasta Krakowa do cesarstwa austriackiego i wówczas jako Wielkie Księstwo Krakowskie stało się częścią Królestwa Galicji i Lodomerii¹⁴². Zarządzanie miastem przejęła Rada Administracyjna, która utrzymała zasady nadzoru nad działalnością cechów¹⁴³.

Magistrat przejął władzę w lipcu 1853 r.¹⁴⁴ – sprawy cechów w latach 1855–1861 prowadził Departament II (referat cechów), w latach 1861–1866 sprawy handlowo-przemysłowe i rzemieślnicze były w gestii Departamen-

284, 308, 326, 343, 366; i dem, *Biuro Policji Pośredniej Wolnego Miasta Krakowa (1816–1827)*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 2024, t. 21/3, s. 59, 65–66. DOI:10.36121/pcichon.21.2024.3.055.

¹³⁸ ANK, Archiwum Wolnego Miasta Krakowa, sygn. 29/200/260.

¹³⁹ Ibidem, sygn. 29/200/817–819.

¹⁴⁰ Ibidem, sygn. 29/200/825.

¹⁴¹ Ibidem, sygn. 29/200/741, s. 75 (hasło: Cechy).

¹⁴² Juliusz Demel, *Stosunki gospodarcze i społeczne Krakowa w latach 1846–1853*, Biblioteka Krakowska nr 107, Kraków 1951, s. 18–26; J. Bieniarzówna, J. M. Małecki, *Dzieje Krakowa*, t. 3..., s. 192–193, 199–200; *Poczet sołtysów, wójtów, burmistrzów i prezydentów...*, s. 47–49.

¹⁴³ Mateusz Mataniak, *Rada Administracyjna Miasta Krakowa i Jego Okręgu (1846–1853)*, Biblioteka Krakowska nr 165, Kraków 2019, s. 138–141.

¹⁴⁴ Adam Chmiel, *Ustrój m. Krakowa w XIX w. Działalność prezydentów miasta 1866–1924*, [w:] *Kraków w XIX w.*, t. 1, Biblioteka Krakowska nr 72, Kraków 1932, s. 106–111; *Poczet sołtysów, wójtów, burmistrzów i prezydentów...*, s. 49–51.

tu V, a w latach 1866–1914 (z przerwą 1877–1884, kiedy przekazano je do Wydziału II Skarbowego) sprawami przemysłowymi zajmował się Wydział III Prawniczy¹⁴⁵. Od 1860 r. na podstawie zapisów ustawy przemysłowej Magistrat sprawował nadzór nad działalnością cechów przekształconych w stowarzyszenia przemysłowe. Zachowana dokumentacja dotyczy działalności cechów, ale głównie opracowywania statutów – zgodność z przepisami weryfikował Magistrat, który pośredniczył w procesie zatwierdzania statutu przez lwowskie Namiestnictwo (statuty stowarzyszeń przemysłowych i ich zmiany 1874–1911)¹⁴⁶.

Od 1880 r. władze miasta Krakowa wydawały „Dziennik rozporządzeń dla stoł. król. miasta Krakowa”¹⁴⁷, w którym publikowano m.in. przepisy dotyczące funkcjonowania cechów, wykazy działających cechów.

Od 1917 r. Wydział IIIa Przemysłowy Magistratu prowadził sprawy przemysłowe, koncesje, karty przemysłowe, kataster przemysłowy i handlowy¹⁴⁸, od 1925 r. był to Wydział III Przemysłowy¹⁴⁹. Od 1934 r. w Zarządzie Miejskim sprawy przemysłowe prowadził Wydział Administracji Ogólnej – Oddział przemysłowy (od 1938 r. Wydział dla Spraw Administracyjnych, Przemysłowych i Aprowizacyjnych)¹⁵⁰.

Dokumentację dotyczącą działalności cechów prowadzono w Magistracie w sposób ciągły od połowy XIX w. czasem aż do lat 40. XX w. Akta dotyczące działalności wszystkich krakowskich cechów to m.in.: sprawozdania, wybory władz, statystyka z lat 1911–1938¹⁵¹; rejestry (przemysłu wolnego i rękodzielniczego 1886–1902, rzemieślników 1914–1928, wydanych

¹⁴⁵ Monika Andrasz-Mrożek, *Magistrat Miasta Krakowa 1866–1914. Ustrój, kadra i mechanizmy zarządzania miastem*, Biblioteka Krakowska nr 164, Kraków 2018, s. 59, 62, 162–164.

¹⁴⁶ ANK, Akta miasta Krakowa, sygn. 29/33/Kr 8050, Kr 8201, Kr 8224, Kr 8225, Kr 8233.

¹⁴⁷ Od listopada 1924 r. (nr 8–11) jako „Dziennik rozporządzeń stoł. król. miasta Krakowa”; ukazywał się do grudnia 1933 r.

¹⁴⁸ Magistrat stoł. król. miasta Krakowa, *Józefa Czecha Kalendarz Krakowski na rok 1917*, s. 102.

¹⁴⁹ „Dziennik rozporządzeń stoł. król. miasta Krakowa” 1925, nr 3, s. 27.

¹⁵⁰ „Gazeta Urzędowa Zarządu Miejskiego w stoł. król. mieście Krakowie” 1934, nr 9, s. 226; Piotr Hapanowicz, *Administracja miasta Krakowa w czasach prezydentury Mieczysława Kaplickiego (1933–1939)*, „Folia Historica Cracoviensia” 2024, t. 30, s. 161, 164–165.

¹⁵¹ ANK, Akta miasta Krakowa, sygn. 29/33/Kr 8074, Kr 8171.

kart przemysłowych i rzemieślniczych 1928, zakładów rzemieślniczych 1928)¹⁵². W Zarządzie Miejskim Wydział Administracji Ogólnej prowadził księgi „widoczność wpływu”, czyli dzienniki podawcze rejestrujące wnioski składane przez stowarzyszenia przemysłowe i rzemieślników w latach 1934–1942¹⁵³. Przyznawane koncesje na prowadzenie działalności rzemieślniczej zachowały się w aktach Magistratu w tzw. konwolutach¹⁵⁴.

Akta Magistratu/ Zarządu Miejskiego dotyczące Cechu cukierników (od 1881 r. Stowarzyszenie cukierników, od 1885 r. Stowarzyszenie cukierników i piernikarzy) dotyczą zmian statutu, sprawozdań z działalności, głównie rozliczeń finansowych zatwierdzanych przez Zgromadzenie członków, kwestii bieżącej działalności z lat 1884–1925, 1937–1940¹⁵⁵. Są także materiały odnoszące się do funkcjonowania w latach 1907–1916 szkoły zawodowej uzupełniającej cukierniczo-piernikarskiej¹⁵⁶.

Akta związane z Cechem piekarzy (od 1878 r. Stowarzyszenie cechu piekarskiego (piekarzy), od 1892 r. Stowarzyszenie piekarzy białych, od 1912 r. Stowarzyszenie przemysłowe piekarzy grupy I Cech piekarzy białego pieczywa, od 1928 r. Cech piekarzy grupa I) dotyczą zmian statutu, sprawozdań z działalności, głównie rozliczeń finansowych zatwierdzanych przez Zgromadzenie członków, kwestii bieżącej działalności (także piekarzy grupy II, czyli rzemieślników żydowskich) z lat 1854–1918, 1905–1924, 1925–1937¹⁵⁷.

Akta dotyczące Cechu rzeźników (od 1878 r. Stowarzyszenie rzeźników, od 1889 r. Cech rzeźników i masarzy, od 1928 r. Cech rzeźników i wędlinarzy) obejmują zmiany statutu, sprawozdania z działalności, głównie rozliczenia finansowe zatwierdzane przez Zgromadzenie członków, kwestie bieżącej działalności z lat 1884–1925, 1928–1939¹⁵⁸. Podobna dokumentacja zachowała się dla Cechu rzeźników i masarzy grupy II (czyli rzemieślników żydowskich) z lat 1894–1910, 1912–1922¹⁵⁹. Są także materiały dotyczą-

¹⁵² Ibidem, sygn. 29/33/Kr 2253–2256.

¹⁵³ Ibidem, sygn. 29/33/Kr 5721–5733, 5750–5754, 5757–5759, 6083, 6084, 6094, 6095, 6109.

¹⁵⁴ Ibidem, seria 3.2.3 Akta Magistratu w układzie rzeczowym.

¹⁵⁵ Ibidem, sygn. 29/33/Kr 8137, 8188.

¹⁵⁶ Ibidem, sygn. 29/33/Kr 7175.

¹⁵⁷ Ibidem, sygn. 29/33/Kr 8100, 8165, 8767, 8768.

¹⁵⁸ Ibidem, sygn. 29/33/Kr 8106, 8183.

¹⁵⁹ Ibidem, sygn. 29/33/Kr 8104, 8232.

ce funkcjonowania w latach 1908–1919 zawodowej szkoły uzupełniającej rzeźników i masarzy¹⁶⁰.

W 1907 r. powstała w Krakowie Izba Stowarzyszeń Rękodzielniczych i Przemysłowych (Izba Rękodzielnicza), w 1910 r. powołano Krajowy Związek Izb i Stowarzyszeń Rękodzielniczych i Przemysłowych¹⁶¹. W zasobie Archiwum zachowała się dokumentacja związana z uroczystą inauguracją działalności Izby Rękodzielniczej w grudniu 1907 r. (w siedzibie Cechu rzeźników i wędliniarzy „Na Kotłowie”, gdzie działała do 1929 r.)¹⁶², księga protokołów posiedzeń obejmująca lata 1905–1917¹⁶³ oraz dokumentacja gromadzona w Magistracie dotycząca działalności: Izby z lat 1912–1916¹⁶⁴, Fundacji Izby z lat 1905–1924¹⁶⁵ oraz Krajowego Związku Izb i Stowarzyszeń Rękodzielniczych i Przemysłowych (powołanie, statut, subwencje) z lat 1911–1918¹⁶⁶.

W 1927 r. na podstawie wprowadzonego rozporządzeniem prezydenta Rzeczypospolitej prawa przemysłowego ustanowiono izby rzemieślnicze, w tym Izbę Rzemieślniczą w Krakowie, obejmującą województwo krakowskie¹⁶⁷. W zasobie Archiwum zachowała się dokumentacja Magistratu dotycząca wyborów do Izby Rzemieślniczej z 1929 r.¹⁶⁸

*

Wpisy w księgach protokołów sesji cechowych ukazują funkcjonowanie cechów po 1945 r. Ostatnie Walne Zgromadzenie cechu rzeźników i masa-

¹⁶⁰ Ibidem, sygn. 29/33/Kr 7145.

¹⁶¹ W. Najdus, *Ewolucja stowarzyszeń rzemieślników galicyjskich...*, s. 121–128.

¹⁶² ANK, Obchody i uroczystości krakowskie – zbiór szczątków zespołów akt komitetów obchodów, sygn. 29/576/134.

¹⁶³ ANK, Organizacje społeczne o charakterze gospodarczym – zbiór szczątków zespołów, sygn. 29/536/5.

¹⁶⁴ ANK, Akta miasta Krakowa, sygn. 29/33/Kr 8065.

¹⁶⁵ Ibidem, sygn. 29/33/Kr 8120.

¹⁶⁶ Ibidem, sygn. 29/33/Kr 8072, Kr 8238.

¹⁶⁷ „Dziennik Ustaw” 1927, nr 53, poz. 468, nr 117, poz. 1003. Nowelizacja przepisów o izbach rzemieślniczych i ich związku w latach 1933, 1939, „Dziennik Ustaw” 1933, nr 85, poz. 638; „Dziennik Ustaw” 1939, nr 65, poz. 434. Por. *Dzieje Krakowa*, t. 4: *Kraków w latach 1918–1939*, red. Janina Bieniarzówna, Jan M. Małecki, Kraków 1997, s. 202–208.

¹⁶⁸ ANK, Akta miasta Krakowa, sygn. 29/33/Kr 8145, Kr 8146. Por. Jarosław Jastrzębski, *Powstanie Izby Rzemieślniczej w Krakowie*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” 2007, Prace Historyczne, z. 134, s. 105–121.

rzy odbyło się 23 marca 1947 r., 25 maja uroczystie poświęcono sztandar cechu w kościele Mariackim, a w 1972 r. Edward Futro zapisał:

po zlikwidowaniu prywatnej inicjatywy t.j. majstrów w roku 1948, cech stracił na znaczeniu, część majstrów stworzyło kilka spółdzielni rzeźniczo-wędliniarskich, reszta wstąpiła do pracy w Krakowskich Zakładach Mięsnych – po prostu rozproszyli się. Starszy cech podjął pracę w K.Z.M. aż do przejścia na emeryturę. W roku 19 [brak pełnego roku] zlikwidowane spółdzielnie rzeż.-wędl. zostały uspołecznione i włączone do K.Z.M., również warsztaty jak i sklepy też zostały uspołecznione, położyło to kres działalności spółdzielni. Pomieszczenia cechowe przez pewien czas były wykorzystywane na biura przez Zjednoczenie Przemysłu Mięsnego. W 1958 roku zostały opróżnione i oddane we władanie w 51% K.Z.M., a w 49% Izbie Rzemieślniczej [...] ¹⁶⁹.

W przygotowanym w 1949 r. przez Rzemieślniczą Centralę Zaopatrzenia i Zbytu Wspólna Organizacja Izb Rzemieślniczych R.P. S-ka z ogr. odp. Oddział w Krakowie zbiorczym planie produkcji lub usług na 1950 r. wymieniono działające w Krakowie spółdzielnie pomocnicze: szewców, bieliźniarzy, ślusarzy sam., blacharzy, „Skóra”, krawców, metalowców, budowlana ¹⁷⁰. Z zachowanej z zasobie Archiwum dokumentacji wiemy, że działały wówczas spółdzielnie zrzeszające cukierników, piekarzy, rzeźników i wędliniarzy, m.in.: Pomocnicza Spółdzielnia Członków Cechu Cukierników i Piernikarzy z o.u. w Krakowie (Spółdzielnia Pracy „Cukiernik” z o.u. w Krakowie) w latach 1947–1952 ¹⁷¹; Cukiernicza Spółdzielnia Wytwórcza z o.u. w Krakowie w latach 1945–1947 ¹⁷²; Spółdzielnia Pracy „Pieczywo” (Robotnicza Wytwórnia Pieczywa w Krakowie, Krakowska Spółdzielnia Związku Robotników Piekarskich w Krakowie) w latach 1945–1950 ¹⁷³; Spółdzielnia Pracy i Użytkowników PRZEMYSŁ MIĘSNY w Krakowie (1947–1953) ¹⁷⁴; Krakowska Przetwórnia Mięsa Spółdzielnia Pracy z odp. udziałami w Krakowie (1946–1948) ¹⁷⁵.

¹⁶⁹ ANK, Cechy rzeźników w Krakowie, Kazimierzu i Kleparzu, sygn. 29/176/77, s. 672–675, 683. Por. Andrzej Chwalba, *Dzieje Krakowa*, t. 6: *Kraków w latach 1945–1989*, Kraków 2004, s. 31–40.

¹⁷⁰ ANK, Wojewódzka Komisja Planowania Gospodarczego w Krakowie, sygn. 29/714/3.

¹⁷¹ ANK, Prezydium Rady Narodowej Miasta Krakowa, sygn. 29/701/11873; ANK, Sąd Okręgowy w Krakowie, sygn. 29/1989/25994.

¹⁷² ANK, Sąd Okręgowy w Krakowie, sygn. 29/1989/24757.

¹⁷³ ANK, Spółdzielnie krakowskie – zbiór szczątków zespołów, sygn. 29/1328/98–102.

¹⁷⁴ ANK, zespół 29/811.

¹⁷⁵ ANK, zespół 29/1929.

Dekretem z kwietnia 1948 r. nałożono na rzemieślników obowiązek należenia do branżowych cechów rzemieślniczych, powołanych przez wojewódzką władzę przemysłową na wniosek Izby Rzemieślniczej¹⁷⁶. Obowiązek ten, z terminem dopełnienia formalności do 25 października 1948 r., przypomniało obwieszczenie Urzędu Wojewódzkiego Krakowskiego z 1 października 1948 r.¹⁷⁷ W 1949 r. zarządzeniem przewodniczącego Państwowej Komisji Planowania Gospodarczego ws. reorganizacji cechów rzemieślniczych nakazano zjednoczenie istniejących cechów w większe organizacje cechowe dla każdego województwa – w Krakowie powstał cech piekarzy, młynarzy i cukierników (cukiernictwo, młynarstwo, piekarstwo) i cech rzeźników i wędlinarzy (rzeźnictwo i wędliniarstwo, rzeźnictwo i wędliniarstwo z mięsa końskiego)¹⁷⁸. Zarządzeniem wojewody krakowskiego z lutego 1950 r. powołano Cech rzeźników i wędlinarzy w Krakowie oraz Cech piekarzy, młynarzy i cukierników w Krakowie¹⁷⁹. Na mocy zarządzenia Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Krakowie z maja 1951 r. powstał Cech Rzemiosł Różnych w Krakowie (obejmujący miasto i powiat), skupiający rzemieślników branż: cukiernictwo, młynarstwo, piekarstwo, rzeźnictwo i wędliniarstwo, rzeźnictwo i wędliniarstwo z mięsa końskiego, w związku z tym do nowo powstałego cechu włączono Cech piekarzy, młynarzy i cukierników w Krakowie oraz Cech rzeźników i wędlinarzy w Krakowie¹⁸⁰. W czerwcu 1953 r. rozwiązano Cech Rzemiosł Poligraficznych i Papierniczych w Krakowie oraz Cech Fryzjerów w Krakowie i włączono je do Cechu Rzemiosł Różnych¹⁸¹.

W Zarządzie Miejskim nadzorującym działalność rzemieślniczą prowadzono rejestr zakładów rzemieślniczych (1945–1949) oraz rejestr zatwier-

¹⁷⁶ „Dziennik Ustaw” 1948, nr 18, poz. 130.

¹⁷⁷ „Krakowski Dziennik Wojewódzki” 1948, nr 20, poz. 319.

¹⁷⁸ „Monitor Polski” 1949, nr A-85, poz. 1042.

¹⁷⁹ „Krakowski Dziennik Wojewódzki” 1950, nr 5, poz. 139. Poza tym powstały w Krakowie: Cech rzemiosł poligraficznych i papierniczych; Cech instrumentarzy muzycznych i galanteryjników; Cech rzemiosł budowlanych; Cech rzemiosł drzewnych; Cech rzemiosł metalowych i elektrotechnicznych; Cech rzemiosł skórzanых; Cech rzemiosł włókienniczych; Cech fryzjerów.

¹⁸⁰ „Dziennik Urzędowy Wojewódzkiej Rady Narodowej w Krakowie” 1951, nr 12, poz. 110.

¹⁸¹ „Dziennik Urzędowy Wojewódzkiej Rady Narodowej w Krakowie” 1953, nr 9, poz. 37.

dzonych zakładów przemysłowych i rzemieślniczych (1948–1950)¹⁸². Zachowana dokumentacja Wydziału Przemysłu i Handlu Zarządu Miejskiego dotyczy m.in. wydawania i wymiany koncesji i kart rzemieślniczych oraz przyjmowania zgłoszeń likwidacji zakładów rzemieślniczych i urzędów tych lokali w latach 1945–1950¹⁸³; obejmuje również arkusze rejestracyjne dla zakładów przemysłowych i rzemieślniczych z lat 1945–1950¹⁸⁴ czy dokumentację zakładów przemysłu wolnego i koncesjonowanego, zakładów rzemieślniczych (układ według ulic) z lat 1945–1950¹⁸⁵. Materiały te niejednokrotnie dokumentują kontynuację działalności rzemieślniczej od początków XX w. Potem działalność cechów nadzorował Wydział Przemysłu Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Krakowie¹⁸⁶.

Nadzór nad działalnością rzemieślniczą sprawował także Urząd Wojewódzki – akta Wydziału Apropowizacji i Handlu dotyczą m.in. spraw organizacji przemysłowych (protokoły z posiedzeń, sprawozdania i korespondencja z Izbą Przemysłowo-Handlową w Krakowie, Izbą Rzemieślniczą w Krakowie, cechami) w latach 1945–1947¹⁸⁷ czy kontroli zakładów handlowych, gastronomicznych, rzemieślniczych i przemysłu spożywczego – poniemieckich i bezpańskich, kontroli nad działalnością zarządców tych zakładów i kontroli przeprowadzonej inwentaryzacji tych zakładów w 1945 r.¹⁸⁸ Powstały w 1947 r. wykazy zakładów rzemieślniczych zarejestrowanych i niezarejestrowanych w poszczególnych powiatach województwa krakowskiego i w Krakowie¹⁸⁹. Zachowała się dokumentacja dotycząca wydawania uprawnień przemysłowych i załatwiania odwołań od decyzji władz miejskich i powiatowych w sprawach uprawnień w zakresie przemysłu, rzemiosła i usług, zatwierdzania urzędów zakładów prze-

¹⁸² ANK, Akta miasta Krakowa, sygn. 29/33/Kr 2257, 29/33/Kr 2332; ANK, Zarząd Miejski w Krakowie, sygn. 29/699/485.

¹⁸³ ANK, Zarząd Miejski w Krakowie, sygn. 29/699/457–484, 497–566.

¹⁸⁴ Ibidem, sygn. 29/699/573–619.

¹⁸⁵ Ibidem, sygn. 29/699/716–718.

¹⁸⁶ „Dziennik Urzędowy Wojewódzkiej Rady Narodowej w Krakowie” 1958, nr 8, poz. 41.

¹⁸⁷ ANK, Urząd Wojewódzki Krakowski, sygn. 29/691/UW II 1823.

¹⁸⁸ Ibidem, sygn. 29/691/UW II 2054–2061.

¹⁸⁹ Ibidem, sygn. 29/691/UW II 2141.

mysłowych i rzemieślniczych, spraw nacjonalizacji przedsiębiorstw z lat 1947–1949¹⁹⁰.

Dokumentację ukazującą działalność rzemiosła gromadzono także w Prezydiach Dzielnicowej Rady Narodowych, m.in. teczki zlikwidowanych zakładów rzemieślniczych prowadzonych na podstawie zezwoleń, kart rzemieślniczych lub zgłoszeń¹⁹¹. Prowadzono także wykazy wydanych zezwoleń dla zakładów rzemieślniczych (1929–1960), zakładów rzemieślniczych sektora prywatnego (1957) czy zlikwidowanych zakładów rzemieślniczych (1960)¹⁹².

Wprowadzenie ustawy o wykonywaniu i organizacji rzemiosła z 8 czerwca 1972 r. tłumaczono:

W celu stworzenia sprzyjających warunków do dalszego rozwoju działalności rzemiosła i wykorzystania jego możliwości gospodarczych stosownie do potrzeb społecznych i harmonijnego rozwoju gospodarki narodowej, zwłaszcza w zakresie zaspokajania potrzeb ludności i rolnictwa na usługi i wyroby rynkowe, oraz zwiększenia roli rad narodowych w kierowaniu tą dziedziną działalności indywidualnej¹⁹³.

Ustawę o rzemiośle z 22 marca 1989 r.¹⁹⁴ poprzedziło Rozporządzenie Ministra Handlu Wewnętrznego i Usług z 9 sierpnia 1983 r. w sprawie rejestracji cechów¹⁹⁵. W tej zmieniającej się sytuacji polityczno-gospodarczej w styczniu 1985 r. z Cechu Rzemiosł Różnych wyodrębnił się Cech Rzemiosł Spożywczych skupiający piekarzy, cukierników, masarzy, wytwórców wód gazowanych, wafli i przetworów owocowych¹⁹⁶.

Zachowana w zasobie Archiwum Narodowego w Krakowie dokumentacja ukazująca wielowiekowe funkcjonowanie cechów cukierników, piekarzy i rzeźników to doskonałe źródło do badania zmian krakowskiego rzemiosła. O ile działalność cechów i rzemieślników w okresie sta-

¹⁹⁰ Ibidem, sygn. 29/691/ UW II 3996–4000.

¹⁹¹ ANK, Prezydium Dzielnicowej Rady Narodowej Kraków-Nowa Huta, sygn. 29/703/988; ANK, Prezydium Dzielnicowej Rady Narodowej Kraków-Kleparz, sygn. 29/1167/548.

¹⁹² ANK, Prezydium Dzielnicowej Rady Narodowej Kraków-Stare Miasto, sygn. 29/1614/7422, 7424, 7425.

¹⁹³ „Dziennik Ustaw” 1972, nr 23, poz. 164. Tekst jednolity: „Dziennik Ustaw” 1977, nr 4, poz. 20; „Dziennik Ustaw” 1983, nr 7, poz. 40.

¹⁹⁴ „Dziennik Ustaw” 1989, nr 17, poz. 92.

¹⁹⁵ „Dziennik Ustaw” 1983, nr 49, poz. 221.

¹⁹⁶ R. Dzieszyski, *220 lat Cechu cukierników...*, s. 18.

ropolskim była i jest przedmiotem zainteresowania historyków, to czasy późniejszych zmian – po wprowadzeniu austriackiej ustawy przemysłowej z 1860 r. czy zmian w okresie PRL nadal czekają na zainteresowanie badaczy.

BIBLIOGRAFIA

Źródła rękopiśmienne

Archiwum Narodowe w Krakowie

Akta miasta Krakowa, sygn. 29/33/3022, 3106, 3107, 3109, 3110, 3127–3140, 3589, 3590, 4019–4024; sygn. 29/33/Kr 2253–2257, Kr 2332, Kr 5721–5733, Kr 5750–5754, Kr 5757–5759, Kr 6083, Kr 6084, Kr 6094, Kr 6095, Kr 6109, Kr 7145, Kr 7175, Kr 8050, Kr 8065, Kr 8072, Kr 8074, Kr 8100, Kr 8104, Kr 8106, Kr 8120, Kr 8137, Kr 8145, Kr 8146, Kr 8165, Kr 8183, Kr 8232, Kr 8238, Kr 8767, Kr 8768, Kr 8171, Kr 8188, Kr 8201, Kr 8224, Kr 8225, Kr 8233; sygn. 29/33/IT 740d.

Archiwum miasta Kazimierza pod Krakowem, sygn. 29/34/842–854.

Archiwum miasta Kleparza, sygn. 29/36/148–152.

Archiwum Państwowe w Krakowie, sygn. 29/819/128, 131, 136, 165, 174, 282.

Archiwum Wolnego Miasta Krakowa, sygn. 29/200/260, 741, 817–819, 825.

C.K. Dyrekcja Policji w Krakowie, sygn. 29/244/35–39.

Cech pasztetników, traktierników, cukierników [i piernikarzy] w Krakowie, sygn. 29/133/1–9.

Cech piekarzy w Krakowie, sygn. 29/168/1–100.

Cechy rzeźników w Krakowie, Kazimierzu i Kleparzu, sygn. 29/176/1–78.

Miscellanea, sygn. 29/1604/23.

Obchody i uroczystości krakowskie – zbiór szczątków zespołów akt komitetów obchodów, sygn. 29/576/134.

Organizacje społeczne o charakterze gospodarczym – zbiór szczątków zespołów, sygn. 29/536/5.

Prezydium Dzielnicowej Rady Narodowej Kraków-Kleparz, sygn. 29/1167/548.

Prezydium Dzielnicowej Rady Narodowej Kraków-Nowa Huta, sygn. 29/703/988.

Prezydium Dzielnicowej Rady Narodowej Kraków-Stare Miasto, sygn. 29/1614/7422, 7424, 7425.

Prezydium Rady Narodowej Miasta Krakowa, sygn. 29/701/11873.

Sąd Okręgowy w Krakowie, sygn. 29/1989/24757, 25994.

Spółdzielnie krakowskie – zbiór szczątków zespołów, sygn. 29/1328/98–102.

Spuścizna Zofii Homeckiej, sygn. 29/1914/3.

Urząd Wojewódzki Krakowski, sygn. 29/691/UW II 1823, UW II 2054–2061, UW II 2141, UW II 3996–4000.

Wojewódzka Komisja Planowania Gospodarczego w Krakowie, sygn. 29/714/3.

Zarząd Miejski w Krakowie, sygn. 29/699/457–485, 497–566, 573–619, 716–718.

Zbiór dokumentów papierowych, sygn. 29/658/138, 276, 516, 671, 764, 900, 985, 1231, 1278.

Zbiór dokumentów pergaminowych, sygn. 29/657/449, 507, 606, 672, 682, 683, 693, 839, 1063, 1272.

Zbiór ikonograficzny Jana Augustyna, sygn. 29/673/861.

Archiwum zakładowe Archiwum Narodowego w Krakowie

sygn. 1/50 (znak sprawy 52-8/80); sygn. 186/18 (znak sprawy DN 52-8/08); sygn. 382/55 (znak sprawy DN.512.14.2017); sygn. 445/52 (znak sprawy DN.512.26.2019); księga nabytków Oddziału III, nr 294/1972.

Wydawnictwa źródłowe

Cracovia artificum 1300–1500. Wyd. Jan Ptaśnik. Źródła do Historii Sztuki i Cywilizacji w Polsce t. 4. Kraków: Akademia Umiejętności, 1917.

Cracovia artificum 1501–1550. Wyd. Marian Friedberg. Źródła do Historii Sztuki i Cywilizacji w Polsce t. 5, z. 1–3. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1937–1948.

Prawa, przywileje i statuta miasta Krakowa (1507–1795), t. 1, z. 1–2, t. 2, z. 2. Wyd. Franciszek Piekosiński. Kraków: Akademia Umiejętności, 1885, 1892.

Prawa, przywileje i statuta miasta Krakowa (1507–1795), t. 2, z. 3. Wyd. Stanisław Krzyżanowski. Kraków: Akademia Umiejętności, 1909.

Źródła drukowane

Józefa Czecha kalendarz krakowski na rok 1917.

Druki urzędowe

„Dziennik Praw z roku 1843”.

„Dziennik rozporządzeń dla stoł. król. miasta Krakowa” 1887, R. 8, nr 11; 1890, R. 11, nr 9; 1899, R. 20, nr 9.

„Dziennik Rozporządzeń Rządowych Wolnego, Niepodległego i Ścisłe Neutralnego Miasta Krakowa i jego Okręgu” 1821.

„Dziennik rozporządzeń stoł. król. miasta Krakowa” 1925, nr 3.

„Dziennik Urzędowy Wojewódzkiej Rady Narodowej w Krakowie” 1951, nr 12, poz. 110; 1953, nr 9, poz. 37; 1958, nr 8, poz. 41.

„Dziennik Ustaw” 1927, nr 53, poz. 468, nr 117, poz. 1003; 1933, nr 85, poz. 638; 1939, nr 65, poz. 434; 1948, nr 18, poz. 130; 1972, nr 23, poz. 164; 1977, nr 4, poz. 20; 1983, nr 7, poz. 40, nr 49, poz. 221; 1989, nr 17, poz. 92.

„Gazeta Urzędowa Zarządu Miejskiego w stoł. król. mieście Krakowie” 1934, nr 9.

„Krakowski Dziennik Wojewódzki” 1948, nr 20, poz. 319; 1950, nr 5, poz. 139.

„Landes-Regierungs-Blattfürdas Krakauer Verwaltungsgebiet Jahrgang 1859, Erste Ubtheilung LXI Stück. Dziennik Rządu Krajowego dla Okręgu Administracyjnego Krakowskiego rok 1859 Oddział pierwszy zeszyt LXI”, Kraków 1860.

„Monitor Polski” 1949, nr A-85, poz. 1042.

Sprawozdanie archiwaryusza dr. Stanisława Krzyżanowskiego za rok 1891. Kraków: Nakładem Gminy miasta Krakowa, 1892.

Sprawozdanie archiwaryusza dra Stanisława Krzyżanowskiego za rok 1894. Kraków: Nakładem Gminy miasta Krakowa, 1895.

- Sprawozdanie dra St. Krzyżanowskiego Dyrektora Archiwum Aktów Dawnych Miasta Krakowa za rok 1905.* Kraków: Nakładem Gminy miasta Krakowa, 1906.
- Sprawozdanie dra St. Krzyżanowskiego Dyrektora Archiwum Aktów Dawnych Miasta Krakowa za rok 1908.* Kraków: Nakładem Gminy miasta Krakowa, 1909.
- Sprawozdanie dra St. Krzyżanowskiego Dyrektora Archiwum Aktów Dawnych Miasta Krakowa za r. 1913.* Kraków: Nakładem Gminy miasta Krakowa, 1914.
- Statut Cechu Rzeźników i Wędliniarzy (Masarzy) na „Kotłowie” w Krakowie.* Kraków: Nakładem Cechu Rzeźników i Wędliniarzy „Na Kotłowie”, 1932.

Opracowania

- Andrasz-Mrozek Monika: *Magistrat Miasta Krakowa 1866–1914. Ustrój, kadra i mechanizmy zarządzania miastem.* Biblioteka Krakowska nr 164. Kraków: Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, 2018.
- Baczkowski Michał: *W cieniu napoleońskich orłów. Rada Muncypalna Krakowa 1810–1815.* Kraków: Towarzystwo Wydawnicze „Historia Iagellonica”, 2010.
- Bartel Wojciech: *Ustrój i prawo Wolnego Miasta Krakowa (1815–1846).* Biblioteka Krakowska nr 116. Kraków: Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, 1976.
- Bieniarzówna Janina, Małecki Jan M.: *Dzieje Krakowa. T. 3: Kraków w latach 1796–1918.* Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1979.
- Chmiel Adam: *Organizacja miejska i cechów.* „Rocznik Krakowski” 1904, t. 6, s. 41–69.
- Chmiel Adam: *Rzeźnicy krakowscy.* Kraków: Nakładem Cechu Rzeźników i Masarzy „Na Kotłowie”, 1930.
- Chmiel Adam: *Ustrój m. Krakowa w XIX w. Działalność prezydentów miasta 1866–1924.* W: *Kraków w XIX w.*, t. 1. Biblioteka Krakowska nr 72. Kraków: Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, 1932, s. 78–159.
- Chwalba Andrzej: *Dzieje Krakowa. T. 6: Kraków w latach 1945–1989.* Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2004.
- Cichoń Paweł: *Biuro Policji Pośredniej Wolnego Miasta Krakowa (1816–1827).* „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 2024, t. 21/3, s. 55–57. DOI: 10.36121/pcichon.21.2024.3.055.
- Cichoń Paweł: *Dyrekcja Policji Wolnego Miasta Krakowa 1827–1846. Studium historyczno-prawne.* Kraków: Księgarnia Akademicka, 2014.
- Demel Juliusz: *Stosunki gospodarcze i społeczne Krakowa w latach 1846–1853.* Biblioteka Krakowska nr 107. Kraków: Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, 1951.
- Dzieje Krakowa. T. 4: Kraków w latach 1918–1939.* Red. Janina Bieniarzówna, Jan M. Małecki. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1997.
- Dzieszyński Ryszard: *220 lat Cechu cukierników w Krakowie.* Kraków: Nakładem Sekcji Cukierników Cechu Rzemiosł Spożywczych w Krakowie, 1987.
- Follprecht Kamila: *Wzbogacanie zasobu archiwalnego poprzez dary. Przyczynek do dziejów Archiwum Narodowego w Krakowie i jego poprzedników w XIX–XXI w.* „Krakowski Rocznik Archiwalny” 2021, t. 27, s. 137–165.
- Follprecht Kamila: *Zakup archiwaliów, muzealiów i książek w Archiwum Aktów Dawnych Miasta Krakowa w latach 1890–1951.* W: *Archiwum Nauki PAN i PAU z perspektywy*

- 20 lat. Rzeczywistość i wyzwania. Red. Paulina Krzywda, Tomasz Pudłocki. Kraków: Archiwum Nauki PAN i PAU, 2022, s. 33–65.
- Follprecht Kamila, Zięba Karolina, Ząbczyński Paweł: *Na drodze do współczesności. Archiwum Narodowe w Krakowie: Ludzie – Miejsca – Praca 1878–2021*. Kraków: Archiwum Narodowe w Krakowie, 2021.
- Gadocha Marcin: *Cech piekarzy i handel chlebem w Krakowie w okresie nowożytnym*. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2012.
- Hapanowicz Piotr: *Administracja miasta Krakowa w czasach prezydentury Mieczysława Kaplickiego (1933–1939)*. „Folia Historica Cracoviensia” 2024, t. 30, s. 143–188.
- Hibl Józef Aleksander: *Ustawa przemysłowa według patentu ces. z dnia 20 grudnia 1859 L. 227 Dz.u.p. i noweli z dnia 15 marca 1883 L. 39 Dz.u.p. z motywami ciał ustawodawczych i rezolucjami Izby poselskiej, tudzież odnośnemi ustawami, rozporządzeniami i orzeczeniami*. Lwów: Nakładem Wydawcy, 1883.
- Homecka Zofia: „Zarys dziejów rzemiosła i cechu cukierniczego w Krakowie”, maszyn. [Kraków] 1968.
- Jastrzębski Jarosław: *Powstanie Izby Rzemieślniczej w Krakowie*. „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” 2007. Prace Historyczne, z. 134, s. 105–121.
- Król Mateusz: *Cechy krakowskie w XIV–XVI wieku*. Biblioteka Krakowska nr 169. Kraków: Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, 2023.
- Księgi miejskie z obszaru Królestwa Polskiego (do roku 1600)*. Katalog. Red. Zdzisław Noga, Bartosz Drzewiecki. Warszawa–Kraków: Księgarnia Akademicka, 2024.
- Majer Józef: *Zdanie sprawy z czynności c.k. Towarzystwa naukowego Krakowskiego dokonanych w r. 1860, odczytane na publicznym posiedzeniu tegoż Towarzystwa w d. 23 lutego 1861 r.* „Rocznik ces. król. Towarzystwa Naukowego Krakowskiego. Poczet trzeci” 1861, t. 5 (28), s. 3–32.
- Mataniak Mateusz: *Rada Administracyjna Miasta Krakowa i Jego Okręgu (1846–1853)*. Biblioteka Krakowska nr 165. Kraków: Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, 2019.
- Najdus Walentyna: *Ewolucja stowarzyszeń rzemieślników galicyjskich w latach 1772–1918*. W: *Drobnomieszczaństwo XIX i XX wieku. Studia*, t. 3. Red. Stefania Kowalska-Glikman. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1992, s. 68–130.
- Niezabitowski Michał: *Muzeum Historyczne Miasta Krakowa 1899–1996–2019*. Kraków: Muzeum Historyczne Miasta Krakowa, 2021.
- Poczet sołtysów, wójtów, burmistrzów i prezydentów miasta Krakowa (1228–2010)*. Red. Bogdan Kasprzyk. Kraków: Urząd Miasta Krakowa, 2010.
- Rederowa Danuta: *Studia nad wewnętrznymi dziejami Krakowa porozbiorowego (1796–1806). Zagadnienia ustrojowe i ekonomiczno-społeczne*. „Rocznik Krakowski” 1967, t. 36, s. 1–85.

AUTOR: Kamila Follprecht – historyk archiwista, dr, Archiwum Narodowe w Krakowie; zainteresowania badawcze: właściciele i mieszkańcy krakowskich nieruchomości od XVI do XX w., edytorstwo źródeł historycznych; e-mail: kfollprecht@ank.gov.pl

AUTHOR: Kamila Follprecht – archival historian, Dr, National Archives in Krakow; research interests: owners and residents of Krakow's property from the 16th century until the 20th century, editing of historical sources; e-mail: kfollprecht@ank.gov.pl

DOI 10.4467/12332135KRA.25.002.22800

Katarzyna Moskal

ORCID: 0000-0002-7772-108X

Muzeum Krakowa

Na zebraniu, w gospodzie i w kaplicy. Przedmioty związane z działalnością krakowskich cechów piekarzy i rzeźników

**At meetings, in the inn, and in the chapel. Objects related
to the activities of Krakow's guilds of bakers and butchers**

SŁOWA KLUCZOWE: cechy, rzeźnicy, piekarze, wyposażenie gospody cechowej, insygnia starszych

KEY WORDS: guilds, butchers, bakers, guild inn equipment, insignia of elders

ABSTRAKT: Przedmioty związane z cechami piekarzy, piernikarzy i rzeźników przechowywane są obecnie przez pięć instytucji. Artykuł miał na celu zebranie dziedzictwa krakowskich cechów spożywczych wyrażonego w przedmiotach związanych z obyczajami cechowymi. Ważne było znalezienie ich wspólnego kontekstu i wzajemnych powiązań. Przedstawione obiekty służyły podczas zebrań cechowych (krucyfiksy, lichtarze, lady), wyróżniały starszych cechu (buzdygany, łańcuchy), były używane podczas uroczystości religijnych i świeckich (chorągwie). Pochodzą z różnych wieków – najstarsze powstały w XVII w. (konwie cechów piekarzy i rzeźników), a najmłodsze – łańcuchy starszych połączonych cechów spożywczych – w latach 80. XX w. Wykonane są w różnych technikach. W tym sumarycznym opracowaniu nie była możliwa ich szczegółowa analiza, choć przy okazji udało się ustalić niektórych autorów oraz odczytać ikonografię przedstawień. Daje to pogląd na współpracę pomiędzy lokalnymi rzemieślnikami w urządzaniu siedzib cechowych i wyposażaniu kaplic (wykorzystywanie majstersztyków stolarskich jak łada cechu rzeźników lub zlecanie wykonywania wyrobów srebrnych okolicznym złotnikom). Pomimo wymuszonej pobieżności opracowania wyraźnie rysuje się wspólnota symboli, motywów, dekoracji i poczucia tożsamości wspólnoty wyrażająca się w samych przedmiotach i ich dekoracjach. Analiza odsłania też szerszy kontekst funkcjonowania: mówią one o fundatorach, ówczesnym rzemiośle i statusie cechu.

ABSTRACT: Objects related to the guilds of bakers, gingerbread makers, and butchers are currently held by five institutions. This article aims to summarize the heritage of Krakow's food guilds as expressed in objects related to guild customs. It was important to find their common context and connections. The presented objects served during guild meetings (crucifixes, candlesticks, counters), distinguished guild elders (maces, chains), and were used during religious and secular ceremonies (banners). They come from different centuries – the oldest were created in the 17th century (bakers' and butchers' guilds tankards), and the newest – chains of older, connected food guilds – in the 1980s. They were made using different techniques. This study did not provide an opportunity for a detailed analysis, although it was possible to identify some of the authors and decipher the iconography of the depictions. This provides insight into the cooperation between local craftsmen in furnishing guild halls and chapels (using masterpieces of carpentry, such as the butchers' guild counter, or commissioning silverwork from local goldsmiths). Despite the forced superficiality of the study, a community of symbols, motifs, decorations and a sense of community identity expressed in the objects themselves and their decorations is clearly visible. The analysis also reveals the broader context of their functioning: they provide information about the founders, the crafts of the time, and the status of the guild.

Przedmioty związane z obyczajowością i funkcjonowaniem krakowskich cechów spożywczych są obecnie przechowywane w pięciu krakowskich instytucjach, trzech muzeach: Historycznym Miasta Krakowa (czyli Muzeum Krakowa), Narodowym, Etnograficznym oraz w Cechu Rzemiosł Spożywczych¹ i w Archiwum Narodowym w Krakowie.

W artykule przedstawione zostały wszystkie przedmioty wyłonione na podstawie kwerend, funkcjonujące niegdyś w krakowskich cechach piekarzy i rzeźników oraz w stowarzyszeniach pokrewnych im zawodów. W prezentowanych zespołach widoczne jest zróżnicowanie stylistyczne przedmiotów będące wynikiem fundowania przez członków cechów nowych obiektów w kolejnych epokach i odnawiania już posiadanych. Przypadkowość opisywanych elementów wyposażenia jest pozorna, ceniono bowiem tradycję i wiekowość najstarszych z nich i w większości przypadków funkcjonowały one obok najnowszych nabytków. Warto też zauważyć, że artykuł dotyczy tylko przedmiotów, które przetrwały do naszych czasów lub których wygląd pozwalają nam odtworzyć źródła.

¹ Dziękuję Hubertowi Stawskiemu z Cechu Rzemiosł Spożywczych za udostępnienie należących do cechu przedmiotów oraz ich fotografii.

Prezentację rozpoczynają zabytki przekazane przez piekarzy, ponieważ to właśnie z cechu tych rzemieślników pochodzi najstarszy przedmiot – XVI-wieczna konew. Następnie omówiono nieliczne muzealia związane z cechem kichlarzy (piernikarzy), a także niezachowane pieczęcie sadelników i pasztetników krakowskich, znane z odcisków i publikacji przedwojennych. Jako ostatnie pokazano najliczniej reprezentowane w zespole zabytki pochodzące z cechu rzeźników, do których należy równocześnie najwięcej przedmiotów powstałych w XX w. Tekst wieńczy wzmianka o łańcuchach starszych wspólnego Cechu Rzemiosł Spożywczych, które powstały na okoliczność zjednoczenia cechów piekarskiego, rzeźniczego i cukierniczego w 1985 r.

Omawiane zabytki używane były podczas zebrań cechowych (krucyfiksy, lichtarze, lady, skarbonki), a także w gospodzie cechu (konwie i kufle). Przedstawione są też insygnia starszych (buzdygany, buława, łańcuchy) oraz chorągwie używane podczas uroczystości religijnych i świeckich.

Najstarsza z tych zabytków jest konew² cynowa pochodząca z gospody krakowskiej czeladzi piekarskiej³. Według inskrypcji naczynie powstało w 1567 r.⁴ Orzeł Biały w wieńcu, grawerowany na brzuscu naczynia, świadczy o jego użyciu podczas wciąż oficjalnej, choć bardziej swobodnej części zebrania, zwanej „przy szynku”⁵. W wielu cechach podkreślano konieczność godnego zachowania się podczas zebrań w gospodzie cechowej, np.: w statucie cechu rzeźników z 1536 r. zwracano uwagę, iż posiedzenia mają się odbywać „przed obiady”, żeby były „po trzeźwemu”⁶. Kufle na wyposażeniu gospody cechu piekarskiego ofiarowywane były przez

² Konwią (niem. *Schleifkanne*) nazywano duże naczynie z kranikiem i uchem, stawiane na stole, mogące pomieścić większą ilość trunku. Solidne ucho umożliwiało przyniesienie większej ilości napoju z piwnicy, a kranik ułatwiał wygodne dozowanie napoju do szklanicy lub kufli, Dieter Nadolsky, *Zunftzinn. Formenvielfalt und Gebrauch bei Fest and Alltag des Handwerks*, Leipzig 1986, s. 141.

³ MNK, nr inw. MNK ND-769.

⁴ Monika Paś, *Konew krakowskiego cechu piekarzy*, [w:] *Kraków europejskie miasto prawa magdeburskiego. 1257–1791*, red. Grażyna Lichończak-Nurek, Kraków 2007, s. 326–327, poz. V.78.7. Na naczyniu wygrawerowano inicjały K C, należące zapewne do fundatora, jednak do tej pory nie udało się ich powiązać z konkretną osobą.

⁵ Jan Pachonński, *Zmierzch sławetnych: z życia mieszczan w Krakowie w XVII i XVIII wieku*, Kraków 1956, s. 165.

⁶ Adam Chmiel, *Rzeźnicy krakowscy*, Kraków 1930, s. 141.

uczniów wyzwalanych na czeladników⁷. Trzy najstarsze z nich ozdobione są rozbudowanymi rytowanymi przedstawieniami figuralnymi. Na pierwszym z naczyń wyryto św. Mikołaja, który był patronem fundatora Mikołaja Bieńkowica⁸. W Europie św. Mikołaj uznawany był też za patrona piekarzy⁹. W Krakowie przed ołtarzem św. Mikołaja w kościele św. Trójcy modlili się właśnie piekarscy czeladnicy, ale mistrzowie tego rzemiosła od co najmniej 1599 r. mieli swoją kaplicę pw. św. Stanisława w kościele Mariackim¹⁰. Trzy XVII-wieczne kufle ozdobione są stylizowanymi kwiatami (w typie róży, goździka, kwiatu akantu) na esowato wygiętych łodyżkach lub sinusoidalnej wici, które wówczas w tej formie występowały też na tkaninach i w hafcie¹¹. Fundator jednego z kufli zażyczył sobie, aby naczynie ozdobić wizerunkiem św. Katarzyny Aleksandryjskiej¹². Była ona jedną z patronek piekarzy w Europie ze względu na narzędzie męki – koło młyńskie, które stało się jej atrybutem¹³. Na trzecim z bogato dekorowanych kufli przedstawiono kobietę w koronie i nimbie, interpretowaną jako królowa Jadwiga, klęczącą przed krucyfiksem, z którego przemawia do niej Chrystus¹⁴. Mogłaby to być także

⁷ Niewątpliwie musiało być to zalecenie cechu, który wyznaczał rodzaj darów składanych przy okazji wyzwolen czeladników i mistrzów wedle potrzeb zgromadzenia. J. Pachonński, *Zmierzch...*, s. 181, podaje, że w 1640 r. wyzwalani mistrzowie cechu introligatorów mieli ofiarować jako klejnot malowaną szklanice.

⁸ MNK, nr inw. MNK ND-780. W 1655 r. właścicielem domu przy ul. Sławkowskiej 32A był Grzegorz Bienkowicz (Drab), może z tej samej rodziny co fundator kufła, por. Kamila Follprecht, *Właściciele nieruchomości w Krakowie 1655 roku*, Biblioteka Krakowska nr 142, Kraków 2001, s. 108; Marcin Gadocha, *Cech piekarzy i handel chlebem w Krakowie w okresie nowożytnym*, Kraków 2012, s. 187 (Aneks 2).

⁹ Leonard Petzoldt, *Nikolaus von Myra (von Bari)*, *Lexikon der christlichen Ikonografie*, hrsg. von Engelbert Kirschbaum, Wolfgang Braunfels, Band 8: *Ikonografie der Heiligen*, Freiburg im Breisgau 1976, szp. 46.

¹⁰ M. Gadocha, *Cech...*, s. 81–83.

¹¹ Tego typu haftowane lub tkane dekoracje wyrobów tekstylnych znane były w ówczesnym Krakowie, por. Maria Taszycka, *Włoskie jedwabne tkaniny odzieżowe w Polsce w I połowie XVII wieku*, Wrocław 1971, s. 59–63; Anna Warzecha, *Tkaniny zabytkowe z I połowy XVII wieku*, [w:] *Tkaniny zabytkowe z okresu od XV do XVII wieku ze zbiorów krakowskich kościołów i klasztorów*, t. 2: *XVII wiek*, red. Natalia Krupa, Kraków 2021, s. 17–24 (19–20).

¹² MNK, nr inw. MNK ND-779.

¹³ Peter Assion, *Katharine (Aikateriné) von Alexandrien*, [w:] *Lexikon...*, Band 7: *Ikonografie der Heiligen*, szp. 280.

¹⁴ MNK, nr inw. MNK ND-781; Monika Paś, *Kufel krakowskiego cechu białych piekarzy*, [w:] *Kraków europejskie...*, s. 326, poz. V.78.5.

wspomniana św. Katarzyna Aleksandryjska, w której ikonografii występuje, stosunkowo jednak rzadko przedstawiana, scena modlitwy przed krucyfiksem – miała ona mieć miejsce po jej dyskusji z filozofami w świątyni¹⁵. Zagadnienie przybierania patronów przez cech jest bardzo interesujące¹⁶. Cechy bogatsze mogły pozwolić sobie na utrzymanie kaplicy przypisywanego im patrona (jak np. kaplica św. Eligiusza przy kościele Franciszkanów w przypadku krakowskich złotników), fundację jego ołtarza i propagowanie kultu¹⁷. Inni rzemieślnicy, którym w udziale przypadł ołtarz posiadający już swoje wezwanie, przyjmowali patrona ołtarza za swojego (tak było np. ze św. Mikołajem w przypadku cechu czerwonych garbarzy przy kościele św. Szczepana¹⁸ czy z Tróją Świętą u stolarzy, którzy ołtarz mieli w dominikańskim kościele).

Kolejne kufle z piekarskiej gospody dekorowane są prostym grawerunkiem obejmującym sumarycznie przedstawione godło cechu – precel lub inicjały/ nazwisko fundatora w wieńcu. Cztery z nich, ufundowane zapewne w 1723 r., odznaczają się wolutowym odlewany uchem¹⁹. W zachowanym zespole stanowią mniejszość, ponieważ prostokątne ucho z reliefową symetryczną dekoracją z ornamentu małżowinowego, znane z przykładów XVII-wiecznych kufli z rytowaną dekoracją, zostało powtórzone w trzech egzemplarzach z czwartej ćwierci XVIII w.²⁰ Formę zdjęto zapewne z najstarszych naczyń wykonanych najlepiej technicznie. Im bardziej w głąb XVIII w., są to coraz gorsze jakościowo przedmioty – relief jest mocno spłaszczony, a ornament – niemodny już w XVIII w. – nieczytelny. Pomi-

¹⁵ P. Assion, *Lexikon...*, Band 7, s. 294. Scenę św. Katarzyny modlącej się przed krucyfiksem uwiecznił w 1567 r. Tycjan (obraz w kolekcji Boston Museum of Art). Nie udało się rozszyfrować fundatora kufła o inicjałach A.L. Należy również brać pod uwagę, że mogą być to pierwsze litery imienia w wersji łacińskiej, np. Adalbertus – Wojciech.

¹⁶ Zestawienie cechów z ich najpopularniejszymi patronami sporządziła Elżbieta Bimler-Mackiewicz, *Znaki cechowe i ich funkcje na ziemiach polskich. Studium źródłoznawcze*, Warszawa 2004, s. 202–214.

¹⁷ Jerzy Pietrusiński, *Złotnicy krakowscy XIV–XVI wieku i ich księga cechowa*, t. 1, Warszawa 2000, s. 58–59.

¹⁸ Katarzyna Moskal, „Cechy jako bractwa religijne”. Zabytki w zbiorach Muzeum Historycznego Miasta Krakowa związane z życiem religijnym cechów, [w:] *Bractwa religijne w średniowieczu i w okresie nowożytnym (do końca XVIII wieku)*, red. Dominik Burdzy, Beata Wojciechowska, Kielce 2014, s. 353–365.

¹⁹ MNK, nr inw. MNK ND-770-MNK ND-772 i MNK ND-724.

²⁰ MNK, nr inw. MNK ND 776 (fundator kufła: Bernard Zembiński, 1785); MNK ND 777 (Marcin Gölich, 1793), MNK 778 (Fryderyk Lau[f], 1789).

mo pogorszenia jakości wyrobów cały zespół kufli jest przykładem starzeń, aby naczynia na wyposażeniu gospody stanowiły spójny stylistycznie komplet.

Interesującym zabytkiem jest cylindryczna miedziana skarbonka cechu piekarzy²¹ z repusowaną inskrypcją i datą odnoszącymi się do Wojciecha Zembalskiego, starszego cechu w 1771 r.²², zapewne też jej fundatora. Miedziana puszka zabezpieczona jest dwiema kłódkami, wskazującymi na komisyjne otwieranie przez dwie osoby²³. Próbom wytrząśnięcia zebranych monet starano się zapobiec, rozpinając pod przykrywą skarbonki metalową siatkę.

Krucyfiks cechu piekarzy (il. 10) z 1885 r.²⁴ wyszedł spod ręki krakowskiego złotnika Antoniego Lewkowicza²⁵. Klasycystyczna, prostopadłościenna podstawa z wydatnymi gzymsami i frontową ścianką zwieńczoną tympanonem, spoczywa na czterech palmetach z ptasimi szponami. Do prostego krzyża została umocowana pełnoplastyczna postać Chrystusa w perizonium z ekspresyjnie rozwianym krańcem, która jest miniaturową kopią Ukrzyżowanego z krucyfiksu Slackera w kościele Mariackim²⁶. To odwzorowanie rzeźby jest widocznym podkreśleniem związku piekarzy z parafią

²¹ W zbiorach Cechu Rzemiosł Spożywczych.

²² M. Gadocha, *Cech...*, s. 62, przyp. 371, ryc. 3.

²³ Zabieg ten stosowano także w zamkach lad cechowych, zamykanych na kilka kluczy – wzajemna kontrola zapobiegała nadużyciom. Do lady cechu rzeźników klucze mieli posiadać starszy i podstarszy (Statut z 1834 r.), A. Chmiel, *Rzeźnicy...*, s. 174. O skomplikowanych zamkach lad cechowych zob. też: Małgorzata Korzeń-Kraśna, *Skrzynki cechowe*, [w:] *Zabytki cechów śląskich*, Wrocław 2002, s. 152.

²⁴ MK, nr inw. MHK-62/III.

²⁵ Krucyfiks ma wybitny na podstawie prostokątny znak mistrza, napis: „A. LEWKOWICZ” w prostokącie o ściętych narożnikach, a na belce pionowej litery „A. L.” w prostokącie, por. Michał Myśliński, *Złotnicy krakowscy i ich cech w latach autonomii galicyjskiej 1866–1914*, Kraków 2011, s. 61–62. Obok znaków mistrzowskich wybito też jakościowy – głowę Diany z cyfrą 4 w pięciokącie, oznaczającą srebro próby 4 (750/1000) w latach 1866–1922, por. Michał Gradowski, *Znaki na srebrze. Znaki miejskie i państwowe używane na terenie Polski w obecnych jej granicach*, Warszawa 1994, s. 228, nr 14.

²⁶ Formę klasycystycznej podstawy połączonej z prostym krzyżem i postacią Chrystusa nawiązującą do swego odpowiednika w kościele Mariackim wprowadził złotnik Stanisław Westwalewicz, tworząc krucyfiks swojego cechu (w zbiorach Muzeum Krakowa), Krzysztof J. Czyżewski, *Krzyż Cechu Złotników*, [w:] *Wokół Wita Stwosza. Katalog wystawy w Muzeum Narodowym w Krakowie*, red. Dobrosława Horzela, Adam Organisty, Kraków 2005, s. 277–278, poz. IX/3.

mariacką, w której znajdował się ich ołtarz cechowy. Na frontowej ścianie podstawy pasyjki umieszczono herb miasta Krakowa, na przeciwległej – tarczę z inskrypcją: „Staraniem przełożonych/ Starszych Cechu/ piekarzy białych/ Walentego Łysakowskiego/ Macieja Opidowicza/ Kraków Dnia 15 Stycznia/ 1885 roku”, a na bokach wypisano nazwiska członków cechu²⁷. Pół wieku później, w pracowni Feliksa Woźniaka przy ulicy Stradom, piekarze zamówili parę lichtarzy²⁸. Tuleje i walcowate trzony są gładkie, ale kształt ich podstawy sprawia, że stanowią komplet z krucyfiksem – jest ona sześcienna, o wydatnych gzymsach, posadowiona na palmetach z ptasimi szponami. Frontową ściankę zdobi reliefowe przedstawienie Orła Białego w koronie zamkniętej, a na ściankach bocznych znajdują się inskrypcje fundacyjne²⁹.

Krucyfiks, stawiany na stole zazwyczaj pomiędzy zapalonymi świecami³⁰, legitymizował oficjalną część zebrania, tzw. „przy otwartej skrzynce”. Przed nim zaprzysięgano mistrzów i prymasów oraz sądzono za przewinienia statutowe. Obecność wizerunku Chrystusa jako wzoru dla sprawie-

²⁷ Na jednej ścianie: „Oraz Członków/ Tomasz Chęciński/ Aleksander Merkert/ Karol Wójcik/ Andrzej Węgrzynowski/ Wilhelm Długoszewski/ Piotr Bicz/ Franciszek Złamał” oraz na drugiej: „Ludwik Nowicki/ Józef Owsiak/ Romuald Troczyński/ Teofil Kaparski/ Jan Wątorski/ Józef Knoll/ Wojciech Bastor/ Michał Wójcik”.

²⁸ MK, nr inw. MHK-63/III i MHK-64/III. Na podstawach obydwu wybito znaki jakościowe – cechę wielką używaną w Krakowie na srebro próby 3 (800/1000) do 1931 r. (w poziomym owalu o ściętych bokach głowa kobiety w chustce z cyframi 3 i K) oraz cechę pomocniczą – okrągły znak z głową kobiety w chustce, por. M. Gradowski, *Znaki...*, s. 267, nr 3; s. 268, nr 9. Obok odcisnięto znak mistrzowski: F. WOŹNIAK, Michał Myśliński, *Złotnicy, jubilerzy, mosiężnicy i rzemieślnicy pokrewnych profesji w dokumentacji Urzędu Probierczego w Krakowie (1919–1944)*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 2015, R. 63, s. 154.

²⁹ MK, nr inw. MHK-64/III: z tyłu: „Staraniem Przełożństwa Cechu/ Starszy/ Stanisław Długoszewski/ Podstarszy/ Franciszek Magiera/ Rok 1925”, na ściankach bocznych: „Członkowie/ Rączkiewicz Józef/ Satalecki Stanisław/ Sadzikowski Wawrzyniec/ Tatko Antoni/ Węglowski Józef/ Woźniak Florian/ Żurek Jan oraz Członkowie/ Madej Piotr/ Moliczka Marja/ Pachlowa Wincemcy [sic!]/ Patka Józef/ Pietraszewski Franciszek/ Płatek Piotr/ Psonka Stanisław; MK, nr inw. MHK-63/III: na ścianie tylnej: Wydział/ Kozłowski Tadeusz/ Płatek Władysław/ Zasada Antoni/ Zieliński Jan/ Schmeidl Wojciech/ Zając Władysław, a na ściankach bocznych: Członkowie:/ Dudek Antoni/ Franzus Szczepan/ Gawędzka Eleonora/ Gotz Florentyn/ Kaczor Stanisław/ Kozłowska Zofia; oraz: Członkowie:/ Kręcina Maria/ Kręcina Józef/ Kruk Stanisław/ Krok Adam/ Kwiatkowski Jan/ Mencil Józef”.

³⁰ Tak było np. w cechu rzeźników, A. Chmiel, *Rzeźnicy...*, s. 155.

dliwego i miłosiernego sędziego podczas sądzenia na ratuszu i w cechach polecana była już w prawie magdeburskim³¹. W cechu piekarzy wyraźnie zaznaczano też zwierzchność władzy miejskiej, bowiem wewnątrz wieka skrzyni (tzw. lady) z 1888 r.³², podnoszonego na czas obrad, oprócz tabliczki z inskrypcją fundacyjną³³, zdobi reliefowy malowany herb Krakowa. Ladę obito blachami, a do jej ścianki frontowej przymocowano mosiężną plakietę z godłem cechu – lwami trzymającymi precel (il. 12).

Zachowały się także srebrne buzdygany z 1900 r. – insygnia starszych cechu piekarzy³⁴. Pierwszy z nich ma wmontowany w rękojeść fragment tulei z grawerowanymi motywami parzenicy góralskiej, oznaczonej jako wyrób ze srebra próby 4 autorstwa Antoniego Lewkowicza (zm. 1892, il. 11)³⁵. Ten sam złotnik wykonał w 1885 r. wspomnianą pasyjkę z gospody piekarzy. To dość wczesny przykład motywów zakopiańskich w zdobnictwie wyrobów złotniczych i platerów, znanych z późniejszej działalności Marcina Jarry³⁶. Pozostałe dwie części rękojeści oraz głowica o gruszkowatym kształcie złożona z sześciu ażurowych piór, dekorowana motywem esowato wygiętego liścia i kwiatu akantu, zostały wykonane w 1900 r. przez Henryka Sztorca ze srebra próby 3 (800/1000)³⁷. Środkowa część rękojeści buzdyganu jest spiralnie prążkowana: pasy, na których grawerowane są wici roślinne, alternowane są wklęsłymi, natomiast na gładkiej części znajduje się inskrypcja

³¹ Katarzyna Moskal, *Iuste iudicate filii hominum, Berelko burmistrzów krakowskich*, [w:] *Rzecz niepospolita. Przedmiot jako symbol statusu, władzy i funkcji w średniowieczu i epoce nowożytnej*, red. Monika Saczyńska-Vercamer, Ewa Wólkiewicz, Warszawa 2023, s. 169–170.

³² Lada przechowywana jest w Cechu Rzemiosł Spożywczych.

³³ Inskrypcja brzmi: „Ta skrzynka sprawiona w roku 1888/ Za staraniem Starszych Cechu piekarzy białych w Krakowie/ Walentego Łysakowskiego i Macieja Opidowicza”.

³⁴ Są własnością Cechu Rzemiosł Spożywczych.

³⁵ Oznaczenia: A.L. oraz głowa Diany w pięciokącie, por. przyp. 19.

³⁶ Wyroby Marcina Jarry w stylu zakopiańskim określane są na lata 1900–1917, por. Joanna Paprocka-Gajek, *Przedmioty w stylu zakopiańskim Marcina Jarry*, „Artifex Novus” 2021, nr 5, s. 42–43, 64. Tymczasem Lewkowicz zmarł w 1892 r. W tym roku wybudowano willę Koliba, której dekoracje zostały rozpropagowane w książce Władysława Matlakowskiego, *Budownictwo ludowe na Podhalu*, Kraków 1892.

³⁷ Na dolnej części rękojeści widoczny jest znak probierczy bity w Krakowie w latach 1872–1920 na srebrze próby 3 (głowa Minierwy w pięcioliściu), M. Gradowski, *Znaki...*, s. 228, nr 13 oraz znak mistrza – inicjały HS w prostokącie o świętych nóżkach, por. M. Myśliński, *Złotnicy, jubilerzy...*, s. 153. Sztorc miał swój warsztat przy ul. Floriańskiej. Dziękuję za konsultację dr. hab. Michałowi Myślińskiemu, prof. IS PAN.

fundacyjna³⁸. Charakterystyczną dekoracją są reliefowy herb Krakowa na guzie wieńczącym głowicę oraz zakończenie rękojęści: wypukłe, z promienistymi nacięciami, przypominające piekarskie wypieki. Podobny element kończy rękojęść drugiego buzdyanu oraz wieńczy jego głowicę. Jego pióra mają wklęsło-wypukły, kanciasty kontur, a zdobiąca je ażurowa wić jest bardziej oszczędna i sucha. Rękojęść, składająca się z trzech części, zdobiona jest grawerunkiem: część przy głowicy – wertykalnymi pasami wolutowych wici, środkowa – ukośnymi prążkami wypełnionymi roślinnymi wiciami i ostatnia, gładka, grawerowaną inskrypcją w horyzontalnych rzędach: „R. P. 1900/ Cech Piekarzy/ w Krakowie”. Elementy obydwu buzdyanów przedzielone są pierścieniami z ażurowych palmetek – przywołującymi na myśl złotnictwo krakowskie przełomu XV i XVI w.³⁹

Zachowane pieczęcie, a także odciski pieczęci i ich fotografie⁴⁰, pozwalają prześledzić ewolucję godła cechu piekarzy. Na najstarszej pieczęci (XVI w.) był to sam precel, w XVIII w. – na tarczy⁴¹, a następnie podtrzymywany przez parę lwów (1833)⁴². Przy tej wersji godła pozostali piekarze biali, natomiast na początku XIX w. na pieczęci cechu piekarzy czarnych (wypiekających ciemne chleby, np. żytni) przedstawiano św. Floriana, ponieważ wielu z nich mieszkało na Kleparzu i związani byli z tamtejszą parafią⁴³.

³⁸ Inskrypcja: „Leon Bałuk/ starszy/ Józef Rączkiewicz/ zastępca/ Wydziałowi/ Stan. Długoszowski Winc. Molicki/ Florentyn Götz Jan Konecki/ Jan Kwiatkowski/ Franc. Magiera/ Bol. Broszkiewicz/ R. P. 1900/ Cech Piekarzy/ m. Kraków.

³⁹ O cechach stylu złotnictwa tego czasu w Krakowie pisał Jan Samek, *Późnogotycka sztuka złotnicza w Krakowie*, [w:] *Kraków w czasach Wita Stwosza*, red. Jan Małecki, Rola Krakowa w Dziejach Narodu nr 3, Kraków 1986, s. 119–120.

⁴⁰ Zbiór odcisków pieczęci rzemieślników krakowskich naklejonych na kilka kart przechowywany jest w Muzeum Narodowym w Krakowie (MNK, nr inw. MNK VIII-rkps 710); natomiast fotografie z lat 30. XX w. w zbiorach Muzeum Krakowa wykonane zostały w Pracowni Fotograficznej Muzeum Przemysłowego (MK, nr inw. MHK-164-166/N oraz MHK-233/N, MHK-235/N i MHK-239/N). Sfotografowane pieczęcie ujęte są w innej konfiguracji niż te w Muzeum Narodowym. Obydwa źródła powtarzają przykłady publikowane przez Adama Chmiela, jednak można na nich dostrzec o wiele więcej szczegółów niż na ilustracjach nie najlepszej jakości w publikacji o godłach.

⁴¹ ANK, Zbiór tłoków pieczętnych metalowych, sygn. 29/661/156.

⁴² Adam Chmiel, *Godła rzemieślnicze i przemysłowe krakowskie*, Kraków 1922, s. 16, ryc. 78–79.

⁴³ *Ibidem*, ryc. 81.

Chorągiew cechu białych piekarzy z 1912 r.⁴⁴ zdobiona jest haftowanym przedstawieniem Matki Bożej Częstochowskiej w obramieniu panośliów oraz aplikacjami z pasów polskich. Na odwrocie wyhaftowany został św. Stanisław na wzór miniatury autorstwa Stanisława Samostrzelnika otwierającej *Katalog arcybiskupów gnieźnieńskich*⁴⁵ zamówiony przez biskupa Piotra Tomickiego. Kompozycję miniatury powtórzono wiernie wraz z adorującymi św. Stanisława biskupem Tomickim i królem Zygmuntem Starym oraz z ich herbami⁴⁶. Kult św. Stanisława w cechu piekarzy można datować co najmniej od 1599 r., czyli od pierwszych wzmianek źródłowych, że do ich bractwa należał ołtarz pod wezwaniem tego świętego w kościele Mariackim⁴⁷.

Pamiętki po cechu piernikarzy (kichlarzy – od niem. *Küchen*) są nieliczne. Przede wszystkim ich działalność jako osobnego cechu, po opuszczeniu wspólnego stowarzyszenia z piekarzami, można datować dość późno, bo dopiero od 1609 r.⁴⁸ Do zabytków związanych z piernikarzami należy przede wszystkim drewniana lada cechu (il. 13)⁴⁹. Na frontowej ścianie w technice intarsji oddano godło cechu – prostokątny piernik wysadzany łezkowatymi migdałami, trzymany przez parę lwów. Godło to flankowane jest przez inicjały: GO// AR, natomiast na tylnej ścianie inicjały AK przedzielają datę 17//81. Mosiężny krucyfiks, który służył zapewne podczas zgromadzeń cechowych kichlarzy, jest obecnie destruktem bez stopy. Od pionowej belki krzyża, w jej dolnej partii, odchodzą łukowate ramiona, w których po postaciach świętych Marii i Jana Ewangelisty pozostały jedynie otwory do ich umocowania⁵⁰.

W Krakowie zachowały się także pamiętki po połączonych cechach piernikarzy i cukierników: odcisk pieczęci Stowarzyszenia Cukierników i Pier-

⁴⁴ Przechowywana jest w Cechu Rzemiosł Spożywczych.

⁴⁵ Rękopis przechowywany jest w Bibliotece Narodowej w Warszawie, sygn. Rps BOZ 5, *Catalogus archiepiscoporum Gnesnensium; Vitae episcoporum Cracoviensium* (miniatura na s. 4).

⁴⁶ Barbara Miodońska, *Miniatury Stanisława Samostrzelnika*, Warszawa 1983, s. 26–27, 96–97, nr 24.

⁴⁷ M. Gadocha, *Cech...*, s. 81.

⁴⁸ W tym roku zatwierdzono pierwszy statut krakowskiego cechu piernikarzy, por. *ibidem*, s. 175.

⁴⁹ MK, nr inw. MHK-299/II.

⁵⁰ MK, nr inw. MHK-57/III.

nikarzy⁵¹ oraz srebrna buława starszego połączonych cechów zamówiona w 1937 r. zapewne u Markusa Kornbluma mającego warsztat przy ulicy Bożego Ciała w Krakowie (il. 14)⁵². Jej ażurowa głowica składa się z czterech łukowatych wygiętych blach z rytowanym ornamentem jodełkowym i przywodzi na myśl plecioną chałkę, a zwieńczona jest ażurową, spiczastą kompozycją wolut, która zapewne miała nawiązywać do form precla. Głowicę osadzono na spiralnym pierścieniu w kształcie obwarzanka, a gładka rękojeść zakończona jest promieniście nacinanym guzem przypominającym kształt słodkich wypieków. W górnej części rękojeści znajduje się reliefowy napis: CECH/ CUKIERNIKÓW/ I PIERNIKARZY/ KRAKOWSKICH/ CZERWIEC 1937.

Warto zasygnalizować, że krakowskie muzea przechowują formy drewniane używane w XIX w. przez krakowskich piernikarzy. Szczególnie wiele zachowało się form piernikowych używanych niegdyś w firmie Antoniego Rothego⁵³.

Do cechów spożywczych można zaliczyć też sadelników (słoniniarzy), na których pieczęci z 1712 r. przedstawiono rękę nacinającą nożem polec słoniny⁵⁴ oraz pasztetników, którzy wraz z traktierami (garkucharzami) tworzyli jeden cech. Pośrodku tłoka wspólnej pieczęci tych ostatnich z 1788 r. ukazano skrzyżowane nóż i łyżkę, powyżej radełko do ciasta, a poniżej wałek⁵⁵. Natomiast główne przedstawienie pieczęci Zgromadzenia Cukier-

⁵¹ MNK, nr inw. MNK VIII-rkps 710.

⁵² Na rękojeści buławy, przechowywanej w Cechu Rzemiosł Spożywczych, wybito owalną cechę probierni krakowskiej na wyroby srebrne próby 3 (głowa kobiety w chustce w lewym profilu z cyfrą 3 i literą K), M. Gradowski, *Znaki...*, s. 267, nr 4 – znak miśtrzowski: litery MK w prostokącie, M. Myśliński, *Złotnicy, jubilerzy...*, s. 149.

⁵³ W Muzeum Etnograficznym w Krakowie od lat 30. XX w. przechowywane są formy piernikarskie z lat 70. XIX w. używane w Zakładzie Antoniego Rothego. Najstarsze formy Rothe przywiózł z poprzednich miejsc pracy w Cieszynie i w Wadowicach, Maria Żywirska, *Rzeźbione formy piernikarskie*, „Polska Sztuka Ludowa” 1957, t. 11, z. 2, s. 80; Grzegorz Graff, *Formy piernikarskie z Zakładu Antoniego Rothego w Krakowie*, <https://zbiory.etnomuzeum.eu/pl/kolekcje/9/formy-piernikarskie-z-zakladu-antoniego-rothego-w-krakowie> (odczyt: 2.07.2025); 50 form z jego zakładu znajduje się w Muzeum Collegium Maius UJ, które zgromadziło też odlewy gipsowe wyrobów piernikowych Kaspra Molęckiego i Franciszka Mikeski, por. Beata Frątczak, *Kolekcja form do pierników i gipsowych odlewów pierników w Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego*, <https://maius.uj.edu.pl/publikacje/-osobliwosci-sztuki> (odczyt: 26.03.2025).

⁵⁴ A. Chmiel, *Godła...*, s. 19, fig. 95.

⁵⁵ *Ibidem*, s. 15–16, fig. 76.

ników i Traktierów z Wolnego Miasta Krakowa z datą 1828 to godło miasta, do organizacji odnosi się jedynie inskrypcja w otoku⁵⁶.

Wiele przedmiotów pochodzących z cechu rzeźników przechowanych zostało w Cechu Rzemiosł Spożywczych. Najstarsze z nich są dwie miedziane konwie z gospody cechu rzeźników (il. 15)⁵⁷. Reliefową dekorację starszej konwi wykonano w blasze techniką repusowania, a poszczególne elementy połączono nitami. Obydwie konwie mają profilowaną okrągłą stopę, brzusiec uwypuklony w dolnej części i zwężający się ku górze na kształt walca. Na przykrywie starszej konwi z 1687 r. zamontowano odlewaną pełnoplastyczną główkę wołu. Jej brzusiec udekorowano w dolnej części puklowaniem, a powyżej szlakiem kanciastych wypukłych sześcioboków o wydłużonych ściankach bocznych (XVII-wieczna gotycyzacja)⁵⁸. Na uwagę zasługuje staranne fakturowanie puncynami i grawerunek na walcowatej części naczynia: motywy floralne, tarcza ze sceną przedstawiającą rzeźnika unoszącego nad wołem nóż oraz inskrypcje odnoszące się do fundatorów⁵⁹. Szczególnie cenna i rzadka wydaje się rytowana informacja o autorze: „Robił te konef Kazimirz Ianicki Kotlars”. Druga konew z 1740 r. ozdobiona jest puklowaniem jedynie w dolnej części brzuśca, w górnej znajduje się grawerowane przedstawienie pary wołów flankujących palmetę oraz inskrypcja⁶⁰, zaś przykrywę wieńczy sterczyna w formie żołędzia⁶¹.

Gospoda czeladnicza rzeźników oznaczona była szyldem. Do naszych czasów dotrwał okrągły, cynowy, grawerowany dwustronnie szylt z 1815 r.,

⁵⁶ ANK, Zbiór tłoków pieczętnych metalowych, sygn. 29/661/73.

⁵⁷ Opisane w A. Chmiel, *Rzeźnicy...*, s. 213–214, s. 215 (il.).

⁵⁸ Dekoracja konwi jest zapóźnionym przykładem fascynacji gotykiem w XVII-wiecznym Krakowie, por. Jan Samek, *Nawrót do gotyku w sztuce Krakowa I połowy XVII wieku*, „Folia Historiae Artium” 1968, 5, s. 107–112. Samek wskazuje nawiązania do stylu gotyckiego w różnych dziedzinach sztuki. Spośród wyrobów rzemiosła artystycznego najbliższa miedzianej konwi rzeźników jest dekoracja wyrobów złotniczych.

⁵⁹ WIECZNA PAMIĄTKA AD 1687 ZA SŁAWETNEGO MATIASZA MIKUSOVICA/ NATENCZAS STARESZE-/ GO + KOLEGI WOICIECHA SIKO/ ROWICA ZA STARANIEM TOWARZI/ SZOW CZTERECH STARSZICH SIMONA/ BUGANSKIEHO/ WALANTEGO SOLTISKIEWICA KZISTOFA KEPKOWICA/ WOICIECHA PRECKOWICA.

⁶⁰ PRZEZ PANÓW STARSZYCH/ TA KONEW KAZANA SPRA/ WIONA TEDY BYŁ STARSZYm/ P. IAN WELDZIENSKI POD=/ PRIMASI P. IAN CIEPIELOWICZ/ STARSI TOWARZYSIA SZYMON/ PUCZROWSKI PAWEŁ KAN=/ SKI TE KONEW SPRAWIŁ/ TOMASZ RUBKOWSKI DO/ CZELADZI ROKU PAN/ 17 IR 40.

⁶¹ Być może dodana w trakcie późniejszej reparacji.

z zawieszką w postaci dwóch skrzyżowanych tasaków (il. 16)⁶². Po jednej jego stronie widnieje przedstawienie rzemieślnika unoszącego tasak nad wołem, powyżej sceny skrzyżowane noże i napis: „Niech żyje!” (odnoszący się do toastów spełnianych wilkomem za przybywającego czeladnika), drugą stronę szyldu wypełnia inskrypcja⁶³. Na zdjęciu publikowanym w 1930 r. do tego szyldu podwieszone były także klejnoty cechowe: monety oraz srebrna zawieszka w kształcie serca z 1787 r. z reliefowym godłem cechu⁶⁴. Do dziś przetrwała zawieszka⁶⁵, a z 75 wzmiankowanych przez Adama Chmiela⁶⁶ zachowało się 41 monet i medali z XVIII i XIX w.⁶⁷ Były to numizmaty z cennego kruszcu lub uznane za wartościowe z powodu wieku lub okoliczności wybicia, przekazywane do cechu jako klejnoty przez uczniów wyzwolanych na czeladników.

Ważnym zabytkiem cechu rzeźników jest drewniana lada⁶⁸, dekoracyjny wyrób krakowskiego stolarstwa. Posadowiona na nóżkach w kształcie szponów, ma ścianki zdobione płycinami w kształcie czworolistnych medalionów, półkolumny w narożnikach oraz pełnoplastyczną figurkę leżącego byka w zwieńczeniu wieka. Do ścianek bocznych przymocowano odlewane uchwyty, a okucie zamka jest ozdobione głową wołu. Wewnątrz wieka lada wyryto inskrypcję fundacyjną⁶⁹, a na spodzie szuflady-skrytki czeladnik

⁶² MK, nr inw. MHK-320/III.

⁶³ „Za bytności Panow / Oycow Gospodnich / pierwszego Ignacego Syieskiego / Drugiego Macieia Maieskiego / Starszych Towarzyszuf / Antoniego Bartkoskiego / Andrzeja Maieskiego / Był ten Sield Sprawiony / Roku pańskiego / 1815”.

⁶⁴ A. Chmiel, *Rzeźnicy...*, s. 303 (il.).

⁶⁵ MK, nr inw. MHK-581/II. Inskrypcja odnosi się do czeladnika i daty jego wyzwolin: „Jan Szczeskiewicz 1787”.

⁶⁶ A. Chmiel, *Rzeźnicy...*, s. 303–307.

⁶⁷ MK, nr inw. MHK-334/II N, MHK-337/II N, MHK-339/II N, MHK-342-342/II N, MHK-348/II N, MHK-350-352/II N, MHK-354-356/II N, MHK-359/II N, MHK-364-368/II N, MHK-371/II N, MHK-376-378/II N, MHK-380/II N, MHK-383-384/II N, MHK-386-389/II N, MHK-391/II N, MHK-394/II N, MHK-1096-1105/II N.

⁶⁸ Przechowywana jest w Cechu Rzemiosł Spożywczych.

⁶⁹ Za starszeństwa/ P. P./ J. Kantego/ KURKIEWICZA/ Jana/ ARMÓŁOWICZA/ i Wojciecha/ WOJCICKIEGO/ d. 1° Maja 1849. A. Chmiel, *Rzeźnicy...*, s. 212, wiązał ladę ze wzmiankami w inwentarzu z 1819 i 1824: „Skarb nowy, dębowy z antabami i kluczami”. W tym wypadku należy uznać za determinujące wspomniane inskrypcje, gdzie dwukrotnie występuje rok 1849. W tymże roku wspomniani starsi ufundowali do cechu także szafę i również opatrzyli ją podobną inskrypcją fundacyjną, por. *ibidem*.

Józef Pileński w 1849 r. odnotował swe autorstwo⁷⁰. Prace mistrzowskie czeladników (w większości pozbawione znaków jakościowych i mistrzowskich wymaganych w sprzedaży rynkowej, np. w przypadku wyrobów cynowych) mogły służyć barterowej wymianie usług pomiędzy cechami rzemiosł o różnych specjalizacjach.

Do naszych czasów przetrwały też insygnia starszych cechu rzeźników⁷¹ – buzdygany z czwartej ćwierci XVIII w. Ich główce zbudowane są z rocaillowych piór i zwieńczone reliefową głową wołu, natomiast okucia rękojeści zostały pozłoczone w 1870 r. (o czym mówią rachunki cechu) i zaopatrzone grawerunkiem z inskrypcjami odnoszącymi się do fundatorów – w tym wypadku starszych⁷². Odnawianie przedmiotów ukazujących długoletnią historię zgromadzenia jest przykładem darzenia szacunkiem historycznego majątku cechu. Buzdygany używane były jako insygnium starszych podczas zebrań, procesji religijnych oraz uroczystości miejskich. Charakterystycznym obyczajem w cechu rzeźników było wybieranie najpierw jednego, a od 1791 r. dwóch mieczowych, którzy podczas przemarszów i procesji stanowili uroczystą eskortę członka cechu niosącego chorągiew⁷³. Wspomniane miecze cechu rzeźników można oglądać do dziś⁷⁴. W rachunkach cechu odnotowane są wydatki na czyszczenie tych mieczy, a także dekorowanie ich kwiatami sztucznymi i żywymi oraz wstęgami⁷⁵. Chorążych wyróżniały natomiast dekoracyjne pasy, które miały także za zadanie zniwelować ciężar chorągwi (il. 17)⁷⁶.

⁷⁰ ROB./ JOŁ// J.OZEF/ P.J.LEŃSKI/ CZELADNIK/ STOLARSKI.

⁷¹ MK, nr inw. MHK-1134/II i MHK-1135/II.

⁷² Buzdygany przechowywane są w Muzeum Krakowa, nr inw. MHK-1134/II i MHK-1135/II. O buzdyganach i ich odnowieniu, por. Katarzyna Moskal, *Prestige in den Krakauer Zünften – die Ausstattung der Zunftschänken, Zunfthäuser und Kapellen*, [w:] *Krakau – Nürnberg – Prag. Stadt und Handwerk in der vorindustriellen Zeit*, ed. Olga Fejtova, Antonia Landois, Zdzisław Noga, Documenta Pragensia Monographia vol. 33/3, Praha 2022, s. 320–321.

⁷³ A. Chmiel, *Rzeźnicy...*, s. 202–203, 273, 275.

⁷⁴ MNK, nr inw. MNK V-2250 i MNK-V-2251; Michał Dziewulski, *100 rarytasów z kolekcji militariów w Muzeum Narodowym w Krakowie*, Kraków 2015, s. 26–27, kat. 5A.

⁷⁵ A. Chmiel, *Rzeźnicy...*, s. 276.

⁷⁶ MK, nr inw. MHK-381/III. A. Chmiel, *Rzeźnicy...*, s. 197, podaje, że koniec drzewca wtykano w specjalną kieszonkę pasa – w 1688 r. był to pas z rzemyków.

Fotografia stempla najstarszej pieczęci cechu rzeźników publikowana była w 1924 r.⁷⁷ Datowanie przedmiotu na drugą połowę XIV w. zaświadcza o dobrym sytuowaniu cechu w tym czasie, kiedy pieczęcie, spopularyzowane w cechach dopiero w okresie nowożytnym, nie były powszechne. Trzy kolejne tłoki, zachowane do dziś, pozwalają dostrzec zróżnicowanie godeł rzeźników krakowskich (głowa wołu z gwiazdą powyżej – XVII w. i 1755 r.⁷⁸) (il. 21), kleparskich (głowa wołu w otoczeniu narzędzi rzeźniczych – 1769 r.⁷⁹) oraz kazimierskich (litera K pod koroną w ujęciu dwóch noży rzeźniczych i tasaka – XVI w.)⁸⁰. Jan Matejko połączył te dwa godła, tworząc projekt polichromii wewnątrz kościoła Mariackiego i na nim oparto się, tworząc pieczęć cechu w 1922 r.⁸¹

Niecodziennym przedmiotem z cechu rzeźników jest pełnoplastyczny krucyfiks, oprawiony w ramę, z tłem wyklejonym czarnym welurem (il. 18)⁸². Po obydwu stronach krzyża wytłoczono złote napisy: „Pamiętka/ustalenia/ święcenia// niedzieli/ przez/ czeladź/ rzeźniczą/ Przewodniczący A. Kubica// A. Różycki/ 17-III// 1907”. „Pamiętka” sprawiona była do „gospody towarzyskiej” i miała związek z zatwierdzeniem przez władze prawa święcenia niedzieli, które weszło w życie w 1907 r.⁸³ Dało to rzeźnikom możliwość zmanifestowania postawy przeciw ustawie z 1883 r. o obowiązku przyjmowania do cechu członków innych wyznań⁸⁴. Nie chcieli się bowiem zgodzić na wymagane dopuszczenie ich do cechów, przede wszystkim Żydów⁸⁵. W 1910 r., aby upamiętnić „święcenie niedzieli”, cech sprawił do gospody czeladniczej sztandar z napisem „W jedności i wierze przyszłość narodu” (niezachowany). Na jednej stronie znajdowała się Matka Boża Częstochowska, a na drugiej przedstawienie Chrystusa Dobrego Pasterza⁸⁶. Poniżej Chrystusa przedstawiono godło cechu (głowę wołu), a po jego bokach wspomniane już miecze ceremonialne. Sztandar

⁷⁷ A. Chmiel, *Godła...*, s. 18, fig. 91; idem, *Rzeźnicy...*, s. 134, 206–209.

⁷⁸ ANK, Zbiór tłoków pieczętnych metalowych, nr 29/661/218.

⁷⁹ Ibidem, sygn. 29/661/472.

⁸⁰ Ibidem, sygn. 29/661/473; A. Chmiel, *Godła...*, s. 18, fig. 92–94.

⁸¹ A. Chmiel, *Rzeźnicy...*, s. 209–210.

⁸² MK, nr inw. MHK-87/III.

⁸³ A. Chmiel, *Rzeźnicy...*, s. 299.

⁸⁴ Ibidem, s. 185–186, 193–199.

⁸⁵ Ibidem, s. 193.

⁸⁶ Sztandar nie przetrwał, ale w swej publikacji A. Chmiel opisał jego dekorację i zamieścił fotografię, *ibidem*, s. 295 (il.), s. 296–298 (il.).

poświęcono w kościele pw. Trójcy Świętej (tam czeladnicy rzeźniccy mieli swój ołtarz) przy okazji uroczystości 500. rocznicy bitwy pod Grunwaldem⁸⁷. W Księdze pamiątkowej z 1910 r. opisano tę uroczystość i sztandar. Znalazła się tam interesująca informacja, że sztandar zamówiono u Emilii Pydyńkowskiej⁸⁸. Pydyńkowska ogłaszała się wówczas w prasie jako hafciarka i renowatorka haftów, a jej biegłość w rzemiośle była w Krakowie znana i bardzo ceniona. Na zlecenie archiprezbitera Józefa Krzemieńskiego regularnie wykonywała naprawy szat liturgicznych z zakrystii i skarbca kościoła Mariackiego⁸⁹.

Warto też zauważyć dbałość rzeźników o wyposażenie Sali Posiedzeń w Domu Cechu na Kotłowym. U artysty Józefa Kruszeńskiego zamówione zostały obrazy przedstawiające królów polskich, namalowane na podstawie portretów stworzonych przez Jana Matejkę⁹⁰. Wybrano następujących władców: Bolesława Chrobrego, Kazimierza Wielkiego, Władysława Jagiełłę, Zygmunta Augusta i Jana III Sobieskiego, a każdy portret został zaopatrzony w opisy wymieniające zasługi konkretnego władcy dla cechu⁹¹. Jest to też nawiązanie do tradycji pomieszczeń ratuszowych, gdzie portrety królewskie przypominały o państwowej władzy zwierzchniej i informacja o tym, że starsi, pilnując przestrzegania statutów, współdziałała z Radą Miejską w zachowaniu porządku w mieście i państwie⁹².

Reprezentacyjny charakter ma obraz olejny (wym. 200 x 300 cm) autorstwa Pawła Dadleza z 1936 r. zatytułowany *Homagium cechu „Na Kotłowym”* (il. 19)⁹³. Tematem obrazu są rzeźnicy składający hołd tronującej Matce Boskiej z Dzieciątkiem, ukazanej jako zwykła, ubrana jak mieszcza,

⁸⁷ *Ibidem*, s. 299.

⁸⁸ MNK, Księga pamiątkowa Czeladzi Rzeźniczo-Masarskiej 1410–1910, nlb., nr inw. MNK-IV-V-1153/1-2.

⁸⁹ Maria Porucznik, *Ksiądz archiprezbiter Józef Krzemieński jako opiekun i fundator szat liturgicznych oraz tkanin ze skarbca kościoła Mariackiego*, [w:] *Jako serce pośrodku ciała... Kultura artystyczna kościoła Mariackiego w Krakowie*, red. Marek Walczak, Agata Wolska, Kraków 2020–2021, s. 385–390.

⁹⁰ Portrety te wciąż zdobią Salę Cechową w Domu Cechowym przy ul. Westerplatte 18 należącym do Cechu Rzemiosł Spożywczych.

⁹¹ A. Chmiel, *Rzeźnicy...*, s. 27.

⁹² K. Moskal, *Iuste...*, s. 178–179, il. 8.

⁹³ MK, nr inw. MHK-6134/III. Obraz pokazywany był w 1937 r. na wystawie Towarzystwa Artystów Polskich „Sztuka”, por. *100 wystawa Towarzystwa Artystów Polskich „Sztuka”*, Kraków 1937, s. 9, nr 20.

kobieta (w czerwony kaftanik, błękitną spódnicę, białą chustkę na głowie). Scena ma charakter alegoryczny, odbywa się we wnętrzu z dwiema arkadami otwierającymi się na istotne dla cechu budowle. Po prawej widać prezbiterium kościoła Mariackiego, w którym przez wiele wieków modlili się rzeźnicy⁹⁴. Jeśli spoglądamy z Kotłowego, po lewej od kościoła Mariackiego znajdowała się Brama Nowa, której obrona należała do cechu rzeźników do 1574 r., następnie zlecono im obronę Bramy Mikołajskiej – informacje o trwaniu tego obowiązku powtarzają się w XVII i XVIII w.⁹⁵ I to właśnie Bramę Mikołajską przedstawiono na obrazie⁹⁶. Pośrodku grupy rzeźników rozłożona jest księga z napisem: A.D. MCMXXXVI – CECH / RZEŹNIKÓW / I MASARZY / NA KOTŁOWEM. Na obrazie przedstawiono także opisane wyżej historyczne przedmioty: obok księgi stoi miedziana konew z 1740 r., kłęczący rzeźnicy trzymają buzdygany i miecze ceremonialne. Namalowano również niezachowane sztandary z charakterystyczną bordiurą z błękitnych trójkątów na białym tle. Chorągwie te były odnawiane w 1919 r. z inicjatywy starszego cechu Wincentego Wajdy, pod nadzorem artysty – Jana Bukowskiego⁹⁷. Główne przedstawienia wyhaftowano krzyżkami na kanwie. Adam Chmiel sugerował, że postać św. Floriana została przeniesiona ze sztandaru rzeźników kleparskich, po drugiej stronie natomiast aplikowano haftowaną krzyżkami Matkę Bożą Wniebowziętą (to z kolei wezwanie parafii mariackiej), zaś w narożnikach płachty znajdowały się kwiaty przeniesione ze starszych chorągwi. W 1809 r. cechy z Krakowa i z Kleparza połączyły się, więc dekoracja chorągwi (na obrazie ukazanej zapewne po lewej stronie) łączy w sobie tradycję cechu krakowskiego (maryjne wezwanie głównego kościoła parafialnego, w którym uczestniczyli w brackich mszach) oraz spuściznę rzeźników kleparskich (przedstawienie św. Floriana). Portretowe ujęcia pozwalają rozpoznać konkretnych rzemieślników⁹⁸. Dekoracja drugiej chorągwi o wiśniowym tle (na obrazie

⁹⁴ A. Chmiel, *Rzeźnicy...*, s. 215. W 1929 r. był to kościół św. Krzyża.

⁹⁵ *Ibidem*, s. 19–20.

⁹⁶ Baszta przedstawiona na obrazie Pawła Dadleza prawdopodobnie zainspirowana została przez obraz Józefa Kruszewskiego (na podstawie akwareli Jerzego Głogowskiego), który powstał na potrzeby wyposażenia sali posiedzeń, *ibidem*, s. 13 (il.).

⁹⁷ A. Chmiel, *Rzeźnicy...*, s. 202.

⁹⁸ Do tej pory udało się rozpoznać najbardziej charakterystyczne postaci: po lewej kłęczą z przodu: Jan Kurkiewicz? oraz za nim Marian Kusionowicz, po lewej, na pierwszym planie mężczyzna z bujną siwą czupryną to Wojciech Zydrum, za nim kłęczący łysawy mężczyzna z buzdyganem to Wincenty Wajda, być może postawny mężczyzna z czerwono-

najpewniej po prawej) wykonana była techniką aplikacji rypsowej tkaniny we wcześniejsze otwory wykonane w bławacie. Przedstawiono tam św. Floriana, niżej – wołu oraz narzędzia rzeźnicze: noże, tasaki i topór, ułożone na krzyż⁹⁹.

Do naszych czasów przetrwał natomiast sztandar z 1979 r., w którym wykorzystano niewątpliwie elementy chorągwi z lat 30.¹⁰⁰ Na awersie bławatu ukazano godło cechu w wersji z 1922 r. i inskrypcję „Cech rzeźników/ i wędliniarzy/na Kotłowie// w Krakowie/ 1938// 1979”, a poniżej skrzyżowane toporki. Na rewersie natomiast przedstawiono Matkę Bożą Częstochowską ponad skrzyżowanymi buzdyanami, flankowaną herbami Polski (Orzeł Biały w koronie) i Krakowa umieszczonymi w narożnikach (inskrpcja: „Matko Boża/ Módl się// za nami”). Po starszych chorągwiach pozostały jedynie dwa zwieńczenia drzewca z lat 30. XX w., na których pod skrzyżowanymi toporkami umieszczono godło cechu, głowę wołu w łamanym geometrycznym art decowskim wieńcu z perełkowaniem¹⁰¹. W obramienie drugiego zwieńczenia wmontowano dwa połączone ze sobą ryngrafy z Matką Bożą Częstochowską, wyrób Władysława Rogalskiego ze srebra 3 próby¹⁰².

1 stycznia 1985 r. krakowskie cechy rzeźników, piekarzy i cukierników zjednoczyły się, tworząc jedną organizację – Cech Rzemiosł Spożywczych¹⁰³. Program ikonograficzny reliefowej dekoracji ogniów łańcuchów starszych tego cechu z 1985 r. łączy motywy zaczerpnięte z godeł wszystkich tych rzemiosł (il. 20)¹⁰⁴. Warto dodać, że z czasów nowożytnych w Kra-

nymi rękawami po lewej to Stanisław Romański. Ta wstępna identyfikacja wymaga jeszcze weryfikacji i dalszych poszukiwań.

⁹⁹ Sztandary zostały opisane przez A. Chmiela wraz z dekoracją i techniką wykonania, por. A. Chmiel, *Rzeźnicy...*, s. 200–202 (il.).

¹⁰⁰ Znajduje się w Sali Cechowej Domu Cechu na Kotłowie.

¹⁰¹ Również przechowywane w Cechu Rzemiosł Spożywczych.

¹⁰² Znak mistrzowski WLR, czyli Władysław Rogalski, pracujący przy ul. Rolnej 7 (współpracujący z Władysławem Glixellim i Wiktorem Czaplickim). Za: M. Myśliński, *Złotnicy, jubilerzy...*, s. 151; Cecha wielka na 3 próbę srebra 800/1000 bity od 1 grudnia 1920 r. do 1 stycznia 1932 r.: poziomy owal z obciętymi bokami z głową kobiety w chustce, cyfrą 3 i K (Kraków) do znakowania wyrobów powyżej 10 g, zniesiona 1 stycznia 1932 r., por. M. Gradowski, *Znaki...*, s. 264–265, 267, nr 3.

¹⁰³ Strona Cechu Rzemiosł Spożywczych, <https://www.cech.pl/o-cechu/poznaj-cech/> (odczyt: 28.03.2025).

¹⁰⁴ Są to aktualne insygnia starszych Cechu Rzemiosł Spożywczych.

kowe zachowały się jedynie XVII-wieczne łańcuchy starszych cechu szewców¹⁰⁵. Większą popularność jako insygnium starszych łańcuchy zyskały pośród krakowskich rzemieślników dopiero w XX w.¹⁰⁶

Przedmioty z różnych epok i sfer rzemieślniczej działalności brackiej pieczołowicie przechowywane przez cechy oraz te przekazane pod pieczę kilku krakowskich instytucji dają wgląd w obyczaje rzemieślników i dzieje cechów. Godne podkreślenia jest zauważalne świadome odwoływanie się do starszych przedmiotów (kufle z gospody piekarzy, lichtarze z gospody piekarzy, konwie rzeźników) i czynienie z nich symboli, których wizerunki powtarzane są w dekoracji innych ważnych rekwizytów (ceremonialne miecze rzeźników jako motyw na chorągwi czeladzi oraz na alegorycznym obrazie). Charakterystycznym rysem końca XIX i początku XX w. jest zatrudnianie przez cechy artystów, jak wspomniani Józef Kruszewski i Jan Bukowski, którzy tworzyli nowe przedmioty nawiązujące do historii oraz profesjonalne spisywanie dziejów cechu, którego wyrazem są *Rzeźnicy krakowscy* A. Chmiela.

BIBLIOGRAFIA

Źródła

Muzeum Narodowe w Krakowie

Księga pamiątkowa Czeladzi Rzeźniczo-Masarskiej 1410–1910, nlb., nr inw. MNK-IV-V-1153/1-2.

Opracowania

100 wystawa Towarzystwa Artystów Polskich „Sztuka”. Kraków: Towarzystwo Przyjaciół Sztuk Pięknych, 1937.

Assion Peter: *Katharine (Aikateriné) von Alexandrien*. W: *Lexikon der Christliche Ikonographie*. Band 7: *Ikonografieder Heiligen*. Hrsg. von Engelbert Kirschbaum, Wolfgang Braunfels. Rom–Freiberg–Basel–Wien: Herder, 1974, szp. 289–297.

Bimler-Mackiewicz Elżbieta: *Znaki cechowe i ich funkcje na ziemiach polskich. Studium źródłoznawcze*. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2004.

Chmiel Adam: *Godła rzemieślnicze i przemysłowe krakowskie*. Kraków: Muzeum Przemysłowe w Krakowie, 1922.

¹⁰⁵ MK, MHK-1160/II, MHK-1161/II.

¹⁰⁶ K. Moskał, *Prestige...*, s. 321.

- Chmiel Adam: *Rzeźnicy krakowscy*. Kraków: Cech Rzeźników i Masarzy „Na Kotłowym”, 1930.
- Czyżewski Krzysztof J.: *Krzyż Cechu Złotników*. W: *Wokół Wita Stwosza. Katalog wystawy w Muzeum Narodowym w Krakowie*. Red. Dobrosława Horzela, Adam Organisty. Kraków: Muzeum Narodowe w Krakowie, 2005, s. 277–278, poz. IX/3.
- Dziewulski Michał: *100 rarytasów z kolekcji militariów w Muzeum Narodowym w Krakowie*. Kraków: Muzeum Narodowe w Krakowie, 2015.
- Follprecht Kamila: *Właściciele nieruchomości w Krakowie 1655 roku*. Biblioteka Krakowska nr 142. Kraków: Wydawnictwo „Secesja”, 2001.
- Gadocha Marcin: *Cech piekarzy i handel chlebem w Krakowie w okresie nowożytnym*. Cechy Krakowskie. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2012.
- Gradowski Michał: *Znaki na srebrze. Znaki miejskie i państwowe używane na terenie Polski w obecnych jej granicach*. Warszawa: Akces, 1994.
- Korżel-Kraśna Małgorzata: *Skrzynki cechowe*. W: *Zabytki cechów śląskich*. Wrocław: Muzeum Narodowe we Wrocławiu, 2002, s. 149–156.
- Kraków europejskie miasto prawa magdeburskiego. 1257–1791. Red. Grażyna Lichończak-Nurek. Kraków: Muzeum Historyczne Miasta Krakowa, 2007.
- Miodońska Barbara: *Miniatury Stanisława Samostrzelnika*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Auriga, Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe, 1983.
- Moskal Katarzyna: „*Cechy jako bractwa religijne*”. *Zabytki w zbiorach Muzeum Historycznego Miasta Krakowa związane z życiem religijnym cechów*. W: *Bractwa religijne w średniowieczu i w okresie nowożytnym (do końca XVIII wieku)*. Red. Dominika Burdzy, Beata Wojciechowska. Kielce: Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Kochanowskiego, 2014, s. 353–365.
- Moskal Katarzyna: *Iuste iudicate filii hominum. Berelko burmistrzów krakowskich*. W: *Rzecz niepospolita. Przedmiot jako symbol statusu, władzy i funkcji w średniowieczu i epoce nowożytnej*. Red. Monika Saczyńska-Vercamer, Ewa Wólkiewicz. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, 2023, s. 165–180.
- Moskal Katarzyna: *Prestige in den Krakauer Zünften – die Ausstattung der Zunftschenken, Zunfthäuser und Kapellen*. W: *Krakau – Nürnberg – Prag. Stadt und Handwerk in der vorindustriellen Zeit*. Ed. Olga Fejtova, Antonia Landois, Zdzisław Noga. Documenta Pragensia Monographia vol. 33/3. Praga: Archiv hlavního města Prahy, 2022, s. 317–336.
- Myśliński Michał: *Złotnicy, jubilerzy, mosiężnicy i rzemieślnicy pokrewnych profesji w dokumentacji Urzędu Probierczego w Krakowie (1919–1944)*. „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 2015, 63, s. 141–155.
- Myśliński Michał: *Złotnicy krakowscy i ich cech w latach autonomii galicyjskiej 1866–1914*. Cechy Krakowskie. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2011.
- Nadolsky Dieter: *Zunftzinn. Formen vielfalt und Gebrauch bei Fest and Alltag des Handwerks*. Leipzig: Klinkhardt & Biermann, 1986.
- Pachoński Jan: *Zmierzch sławetnych: z życia mieszczan w Krakowie w XVII i XVIII wieku*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1956.

- Paprocka-Gajek Joanna: *Przedmioty w stylu zakopiańskim Marcina Jarry*. „Artifex Novus” 2021, nr 5, s. 42–65.
- Paś Monika: *Konew krakowskiego cechu piekarzy*. W: *Kraków europejskie miasto prawa magdeburskiego. 1257–1791*. Red. Grażyna Lichończak-Nurek. Kraków: Muzeum Historyczne Miasta Krakowa, 2007, s. 326–327, poz. V.78.7.
- Paś Monika: *Kufel krakowskiego cechu białych piekarzy*. W: *Kraków europejskie miasto prawa magdeburskiego. 1257–1791*. Red. Grażyna Lichończak-Nurek. Kraków: Muzeum Historyczne Miasta Krakowa, 2007, s. 326, poz. V.78.5.
- Petzoldt Leonard: *Nikolaus von Myra (von Bari)*. W: *Lexikon der christlichen Ikonografie*. Hrsg. von Engelbert Kirschbaum, Wolfgang Braunfels. Band 8: *Ikonografie der Heiligen*. Freiburg im Breisgau: Herder, 1976, szp. 45–58.
- Pietrusiński Jerzy: *Złotnicy krakowscy XIV–XVI wieku i ich księga cechowa*, t. 1. Warszawa: Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk, 2000.
- Porucznik Maria: *Ksiądz archiprezbiter Józef Krzemiński jako opiekun i fundator szat liturgicznych oraz tkanin ze skarbca kościoła Mariackiego*. W: *Jako serce pośrodku ciała...* *Kultura artystyczna kościoła Mariackiego w Krakowie*. Red. Marek Walczak, Agata Wolska. Kraków: Societas Vistulana, 2020–2021, s. 383–392.
- Samek Jan: *Nawrót do gotyku w sztuce Krakowa I połowy XVII wieku*. „Folia Historiae Artium” 1968, 5, s. 71–130.
- Samek Jan. *Późnogotycka sztuka złotnicza w Krakowie*. W: *Kraków w czasach Wita Stwosza*. Red. Jan Małecki. Rola Krakowa w Dziejach Narodu nr 3. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1986, s. 119–120.
- Warzecha Anna: *Tkaniny zabytkowe z I połowy XVII wieku*. W: *Tkaniny zabytkowe z okresu od XV do XVII wieku ze zbiorów krakowskich kościołów i klasztorów*. T. 2: *XVII wiek*. Red. Natalia Krupa. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2021, s. 17–24.
- Żywirska Maria: *Rzeźbione formy piernikarskie*. „Polska Sztuka Ludowa” 1957, t. 11, z. 2, s. 67–106.

Wydawnictwa elektroniczne

- Frątczak Beata: *Kolekcja form do pierników i gipsowych odlewów pierników w Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego*, <https://maius.uj.edu.pl/publikacje/-osobliwosci-sztuki> (odczyt: 26.03.2025).
- Graff Grzegorz: *Formy piernikarskie z Zakładu Antoniego Rothego w Krakowie*, <https://zbiory.etnomuzeum.eu/pl/kolekcje/9/formy-piernikarskie-z-zakladu-antoniego-rothego-w-krakowie> (odczyt: 2.07.2025).

AUTOR: Katarzyna Moskal – historyk sztuki, dr, kustosz dyplomowany, opiekun kolekcji rzemiosła nowożytnego w Muzeum Krakowa. Zainteresowania badawcze: średniowieczne i nowożytne rzemiosło krakowskie (w szczególności kafle piecowe, cyna, hafty), metody i zasady kształcenia i pracy w cechach oraz dbanie o jakość wyrobów; pobożność

w cechach, europejskie tkaniny jedwabne do końca XVIII w., szaty liturgiczne; e-mail: K.Moskal@muzeumkrakowa.pl

AUTHOR: Katarzyna Moskal – art historian, Dr, certified curator, supervisor of the collection of modern crafts at the Museum of Krakow. Research interests: medieval and modern Krakow crafts (in particular stove tiles, tin, embroidery), methods and principles of education and work in guilds and ensuring the quality of products; piety in guilds, European silk fabrics until the end of the 18th century, liturgical vestments; e-mail: K.Moskal@muzeumkrakowa.pl

Mateusz Król

ORCID: 0000-0003-0346-6773

Muzeum Etnograficzne w Krakowie

Rzeźnicy krakowscy i ich „zaginione” księgi cechowe. Uwagi odnośnie do najstarszych dziejów tego zgromadzenia w świetle źródeł miejskich i cechowych

**Butchers of Krakow and their “lost” guild books. Notes on the oldest
history of the confraternity based on city and guild sources**

SŁOWA KLUCZOWE: cechy, rzeźnicy, księgi cechowe, korporacjonizm, Kraków

KEYWORDS: craft guilds, butchers, guild books, corporatism, Krakow

ABSTRAKT: Dzieje cechów w stołecznym Krakowie sięgają co najmniej pierwszej połowy XIV w. Źródła miejskie i cechowe – w tym przede wszystkim zapiski z najstarszej księgi miejskiej (1300–1375), a także statuty i spisy starszych wciągane rokrocznie do ksiąg radzieckich – poświadczają istnienie w XIV w. wysoko rozwiniętych rzemioł wielu branż, zorganizowanych rzecz jasna w cechy. Rzeźnicy, zrzeszeni w jednym z dwóch najważniejszych i najliczniejszych (obok piekarzy) cechów branży spożywczej (kluczowych dla funkcjonowania miasta), byli prawdopodobnie jedną z pierwszych zawodowo zorganizowanych grup rzemieślniczych w Krakowie. W prezentowanym artykule autor podsumowuje obecny stan wiedzy na temat początków krakowskiego cechu rzeźniczego, z jednej strony zbierając najważniejsze dotychczasowe wnioski płynące z najstarszych źródeł miejskich i zachowanych statutów cechowych, z drugiej zaś wnosząc nowe spostrzeżenia na podstawie informacji zaczerpniętych z nieeksplorowanych dotąd i nieznanych historykom przez całe zeszłe stulecie średniowiecznych ksiąg tego cechu. Omawiając specyfikę tych zabytków, zupełnie nietypowych pod względem treści w odniesieniu do ksiąg cechów innych specjalności, odtwarza również drogę, jaką przebyły one, opuszczając siedzibę cechu najprawdopodobniej na przełomie XVIII i XIX w., stając się następnie częścią zasobu archiwum magistrackiego, aby na początku stulecia XIX, najpewniej za sprawą hrabiego Józefa Maksymiliana Ossolińskiego, zniknąć w owianych tajemnicą okolicznościach i zasilić zbiory powstałej w 1817 r. Biblioteki Zakładu im. Ossolińskich we Lwowie.

ABSTRACT: The history of guilds in the capital city of Krakow dates back to at least the first half of the 14th century. City and guild sources – including, above all, notes from the oldest city book (1300–1375), as well as statutes and lists of guild seniors entered annually into the books of the city council – attest to the existence of highly developed crafts in many industries, organized, of course, into guilds. Butchers, associated in one of the two most important and numerous (alongside bakers) guilds of the food industry (key to the functioning of the city), were probably among the first professionally organized craft groups in Krakow. In the presented article, the author summarizes the current state of knowledge on the beginnings of the butcher's guild in Krakow. On the one hand, he collects the most important conclusions to date based on the oldest city sources and preserved guild statutes, and on the other contributes new information taken from the medieval books of this guild that have not been explored and were unknown to historians throughout the last century. Discussing the specificity of these relics, completely atypical in terms of content in relation to guild books of other specialisations, he also recreates the path they took, leaving the guild's seat most probably at the turn of the 18th century, becoming part of the resources of the municipal archive, and then, at the beginning of the 19th century, most probably due to Count Józef Maksymilian Ossoliński, disappearing from the municipal office in rather mysterious circumstances and joining the collections of the Ossoliński Institute Library in Lviv, established in 1817.

Blisko sto lat minęło od publikacji monografii cechu rzeźników krakowskich autorstwa Adama Chmiela, opisującej jego dzieje od XIV w. aż do czasów współczesnych autorowi¹. Wskazując na ubóstwo źródeł średniowiecznych do dziejów tego rzemiosła, wyraził ubolewanie, że „księgi cechowe z XV wieku nie zachowały się [...], wskutek czego w historii cechu rzeźników krakowskich jest luka z tego czasu”². Do niedawna jeszcze panowało przeświadczenie³, że jedyne zachowane księgi cechowe z okresu średniowiecza, pochodzące z obszaru tzw. trójmiasta krakowskiego, to

¹ Adam Chmiel, *Rzeźnicy krakowscy*, Kraków 1930.

² *Ibidem*, s. 137.

³ Np. Agnieszka Bartoszewicz, *Piśmienność mieszczańska w późnośredniowiecznej Polsce*, Warszawa 2012, s. 120–121; Michał Schmidt, *Sądownictwo cechów krakowskich w średniowieczu w świetle ksiąg cechowych*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” 2015, Prace Historyczne, t. 142, s. 63–64.

księgi złotników z Krakowa⁴ i sukienników z Kleparza⁵. Oprócz nich jednak, jak już wiadomo, zachowały się także dwie księgi należące do cechu rzeźniczego, pierwsza obejmująca swoimi wpisami okres od 1380 do 1438⁶, druga zaś pochodząca z lat 1448–1526⁷. Obecnie znajdują się w zbiorach Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu. Nie znał ich Chmiel, nie znali też historycy zajmujący się dziejami Krakowa przez całe XX stulecie. Rzecz ta zdaje się o tyle zaskakująca, że oba zabytki zostały uwzględnione w wydany przez Wojciecha Kętrzyńskiego w 1898 r. we Lwowie *Katalogu rękopisów Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich*⁸. Po wojnie zbiory Ossolineum dotarły do Wrocławia w połowie 1946 r., w styczniu 1948 r. natomiast podjęto prace nad wydaniem nowego katalogu, uwzględniającego straty poniesione w wyniku działań wojennych. Ponownie odnotowano w nim obydwie rękopisy, tym razem jednak wyłącznie w wykazie sygnaturowym⁹. Ten o numerze 1488/II, co należy podkreślić, jest najstarszą zachowaną i znaną historykom księgą cechową z obszaru aglomeracji krakowskiej, a jednocześnie jednym z najstarszych źródeł do dziejów krakowskiego rzemiosła i organizacji cechowej w ogóle. Pierwsze wpisy zaczęto wciągać do niego już pod koniec XIV w., choć początkowo nieregularnie. Są one więc niewiele młodsze od najstarszych znanych historykom statutów cechów kuśnierzy¹⁰ i kapeluszników¹¹ z sierpnia i grudnia 1377 r. Księgi te są tym cenniejsze, że nie dochowały się do naszych czasów żadne średniowieczne statuty tego zgromadzenia, choć nie ma wątpliwości, że takowe musiały istnieć – być może już w XIV w. (spłonęły najpewniej

⁴ *Księga cechowa złotników krakowskich 1462–1566*, oprac. Bogusław Dybaś, Janusz Tandecki, [w:] *Złotnicy krakowscy XIV–XVI wieku i ich księga cechowa*, t. 2, red. Jerzy Pietrusiński, Warszawa 2000.

⁵ BJ, rkps 6784.

⁶ Biblioteka ZNiO, rkps 1488/II.

⁷ Ibidem, rkps 1489/III.

⁸ *Katalog rękopisów Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich*, t. 3, wyd. Wojciech Kętrzyński, Lwów 1898, s. 634.

⁹ *Inwentarz rękopisów Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu*, red. Jadwiga Turska, Wrocław 1948, nr 1488 i 1489.

¹⁰ *Kodeks dyplomatyczny miasta Krakowa*, cz. 2, wyd. Franciszek Piekosiński, Kraków 1882, nr 273.

¹¹ Ibidem, nr 274.

w wielkim pożarze Krakowa w 1528 r.). Nie miał zresztą co do tego żadnych wątpliwości Chmiel¹².

Dzieje cechów w stołecznym Krakowie, będącym do lat 60. XV w. największą aglomeracją Królestwa, a jednocześnie jednym z najpotężniejszych centrów handlowych i rzemieślniczych w regionie, sięgają co najmniej pierwszej połowy XIV w. Źródła cechowe i miejskie – w tym przede wszystkim najstarsze statuty¹³ i spisy starszych wciągane rokrocznie do ksiąg radzieckich¹⁴ – poświadczają istnienie wysoko rozwiniętych rzemiosł wielu branż, zorganizowanych rzecz jasna w cechy. I choć materiał źródłowy odnoszący się do historii cechów krakowskich w XV, w szczególności zaś w XVI w., czyli czasu największej świetności organizacji cechowej, a także znaczącej prosperity w dziejach miasta, jest w porównaniu do innych ośrodków wcale pokązny, w ciągu przeszło stulecia dociekań nad historią Krakowa napisano o nich stosunkowo mało. Spośród najstarszych prac na uwagę zasługuje bez wątpienia opublikowana w 1892 r. obszerna rozprawa autorstwa Władysława Stesłowicza, który poświęcił temu tematowi szczególnie dużo uwagi¹⁵. Oprócz niej niezmiennie winno się wyróżnić także syntetyczne opracowania Klemensa Bąkowskiego¹⁶, Zbigniewa Pazdry¹⁷ i Władysława Chotkowskiego¹⁸. W następnych latach opublikowano szereg prac monograficznych poświęconych cechom poszczególnych specjalności¹⁹, a także rozpraw o węższym zakresie tematycznym, poruszających wybrane aspekty ich działalności – przede wszystkim kwestie organizacji wewnętrznej, miejsca w strukturze samorządowej gminy, prawodawstwa i sądownictwa,

¹² A. Chmiel, *Rzeźnicy...*, s. 136–137.

¹³ *Kodeks...*, cz. 2, nr 273 (kuśnierze 1377) i 274 (kapelusznicy 1377).

¹⁴ ANK, Akta miasta Krakowa, sygn. 29/33/0/1.4.1/427, s. 103, 118 i 141–142; *Najstarsze księgi i rachunki miasta Krakowa od roku 1300 do 1400*, cz. 1, wyd. Franciszek Piekosiński, Józef Szujski, Kraków 1878, nr 176, 193 i 206.

¹⁵ Władysław Stesłowicz, *Cechy krakowskie w okresie powstania i wzrostu*, „Kwartalnik Historyczny” 1892, t. 6, s. 277–333.

¹⁶ Klemens Bąkowski, *Dawne cechy krakowskie*, Kraków 1903.

¹⁷ Zbigniew Pazdro, *Uczniowie i towarzysze cechów krakowskich od drugiej połowy wieku XIV do połowy wieku XVII*, Lwów 1900.

¹⁸ Władysław Chotkowski, *Rzemiosła i cechy krakowskie w XV wieku*, Kraków 1891.

¹⁹ Spośród najnowszych na uwagę zasługują: Marcin Gadocha, *Cech piekarzy i handel chlebem w Krakowie w okresie nowożytnym*, Kraków 2012; Jerzy Pietrusiński, *Złotnicy krakowscy XIV–XVI wieku i ich cech*, [w:] *Złotnicy...*, t. 1, red. J. Pietrusiński, Warszawa 2000.

a także ekonomicznego i społecznego znaczenia cechów w mieście oraz ich roli w kształtowaniu życia religijnego rzemieślników w nich zrzeszonych²⁰. Ostatnio zagadnienie organizacji cechowej w Krakowie zostało podniesione w książce w pełni poświęconej temu zagadnieniu²¹, stanowiącej podsumowanie dotychczasowej wiedzy na ten temat.

Istnieją trudne do podważenia poszlaki źródłowe pozwalające przyjąć, że najpóźniej w pierwszej połowie XIV w. korporacje rzemieślnicze funkcjonowały w Krakowie w dojrzałej już postaci. Spośród nich wyróżniają się bez wątpienia rzeźnicy, przedstawiciele jednej z dwóch (obok piekarzy)

²⁰ Np. Kamila Follprecht, Wojciech Krawczuk, *Die Rolle der Frauen in den Krakauer Zünften der Neuzeit*, [w:] *Krakau – Nürnberg – Prag: Stadt und Handwerk in der vorindustriellen Zeit*, red. Olga Fejtová, Antonia Landois, Zdzisław Noga, Praga 2022, s. 433–441; Marcin Gadocha, *Cech piwowarów, karczmarzy i słodowników krakowskich w XVI i XVII wieku*, [w:] *Miasta polskie w średniowieczu i czasach nowożytnych*, red. Paweł Gołdyn, Kraków 2008, s. 253–279; Feliks Kiryk, *Porządek cechowy w lokacyjnym Krakowie*, [w:] *Kraków. Studia z dziejów miasta*, red. Jerzy Rajman, Kraków 2007, s. 76–86; Mateusz Król, *Cech malarzy krakowskich w świetle statutu z 1490 roku*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” 2015, Prace Historyczne, t. 142, s. 79–98; Maciej Mikuła, *Jagiellonowie a prawo cechowe w miastach małopolskich*, [w:] *Miasto i państwo na przestrzeni dziejów. Studium historyczno-prawne. Księga jubileuszowa z okazji czterdziestopięciolecia pracy naukowej oraz 70. urodzin Profesora Tadeusza Maciejewskiego*, Warszawa 2020, s. 65–76; idem, *Das Krakauer Zunftrecht im 16. Jahrhundert – auf der Suche nach einem universellen Regulierungsmuster*, [w:] *Krakau – Nürnberg – Prag...*, s. 15–39; Zdzisław Noga, *Der Krakauer Rat und Zünfte im 15. bis 18. Jahrhundert*, [w:] *Krakau – Nürnberg – Prag...*, s. 257–269; Barbara Orzelska-Konarska, *Mistrzowie i czeladnicy. Pozycja społeczna czeladzi w cechach krakowskich w XV–XVII w.*, Warszawa 1968; Michał Schmidt, *Sądownictwo cechów krakowskich w średniowieczu w świetle ksiąg cechowych*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” 2015, Prace Historyczne, 142, s. 61–77; Marcin Starzyński, „Mistrzowie kozio-brodzi” – krawcy i ich cech w Krakowie XIV–XV wieku, „Kwartalnik Kultury Materialnej” 2022, t. 70, nr 2, s. 151–164 i wersja niemieckojęzyczna: *Meister Ziegenbock – Schneider und ihre Werkstätten im Raum der mittelalterlichen Stadt Krakau*, [w:] *Krakau – Nürnberg – Prag...*, s. 71–91; Jerzy Wyrozumski, *Korporacje zawodowe i religijne w średniowiecznym Krakowie*, [w:] idem, *Cracovia mediaevalis*, Kraków 2010, s. 213–221; idem, *Dzieje Krakowa*, t. 1: *Kraków do schyłku wieków średnich*, red. Janina Bieniarzówna, Jan M. Małecki, Kraków 1992; idem, *Związki czeladnicze w Polsce średniowiecznej*, „Przegląd Historyczny” 1977, t. 68, s. 1–15; Hanna Zaremska, *Żywi wobec zmarłych. Brackie i cechowe pogrzeby w Krakowie w XIV – pierwszej połowie XVI wieku*, „Kwartalnik Historyczny” 1974, t. 81, s. 733–749.

²¹ Mateusz Król, *Cechy krakowskie w XIV–XVI wieku*, Biblioteka Krakowska nr 169, Kraków 2023; tam zestawienie literatury do 2023 r.

kluczowych dla funkcjonowania miasta specjalności spożywczych. Nie ulega wątpliwości, że musieli oni być w tym czasie dobrze zorganizowani, silni liczebnie i najpewniej zrzeszeni w cechu, jeśli na początku wieku (1309 r.) pojawiła się w źródłach wzmianka o istnieniu Kotłowa (Kuttelhof)²², czyli miejsca służącego do uboju (rzeźni), w 1326 r. o ulicy Rzeźniczej²³, w 1338 r. o nazwie bramy miejskiej – rzeźniczej²⁴, w 1375 r. o tzw. kwartale rzeźniczym²⁵, tj. części miasta, w której mieściły się m.in. jatki. Na dowód tego Chmiel zwrócił również uwagę na zachowaną do dzisiaj pieczęć tego cechu, datowaną przez niego na drugą połowę XIV w.²⁶ (w zasadzie tłok pieczętny; odcisk pochodzi z XVI w.²⁷). Świadczy o tym również wielokrotnie przytaczany w literaturze i dobrze znany wszystkim przekaz źródłowy. W *Roczniku Traski* istnieje mianowicie wzmianka, wciągnięta pod rokiem 1288, donosząca o bezdzietnej śmierci Leszka Czarnego, po którym tron krakowski w wyniku elekcji miał przyspaść Bolesławowi, księciu mazowieckiemu. Do Krakowa jednak przybył Henryk, książę wrocławski, któremu miasto zostało – jak podaje źródło – poddane przez rzeźników, a zamek przez Sułka

²² *Najstarsze księgi...*, cz. 1, nr 70, s. 12; czasownik *kuten* od *kût*, *kute* oznaczał pierwotnie „wyjmować trzewia”, w kolejnym znaczeniu zaś „zabijać”, „zarzynać”, „dokonywać uboju”, w języku łacińskim *mactare*. Rzeczownik *kut* w zestawieniu z drugim: *bank* (ława) lub *hof* (miejsce, podwórze) łączy się w formę: *kuttelbank*, *kuttelhof*. Pierwsza oznacza ławę, na którą rzeźnik wykladał i sprzedawał mięso. Druga oznaczała zapewne miejsce, gdzie dokonywano uboju, czyli rzeźnię. Etymologię niemieckiego słowa *Kuttelhof* omówił A. Chmiel, *Rzeźnicy...*, s. 7.

²³ *Najstarsze księgi...*, cz. 1, nr 837, s. 84.

²⁴ *Ibidem*, nr 1263, s. 137.

²⁵ *Kodeks...*, cz. 1, nr 272, § 4. W XIV w. miasto zostało podzielone na cztery kwartały: grodzki (*quartale Castrense*), garncarski (*quartale Figulorum*), sławkowski (*quartale Slavoviense*) i rzeźniczy (*quartale Carnificum* lub *Laniorum*). Kwartał rzeźniczy wziął swoją nazwę od skupienia w tej części miasta jatek rzeźniczych, a także od mieszczącej się w tym miejscu (później poza miastem) rzeźni (*kutelhof*, *mactatorium*) i miejsca przeznaczonego do postoju bydła.

²⁶ A. Chmiel, *Rzeźnicy...*, s. 133–134.

²⁷ O pieczęci tej pisał najpierw Franciszek Piekosiński, *Pieczęcie polskie wieków średnich*, Kraków 1899, nr 489, s. 25. Jej podobiznę i opis zamieścił w swojej publikacji Adam Chmiel, *Godła rzemieślnicze i przemysłowe krakowskie*, Kraków 1922, s. 18 i 27. Pieczęć przywieszona jest na pasku pergaminowym do dokumentu rzeźników krakowskich z 11 lipca 1513 r., przechowywanego obecnie w Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego (AUJ, dypl. perg. 336). Zarówno sam dyplom, jak i pieczęć zachowały się w doskonałym stanie. Jego treść *in extenso* w języku niemieckim została przytoczona w monografii cechu rzeźniczego przez A. Chmiela, *Rzeźnicy...*, s. 134, przyp. 1.

z Niedźwiedzia, kasztelana krakowskiego²⁸. Wzmianka ta zdaje się sugerować, że rzeźnicy krakowscy już u schyłku XIII w. musieli być dobrze zorganizowani i silni liczebnie, trzeba jednak podkreślić, że wśród historyków pojawiły się istotne rozbieżności odnośnie do jej interpretacji, co zauważył już niegdyś Jerzy Rajman²⁹. Z jednej strony Jerzy Wyrozumski, autor monumentalnej monografii poświęconej dziejom średniowiecznego Krakowa, przywiązując szczególną wagę do zapiski *Rocznika Traski* z 1288 r., uważał, że to rzeźnicy krakowscy otworzyli miasto przed wojskami księcia wrocławskiego Henryka Probusa³⁰. Z drugiej zaś zgłosił odmienną interpretację tego przekazu podał Henryk Łowmiański, w którego opinii „rzeźnicy” w *Roczniku Traski* było pogardliwym określeniem mieszczan krakowskich³¹. Niezależnie od tego Rajman słusznie wnioskował, że rzeźnicy byli prawdopodobnie jedną z pierwszych zawodowo zorganizowanych grup rzemieślniczych w Krakowie. Przytoczona przez niego wzmianka z najstarszej księgi miejskiej (1300–1375) z 11 września 1332 r. o niejakiu Erwinie, starszym rzeźników (*Ervinus carnifex senior*), który kupił dom przy ulicy św. Krzyża od piekarza o imieniu Rudło³², stanowi jego zdaniem dostateczny dowód na istnienie w tym czasie, a zapewne i długo wcześniej, cechu rzeźniczego³³, z czym oczywiście nie sposób się nie zgodzić.

O dojrzałej formie cechu rzeźników w XIV w. świadczą kolejne wzmianki z najstarszej księgi poświadczające obrót jatkami rzeźniczymi. Najstarsza z nich, wciągnięta pod rokiem 1302, odnosi się do rzeźnika o imieniu Heynmann, który kupił ½ jatki rzeźniczej³⁴. Stanowi to dowód na to, że co najmniej od początku XIV w. rzeźnicy dysponowali i obracali dziedzicznymi jatkami. O istnieniu w XIV w. statutu tego cechu świadczy bezpośrednio nota z księgi radzieckiej z 1397 r. Dotyczyła ona dziewięciu uwięzionych rzeźników (*mactatore scarnium*), którzy zobowiązali się m.in. przestrzegać

²⁸ *Rocznik Traski*, wyd. August Bielowski, [w:] *Monumenta Poloniae Historica*, t. 2, Lwów 1872, s. 852.

²⁹ Jerzy Rajman, *Gmina miasta lokacyjnego w XIII i początkach XIV wieku*, [w:] *Kraków. Studia z dziejów miasta. W 750 rocznicę lokacji*, red. Jerzy Rajman, Kraków 2007, s. 70, przyp. 86.

³⁰ J. Wyrozumski, *Kraków...*, s. 178.

³¹ Henryk Łowmiański, *Początki Polski*, t. 6, cz. 2: *Polityczne i społeczne procesy kształtowania się narodu do początku wieku XIV*, Warszawa 1985, s. 846.

³² *Najstarsze księgi...*, cz. 1, nr 1097, s. 113.

³³ J. Rajman, *Gmina...*, s. 70, przyp. 86.

³⁴ *Najstarsze księgi...*, cz. 1, nr 21, s. 6.

obowiązujących przepisów statutowych³⁵. Z kolei wyraźną już informację o wyborze i funkcjonowaniu starszych rzeźniczych znajdujemy w zestawieniu nowo wybranych starszych cechów, wciągniętym do księgi radzieckiej pod datą 11 stycznia 1399 r.³⁶ Starszymi rzeźników na ten rok wybrani zostali Grun Nicz, Hannus Andris, Iocop Schorling, Niclos Merkilsdorf. W roku następnym, w dniu 16 lutego, urząd ten ponownie objął wspomniany już Grun Nicz oraz niejaki Bodin; na stanowiska asesorów zaś (*Beisitzer*) wybrano sześciu innych mistrzów: Hanusa Andrisa, Heydego, Merkilsdorfa, Ionego, Pfofinczala oraz Benaschka³⁷.

O dużej liczebności i znaczącej pozycji cechu rzeźników na przełomie XIV i XV w. świadczy również wciągnięta do księgi radzieckiej pod rokiem 1409 wzmianka informująca, że 30 funkcjonujących wówczas w mieście rzeźników zobowiązało się ofiarować królowi Władysławowi Jagielle 73 grzywny na potrzeby związane z prowadzoną przez niego wojną z Zakonem Krzyżackim. Mistrzowie rzeźniccy zobowiązali się przekazać wspomnianą sumę w tydzień po św. Janie roku przyszłego (tj. 1410). Byli to: Heinrich Pflug, Grun Nicz, Petir Belicz, Jost, Jacob Weysenborger, Niclos Bemisch, Nirchen, Petir He(urwane), Petir Baricz, Goszcz, Franczke Molner, Petir Knecht, Andris Belicz, Angelus, Jocusch frater Joannis, Clos Podin, Jorge Podin, Niclos Czenmarg (Zehn Mark), Benisch, Niclos Rozler, Mathis Schenbil, Hannos Heide, Stenczlaw vleischer, Cuncze vleischer, Henrich Clingenzor, Herman, Niclos Goly, Niclos voyt, Nico Erlman, Jon³⁸. Wiemy, że król Władysław Jagiełło szukał w miastach pomocy finansowej na prowadzenie wojny. Rzeźnicy krakowscy byli ponoć pierwszymi, którzy mu tę pomoc ofiarowali. We wzmiance tej – jak należy przyjąć – wymieniono wszystkich działających w 1409 r. na terenie miasta rzeźników, co było liczbą znaczną, mając na uwadze liczebność ogółu mieszkańców ówczesnego Krakowa oraz liczbę członków zrzeszonych w innych cechach³⁹.

Przytoczony materiał źródłowy jednoznacznie dowodzi, że cech rzeźników funkcjonował w dojrzałej, dobrze zorganizowanej formie i musiał dysponować własnym statutem już w XIV w. – tym bardziej że od końca tego

³⁵ *Ibidem*, cz. 2, s. 160–161.

³⁶ *Ibidem*, s. 193.

³⁷ *Ibidem*, s. 206–207.

³⁸ ANK, Akta miasta Krakowa, sygn. 29/33/0/1.4.1/427, s. 345.

³⁹ A. Chmiel, *Rzeźnicy...*, s. 138.

stulecia, jak już powiedziano, posiadał również księgę⁴⁰. W kontekście wyżej przytoczonych faktów zaskakująca wydaje się więc informacja zaczerpnięta z najstarszej zachowanej ustawy cechowej z 1536 r. Otóż we wstępie rajcy, uzasadniając decyzję o nadaniu rzeźnikom statutu, podkreślili, że rzeźnicy nie dysponowali dotąd regulacjami prawnymi, którymi mogliby się posługiwać w zarządzie cechem: *quia attenta magistrorum artificii laniorum magna disordinacione et licencia, nul lis si quidem constitutionibus, statutis aut regulis vivebant, sed ne capparebat, quo aliquando contubernium confirmatum habuisset*⁴¹. Fragment ten mógłby oznaczać – wbrew temu, co już ustalono – że redakcja pierwszego statutu została zatwierdzona przez rajców dopiero 15 września 1536 r. i do początku XVI w. rzeźnicy nie dysponowali statutem cechowym, co – rzecz jasna – wydaje się bardzo mało prawdopodobne, zwłaszcza w świetle przytoczonych wcześniej faktów źródłowych.

Z pomocą w rozwikłaniu tego zagadnienia przychodzi informacja zaczerpnięta ze źródła kilkanaście lat późniejszego, które zdaje się nie pozostawiać już żadnych wątpliwości. O tym, że statut z 1536 r. nie był pierwszym, świadczy jednoznacznie treść potwierdzenia królewskiego z 1550 r. Ze wstępu do niego można bowiem dowiedzieć się, że poprzednie *literre constitutionem ad bonum ordinem et regimen contubernii istius* spłonęły w pożarze miasta w 1528 r.⁴² Oczywiście zatem jest, że przed 1528 r. rzeźnicy musieli dysponować statutem. Treść przytoczonego potwierdzenia królewskiego każe wobec tego traktować fakt zawarcia we wstępie do statutu z 1536 r. wzmianki, jakoby rzeźnicy *nullis si quidem constitutionibus, statutis aut regulis vivebant*, jako swoisty zabieg retoryczny. Trudno byłoby zresztą założyć, zważywszy na wnioski płynące z przytoczonych źródeł, by rzeźnicy, zrzeszeni w jednym z dwóch najważniejszych i najliczniejszych (obok piekarzy⁴³) cechów branży spożywczej (kluczowych przecież dla funkcjonowania miasta), posiadający od końca XIV w. własną księgę cechową, redakcji pierwszego statutu i jego zatwierdzenia przez radę doczekali się dopiero w 1536 r. Niemniej od wielkiego pożaru z 1528 r., który pochłonął

⁴⁰ Biblioteka ZNiO, rkps 1488.

⁴¹ *Prawa, przywileje i statuta miasta Krakowa*, t. 1, wyd. Franciszek Piekosiński i Stanisław Krzyżanowski, Kraków 1885, nr 378, wstęp. Wspomniał o tym także Chmiel, nie podjął się jednak szerszego komentarza, A. Chmiel, *Rzeźnicy...*, s. 140.

⁴² *Prawa...*, nr 469, wstęp.

⁴³ Ci dysponowali swoim własnym statutem co najmniej od połowy XV w., *Kodeks...*, cz. 2, nr 328 (1458 r.).

najpewniej znaczną część archiwum cechowego, rzeźnicy istotnie musieli żyć bez statutu, co zapewne utrudniało prawidłowe sprawowanie zarządu nad cechem. W związku z tym w 1536 r. podjęto decyzję o redakcji nowego wilkierza⁴⁴, który został następnie, po niewielkich nowelizacjach, potwierdzony przez króla Zygmunta Augusta w 1550 r.⁴⁵ Nie wiadomo jednak, dlaczego tak długo to odwlekano. Statut cechu kuśnierzy, który w ten sam sposób stracił archiwum w pożarze miasta w 1532 r., został bowiem zre-dagowany na nowo i zatwierdzony przez radę jeszcze tego samego roku⁴⁶. W ich przypadku jednak przeprowadzenie tej czynności było prostsze, jako że treść ich XIV-wiecznego statutu została umieszczona *in libro privilegiorum*⁴⁷, dzięki czemu przetrwała. Ponowna redakcja polegała więc na przygotowaniu tłumaczenia jego treści na łacinę, gdyż w pierwotnej wersji spisany był po niemiecku. Zaś w przypadku cechu rzeźniczego konieczne było sformułowanie statutu na nowo, częściowo w oparciu na spisanych i zachowanych w księdze cechowej (i nie tylko) uchwałach, we wstępie do wilkierza z 1536 r. podkreślono bowiem, że redakcji przepisów dokonano *partim ex iure scripto extractos, partimeciam per nos concorditer adinuentos*⁴⁸.

W ostatniej ćwierci XIV stulecia rozpoczęło się stopniowe rozciąganie jurysdykcji przedmiotowej sądów cechowych na rodzaje spraw, które w początkowym okresie funkcjonowania gminy rozpatrywane były przez władze miejskie. Było to możliwe w związku z uzyskaniem przez urząd radziecki bezwzględnego wpływu na kontrolę nad cechami, co musiało nastąpić w Krakowie w okresie rządów andegaweńskich⁴⁹. Władze cechowe stały się wówczas niejako częścią jednego ogólnomiejskiego systemu wymiaru sprawiedliwości, w którym cechy orzekały w sprawach swoich członków w pierwszej instancji, sądy miejskie zaś stanowiły dla nich instancję odwoławczą. Doskonałym przykładem jest właśnie przypadek cechu rzeźników. Rajcy postanowili wówczas o przeniesieniu na władze cechowe ciężaru rozpatrywania i rejestrowania spraw dotyczących sprzedaży i rezygnacji z jatek rzeźniczych (określanych jako *resignationes*) oraz wszelkich

⁴⁴ Prawa..., nr 378.

⁴⁵ *Ibidem*, nr 469.

⁴⁶ Kodeks..., cz. 2, nr 273, s. 384.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ Prawa..., nr 378, wstęp.

⁴⁹ Marcin Starzyński, *Krakowska rada miejska w średniowieczu*, Maiestas, Potestas, Communitas t. 3, Kraków 2010, s. 120.

spraw o długi o charakterze niespornym (*obligationes*). Decyzja ta była podyktowana, jak należy sądzić, realną potrzebą odciążenia sądu ławniczego i usprawnienia funkcjonowania całego systemu. Podjęto ją zapewne, przynajmniej w zakresie obrotu jatkami, najpóźniej w 1398 r., za kadencji starszych Jana Pudina i Jana Herdina, pod tym rokiem bowiem wciągnięto do księgi cechowej uchwałę określającą procedurę i nakazującą załatwianie oraz rejestrowanie tego typu spraw przed cechem. Na jej mocy obrót jatkami musiał odbywać się za wiedzą i zgodą starszych oraz całego cechu. Oznacza to, że jeśli któryś z członków chciał sprzedać jedną z nich, obowiązany był do poinformowania cechu o swoim zamiarze podczas zebrania (te odbywały się co dwa tygodnie). Następnie musiał odczekać dwa tygodnie do kolejnej „schadzki” i jeśli nikt z cechu nie wyraził w tym czasie woli kupna jego jatki, wówczas miał prawo ją zbyć „komukolwiek zechciał”⁵⁰. Treść przytoczonej uchwały dowodzi wyraźnie, że – po pierwsze, obrót jatkami musiał odbywać się w sposób jawny, za zgodą zgromadzenia cechowego, podlegał więc permanentnej kontroli ze strony cechu; po drugie, co równie ważne, dowodzi też funkcjonowania swoistego prawa pierwokupu dla członków cechu. Każdy bowiem rzeźnik zrzeszony w cechu – nie tylko mistrz, ale też towarzysz, który musiał ją nabyć, aby móc ubiegać się o godność mistrzowską – miał 14 dni na zgłoszenie zamiaru kupna jatki. Należy wobec tego przyjąć, że rzemieślnik, który ją wystawił, zobowiązany był sprzedać ją innemu z cechu, który jej potrzebował i chęć kupna wyraził. Jeśli jednak w ciągu tych dwóch tygodni potencjalny kupiec w cechu się nie znalazł, wówczas miał prawo do w pełni swobodnego zadysponowania nią⁵¹. Uchwała ta, stanowiąca o obowiązku załatwiania i rejestrowania spraw odnoszących się do rezygnacji i sprzedaży jatek (*resignationes*) przed cechem, była oczywiście wynikiem decyzji podjętej przez radę i to w niej właśnie należy doszukiwać się, jak sądzę, powodu podjęcia decyzji o założeniu najstarszej księgi cechowej rzeźników.

Drugą najliczniejszą grupę not wciąganych do ksiąg rzeźniczych stanowią te poświadczające istnienie długów zaciągniętych przez rzemieślników należących do cechu. W zdecydowanej większości mają one charakter niesporny, zawierają bowiem zobowiązania do uregulowania wierzytelności

⁵⁰ Biblioteka ZNiO, rkps 1488, k. 4v.

⁵¹ Przepis ten został powtórzony niemalże w tym samym brzmieniu w statucie rzeźników krakowskich z 15 września 1536 r., *Prawa...*, nr 378, § 1.

w określonym terminie. Wnioski wyciągnięte na podstawie analizy ich treści znajdują solidne potwierdzenie w wilkierzach z 1536 i 1550 r. Zgodnie z tenorem § 7 statutu z 1536 r., rajcy krakowscy pozostawili rozpatrywanie i rejestrowanie spraw o długi, przede wszystkim tych związanych z handlem bydłem, w zakresie kompetencji sądów cechowych, uzasadniając, że „zawsze dotąd rzeźnicy krakowscy załatwiali sprawy takie sprawiedliwie i słusznie”⁵². Z kolei to, że w treści ustawy z 1550 r., określając sposób ich załatwiania, nakazano postępować „wedle starego obyczaju”, jest wyraźnym dowodem na to, że władze cechowe musiały zajmować się tym już od dłuższego czasu⁵³. Analiza ksiąg cechowych tylko to potwierdza, noty bowiem dotyczące spraw o długi (*obligationes*) występują w nich konsekwentnie już od początku XV w. Można wobec tego przyjąć, że decyzję o przeniesieniu ciężaru ich rozpatrywania, tak jak tych odnoszących się do obrotu jatkami, rajcy podjęli najpóźniej na przełomie XIV i XV w.

Interpretacja treści ksiąg pokazuje, że sprawy, które możemy przyporządkować do dwóch wymienionych wcześniej kategorii, czyli *resignationes* i *obligationes*, stanowiły wyraźną większość spośród wszystkich przedkładanych cechowi. Wspomniana nota z 1398 r.⁵⁴ oraz statuty z 1536⁵⁵ i 1550 r.⁵⁶ zdają się dowodzić, że cech stał się sądem wyłącznie właściwym do rozpatrywania tego typu spraw, załatwienie ich zatem przed innym sądem było z punktu widzenia prawa niemożliwe⁵⁷. Aby zaś czynność prawna, jakiej dokonywano w obliczu zgromadzenia, uzyskała moc prawną i potwierdzenie na przyszłość, informacja o jej przeprowadzeniu musiała zostać sporządzona w formie pisemnej i być przechowywana w archiwum cechowym. Wówczas powstała zatem realna potrzeba założenia księgi (początkowo zapewne pod postacią luźnych składek, zszywanych następnie w formę niewielkiego poszytu), do której zaczęto wciągać noty dotyczące sprzedaży i zrzeczeń się jatek, obrót nimi bowiem odbywał się w sposób ciągły. W ten sposób powstała specyficzna pod względem treści księga cechowa, stano-

⁵² *Prawa...*, nr 378, § 7; zob. A. Chmiel, *Rzeźnicy...*, s. 141.

⁵³ *Prawa...*, nr 469, § 1.

⁵⁴ Biblioteka ZNiO, rkps 1488, k. 4v.

⁵⁵ *Prawa...*, nr 378, § 7.

⁵⁶ *Ibidem*, nr 469, § 1.

⁵⁷ Choć przepis w statucie rzeźników z 1772 r. dopuszczał już możliwość przedkładania tych spraw zarówno przed oblicze cechu, jak i urzędu radzieckiego, A. Chmiel, *Rzeźnicy...*, s. 153.

wiająca w dużej mierze rejestr czynności prawnych związanych z obrotem jatkami na terenie miasta.

* * *

Jak natomiast księgi cechu rzeźniczego krakowskiego trafiły do archiwum Magistratu na przełomie XVIII i XIX w.? Postanowienia Sejmu Czteroletniego (1788–1792) dały początek zasadniczym zmianom w organizacji miast i sytuacji prawnej mieszczan, do jakich doszło w ostatniej dekadzie XVIII w. Uchwalona w kwietniu 1791 r. ustawa pt. „Miasta nasze królewskie wolne w państwach Rzeczypospolitej”⁵⁸, mająca rangę ustawy konstytucyjnej, przyznawała miastom królewskim status wolnych i samorządnych gmin, których władze pochodziły z wyboru dokonanego przez mieszczan. Ich obywatelom zagwarantowano m.in. wolność osobistą oraz własność należących do nich budynków oraz gruntów⁵⁹. W związku z przedsięwziętą reformą, zakładającą zupełnie nową organizację gminy pod kątem ustrojowym, rozpoczęto jednocześnie likwidację funkcjonujących dotychczas instytucji prawa magdeburskiego. W wyniku tego, uchwałą z 25 czerwca 1791 r.⁶⁰, Sejm nakazał zebrać przechowywane dotąd w różnych miejscach akta likwidowanego wówczas Sądu Wyższego Prawa Niemieckiego na Zamku Krakowskim i komisarskiego królewskiego Sądu Sześciu Miast (niefunkcjonującego od 1725 r.), a także wielkorządów krakowskich (zawierających wiele spraw miejskich), a następnie przekazać pod zarząd Sądu Apelacyjnego i złożyć w ratuszu krakowskim. Postanowienia Sejmu Czteroletniego przewidywały również zniesienie jurydyk świeckich i duchownych,

⁵⁸ *Volumina Legum. Prawa, konstytucje i przywileje Królestwa Polskiego, Wielkiego Księstwa Litewskiego y wszystkich prowincyi należących, na walnych seymiech koronnych, od seymu wiślickiego roku pańskiego 1347 aż do ostatniego seymu, uchwalone*, t. 9, Kraków 1889, s. 215–219.

⁵⁹ Wacław Uruszczak, *Ustawy okołokonstytucyjne Sejmu Wielkiego z 1791 i 1792 roku*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 2013, t. 6, z. 3, s. 249; idem, *Zasady ustrojowe w Konstytucji 3 maja 1791 r.*, [w:] *Państwo demokratyczne, prawne i socjalne. Księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Zbigniewowi Antoniemu Maciągowi*, Studia Historyczno-Prawne i Ustrojowo-Porównawcze t. 2, red. Marian Grzybowski, Bogumił Naleziński, Kraków 2014, s. 12–13.

⁶⁰ Aniela Kiełbicka podaje błędną datę dzienną: 25 lipca, Aniela Kiełbicka, *Archiwa krakowskie na tle polskiej nauki historycznej 1878–1951*, Biblioteka Krakowska nr 130, Kraków 1993, s. 133.

nakazując jednocześnie złożenie ich archiwów w siedzibach magistratów miast, do których przynależały⁶¹. Uchylenie przez konfederację targowicką uchwał Sejmu Czteroletniego uniemożliwiło wykonanie tych decyzji, dały one jednak początek zmianom powziętym w przyszłości. Znaczna bowiem część postanowień zawartych w „ustawie o miastach królewskich” odnoszących się do ustroju miast⁶² i pozycji prawnej mieszczan⁶³, a także decyzja o zniesieniu jurydyk i przekazaniu ich archiwów do magistratów⁶⁴, zostały powtórzone przez Sejm Grodzieński w 1793 r. w ustawie pt. „Miasta wolne Rzeczypospolitej”. Zajęto się wówczas także kwestią organizacji archiwów magistrackich, zarząd nad nimi powierzając powoływanym przez magistraty regentom. Do ich obowiązków należało, oprócz sprawowania ogólnego zarządu nad archiwum miejskim, rejestrowanie w aktach transakcji kupna i sprzedaży dóbr zawieranych na terenie miasta, a także innych *actuum perpetuitatum*, przyjmowanie zapisów majątkowych i sporządzanie inwentarzy dóbr. Zobowiązani byli także „skrypta na summy zaciągnięte” wciągać do akt (odnotowywać długi) oraz wydawać zainteresowanym wypisy dotyczące zarejestrowanych przez nich transakcji⁶⁵. W przypadku Krakowa decyzje Sejmu w tym zakresie zostały wykonane na początku następnego roku. W marcu 1794 r. Magistrat zlecił powołanemu wówczas regentowi Kasprowi Męciszewskiemu objęcie zarządu nad archiwum miejskim, spisanie jego inwentarza, wciągnięcie go do ksiąg i wydanie syndykowi miejskiemu wszystkich przywilejów miejskich⁶⁶. Jednocześnie został zobowiązany dopilnować, aby wszystkie księgi i akta podmiotów wymienionych w postanowieniu zostały złożone w archiwum Magistratu, noszącego od tej pory nazwę Archiwum Generalnego Miasta Głównego i Stołecznego Krakowa⁶⁷.

⁶¹ *Volumina legum...*, s. 217 i 288.

⁶² *Konstytucje sejmu grodzieńskiego z r. 1793 dotyczące ustroju państwa wraz z ustawą „Miasta wolne Rzeczypospolitej”*, wyd. Zdzisław Kaczmarczyk, Poznań 1949, s. 21–42.

⁶³ *Ibidem*, s. 22–26.

⁶⁴ *Ibidem*, s. 22 i 33.

⁶⁵ Obowiązki regenta zostały określone w art. 7 ustawy, *ibidem*, s. 27.

⁶⁶ Obowiązki syndyka z kolei w art. 8 ustawy, *ibidem*, s. 27–28.

⁶⁷ Kamila Follprecht, *Brakujące księgi miejskie krakowskie do 1600 roku (Zarys problematyki)*, [w:] *Pisarze i księgi miejskie z Królestwa Polskiego doby jagiellońskiej. Studia i materiały*, red. Zdzisław Noga, Bartosz Drzewiecki, Kraków 2024, s. 58; Kazimierz Kaczmarczyk, *Das historische Archiv der Stadt Krakau. Seine Geschichte*,

Jak wynika z treści zeznania woźnego przysięgłego Sebastiana Szałuskiego z 6 marca 1794 r., odnotowanego we wpisie wciągniętym do księgi obejmującej *Transactiones Perpetuae Magistratus Cracoviensis*, pisma rekwizycyjne nakazujące złożenie akt w archiwum magistrackim zostały dostarczone w 19 egzemplarzach do rąk prezesa Sądu Apelacyjnego i Kryminalnego Ordynaryjnego Miast Wydziału Województwa Krakowskiego, jednocześnie zaś byłego wójta Sądu Wyższego Prawa Niemieckiego na Zamku Krakowskim, a także do pisarza tego sądu, pisarzy sądu wielkorządowego krakowskiego oraz Sądu Apelacyjnego i urzędu Rady Miasta Kleparza, pisarzy i wójtów jurydyk Biskupie i Smoleńsk oraz wójtów jurydyk: Garbary, Wesoła, Pędzichów, Retoryka, Groble, Podzamcze, Wygoda i Szlak, a w końcu do wójta Nowej Wsi. Pisma tej samej treści, co ważne, dostarczono Grzegorzowi Nowakiewiczowi, starszemu cechowi rzeźniczego oraz Tomaszowi Wysockiemu, starszemu cechowi szewskiego⁶⁸. Zgodnie z treścią żądania Magistratu wszystkie „akta sądowe i ekonomiczne” wymienionych podmiotów miały zostać złożone w archiwum magistrackim do dnia 11 marca 1794 r. Na 15 marca z kolei wyznaczono termin dostarczenia archiwów krakowskiego cechu garbarzy, Sądu Cyrkularnego Kleparskiego, a także wsi Krowodrza, Łobzów i Zwierzyniec (ich przedstawicielom dostarczono pisma o tej samej treści)⁶⁹.

Bestände und wissenschaftliche Erforschung, „Mitteilungen des K. K. Archivrates” 1914, t. 1, s. 162; A. Kielbicka, *Archiva...*, s. 134–135.

⁶⁸ ANK, Akta miasta Krakowa, sygn. 29/33/0/1.4.17/943, s. 6–8: „opatrzny Sebastian Szałuski woźny przysięgły, w moc swego wiernego doniesienia zeznał, iż on rekwizycję piśmienną osnowy następującej: na mocy prawa sejmu grodzieńskiego w roku zeszłym 1793 o miastach uchwalonego i stosownie do uchwały szlacheznego magistratu miasta głównego Rzeczypospolitej Krakowa na dniu dzisiejszym w egzekucji tegoż prawa zapadłej, rekwirują się urzędy i kancelarie dawniej w mieście tym i okolicach jego egzystujące, a podług nadmienionego prawa ustale tudzież wszelkie zwierzchności jurydyk świeckich i duchownych w okręgu miasta będących, a tymże prawem zniesionych, ażeby na dzień jedenasty miesiąca i roku bieżących wszystkie akta sądowe i ekonomiczne tychże urzędów i jurydyk do generalnego archiwum na Ratusz Miasta Głównego Rzeczypospolitej Krakowa pod rząd i dozór niżej podpisanego [Kaspra Męciszewskiego regenta – przyp. M. K.], wraz z summariuszami onychże złożone i komportowane zostały [...], dnia wczorajszego w egzemplarzach dziewiętnastu wyniósł i z tych [...] dziewiąty sławetnemu Grzegorzowi Nowakiewiczowi starszemu cechowi rzeźniczego krakowskiego, dziesiąty sławetnemu Tomaszowi Wysockiemu cechowi szewskiego krakowskiego starszemu do rąk [dostarczył – przyp. M. K.]”.

⁶⁹ Ibidem, sygn. 29/33/0/1.4.17/944, s. 274–275.

Wobec tego nasuwa się pytanie – dlaczego pisma rekwizycyjne, oprócz przedstawicieli sądów zlikwidowanych na mocy postanowień Sejmu Grodzieńskiego, a także dawnych jurydyk i wsi włączonych do Krakowa, otrzymali także starsi cechu rzeźników (i szewców)? Decyzję władz miasta należy, jak się wydaje, tłumaczyć szczególnym charakterem wpisów do nich wciąganych (zupełnie nietypowych w odniesieniu do charakterystyki ksiąg innych cechów), dotyczących głównie obrotu nieruchomościami (jatkami) na terenie miasta, który rzeźnicy konsekwentnie rejestrowali w księgach już od końca XIV w. Grunty, na których stały jatki, należały do monarchy, toteż czynsz z jatek rzeźnicy płacili do wielkorządów na zamku krakowskim. Początkowo dochody z nich stanowiły część uposażenia wójta dziedzicznego, który miał prawo instalować je na terenie miasta i czerpać z nich dochód, co jasno wynika z treści przywileju lokacyjnego z 1257 r.⁷⁰ Po buncie wójta Alberta (po 1312 r.) i likwidacji wójtostwa dziedzicznego w Krakowie oraz konfiskacie jego uposażenia dochody z jatek na powrót stały się domeną samego monarchy, zasilając jego kasę (i to znacząco⁷¹). Mistrzowie rzeźniccy, dziedzicząc je i obracając nimi, korzystali z nich *de facto* na zasadzie własności użytkowej. Sprawy o sprzedaż i odstąpienie jatek – tak samo jak w przypadku wszystkich spraw niespornych związanych z przeniesieniem własności – załatwiano pierwotnie przed sądem ławniczym⁷². W najstarszej księdze krakowskiej z lat 1300–1375 wpisy odnoszące się do obrotu jatkami wciągane były do lat 60. XIV w.⁷³ Przynajmniej od 1340 r. w kancelarii miejskiej prowadzono odrębną serię ksiąg ławniczych, obecnie zaginionych⁷⁴, zachowały się natomiast i zostały opublikowane te z lat 1365–1376

⁷⁰ *Kodeks...*, cz. 1, nr 1; Mieczysław Niwiński, *Wójtostwo krakowskie w wiekach średnich*, Biblioteka Krakowska nr 95, Kraków 1938, s. 22; Jerzy Rajman, *Kraków. Zespół osadniczy, proces lokacji, mieszczanie do roku 1333*, Kraków 2004, s. 230; J. Wyrozumski, *Kraków...*, s. 168; zob. także: M. Starzyński, *Rada...*, s. 99–100.

⁷¹ Dokumentem z 7 sierpnia 1494 r. Jan Olbracht uwolnił rzeźników krakowskich od płacenia podatku wielkorządowego z jatek rzeźniczych na okres dwóch lat, a to z powodu strat, które ponieśli w domach, jatkach i innych rzeczach w pożarze miasta w czerwcu 1494 r. Zgodnie z jego tenorem czynsz ze wszystkich jatek, przynależny skarbowi królewskiemu, wynosił wówczas 101 grzywien i 16 groszy, ANK, Cechy rzeźników w Krakowie, Kazimierzu i Kleparzu, sygn. 29/176/0/1/1.

⁷² Bożena Wyrozumska, *Kancelaria miasta Krakowa w średniowieczu*, Kraków 1995, s. 68–72.

⁷³ *Najstarsze księgi...*, cz. 1, s. 195–198.

⁷⁴ B. Wyrozumska, *Kancelaria...*, s. 63 i 69.

oraz 1390–1397⁷⁵. Ich analiza pokazuje, że przynajmniej od lat 60. niemal do końca stulecia to do nich wciągano wszelkie noty rejestrujące obrót jatkami – ostatnia z nich pochodzi z 1396 r.⁷⁶ Najpóźniej w 1398 r.⁷⁷ rajcy musieli podjąć decyzję o przeniesieniu ciężaru rozpatrywania tych spraw na cech, z tego bowiem czasu pochodzi przytoczona już uchwała określająca procedurę i nakazująca rejestrowanie tych transakcji przed cechem⁷⁸. Treść tej decyzji została powtórzona w statucie tego zgromadzenia z 1536 r.⁷⁹ Od początku XV w. księgi ławnicze nie zawierały już not dotyczących obrotu jatkami, te bowiem zaczęto wciągać do nowo założonej księgi cechowej. Taki stan rzeczy miał miejsce aż do końca funkcjonowania gminy miejskiej pod rządami prawa magdeburskiego. W 1794 r., po ustaniu dotychczasowych stosunków własnościowych wynikających z dawnej organizacji miasta, akta cechu rzeźników stały się (podobnie jak księgi ławnicze rejestrujące obrót pozostałymi nieruchomościami) podstawą do regulowania tej kwestii zgodnie z nowo przyjętymi zasadami ustrojowymi i pozycją prawną mieszczan, którzy – jak już wspomniano – na mocy postanowień najpierw Sejmu Czteroletniego w 1791 r., a następnie Sejmu Grodzieńskiego w 1793 r., uzyskali *de iure* pełną własność należących do nich budynków i co najważniejsze – gruntów, na których te budynki stały. Dlatego właśnie księgi rzeźników rejestrujące obrót jatkami od końca XIV w., na przełomie XVIII i XIX w. zyskały nowe praktyczne znaczenie dla władz miasta. Odtąd bowiem to właśnie w gestii regenta kierującego kancelarią i archiwum magistrackim leżało rejestrowanie transakcji dotyczących nieruchomości na terenie miasta oraz obrotu nimi. Drugą najliczniejszą grupę not wciąganych do ksiąg rzeźniczych stanowią te rejestrujące sprawy o długi o charakterze niespornym; od 1794 r. natomiast ich rejestrowanie również znalazło się w wyłącznej gestii regenta⁸⁰. Wobec tego zupełnie zrozumiała wydaje się decyzja władz miasta o przejściu ksiąg cechowych i złożeniu ich w archiwum miejskim,

⁷⁵ *Księgi ławnicze krakowskie 1365–1376 i 1390–1397*, wyd. Stanisław Krzyżanowski, Kraków 1904.

⁷⁶ *Ibidem*, nr 2294, s. 300.

⁷⁷ Nota została wciągnięta za kadencji wymienionych z nazwiska starszych cechowych, obejmującej 1397 i 1398 r. Kadencje starszych nie pokrywały się z rokiem kalendarzowym.

⁷⁸ Biblioteka ZNiO, rkps 1488, k. 4v.

⁷⁹ *Prawa...*, nr 378, § 1.

⁸⁰ *Konstytucje...*, s. 27.

miały one bowiem to samo praktyczne znaczenie dla kancelarii miejskiej w zakresie obrotu nieruchomościami i spraw o długi co złożone w nim księgi sądu ławniczego.

Jak twierdził Kazimierz Kaczmarczyk, większość podmiotów, które zostały zobowiązane do złożenia swoich akt w archiwum miejskim, prędzej czy później się z tego wywiązała, o czym świadczyć miały zachowane w księgach Magistratu protokoły zdawczo-odbiorcze (niekompletne)⁸¹ i inwentarz archiwalny (bardzo ogólny, będący w zasadzie charakterystyką zasobu) sporządzony przez regenta Jakuba Pączkowskiego w sierpniu 1802 r.⁸², na który się powoływał⁸³. W przypadku cechu rzeźników, którzy – jak się okazuje – byli niechętni pozbywaniu się najstarszych ksiąg, celu określonego w postanowieniu z 6 marca 1794 r. nie udało się osiągnąć w pełni. Otóż w protokołach sesji Magistratu zachowała się dość lakoniczna wzmianka z 10 lutego 1798 r. o wystosowaniu kolejnego pisma rekwizycyjnego wzywającego cech rzeźniczy do złożeniu kompletu ksiąg, który do tego czasu miał dostarczyć jedynie akta obejmujące swoimi wpisami czas od 1699 r., a władze miasta – co wyraźnie podkreślono – potrzebowały korzystać również z tych starszych. Rzeźnikom dano trzy dni na ich dostarczenie⁸⁴. Żadnego wpisu potwierdzającego odbiór do protokołów magistrackich nie wciągnięto. Niemniej ważnej informacji na ten temat dostarcza jedna z ostatnich XVIII-wiecznych ksiąg rzeźników obejmująca lata 1787–1798, zawierająca rejestry rachunkowe korporacji oraz protokoły z posiedzeń zgromadzenia cechowego. Otóż po obszernym i starannie sporządzonym spisie wydatków tego zgromadzenia obejmującym 1787 r. wciągnięto lakoniczną wzmiankę, zgodnie z treścią której dnia 13 lutego 1798 r., za prezydentury Filipa Lichockiego (prezydenta Krakowa w 1794 i w latach 1795–1802) i starszeństwa Kazimierza Wierukiewicza oraz Stanisława Zwoleńskiego (podstarszego), cech rzeźników krakowskich przekazał do kancelarii miejskiej na ratuszu swoje akta w liczbie dwóch sztuk (należy przyjąć, że chodziło o dwie księgi)⁸⁵. Wniosek, jaki płynie z przytoczonych źródeł, jest następujący: otóż w latach 1794–1798 (najpewniej tuż po doręczeniu pierwszego pisma rekwizycyjnego w marcu 1794 r.) rzeźnicy

⁸¹ ANK, Akta miasta Krakowa, sygn. 29/33/0/1.4.17/944, s. 237, 241, 245.

⁸² Ibidem, sygn. 29/33/0/1.23/1473, s. 367–369.

⁸³ K. Kaczmarczyk, *Das historische Archiv...*, s. 162–163.

⁸⁴ ANK, Akta miasta Krakowa, sygn. 29/33/0/1.12/1275, s. 224–225.

⁸⁵ Ibidem, sygn. 29/33/0/1.61/3139, s. 128.

przekazali prawdopodobnie tylko jedną XVIII-wieczną księgę obejmującą swoimi wpisami lata 1699–1787⁸⁶. W 1798 r. musiały trafić co najmniej dwie następne, być może kolejne w porządku chronologicznym, obejmujące wpisami stulecie XVII, tj. 1609–1648⁸⁷ oraz 1647–1699⁸⁸, choć co do tego pewności już nie ma. Jeśli pozostałe nie trafiły do ratusza w tym samym czasie, należy przyjąć, że w wyniku przedsięwziętych przez władze miejskie starań o złożenie w archiwum miejskim ich kompletu, do czego zresztą rzeźnicy zobowiązani byli na mocy decyzji z 6 marca 1794 r.⁸⁹ (i dostarczonego im wówczas pisma rekwizycyjnego⁹⁰), musiały one zostać przekazane do archiwum miejskiego niedługo po tym⁹¹.

W 1811 r., już po włączeniu Krakowa w granice Księstwa Warszawskiego, część akt miejskich obejmujących okres od końca XVIII w. została przejęta przez Trybunał Cywilny departamentu krakowskiego. W dokumentacji odnośnie do przekazu nie ma mowy o staropolskich księgach wójtowskich, ławniczych i radzieckich, toteż należy przyjąć, że do Trybunału Cywilnego I Instancji (wówczas już) Wolnego Miasta Krakowa trafiły one dopiero

⁸⁶ Ibidem, sygn. 29/33/0/1.61/3132.

⁸⁷ Ibidem, sygn. 29/33/0/1.61/3128.

⁸⁸ Ibidem, sygn. 29/33/0/1.61/3129.

⁸⁹ Ibidem, sygn. 29/33/0/1.23/1473. s. 285.

⁹⁰ Ibidem, sygn. 29/33/0/1.4.17/943, s. 6–8.

⁹¹ Ostatnia przekazana w tym czasie XVIII-wieczna księga, obejmująca lata 1787–1798, kończy się wpisami z kwietnia 1798 r., po których następuje kilkadziesiąt stron niezapisanych. To mogłoby sugerować, że złożenia kompletu ksiąg dokonano właśnie wtedy, ibidem, sygn. 29/33/0/1.61/3139. Konstatację tę wyklucza jednak fragment bliżej nieokreślonego roboczego summariusza akt miejskich (spisanego niedbale na dwóch postrzępionych skrawkach papieru), odnaleziony pośród zachowanych obecnie akt luźnych Magistratu odnoszących się do archiwum. Otóż odnotowano w nim także akta cechu rzeźników krakowskich, obejmujące swoimi wpisami – zgodnie z jego treścią – lata 1539–1787. Pierwsza cezura nie odpowiada tym odnotowanym w późniejszych inwentarzach i nie zgadza się ze stanem obecnym, najstarsza nowożytna księga rzeźnicza rozpoczyna się bowiem wpisami z 1520 r. Przyjęta w summariuszu data końcowa mogłaby natomiast oznaczać, że w momencie jego sporządzenia cech wciąż jeszcze nie przekazał ostatniej księgi (obejmującej lata 1787–1798). Jako że w summariuszu odnotowano również „akta urzędu miejskiego chrzanowskiego od r. 1479 do 1824”, nie mógł on powstać przed 1824 r. To z kolei mogłoby oznaczać (jeśli zawierzyć informacjom z niego płynącym), że księgi obejmujące lata 1787–1798 rzeźnicy pozbyli się dopiero po 1824 r., ibidem, sygn. 29/33/0/1.23/1473, s. 341, 355–356.

około 1823 r.⁹² Zasób ten, z biegiem lat znacznie powiększony, aż do 1890 r. nosił miano ksiąg hipotecznych⁹³. Po wcieleniu Wolnego Miasta Krakowa do Cesarstwa Austrii w 1846 r. został złożony w archiwum Urzędu Hipotecznego przy c.k. Sądzie Krajowym. W 1857 r. z kolei księgi staropolskie z lat 1392–1810 opuściły Urząd Hipoteczny, zasilając zbiory nowo powołanego do życia c.k. Archiwum Aktów Grodzkich i Ziemskich (zwanego potocznie archiwum grodzkim), działającego od 1854 r. pod zwierzchnictwem c.k. Sądu Krajowego w Krakowie⁹⁴. W 1865 r. Teodor Łuszczynski, adiunkt zatrudniony w archiwum grodzkim, przystąpił do ich inwentaryzacji⁹⁵. W rejestrze znalazły się nie tylko księgi miasta Krakowa, ale również Kazimierza i Kleparza, Sądu Wyższego Prawa Niemieckiego na Zamku Krakowskim, Sądu Sześciu Miast, a także archiwa włączonych do Krakowa jurydyk i wsi, w tym również akta cechowe. Zgodnie z jego treścią znajdowało się tam wówczas siedem ksiąg rzeźniczych – pięć należących do cechu krakowskiego: 1520–1606 (przekazana do Magistratu między 1798 a 1802 r.), 1609–1648, 1647–1699 (obie przekazane w 1798 r.), 1699–1787 (przekazana w 1794 r.), 1787–1798 (przekazana po 1824 r.) oraz dwie księgi rzeźników kleparskich z lat 1586–1763 oraz 1764–1796⁹⁶ (obie przekazane prawdopodobnie po interwencji Magistratu w lipcu 1806 r.⁹⁷). Co istotne, nie było wśród nich już wówczas dwóch średniowiecznych ksiąg

⁹² W 1810 r. w Księstwie Warszawskim wprowadzono Kodeks Napoleona, który obowiązywał następnie w Wolnym Mieście Krakowie. Nowe prawo przewidywało m.in. funkcjonowanie hipoteki. Wówczas rozpoczęto przygotowania do jej wprowadzenia, ale dopiero w 1822 r. Zgromadzenie Reprezentantów przyjęło ustawę hipoteczną pt. „Prawo o własności dóbr nieruchomości i przywilejach i hipotekach”. Powołano wówczas Komisję Hipoteczną Wolnego Miasta Krakowa, która do 1826 r. gromadziła i weryfikowała dokumenty potwierdzające stan prawny nieruchomości w celu utworzenia ksiąg hipotecznych, K. Follprecht, *Brakujące księgi...*, s. 60.

⁹³ W ratuszu pozostały tylko niektóre księgi dawne, przede wszystkim rejestry rachunkowe, a także dyplomy oraz akta nowsze o charakterze administracyjnym, A. Kiełbicka, *Archiwa...*, s. 136–137.

⁹⁴ K. Follprecht, *Brakujące księgi...*, s. 61; Adam Kamiński, *Zarys dziejów Archiwum Państwowego w Krakowie (1792) 1878–1952*, oprac. Janina Stoksik, Biblioteka Krakowska nr 156, Kraków 2012, s. 40.

⁹⁵ K. Follprecht, *Brakujące księgi...*, s. 61; Adam Kamiński, *Teodor (Bogdan) Łuszczynski, archiwista, genealog i pamiętnikarz 1811–1896*, „Archeion” 1970, t. 54, s. 99; idem, *Zarys...*, s. 42–43.

⁹⁶ ANK, Archiwum Państwowe w Krakowie, sygn. 29/819/0/5/387.

⁹⁷ ANK, Akta miasta Krakowa, sygn. 29/33/0/1.61/3127, s. 1–2.

rzeźników krakowskich, odnotowanych z kolei w wydany przez Kętrzyńskiego w 1898 r. we Lwowie trzecim tomie *Katalogu rękopisów Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich*⁹⁸. Pozostałe wymienione wyżej księgi trafiły ostatecznie do Archiwum Aktów Dawnych Miasta Krakowa w 1890 r. wraz z innymi księgami miejskimi przejętymi z Urzędu Hipotecznego (gdzie na powrót trafiły w 1878 r.)⁹⁹, obecnie zaś stanowią część spuścizny cechowej w zbiorach Archiwum Narodowego w Krakowie.

W związku z tym co ustalono wyżej, pojawia się kolejne pytanie – dlaczego w inwentarzach (z 1865 i 1878 r.¹⁰⁰) Łuszczyńskiego nie było najstarszych średniowiecznych ksiąg cechu rzeźniczego i w jaki sposób znalazły się one w zbiorach Ossolineum? Otóż zdaje się, że kluczowe dla rozwiązania tej zagadki wydarzenia rozegrały się na samym początku XIX w. Jeszcze przed 1809 r., kiedy Kraków znajdował się pod panowaniem austriackim, stanowisko regenta kancelarii miejskiej sprawującego nadzór nad archiwum miejskim piastował wspomniany już Józefat Wiślicki. Często odwiedzał go wówczas w archiwum Józef Maksymilian Ossoliński, założyciel Biblioteki we Lwowie. Ambroży Grabowski, towarzyszący hrabiemu w jego wizytach w licznych archiwach świeckich i kościelnych, wspominał po latach, że po każdym „przeglądaniu” akt w Magistracie Ossoliński wynosił spore pliki papierów. Sięgając pamięcią do wydarzeń tamtych lat, opowiadał:

pod rządem austriackim w Krakowie przed rokiem 1809 miał dozór archiwum miejskiego Józefat Wiślicki. Hr. Józef Maks. Ossoliński, mieszkający w Wiedniu i zgromadzający pisma i druki dawne polskie, przyjeżdżając prawie co rok do Krakowa w czasie, kiedy swe dobra w Galicyi odwiedzał, zapoznał się z tymże Wiślickim; a że hrabia lubił wiele obiecywać, choć z tego mało dotrzymał, przeto łudząc archiwistę pomienionego obietnicami promocyi w urzędowaniu, ujął go tem dla siebie. Toteż Wiślicki puszczał go do archiwum, które, zdaje się, nigdy ani porządkowane, ani też inwentarzem lub spisem jakim objęte nie było, i nikt nie wiedział, co się tamże znajdowało. Za każdą wizytą przynosił stamtąd hrabia porządne pliki papierów, wiązane w ścierki czy serwety, które za nim tam zanosił lokaj i węzyły stamtąd wynosił. Jednego roku naznosił tyle tych plik, że ja własnymi rękami zapakowałem sporą skrzynię niemi, którą mu do Wiednia furmanem odesłaliśmy [...] Ile mi wiadomo, hrabia, łudząc obietnicami łatwowiernego Wiślickiego, nic mu nie

⁹⁸ *Katalog...*, s. 634.

⁹⁹ *Sprawozdanie archiwaryusza Dra Piekosińskiego z czynności, podjętych około uporzędkowania archiwum aktów dawnych m. Krakowa w ciągu roku 1888 i pierwszej połowy 1889 r. i sprawozdanie archiwaryusza Dra Stanisława Krzyżanowskiego za rok 1890, Kraków 1891*, s. 3–4.

¹⁰⁰ ANK, Archiwum Państwowe w Krakowie, sygn. 29/819/0/5/387.

wyświadczył, bo potem wkrótce Austriacy Kraków opuścili, nastało ks. Warszawskie i już hrabia żadnego nie miał wpływu, a Wiślicki dostał urzędowanie w Olkuszu i tam podobno życie skończył¹⁰¹.

Nie bez powodu rozdział wspomnień, w których Grabowski opisywał te wydarzenia, został przez niego zatytułowany: *Maksym. Józef Ossoliński, spoliator archiwum miasta Krakowa*. Skala spustoszeń, jakich dokonał w archiwum Magistratu krakowskiego hrabia Ossoliński, nie jest tak naprawdę znana. Niemniej wygląda na to, że jego łupem padły również interesujące nas najstarsze księgi cechu rzeźniczego pochodzące ze średniowiecza. I choć nie ma na to jednoznacznego dowodu (wszak księgi te mogły trafić do Ossolineum inną drogą), taki scenariusz rozwoju wydarzeń wydaje się bardzo prawdopodobny. Faktem natomiast jest, że obie średniowieczne księgi rzeźnicze nie zostały uwzględnione w inwentarzach Łuszczyńskiego¹⁰², pod koniec wieku natomiast (w 1898 r.) zostały odnotowane w trzecim tomie katalogu rękopisów Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich¹⁰³. Jeśli założyć, że wywiózł je z Krakowa Ossoliński, musiały trafić do zbiorów Biblioteki już na samym początku jej funkcjonowania, czyli w 1817 r.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Narodowe w Krakowie

Akta miasta Krakowa, sygn. 29/33/427, 943, 944, 1275, 1473, 3127–3129, 3132, 3139.

Archiwum Państwowe w Krakowie, sygn. 29/819/387.

Cechy rzeźników w Krakowie, Kazimierzu i Kleparzu, sygn. 29/176/1.

Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego

Dyplom perg. nr 336.

Biblioteka Jagiellońska w Krakowie

Rkps 6784.

¹⁰¹ *Wspomnienia Ambrożego Grabowskiego*, t. 2, wyd. Stanisław Estreicher, Kraków 1909, s. 93–94.

¹⁰² ANK, Archiwum Państwowe w Krakowie, sygn. 29/819/0/5/387.

¹⁰³ *Katalog...*, s. 634.

Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu

Rkps 1488/II.

Rkps 1489/III.

Źródła drukowane

Kodeks dyplomatyczny miasta Krakowa, cz. 1–2. Wyd. Franciszek Piekosiński. Wydawnictwa Komisji Historycznej Akademii Umiejętności w Krakowie, nr 13 i 22. Kraków: Akademia Umiejętności, 1879–1882.

Konstytucje sejmu grodzieńskiego z r. 1793 dotyczące ustroju państwa wraz z ustawą „Miasta wolne Rzeczypospolitej”. Wyd. Zdzisław Kaczmarczyk. Poznań: Księgarnia Akademicka, 1949.

Księga cechowa zlotników krakowskich 1462–1566. Oprac. Bogusław Dybaś, Janusz Tandecki. W: *Zlotnicy krakowscy XIV–XVI wieku i ich księga cechowa*, t. 2. Red. Jerzy Pietrusiński. Warszawa: Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk, 2000.

Księgi ławnicze krakowskie 1365–1376 i 1390–1397. Wyd. Stanisław Krzyżanowski. Kraków: Archiwum Aktów Dawnych Miasta Krakowa, 1904.

Najstarsze księgi i rachunki miasta Krakowa od roku 1300 do 1400, cz. 1–2. Wyd. Franciszek Piekosiński, Józef Szujski. Kraków: Akademia Umiejętności, 1878.

Prawa, przywileje i statuta miasta Krakowa, t. 1, z. 1–2. Wyd. Stanisław Krzyżanowski, Franciszek Piekosiński. Kraków: Akademia Umiejętności, 1885.

Rocznik Traski. Wyd. August Bielowski. W: *Monumenta Poloniae Historica*, t. 2. Lwów: nakładem autora, 1872, s. 826–861.

Volumina Legum. Prawa, konstytucje i przywileje Królestwa Polskiego, Wielkiego Księstwa Litewskiego y wszystkich prowincyi należących, na walnych seymiech koronnych, od seymu wiślickiego roku pańskiego 1347 aż do ostatniego seymu, uchwalone, t. 9. Kraków: Akademia Umiejętności, 1889.

Opracowania

Bartoszewicz Agnieszka: *Piśmienność mieszczańska w późnośredniowiecznej Polsce*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2012.

Bąkowski Klemens: *Dawne cechy krakowskie*. Biblioteka Krakowska t. 22. Kraków: Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, 1903.

Chmiel Adam: *Godła rzemieślnicze i przemysłowe krakowskie*. Kraków: Muzeum Przemysłowe w Krakowie, 1922.

Chmiel Adam: *Rzeźnicy krakowscy*. Kraków: Cech Rzeźników i Masarzy „Na Kotłowym”, 1930.

Chotkowski Władysław: *Rzemiosła i cechy krakowskie w XV wieku*. Kraków: nakładem autora, 1891.

Follprecht Kamila: *Brakujące księgi miejskie krakowskie do 1600 roku (Zarys problematyki)*. W: *Pisarze i księgi miejskie z Królestwa Polskiego doby jagiellońskiej. Studia i materiały*. Red. Zdzisław Noga, Bartosz Drzewiecki. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2024, s. 55–82.

Follprecht Kamila, Krawczuk Wojciech: *Die Rolle der Frauen in den Krakauer Zünften der Neuzeit*. W: *Krakau – Nürnberg – Prag: Stadt und Handwerk in der vorindustriellen*

- Zeit. Hrsg. von Olga Fejtová, Antonia Landois, Zdzisław Noga. Praha: pro Archiv hlavního města Prahy vydalo Nakladatelství Pavel Mervart, 2022, s. 433–441.
- Gadocha Marcin: *Cech piekarzy i handel chlebem w Krakowie w okresie nowożytnym*. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2012.
- Gadocha Marcin: *Cech piwowarów, karczmarzy i słodowników krakowskich w XVI i XVII wieku*. W: *Miasta polskie w średniowieczu i czasach nowożytnych*. Red. Paweł Gołdyn. Kraków: Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego „Societas Vistulana”, 2008, s. 253–279.
- Inwentarz rękopisów Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu*. Red. Jadwiga Turska. Wrocław: Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, 1948.
- Kaczmarczyk Kazimierz: *Das historische Archiv der Stadt Krakau. Seine Geschichte, Bestände und wissenschaftliche Erforschung*. „Mitteilungen des K. K. Archivrates” 1914, t. 1, s. 155–200.
- Kamiński Adam: *Teodor (Bogdan) Łuszczynski, archiwista, genealog i pamiętnikarz 1811–1896*. „Archeion” 1970, t. 54, s. 93–114.
- Kamiński Adam: *Zarys dziejów Archiwum Państwowego w Krakowie (1792) 1878–1952*. Oprac. Janina Stoksik. Biblioteka Krakowska nr 156. Kraków: Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, 2012.
- Katalog rękopisów Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich*, t. 3. Wyd. Wojciech Kętrzyński, t. 3. Lwów: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1898.
- Kiełbicka Anna: *Archiwa krakowskie na tle polskiej nauki historycznej 1878–1951*. Biblioteka Krakowska nr 130. Kraków: Wydawnictwo Secesja, 1993.
- Kiryk Feliks: *Porządek cechowy w lokacyjnym Krakowie*. W: *Kraków. Studia z dziejów miasta*. Red. Jerzy Rajman. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, 2007, s. 76–86.
- Król Mateusz: *Cech malarzy krakowskich w świetle statutu z 1490 roku*. „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” 2015. Prace Historyczne, t. 142, s. 79–98.
- Król Mateusz: *Cechy krakowskie w XIV–XVI wieku*. Biblioteka Krakowska nr 169. Kraków: Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, 2023.
- Łowmiański Henryk: *Początki Polski*. T. 6, cz. 2: *Polityczne i społeczne procesy kształtowania się narodu do początku wieku XIV*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1985.
- Mikuła Maciej: *Das Krakauer Zunftrecht im 16. Jahrhundert – auf der Suche nach einem universellen Regulierungsmuster*. W: *Krakau – Nürnberg – Prag: Stadt und Handwerk in der vorindustriellen Zeit*. Hrsg. von Olga Fejtová, Antonia Landois, Zdzisław Noga. Praha: pro Archiv hlavního města Prahy vydalo Nakladatelství Pavel Mervart, 2022, s. 15–39.
- Mikuła Maciej: *Jagiellonowie a prawo cechowe w miastach małopolskich*. W: *Miasto i państwo na przestrzeni dziejów. Studium historyczno-prawne. Księga jubileuszowa z okazji czterdziestopięciolecia pracy naukowej oraz 70. urodzin Profesora Tadeusza Maciejewskiego*. Red. Michał Gałędek. Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck, 2020, s. 65–76.
- Niwiński Mieczysław: *Wójtostwo krakowskie w wiekach średnich*. Biblioteka Krakowska nr 95. Kraków: Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, 1938.

- Noga Zdzisław: *Der Krakauer Rat und Zünfte im 15. bis 18. Jahrhunder*. W: Krakau – Nürnberg – Prag: *Stadt und Handwerk in der vorindustriellen Zeit*. Hrsg. von Olga Fejtová, Antonia Landois, Zdzisław Noga. Praha: pro Archiv hlavního města Prahy vydalo Nakladatelství Pavel Mervart, 2022, s. 257–269.
- Orzelska-Konarska Barbara: *Mistrzowie i czeladnicy. Pozycja społeczna czeladzi w cechach krakowskich w XV–XVII w*. Biblioteka Tysiąclecia Rzemiosła Polskiego t. 8. Warszawa: Muzeum Historyczne m. st. Warszawy, 1968.
- Pazdro Zbigniew: *Uczniowie i towarzysze cechów krakowskich od drugiej połowy wieku XIV do połowy wieku XVII*. Studya nad Historią Prawa Polskiego t. 1, nr 4. Lwów: Drukarnia Władysława Łozińskiego, 1900.
- Piekosiński Franciszek: *Pieczenie polskie wieków średnich*. Kraków: nakładem autora, 1899.
- Pietrusiński Jerzy: *Złotnicy krakowscy XIV–XVI wieku i ich cech*. W: *Złotnicy krakowscy XIV–XVI wieku i ich księga cechowa*, t. 1. Red. Jerzy Pietrusiński. Warszawa: Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk, 2000.
- Rajman Jerzy: *Gmina miasta lokacyjnego w XIII i początkach XIV wieku*. W: *Kraków. Studia z dziejów miasta. W 750 rocznicę lokacji*. Red. Jerzy Rajman. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, 2007, s. 61–75.
- Rajman Jerzy: *Kraków. Zespół osadniczy, proces lokacji, mieszczanie do roku 1333*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, 2004.
- Schmidt Michał: *Sądownictwo cechów krakowskich w średniowieczu w świetle ksiąg cechowych*. „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” 2015. Prace Historyczne, t. 142, s. 61–77.
- Sprawozdanie archiwaryusza Dra Piekosińskiego z czynności, podjętych około uporządkowania archiwum aktów dawnych m. Krakowa w ciągu roku 1888 i pierwszej połowy 1889 r. i sprawozdanie archiwaryusza Dra Stanisława Krzyżanowskiego za rok 1890*. Kraków: nakładem Gminy m. Krakowa, 1891.
- Starzyński Marcin: *Krakowska rada miejska w średniowieczu*. Maiestas, Potestas, Communitas t. 3. Kraków: Towarzystwo Naukowe Societas Vistulana, 2012.
- Starzyński Marcin: „Mistrzowie koziobrodzy” – krawcy i ich cech w Krakowie XIV–XV wieku. „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 2022, t. 70, z. 2, s. 151–164 i wersja niemieckojęzyczna: *Meister Ziegenbock – Schneider und Imre Werkstätten im Raum der mittelalterlichen Stadt Krakau*. W: Krakau – Nürnberg – Prag: *Stadt und Handwerk in der vorindustriellen Zeit*. Hrsg. von Olga Fejtová, Antonia Landois, Zdzisław Noga. Praha: pro Archiv hlavního města Prahy vydalo Nakladatelství Pavel Mervart, 2022, s. 71–91.
- Stesłowicz Władysław: *Cechy krakowskie w okresie powstania i wzrostu*. „Kwartalnik Historyczny” 1892, t. 6, s. 277–333.
- Uruszczak Wacław: *Ustawy okołokonstytucyjne Sejmu Wielkiego z 1791 i 1792 roku*. „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 2013, t. 6, z. 3, s. 247–258.
- Uruszczak Wacław: *Zasady ustrojowe w Konstytucji 3 maja 1791 r*. W: *Państwo demokratyczne, prawne i socjalne. Księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Zbigniewowi Antoniemu Maciągowi*. Red. Marian Grzybowski, Bogumił Naleziński. Studia Historyczno-Prawne i Ustrojowo-Porównawcze t. 2. Kraków 2014, s. 9–34.

- Wyrozumska Bożena: *Kancelaria miasta Krakowa w średniowieczu*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1995.
- Wyrozumski Jerzy: *Korporacje zawodowe i religijne w średniowiecznym Krakowie*. W: *Cracovia mediaevalis*. Mistrzowie Historiografii. Kraków: Wydawnictwo Avalon, 2010, s. 213–221.
- Wyrozumski Jerzy: *Dzieje Krakowa*. T. 1: *Kraków do schyłku wieków średnich*. Red. Janina Bieniarzówna, Jan M. Małecki. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1992.
- Wyrozumski Jerzy: *Związki czeladnicze w Polsce średniowiecznej*. „Przegląd Historyczny” 1977, t. 68, s. 1–15.
- Zaremska Hanna: *Żywi wobec zmarłych. Brackie i cechowe pogrzeby w Krakowie w XIV – pierwszej połowie XVI wieku*. „Kwartalnik Historyczny” 1974, t. 81, s. 733–749.

AUTOR: Mateusz Król – historyk mediewista, doktor nauk humanistycznych, rozprawę doktorską poświęconą organizacji cechowej w średniowiecznym i wczesnonowożytnym Krakowie obronił na Wydziale Historycznym Uniwersytetu Jagiellońskiego w 2020 r. Swoje zainteresowania badawcze skupił na historii Polski średniowiecznej i jej związków z Europą Środkową, a przede wszystkim dziejach miast i mieszczaństwa w średniowieczu, historii średniowiecznego Krakowa oraz działalności cechów rzemieślniczych. Zajmuje się także edytorstwem źródeł. Obecnie pracuje na stanowisku adiunkta w Muzeum Etnograficznym w Krakowie, jest kierownikiem Działu Dokumentacji Etnograficznej (archiwum naukowego), e-mail: mateuszkrol@yahoo.com

AUTHOR: Mateusz Król – medieval historian, Dr, defended his doctoral dissertation on guild organization in medieval and early modern Krakow at the Faculty of History of Jagiellonian University in 2020. His research interests focused on the history of medieval Poland and its connections with Central Europe, and above all on the history of cities and townspeople in the Middle Ages, the history of medieval Krakow, and the activities of craft guilds. He also deals with source editing. He currently works as an assistant professor at the Ethnographic Museum in Krakow and is the head of the Ethnographic Documentation Department (scientific archives), e-mail: mateuszkrol@yahoo.com

Mikołaj Walkowicz

ORCID: 0000-0001-9297-6323

Instytut Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego

Obieg informacji w XVI-wiecznym systemie celnym Korony i kopiariusz krakowskiej komory celnej z drugiej połowy XVI w. – studium przypadku

**Information flow in the 16th century customs system of the Crown
and the register of the Krakow customs house from
the second half of the 16th century – a case study**

SŁOWA KLUCZOWE: cło, Kraków, obieg informacji, polityka gospodarcza

KEY WORDS: customs, Krakow, information flow, economic policy

ABSTRAKT: Celem pracy jest omówienie podstawowych rodzajów dokumentów wykorzystywanych w bieżącej administracji związanej z cłami królewskimi na terenie prowincji koronnej w drugiej połowie XVI w. Rozważania te oparte zostały na – przechowywanym w Zakładzie Narodowym im. Ossolińskich – kopiariuszu krakowskiej komory celnej. Na podstawie analizowanych źródeł podjęto próbę określenia tak przyczyn powstania samego kodeksu, jak i ogólnych zasad rządzących przepływem informacji w nowożytnym systemie celnym, w tym kwestii archiwizacji dokumentów związanych z nim w różny sposób. Osobno przeanalizowano także zagadnienie praktyk wprowadzania nowych regulacji prawnych określających zasady poboru cel.

ABSTRACT: The aim of the work is to discuss the basic types of documents used in the current administration related to royal customs duties in the Crown province in the second half of the 16th century. These considerations were based on the register of the Krakow customs house, kept at the Ossoliński National Institute. Based on the analysed sources, an attempt was made to determine both the reasons for the creation of the code itself and the general principles governing the flow of information in the modern customs system, including the issue of archiving documents related to it in various ways. The practices of introducing new legal regulations specifying the principles of customs duty collection were also analysed separately.

Wstęp

Cło – należące od czasów średniowiecza do królewskich regaliów – było jednym z głównych filarów skarbowości nowożytnej Korony. Na przestrzeni XVI–XVIII w. podlegało ono wielu zmianom, przechodząc z kilku niescentralizowanych opłat do ogólnokrajowej taryfy, ściśle powiązanej z systemem podatkowym. Już od początku istnienia pobór cła związany był z produkcją szeregu dokumentów warunkujących jego poprawne funkcjonowanie. W dotychczasowej historiografii skupiano się w większości na zagadnieniu ceł rozumianym głównie jako element skarbowości państwa¹ lub wpływie tych opłat na koszty handlu². W mniejszym stopniu zajmowano się zaś poszczególnymi rodzajami dokumentów i innymi formami kancelaryjnymi wytwarzanymi i użytkowanymi w związku z poborem ceł. Pewne możliwości poszerzenia wiedzy w tej dziedzinie daje omawiany w tej pracy, pochodzący ze zbioru Zakładu Narodowego im. Ossolińskich³, kodeks będący kopiariuszem dokumentów przechowywanych w krakowskiej komorze celnej. W niniejszej pracy przedstawione zostaną, oprócz opisu zawartości rzeczzonego kodeksu, także ogólne zasady obiegu dokumentów na terenie krakowskiej prowincji celnej oraz pewne wnioski dotyczące przepływu informacji warunkujących pobór ceł.

¹ Adolf Pawiński, *Skarbowość w Polsce i jej dzieje za Stefana Batorego*, Warszawa 1881, s. 97–101; Władysław Pałucki, *Drogi i bezdroża skarbowości polskiej XVI i pierwszej połowy XVII wieku*, Wrocław 1974, s. 108, 166; Anna Filipczak-Kocur, *Skarbowość Rzeczypospolitej 1587–1648. Projekty, ustawy, realizacja*, Warszawa 2023, s. 77–81, 454 n.

² Roman Rybarski, *Handel i polityka handlowa Polski w XVI stuleciu*, t. 1, Poznań 1928, s. 295–302; Jerzy Wojtowicz, *Toruńskie przedsiębiorstwo handlowe Samuela Edwardsa w XVII wieku*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 1953, t. 14, s. 237–240; Honorata Obuchowska-Pysiowa, *Udział Krakowa w handlu zagranicznym Rzeczypospolitej w pierwszych latach XVII wieku*, Wrocław 1981, s. 25–32; Danuta Molenda, *Polski ołów na rynkach Europy Środkowej w XIII–XVII wieku*, Warszawa 2001, s. 139–145.

³ Biblioteka ZNiO, rkps 183. W dalszej części pracy, w odwołaniach do treści tego rękopisu konkretne numery kart podawane są w nawiasach okrągłych.

Rodzaje produkcji dokumentowej na terenie prowincji koronnej

Rozwinięcie praktyki używania określonych form kancelaryjnych wynikało z szeregu różnic niespotykanych (lub spotykanych na mniejszą skalę) w innych dziedzinach skarbowości. Główną cechą odróżniającą cło od innych opłat handlowych, a także warunkującą używanie przy jego poborze określonych form kancelaryjnych, było istnienie taryfy uzależniającej wysokość opłaty nie od ilości, lecz jakości przewożonego towaru⁴. Powodowało to, że wysokość opłaty ulegała znacznym wahaniom, w zależności od wartości przewożonych przez kupca dóbr. Pierwotnie w każdej komorze wybierano cło różnej wysokości, jednak z czasem (choć jeszcze w okresie średniowiecza), wraz z coraz częstszym omijaniem przez kupców komór, zaczęto ustanawiać dodatkowe punkty poboru⁵ mające na celu zwiększyć ściągalność. Z czasem nagromadzenie komór oraz podległych im administracyjnie przykomórków, w których pobierano taką samą opłatę, doprowadziło do wykształcenia się tzw. prowincji celnych. Do największych należały przede wszystkim wielko- i małopolska, stanowiące razem prowincję koronną⁶. W ich skład wchodziło kilkadziesiąt punktów

⁴ Ogólne zasady pobierania cel w średniowieczu opisują: Stanisław Kutrzeba, *Taryfy celne i polityka celna w Polsce od XIII do XV wieku I*, „*Ekonomista*” 1902, t. 2, z. 2, s. 189–191, 209–211; idem, *Taryfy celne i polityka celna w Polsce od XIII do XV wieku II*, „*Ekonomista*” 1902, t. 3, z. 3, s. 33–35; Stefan Weymann, *Cła i drogi handlowe w Polsce piastowskiej*, Poznań 1938, s. 18–28; Adam Drozdek, *Cło w czasach panowania Piastów*, „*Miscellanea Historico-Iuridica*” 2016, t. 15, z. 1, s. 33–47. Na przykładzie Krakowa inne (niebędące cłem) opłaty handlowe wymieniają: Stanisław Kutrzeba, *Finanse Krakowa w wiekach średnich*, Kraków 1899, s. 48–49, 67–79; Zdzisław Noga, *Budżet miasta Krakowa na przełomie XVI i XVII w.*, „*Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych*” 2010, t. 70, s. 91–92; idem, *Gospodarka finansowa miasta Krakowa w XVI wieku*, [w:] *Życie gospodarcze Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, Między Zachodem a Wschodem 4, red. Jacek Wijaczka, Toruń 2007 s. 68–80.

⁵ Proces ten nie jest szerzej zbadany. Ciekawym materiałem do dalszych badań jest – nieuwzględniający niestety komór prowincji małopolskiej – spis punktów poboru różnych cel z 1524 r., AGAD, Metryka Koronna, sygn. 1/4/0/1/MK 36, s. 586–560. Wydaje się także, że przez cały okres nowożytny liczba komór na terenie prowincji koronnej nie była stała.

⁶ W omawianej epoce stosowano jeszcze określenia cło krakowskie i cło poznańskie (zamiennie z wielko- i małopolskim), jednak już dokument króla Zygmunta z 1507 r., wprowadzający cło nowe, odnosił się do terenów zajmowanych przez prowincję koronną, *Corpus Iuris Polonici. Sectionis I, Privilegia, statuta, constitutiones, edicta, decreta, mandata Regnum Poloniae spectantia comprehendentis. Vol. 3, Annos 1506-1522 continens*, wyd. Oswald Balzer, Cracoviae 1906, nr 7, 20.

poboru⁷. Różnica pomiędzy punktami poboru polegała na tym, że przykomórek był swoistą ekspozyturą komory, formalnie pod nią podlegającą, lecz w praktyce – z kupieckiej perspektywy – sposób przeprowadzania poboru, jak i wysokość opłat w komorze i przykomórku były identyczne⁸. Z administracyjnego punktu widzenia istnienie prowincji wymusiło stworzenie systemu weryfikacji tego, czy dany kupiec uiścił już należną opłatę – co wiązało się także z wykształceniem się oddzielnego personelu kancelaryjnego⁹. Prowadziło to do powstania – obok pierwotnych rejestrów celnych dla poboru każdej opłaty, będących wykazem kupców mijających komorę, wiezionych przez nich towarów oraz wysokości cła¹⁰ – systemu pokwitowań stanowiących *de facto* ekscerpty z księgi celnej. Wydawane były one przy pierwszym pojawieniu się kupca w komorze należącej do danej prowincji, okazywane przy przekraczaniu kolejnych komór na szlaku i obowiązkowo zdawane przy przekraczaniu granicy prowincji, którą dla prowincji koronnej była najczęściej zachodnia granica Korony¹¹. Pokwitowania te traktowano jako

⁷ Liczba punktów poboru na przestrzeni lat ulegała zmianom, zależnie od natężenia ruchu handlowego oraz osobistej inwencji podskarbiego lub – gdy cła były w dzierżawie – arendarza. Ogólnie w całym omawianym w tej pracy okresie liczbę i umiejscowienie komór na terenie prowincji małopolskiej oddaje treść lustracji z 1569 r., AGAD, Metryka Koronna, sygn. 1/4/0/1/Lustracje dz. XVIII/18, s. 60–70v.

⁸ W związku z powstawaniem przykomórek jako swoistego uszczelnienia systemu celnego, ich umiejscowienia nie można było wprost powiązać z intensywnością ruchu handlowego na danym szlaku, i tak np. komora krakowska w 1569 r. swoje przykomórki miała w Chrzanowie i Skawinie, zaś pod komorę w Siewierzu podlegał przykomórek w Koziegłowach, *ibidem*.

⁹ Z dziejów sporów, które, choć zapewne nieczęsto, wybuchały pomiędzy celnikami królewskimi a poborcami miejskimi trudniącymi się wybieraniem mostowego, warto przytoczyć sprawę toczącą się na krakowskim ratuszu w 1589 r., gdzie to celnik królewski Aleksey Śląski oskarżał bramnego miejskiego przy bramie Floriańskiej – Tomasza Konika o bezprawne ściąganie myta i niewydawanie „cech” wozom, od których pobierał opłatę, *Księga kryminalna miasta Krakowa z lat 1589–1604*, wyd. Wacław Uruszczak, Maciej Mikuła, Krzysztof Fokt, Anna Karabowicz, Kraków 2016, s. 63–67.

¹⁰ O prowadzeniu ksiąg celnych, niezależnie od istnienia innych komór z daną opłatą, świadczą zapisy o poborze ceł w Zatorze (1548) i Oświęcimiu (1525), AGAD, Archiwum Skarbu Koronnego, ASK LVI, sygn. 1/7/0/11/318, k. 124–128; sygn. 1/7/0/11/192, k. 106–109. Opłaty te, wywodzące się jeszcze ze średniowiecza, stanowiły przykład owych pierwotnych obciążeń, jeszcze bez rozbudowanej sieci komór, które, co charakterystyczne, z czasem przeszły pod auspicje starostów.

¹¹ Należy jednak nadmienić, że terytorialny zasięg prowincji nie był spójny z granicami administracyjnymi, tak wewnętrznymi, jak i zewnętrznymi. Komory należące do prowincji

dokumenty (anachronicznie rozumianego) ścisłego zarachowania, w celu weryfikacji opatrzone pieczęcią danej komory, zaś z czasem także numerowane¹². W wielu przypadkach to właśnie księgi celne i pokwitowania stanowiły dominującą (jeśli nie jedyną) produkcję dokumentową komory, którą raz na kwartał zdawano do komory zwierzchniej dla danej prowincji, gdzie część materiałów (pokwitowania) archiwizowano¹³, z części zaś przygotowywano zbiorcze zestawienia¹⁴.

Zdecydowanie większą różnorodnością cechowały się dokumenty prawne określające rodzaje towarów podlegających ocenie oraz sam sposób jego przeprowadzenia. Do najważniejszych należały instruktarze stanowiące połączenie taryfy celnej z szeregiem przepisów porządkowych, określających m.in. sposób postępowania z kupcami, którzy uiścili już opłaty w innych komorach. Dla prowincji koronnej wydano w XVI w. niespełna dziesięć instruktarzy¹⁵ o nieomal niezmienionym brzmieniu. Co znamien-

krakowskiej wymienia spis zamieszczony w: *Lustracja województwa krakowskiego 1564*, cz. 2, wyd. Jan Małecki, Kraków 1964, s. 133–136. Warto także wspomnieć, że konstytucja sejmowa z 1565 r. nadawała celnikom prawo przeprowadzania kontroli na terenie całego państwa (choć domniemywać można, że miało to miejsce na terenie podległych im prowincji), *Volumina Constitutionum*, t. 2: 1550–1609, vol. 1: 1550–1585, wyd. Stanisław Grodziski, Irena Dwornicka, Wacław Uruszczak, Warszawa 2005, s. 168. Do tego nawiązuje też jeden z zamieszczonych w kopiańskim dokumentów z 1588 r. (k. 78v), który podkreśla prawo celników z komór: krakowskiej, żarnowieckiej i miechowskiej do wolności „przestrzegania przemysłu”.

¹² Dla XVI w. pokwitowań takich zachowało się bardzo niewiele, zob. np. AGAD, Zbiór dokumentów papierowych, sygn. 1/2/0/-/3707, 1/2/0/-/3709, 1/2/0/-/3708, zaś jako przykład pokwitowania w wprowadzonym systemem numeracji podać można dokument obecny w pochodzącej z połowy XVII w. księgi celnej z Kalisza, AP w Poznaniu, Księgi wielkopolskich komór celnych, sygn. 53/46/0/-/Księgi wlkp. komór celnych C.13, k. 187.

¹³ O obowiązku odsyłania (w kwartalnych odstępach) ksiąg celnych i pokwitowań (zwanych w epoce „membranami”) wnioskować można z kwartalnego numerowania zapisów w księgach celnych z XVI w., a także z licznych wzmianek o konieczności zdawania pokwitowań i ksiąg tak w samych rejestrach (AP w Poznaniu, Wielkopolskie księgi celne, sygn. C 13, *passim*), jak i w (późniejszych) dokumentach urzędowych (AGAD, Prokuratoria Generalna Królestwa Polskiego, sygn. 1/218/0/-/21, s. 103).

¹⁴ Materiały te, choć w znacznym rozproszeniu, zachowały się w dość dużej ilości, zob. np. AGAD, Archiwum Skarbu Koronnego, ASK 1, sygn. 1/7/0/1/68, k. 52v–60v; *ibidem*, sygn. 1/7/0/1/391, k. 111v–116.

¹⁵ Wzmiankuje je w swojej bibliografii Maria Cytowska, *Bibliografia druków urzędowych XVI wieku*, Wrocław 1961, nr 25 (wraz z nieco zmienioną wersją: BJ, Cim. sygn. 8221), 80, 130, 131 151, 154. Spośród tych druków na szczególną uwagę zasługuje ten,

ne i niespotykane w innych prowincjach, określały one pobór dwu różnych opłat, tzw. cła starego (pobieranego od wszystkich towarów) oraz cła nowego (pobieranego od wołów, koni, sukna, śledzi, miodu wosku i czerwca)¹⁶, zaś główna różnica polegała, przynajmniej formalnie, na braku możliwości uzyskania zwolnienia od cła nowego przez szlachtę (do 1550 r.) oraz kupców mieszczańskich. Wraz z uchwalaniem przez sejm licznych opłat, które *de iure* należały do podatków, choć *de facto* były bardzo podobne (tak pod względem organizacji poboru, jak i rodzajów towarów, które im podlegały) do cel¹⁷, doszło do scalenia się obu administracji, przez co w obiegu prawnym pojawił się szereg dokumentów określających zasady poboru tychże obciążeń¹⁸. Oprócz tego kancelarię królewską (lub podskarbińską) opuszczały dokumenty nie dotyczące bezpośrednio spraw organizacji poboru, lecz wprowadzające konkretne regulacje co do możliwości handlu określonymi towarami¹⁹ lub odnoszące się wyłącznie do spraw administracyj-

wydany w 1565 r. (nr 80), a to ze względu na jego druk *in octavo*, w którym pozostawiono dodatkowo wiele wolnego miejsca na ewentualne notatki – być może była to więc edycja „kieszonkowa”, przeznaczona do użytku kupieckiego.

¹⁶ Taryfa cła nowego, w formie tożsamej z tą, wzmiankowaną w większości XVI-wiecznych instruktarzy, wydana została także jako dodatek do konstytucji sejmu 1601 r., *Volumina Constitutionum*, t. 2: 1550–1609, vol. 2: 1587–1609, wyd. Stanisław Grodziski, Warszawa, 2008, s. 306–311. Czerwcem nazywany był czerwony barwnik (wykorzystywany od czasów średniowiecza do farbowania tkanin wysokiej jakości), pozyskiwany ze skorupiaka o tożsamej nazwie (*Porphyrophora polonica*).

¹⁷ Do końca XVI w. najważniejszy w tym względzie był tzw. czwarty grosz celny (*ibidem*, t. 2, vol. 1, s. 187), który stanowił dodatek do naliczonego cła w wysokości $\frac{1}{3}$ jego wysokości. Formalnie w konstytucji wprowadzającej tę opłatę w 1565 r. nakazano prowadzenie oddzielnych rejestrów dla cel i wzmiankowanego podatku, jednak rejestry celne z lat 80. XVI w. wskazują już na połączenie się obu administracji, zob. przyp. 46.

¹⁸ W pełni proces ten uwidocznił się w XVII i XVIII w., o czym świadczą tak zapisy z komór celnych (AP w Poznaniu, Wielkopolskie księgi celne, sygn. 53/46/0/-Księgi wlkp. komór celnych C.13, *passim*), jak i wydawane wówczas instruktarze (*Instruktarz Celny, Na Szczęśliwey Koronaciey Naiśnieyszego Króla Iego-Mosci Jana III. Ad Acta Castrensia Cracoviensis Podany, y osobiwa Konstytucya na Seymie Coronationis Approbowany Anno 1676*, [b.m.w.], post 1704).

¹⁹ Najczęściej były to konie, Aleksander Bołdyrew, *Hodowla i handel końmi w Polsce XVI w.*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 2009, t. 69, s. 59–65 oraz saletra, R. Rybarski, *Handel...*, s. 146. Epizodycznie dokumenty o takiej treści pojawiały się jeszcze w XVIII w. (AGAD, Zbiór dokumentów papierowych 1/2/0/-/91), a to ze względu na użyteczność tych surowców w kampaniach wojennych oraz srebro, którego wywoże-

nych wewnątrz systemu celnego²⁰. Za szczególny rodzaj dokumentów uznać należy, używane szerzej od XVII w., taksy²¹. Trudno przy tym określić – choć zachowały się pojedyncze ślady takiej praktyki²² – czy w omawianym okresie powszechnie stosowano praktykę dokumentów obiegowych, gdzie oryginał rozsyłany był do wszystkich komór, zaś rolą celników było uczynienie zeń kopii. Zgodnie z konstytucją sejmową z 1598 r. w każdej komorze wywieszony miał być egzemplarz (najpewniej drukowany) instruktarza celnego²³, jednak co do innych dokumentów nie wiadomo o jasnych regulacjach warunkujących, jakie dokumenty i pod jaką postacią powinny znajdować się w każdej z komór.

Istnienie ceł jako zjawiska niekiedy znacznie zwiększającego koszty transportu pociągnęło za sobą działania pojedynczych kupców, jak i całych miast, mające na celu zwolnienie z konieczności uiszczania opłat celnych. Dokumenty takie nadano stosunkowo dużej liczbie ośrodków²⁴ i niewielu indywidualnym kupcom. Szczególnymi względami cieszyła się tu szlachta, która na mocy konstytucji z 1496 r. i 1550 r. zwolniona była ze wszystkich ceł, pod warunkiem sprowadzania dóbr na własne potrzeby lub sprzedawania płodów rolnych pochodzących z własnego gospodarstwa²⁵. Nieza-

nie było przyczyną odpływu pieniądza z kraju, zob. Aleksandra Popioł-Szymańska, *Poglądy monetarne w Polsce od XV do XVIII wieku*, Poznań 1978, s. 15–24, 53–60.

²⁰ Na podstawie dzisiejszego stanu badań nie da się ustalić zakresu możliwych dokumentów wchodzących w skład tej kategorii. Jako przykład tego rodzaju materiału można wskazać chociażby list Jana Gajewskiego z 1582 r., w którym upoważnia on Marcina Płodzińskiego do przeprowadzenia kontroli komór celnych prowincji wielkopolskiej, Biblioteka Narodowa, rkps akc. 14163.

²¹ Zob. M. Cytowska, *Bibliografia...*, nr 155 – najstarsze znane wydanie taksy celnej, pochodzące z 1599 r.

²² Fragmenty rozporządzeń wpisane bezpośrednio do księgi celnej obecne są m.in. w księdze celnej z Jordanowa z 1606 r. (AGAD, Zbiór dokumentów papierowych, sygn. 1/2/0/-/3785, k. 3) oraz rejestrze pobierania czwartego grosza z Torunia (najpewniej z pierwszej połowy XVII w.), AP w Toruniu, Akta miasta Torunia 2, sygn. 69/1/0/2/I-10a.

²³ W konstytucji sejmowej (*Volumina Constitutionum*, t. 2, vol. 2, s. 238) zawarto formułę „celnicy [...] winni będą w każdej komorze celnej [...] przybić takowe instruktarze celne na tablicach”. Nie wiadomo, jak wyglądała sprawa respektowania tego przepisu.

²⁴ Zob. Maciej Mikuła, *Prawodawstwo króla i sejmu dla małopolskich miast królewskich (1386–1572)*, Kraków 2014, s. 131–134.

²⁵ Kwestię tę z perspektywy handlu wołami omawia szerzej: Jan Baszanowski, *Z dziejów handlu polskiego w XVI–XVIII w. Handel wołami*, Gdańsk 1977, s. 39–44; idem, *Powołowszczyzna (XVI–XVII wiek)*, „Zeszyty Naukowe Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Gdańskiego” 1972, Historia, t. 1, s. 25–38.

leżnie od źródła oraz zakresu posiadanej wolności, by kupiec mógł z niej skorzystać, zobowiązany był do wystawienia stosowanej rekognicji – tak nazywano dokument (zbliżony w swej formie do pokwitowania), w którym podawał on, z jakiego miasta pochodzi, jaki towar wiezie oraz od opłaty cła jakiej wysokości jest zwolniony²⁶. Rekognicje, podobnie jak pokwitowania, traktowane były jako dokumenty, które (w sposób anachroniczny) określić można jako materiały ścisłego zachowania. Ich liczba była przypuszczalnie zbliżona do liczby wystawianych kwitów²⁷. Spośród pism o takim przeznaczeniu w ówczesnej praktyce występowały także dokumenty wystawiane bezpośrednio przez króla, w których monarcha zwracał się do celników z prośbą o niepobieranie ceł od towarów (najczęściej spławianych Wisłą) należących do określonej grupy szlachty²⁸. W zachowanym materiale źródłowym uwagę zwraca także pewna liczba dokumentów mogąca świadczyć o tym, że od pewnego momentu samo zeznanie kupca nie wystarczało do zwolnienia z cła, lecz podpierano je dokumentem wystawionym przez radę miasta, z którego on pochodził. Stwierdzano w nim, że jako pełnoprawny mieszczanin ma on prawo do określonych wolności²⁹.

Cła, podobnie jak nieomal wszystkie opłaty handlowe w epoce nowożytnej, miały przede wszystkim charakter fiskalny. Oprócz bezpośrednio zasilania królewskiego skarbcza, znaczna część dochodów uzyskiwanych tą drogą przeznaczana była na wypłacanie pensji określonym osobom lub instytucjom. Część z owych „zabezpieczeń” na cłach wypłacana była stale³⁰, choć w większości nadawano je wyłącznie na okres życia beneficjenta lub zgoła jednorazowo. Za każdym takim nadaniem stał oczywiście osobny dokument królewski, natomiast dokładne wyliczenie liczby osób, które

²⁶ Zob. Mikołaj Walkowicz, *Rekognicje celne jako źródło do dziejów Ormian kamienieckich w drugiej połowie XVI wieku*, „Lehahayer” 2023, t. 10, s. 23–26.

²⁷ Szerzej niezbadany wciąż pozostaje zbiór kilkuset pokwitowań, w których kupcy poświadczali swoje wolności od ceł i innych opłat w komorach cła ruskiego (lubelskiej, sandomierskiej i lwowskiej), współcześnie przechowywany w: AGAD, Archiwum Skarbu Koronnego, ASK IV – Księgi rekognicji, sygn. 1/7/0/6/4, passim; sygn. 1/7/0/6/5, passim.

²⁸ Zob. np. AGAD, Zbiór dokumentów papierowych, sygn. 1/2/0/-/556; 1/2/0/-/587; 1/2/0/-/588; 1/2/0/-/589; 1/2/0/-/560; 1/2/0/-/561; 1/2/0/-/863; 1/2/0/-/3295.

²⁹ Agnieszka Bartoszewicz, *Piśmienność mieszczańska w późnośredniowiecznej Polsce*, Warszawa 2012, s. 76, 257.

³⁰ Spis takich „stałych beneficjentów” dla komory krakowskiej (za 1600 r.) znajduje się w: AGAD, Archiwum Skarbu Koronnego, ASK III, sygn. 1/7/0/5/5, k. 82–82v.

otrzymywały różnego rodzaju pensje z ceł i kwot im należnych figurowało w rocznych manualach przygotowywanych na polecenie podskarbiego³¹.

Kopiarz komory krakowskiej i jego zawartość

Omawiane w tej pracy źródło to kodeks należący do zbioru rękopisów Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, opatrzony sygnaturą 183 II. W literaturze znany jest on już od prawie 150 lat, jednak nie doczekał się w niej – poza przedstawieniem w formie rejestrów znajdujących się w nim dokumentów w ramach katalogu rękopisów autorstwa Wojciecha Kętrzyńskiego³² – szerszego omówienia³³. Od strony fizycznej kopiarz liczy 96 kart *in folio*, oprawiony jest w niebarwioną skórę, z odcisniętym centralnie herbem Jastrzębiec i napisem *metricatel[onei] cam[erae] Crak[oviensis]* oraz datą 1589. Pomiedzy oprawę a pierwszą kartę kodeksu wszyty jest fragment katalogu rzeczonoego Ossolineum, zawierający opis zawartości kodeksu. W jego skład wchodzi 117 dokumentów – w większości dotyczą one szeroko rozumianej administracji celnej, lecz wśród nich obecny jest także fragment Statutu kaliskiego w potwierdzeniu Kazimierza Wielkiego z 1367 r. (k. 59) oraz spis różnych medykamentów (k. 94), zaś na końcu kodeksu (k. 95v–96) zamieszczono wykonany w epoce indeks osób, których dotyczyły zawarte w nim dokumenty. Pomiedzy k. 93v a 94 znajdowało się około siedmiu kart, które zostały wyrwane. Kodeks spisany został piśmem wielu rąk, przy czym na szeregu dokumentów widoczne są także próbki pisma bez związku z ich treścią, świadczące zapewne o traktowaniu rzeczonych kopii jako miejsca do ćwiczenia pisma. Jako daty graniczne powstania kodeksu podać można przedział od 1549 do 1592 r., gdyż to z tego okresu pochodzą odpowiednio najstarszy (k. 2v–3) i najmłodszy (k. 92) dokument. Należy jednak przypuszczać, że sam kodeks powstał w wyniku zszycia kilku luźnych składek, o czym świadczy obecność dwóch kart mogących w prze-

³¹ Zob. np. AGAD, Archiwum Skarbu Koronnego, ASK 1, sygn. 1/7/0/1/196, k. 58–63v, sygn. 1/7/0/1/219, k. 38–441; BJ, rkps 2481. Stan zachowania tych rejestrów pozwala na niemal pełne odtworzenie wydatkowania pieniędzy uzyskiwanych z ceł w drugiej połowie XVI w.

³² *Katalog rękopisów Biblioteki Zakładu Nar[odowego] im. Ossolińskich*, wyd. Wojciech Kętrzyński, t. 1, Lwów 1881, s. 408–416.

³³ W swoich pracach wzmiankowali to źródło m.in.: Majer Bałaban, *Dzieje Żydów w Krakowie i na Kazimierzu, 1304–1868*, Kraków 1912, s. XV, 114–115; Franciszek Leśniak, *Rzemieślnicy i kupcy w Krośnie (XVI – pierwsza połowa XVII wieku)*, Kraków 1999, s. 138, 192.

szłości pełnić rolę tytułowych: na pierwszej z nich (k. 1) ponad tytułem w brzmieniu *Copiae privilegiorum libertatis et pensiones sive pensionum in teloneo S.R.M. solvendorum* podana jest data 1564, zaś drugi tytuł (mający formę rozbudowanego nagłówka), obecny jest na k. 40 i brzmi: *Privilegiorum, liberatum, pensionem atque mandatorum S. R. M. certis personis datorum aliorumque actorum tempore magnifici Ioannis Dulski [...] atque magnifici domini Hyacinthi Młodziejowski [...] descripto*. Za uwiarygodnieniem stwierdzenia o stopniowym powstawaniu kopii, które ostatecznie weszły w skład kodeksu, przemawia także dopisek umieszczony pod dokumentem wystawionym przez Hiacynta Młodziejowskiego 25 maja 1582 r. (k. 62–62v), który mówi o oblatowaniu tegoż dokumentu przez sługę (pisarza?) „krakowskiego” Andrzeja. Informacja ta, z pozoru błaha, pozwala jednak dość dobrze nakreślić kontekst powstania omawianego źródła, bowiem obecni w drugim „tytule” Jan Dulski (podskarbi wielki koronny)³⁴ i Jacek (Hiacynt) Młodziejowski (podskarbi nadworny)³⁵ byli w latach 1581–1586 dzierżawcami cel koronnych³⁶, zaś przedstawiony na oprawie herb Jastrzębiec należał do Stanisława Kuczkowskiego, który oprócz tego, że wystawił dokument zawarty w kodeksie (k. 92), był także od 1591 r. do 1596 r. celnikiem koronnym³⁷. Wobec tego, jako możliwych inicjatorów powstania omawianego źródła można przyjąć owe trzy osoby oraz zapewne jeszcze kilku innych celników sprawujących władzę nad komorą krakowską. To najprawdopodobniej z ich inicjatywy zostały przez pisarzy celnych (co tłumaczy wielość rąk) sporządzone w luźnej formie obecne w kodeksie kopie, które następnie zszyto w jeden wolumin.

Wśród dokumentów, które wciągnięto do kopiariusza, wyróżnić można następujące kategorie: polecenia wydania określonych pensji z cel, zwolnienia celne (jednorazowe, nadawane poszczególnym kupcom oraz miastom), dokumenty stanowiące nowe prawo lub określające działanie prawa już ustanowionego oraz prośby o zwolnienie z opłaty z uwagi na posiadane

³⁴ Kazimierz Lepszy, *Jan Dulski*, [w:] PSB, t. 5, Warszawa 1939, s. 461–462.

³⁵ Halina Kowalska, *Jacek (Hiacynt) Młodziejowski*, [w:] PSB, t. 21, Warszawa 1976, s. 432–435.

³⁶ A. Pawiński, *Skarbowość...*, s. 100–101.

³⁷ AGAD, Metryka Koronna, 1/4/0/1/MK 137, k. 97v–98; Adam Boniecki, *Herbarz polski*, t. 13, cz. 1: *Wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich*, Warszawa 1909, s. 104–105; Seweryn Uruski, *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej*, t. 8, Warszawa 1911, s. 164–165.

prawa. Co do zasady są to więc typowe materiały występujące w obiegu administracyjnym związanym z systemem celnym. Niektóre z nich niosą jednak za sobą treść mogącą rzucić nowe światło na biografie poszczególnych osób lub na obieg informacji prawnej w systemie celnym. Do pierwszej grupy dokumentów należą przede wszystkim indywidualne zwolnienia z opłat celnych określonych kupców, którzy, nie będąc formalnie obywatelami miast szczytających się zwolnieniami, uzyskali takie przywileje od króla na drodze indywidualnego aktu łaski monarchy, a także nadania uposażeń na cłach. Do drugiej grupy należy jednocześnie najwięcej dokumentów ze wszystkich, zebranych w kodeksie. Wymienić należy tu m.in. nadanie pensji dla Łukasza Górnickiego w związku ze sprawowaniem przez niego pieczy nad królewską biblioteką oraz szereg uposażeń dla osób należących do ścisłej politycznej elity owego czasu, np. Mikołaja Zebrzydowskiego z 1581 r. (k. 40v–41) i Jana Zamoyskiego z 1588 r. (k. 71–71v). Z osób pochodzenia mieszczańskiego wspomnieć można kilku ludwisarzy: Oswalda Baltnera z 1560 r. (k. 1–1v), Jakuba de Fratricz z 1584 r. (k. 52v–53) i z 1588 r. (k. 74–75) oraz dość liczną reprezentację królewskich trębaczy: Antoniego Klabona z 1582 r. (k. 48–48v), Jana Pruskiego z 1586 r. (k. 60–61), Andrzeja Kłakowskiego z 1588 r. (k. 75v–76), Stefana Hernata z 1588 r. (k. 69), Baltazara Fraita z 1588 r. (k. 73v) i Alberta Milowskiego z 1590 r. (k. 84–84v).

W przypadku indywidualnych zwolnień od obowiązku uiszczania ceł wspomnieć warto m.in. zwolnienia: z 1556 r. dla Bernarda i Karola Soderinich (k. 3v–4v); z 1559 r. dla Jakuba i Sebastiana Grizonów (k. 5–5v); a także pochodzące z 1576 r. potwierdzenie kilku przywilejów Sebastiana Montelupiego (k. 54–57). Dość ciekawym dokumentem należącym do tej kategorii jest także przywilej – wydany w 1580 r. – w którym Stefan Batory nadaje Janowi Bolemanowi swoisty monopol na poszukiwanie i handel gliną kaolinową (*lapide calaminari*) na terenie Wielko- i Małopolski (k. 41v–42v). Nie wszystkie zwolnienia wydawane pojedynczym kupcom motywowane były wyłącznie chęcią wynagrodzenia ich zasług na rzecz dworu i bezpośrednio króla. I tak Zygmunt III zwolnił w 1591 r. Jana Hassa (na okres dziesięciu lat) ze wszelkich ceł, które miałby on płacić w związku ze sprowadzaniem do Korony saletry i prochu, co umotywowane zostało narastającym zagrożeniem wojną z Turcją (k. 89–89v).

Osobną, choć niezbyt liczną, grupę dokumentów obecnych w kodeksie stanowią zwolnienia wydawane przez króla na rzecz całych miast. Wymienić tu można m.in. zwolnienia dla Połańca z 1562 r. (k. 14–14v), Wiślicy

(k. 17–18) – mieszczanie z tego ośrodka na trzy lata zostali uwolnieni, co zdarzało się niezwykle rzadko, także z cła nowego, oraz – zachowaną we fragmencie – libertację dla Zamościa (k. 49v–50)³⁸.

Ponadto na uwagę zasługuje szereg zwolnień wydanych przez króla na rzecz określonych urzędników, co ważne, szlacheckiego pochodzenia (k. 8v)³⁹, uwalniających ich od należnego cła za woły. Ich wydanie związane było z faktem, że choć w momencie wystawienia szlachta była już zwolniona od wszelkich rodzajów cła (w tym nowego), to dotyczyły one wyłącznie wołów pochodzących z własnych gospodarstw tych urzędników. Podobnie zwolnienia dla książąt niemieckich i czeskich (pomimo ich niewątpliwie szlacheckiego pochodzenia) wydawane były dlatego, że nie posiadali oni polskiego indygenatu (np. k. 79–80v i 90v–91)⁴⁰.

Spośród dokumentów zamieszczonych w omawianym źródle najważniejsze – z punktu widzenia administracji celnej – są te, które bezpośrednio regulowały prawo związane z poborem cła. Umownie podzielić je można na dwie grupy: wprowadzające (względnie: zmieniające) nowe rozporządzenia, lub też stanowiące reakcję monarchy lub celnika na różnego rodzaju wykroczenia. Do pierwszej kategorii należy, będący ciekawym zabytkiem z historii prawa, uniwersał Jana Dulskiego regulujący szczegółowe wysokości cła nowego za woły z 1587 r. (k. 64–67v), a także szereg innych dokumentów precyzujących m.in. zasady składania przysięgi przez osoby zajmujące się handlem wołami (dwa dokumenty z 1591 r., k. 86v–88v)⁴¹. Zaliczyć do niej

³⁸ Oryginał tego dokumentu przechowywany jest w: ANK, Zbiór Rusieckich, sygn. 29/683/0-/293.

³⁹ Np. zwolnienia na rzecz Marcina Czuryły na przepęd 200 wołów z 1561 r.

⁴⁰ Np. w dokumentach z 1588 i 1591 r. Jan Kazimierz Wittelsbach otrzymuje pozwolenie na bezcłowe przepędzenie 500 wołów. Co ciekawe, fakt takiego zwolnienia traktowano jako stratę (wydatek) skarbu królewskiego, stąd też arendarze skrzętnie notowali tego rodzaju wypadki, gdyż pozwalało im to finalnie uiścić niższą opłatę za arendę.

⁴¹ Zawarta w tych dokumentach przysięga dość dobrze pokazuje, jak w epoce rozumiano kwestię „posiadania” przez szlachtę wołów oraz wyjaśnia fakt otrzymania królewskiego pozwolenia na przepędzenie wołów przez niektórych urzędników. Jej treść jest następująca: „Ja N. będąc pocciwym z urodzenia swego szlachcicem panu swemu N. równym przysięgam na Boga wszechmogącego, którego jako Boga żywego stworzyciela nieba i ziemi sobie na pomoc i na świadectwo biorę że te woły, których liczba jest N., które teraz za granice opowiadam i prowadzę, są moje albo pana mego własne sprawiedliwe a nie żadnym fortelem nabyte i do tych czasów nikomu nie są przedane. Powołoszczyną z mego własnego dziedzicznego imienia nie przekupiona ani z najemnego żadnego imienia tak wybrana od własnych poddanych moich (albo pana mego) jako jest zwyczaj dawny wybierać

można także materiały stanowiące odzwierciedlenie głównych nurtów polityki ekonomicznej Korony, w których władca zakazywał wywozu saletry i siarki do Prus z 1582 r. (k. 46v–47) i z 1583 r. (k. 50–50v), ponadto srebra poza granice kraju z 1582 r. (k. 46–46v), a także wyprawiania się kupcom polskim po wino na Węgry z 1572 r. (k. 32v–33v)⁴². Wspomnieć można tu również: drobne zmiany dokonywane w zakresie towarów, od których pobierano cło nowe (k. 91v, 94); polecenie, by wszyscy kupcy, którzy zakupili w olkuskich kopalniach ołów, kierowali się do komory w tym mieście (k. 83) oraz dokument informujący o ustanowieniu nowej komory celnej w Nakle (k. 92v).

Do grupy mandatów wyłącznie regulujących przestrzeganie prawa, nie zaś wprowadzających nowe regulacje, należą przede wszystkim dokumenty związane z ciągnącym się przez nieomal całą drugą połowę XVI w. konfliktem pomiędzy celnikami a krakowskim Żydami o wolność tych drugich od ceł. Prócz tego w kopiariuszu znalazły się: dokument z 1580 r. piętnujący niedostateczny nadzór władz miejskich Buska nad kontrolowaniem poboru na organizowanych tam jarmarkach (k. 82v), mandat do Rady Miejskiej w Krośnie z 1578 r. nakazujący jej zaprzestania pobierania dwu rodzajów ceł w mieście, a także szereg rozporządzeń rozstrzygających spór (na korzyść władz celnych) pomiędzy Janem Slenińskim, podkomorzym sanockim a Jakubem Rokosowskim o prawo do (najpewniej intratnego) łapania przemytników od strony granicy z Węgrami (k. 34–35v).

Wobec przedstawionej zawartości omawianego kodeksu rodzi się pytanie, jaki był cel powstania tego źródła. Nominalnie można założyć, że fakt zszycia i stosunkowo kosztownego opracowania kodeksu instytucji pokroju komory celnej miał zapewnić ochronę przed zniszczeniem treści szczególnie istotnych, tworzących jednolity zbiór dokumentów, które mogły być istotne także w późniejszym czasie. Jednak już nawet pobieżna analiza zawartości kopiariusza pozwala wskazać na dwie charakteryzujące go cechy: pierwszą z nich jest znaczna niehomogeniczność zebranych materiałów, wśród któ-

powołoszczyzny. Jeślibym to inaczej mówił albo jeślibym krzywoprzysiągł, wzywam sobie na pomstę Boga żywego aby się nade mną tego zemścił i wszystkie na mię plagi dopuścił mnie do roku nie żywił na duszy i ciele iżby mię wiecznie karał. Tak mi Panie Boże pomóż w Troicy jedyny i ten święty krzyż albo raczej męka Pańska”.

⁴² Por. György Komoróczy, *Uwagi na temat wywozu węgierskich win do Polski w XVI–XVIII w.*, „Rocznik Lubelski” 1960, t. 3, s. 99–103; Roman Marcinek, *Rex vinorum. Z dziejów węgryzna w dawnej Polsce*, Warszawa 2015, s. 216–240.

rych zaobserwować można cały przekrój źródeł: od uniwersałów tyczących się całej prowincji do kartki wiszącej na drzwiach jednej z karczm. Drugą jest zaś stosunkowo niewielka liczba dokumentów, co do których można by podejrzewać, że były one wydawane cyklicznie. Warto wymienić tu przede wszystkim jednorazowe zwolnienia wystawiane dla pojedynczych kupców oraz dokumenty kształtujące aktualną wykładnię prawa w sprawie pobierania cła i ograniczania handlu niektórymi towarami. W przypadku pierwszej grupy dokumentów wiadomo bowiem z zachowanych rachunków królewskich, należących do Archiwum Skarbu Koronnego, że proceder zwalniania tej grupy kupców (wśród których dominowali zagraniczni władcy) był procedurą wręcz standardową i rokrocznie, na podstawie wydanych przez króla dokumentów, oclenia unikało w ten sposób sporo ponad tysiąc wołów⁴³. Przy założeniu, że tylko niewielka ich część miała być przepędzana przez komorę krakowską i zakładając regularne wpisywanie pozostawianych w komorze rejestrów, to dla każdego roku powinno się ich tam znaleźć co najmniej kilka. Jeśli zaś chodzi o mandaty królewskie regulujące bezpośrednio sposób pobierania cel, to biorąc pod uwagę dokumenty zachowane w Metryce Koronnej⁴⁴, a także treść konstytucji sejmowych (szczególnie w sprawie wyjazdów handlowych na terytorium Węgier)⁴⁵, można założyć, że kancelarię królewską opuszczało dużo więcej dokumentów o zbliżonym znaczeniu i treści. W podobny sposób rozumieć można dość znaczne różnice w (z pojmowanej oczywiście ze współczesnej, siłą rzeczy anachronicznej, perspektywy) istotności włączonych do kopiariusza dokumentów. O ile bowiem przechowywanie materiałów świadczących o przyznaniu (szczególnie bezterminowej) wolności celnej określonym miastom można uznać za zasadne, o tyle archiwizowanie – nawet pochodzących z kancelarii królewskiej – jednorazowych zwolnień nie wydaje się konieczne. Ich ważność w sensie faktycznym kończyła się wraz z wydaniem określonej sumy lub też przewozem określonych towarów przez komorę, zaś w sensie formalnym przy oddawaniu na ręce podskarbiego wykazu przychodów

⁴³ I tak w 1567 r. zwolniono na tej podstawie 2 550 wołów, w tym 650 należących do mieszczan, AGAD, Archiwum Skarbu Koronnego, ASK 1, sygn. 1/7/0/1/227, k. 185–185v, w 1583 r. 2 050 zwierząt, ibidem, sygn. 1/7/0/1/268, k. 19v–20, zaś w 1586 r. – 1550, ibidem, sygn. 1/7/0/1/278, k. 42v.

⁴⁴ Np. AGAD, Metryka Koronna, sygn. 1/4/0/1/MK 89, k. 370v–371; sygn. 1/4/0/1/MK 91, k. 289–290.

⁴⁵ *Volumina Constitutionum*, t. 2, vol. 1, s. 414–415; t. 2, vol. 2, s. 203 i n.

i rozchodów z całej prowincji, zatem nie były to pisma znaczące w dalszej perspektywie czasu. Podobnie w przypadku uniwersałów wątpliwe jest, by ich treści były aktualne dłużej niż kilka lat.

Owa eklektyczność i fragmentaryczność omawianego źródła może do pewnego stopnia sugerować, że jego układ jest w pewnym sensie przypadkowy. W kontrze do tego stwierdzenia stoją: bogata oprawa (domniemany ślad po Stanisławie Kluczkowskim), karta zaświadcająca o powstaniu fragmentu omawianego kodeksu z inspiracji (na polecenie?) Jacka Młodziejowskiego i Jana Dulskiego oraz rejestr zamieszczony na końcu woluminu świadczący o używaniu. Skłaniają one raczej do szukania pewnej, choć może niejasnej, celowości w doborze dokumentów w kodeksie. Omawiane źródło stanowi więc wybór dokumentów, które z różnych względów były szczególnie istotne nie tyle dla samej komory, co dla osób nią zarządzających. Domniemywać można, że w przypadku części z nich powodem umieszczenia w kopiariuszu był ich związek z łamaniem prawa⁴⁶, a dla niektórych fakt, że wprowadzały znacznie odbiegające od normy regulacje prawne. Niezależnie od tego można przyjąć, że każdy ze znajdujących się w omawianym źródle dokumentów został tam zamieszczony z pełną świadomością i przekonaniem o celowości tych działań.

W świetle tych stwierdzeń nie można niestety, nawet w przybliżeniu, określić, na jakim poziomie szczegółowości kopiowano wpływające i być może przepływające przez komorę dokumenty. Jako hipotezę można jednak przyjąć, że wytwarzano kopie nie tylko cennych akt o istotnym znaczeniu dla funkcjonowania komory, ale także tych pozornie błahych. Świadczyć o tym może chociażby uwzględnienie w kopiariuszu rekognicji Andrzeja Tęczyńskiego (k. 86), która należy do kategorii najpowszedniejszych dokumentów obecnych w każdej komorze. Jej kopiowanie było raczej dobrą wolą pisarza niż jego obowiązkiem. Podobnie obecność materiałów niezwiązanych w żaden sposób z poborem ceł pozwala skłaniać się ku temu, że ów rękopis nie był wytworem ściśle sformalizowanych praktyk kancelaryjnych. Wobec tego omawiany kodeks był być może jednym z wielu zbiorczych woluminów, w których znalazły się kopie dokumentów powstałe na skutek działalności urzędowej komory krakowskiej i z pewnych względów miały szczególnie żywotne znaczenia dla jej funkcjonowania.

⁴⁶ Por. M. Bałaban, *Dzieje Żydów...*, s. 114–115.

Wybrane dokumenty z kopiariusza a normatywne aspekty poboru cła

Niezależnie od faktycznych okoliczności i celu powstania omawianego kopiariusza, jego analiza prowadzić może do kilku spostrzeżeń, które mogą nieco rozjaśnić realia obiegu informacji w systemie celnym doby XVI w. Przedstawione wnioski powinny być jednak traktowane nie jako ogólne prawidła, lecz bardziej jako przyczynki do dalszych badań, które być może pozwolą szerzej poznać kontekst i realia powstania omawianych dokumentów.

Na szczególną uwagę z ogółu materiałów określających ramy prawne poboru cła zasługuje uniwersał Jana Dulskiego⁴⁷. Dokument ten, oprócz tego, że jest najobszerniejszy w całym kopiariuszu, w największym stopniu pozwala na dookreślenie praktyk rządzących poborem cła nowego w omawianej epoce. Jak wspomniano, XVI w. uchodzi za okres względnie stabilnej podstawy prawnej, która określała pobór cła na terenie prowincji koronnej. Jak jednak wynika z analizy zachowanych rejestrów czwartego grosza z lat 1591–1592, w ostatnich dekadach tego wieku dochodziło niejednokrotnie do obniżania wysokości czwartego grosza, a co za tym idzie również i cła nowego⁴⁸. O początkach takiego proceduru może świadczyć roczne zestawienie dochodów uzyskanych z cła z 1553/1554 r., w którym wyszczególniono 11 różnych wysokości cła nowego od wołów⁴⁹. Data zakończenia obowiązywania owej regulacji być może odpowiada pewnym, choć bliżej niesprecyzowanym, reformom, które w swojej karierze administratora cła koronnych podejmował Stanisław Cikowski⁵⁰.

Opisane zjawisko nie powinno jednak – jeśli za podstawę prawną brać przytoczone wyżej drukowane instruktarze celne – mieć miejsca. Kwestię legitymizacji tej praktyki wyjaśnia właśnie wspomniany uniwersał Jana Dulskiego, w którym wystawca (pełniący jednocześnie funkcję celnika koronnego) nie dość, że wprost nakazuje celnikom pobierać niższe, niż wynika to

⁴⁷ Niejako obok opisanych tu nieścisłości pomiędzy brzmieniem różnych instruktarzy, zastanawiający, choć wykraczający poza ramy tej pracy, jest fakt, że ów dokument reguluje także praktykę przeprowadzania poboru na jarmarkach w Brzegu i Świdnicy, co oznacza, że polscy celnicy mogli sprawować swoje obowiązki także poza granicami Korony.

⁴⁸ *Księgi celne Korony z drugiej połowy XVI wieku*, wyd. Szymon Kazusek, Kielce 2017, s. 203–258, 281–314.

⁴⁹ AGAD, Zbiór dokumentów papierowych, sygn. 1/2/0/-/3942, k. 2v.

⁵⁰ Mikołaj Walkowicz, *Utopista czy reformator? Stanisław Cikowski i jego wizja reformy systemu celnego u progu XVII stulecia*, „Koło Historii” 2022, t. 27, s. 43–47.

z aktualnie obowiązujących dokumentów cło, to wprowadza szereg regulacji uzależniających wielkość uiszczanej opłaty od kwartału, w którym kupiec pojawił się w komorze oraz od wielkości przepędzanego stada⁵¹.

Przykład ten wydaje się o tyle ciekawy, że z punktu widzenia dochodów skarbu koronnego, jak i samej administracji skarbowej, jest on w zasadzie bezzasadnym ograniczeniem ilości środków wpływających do królewskiego (a później także sejmowego) skarbcza⁵². Dla bardziej zamożnych kupców będących właścicielami większych stad⁵³, owa regulacja nie była w żaden sposób korzystna – zwierzęta pędzone w tak znacznej grupie i tak nie podlegały żadnym zwolnieniom, zaś ich właściciele niejednokrotnie uciekali się do bezprawnego uwalniania się od obowiązku płacenia cła⁵⁴. W przypadku jedynych beneficjentów uniwersału Jana Dulskiego należy wątpić, czy kupcy dysponujący na tyle niewielkim kapitałem, że trudnili się handlem stadami liczącymi niespełna 60 sztuk, byli grupą na tyle wpływową, aby uzyskać u króla pozwolenie na takie obniżenie wysokości płaconych przez nich ceł. Tak więc sprawa źródła omawianego przepisu wymaga dalszych badań. Niezależnie jednak od rozważań nad celem (i ewentualnym skutkiem) obowiązywania wspomnianego przepisu, prowadzi on do pewnej refleksji, w myśl której, przy założeniu, że obowiązywał nieprzerwanie od momentu pierwszej wzmianki w 1552 r., aż do lat 90. XVI w., przez nieomal półwiecze istniał poważny rozdzźwięk pomiędzy prawem zawartym w instruktarzu a prawem obowiązującym w komorach. Nie wiadomo oczywiście, na ile taki podwójny obieg dokumentów prawnych obecny był w całym systemie celnym. Z badanego źródła przywołać można jeszcze dwa uniwersały Stefana Batorego z 1581 r. (k. 91v, 94), określające dokładne stawki cła nowego za określone gatunki skór (m.in. koźlęcych). Nie znajdują one bowiem

⁵¹ Ostateczna wysokość opłaty uzależniona była także od kwartału, w którym kupiec zjawił się w komorze, i tak wyróżniano następujące kategorie stad: do trzech sztuk z wysokością cła od 12 do 15 gr, do 20 sztuk za 15–24 gr, od 30 do 60 sztuk za 24–27 gr i stada „główne” po 30 gr od wołu, co nb. było „normalną” wysokością cła nowego od wołu.

⁵² Jak już zauważył R. Rybarski (*Handel...*, s. 295), cła w omawianej epoce miały głównie cele fiskalne, zaś sam handel wołami nie ulegał większym wahaniom z powodu wprowadzonych ceł, J. Baszanowski, *Z dziejów handlu polskiego...*, s. 114–129.

⁵³ J. Baszanowski, *Z dziejów handlu polskiego...*, s. 143–161.

⁵⁴ Stanisław Cikowski, *W sprawach celnych odpis ie[gd]o m. pana Stanisława Cikowskiego z Woyslawic, podkomorzego generalnego województwa krakowskiego, czorsztyńskiego, babimostockiego etc. starosty, administratora cel koronnych z strony fortelów kupieckich, szkodliwych Skarbowi K.J.M. y Koronie, Kraków 1602*, s. 69–73.

odzwierciedlenia w kilku wydawanych po ogłoszeniu tego aktu instruktażach⁵⁵. Te jednostkowe materiały pozwalają wysnuć przypuszczenie, że w ówczesnej rzeczywistości prawnej, oprócz (stosunkowo nielicznych) nadrzędnych aktów, istniał także szereg aktów wykonawczych, regulujących i niekiedy mocno zmieniających brzmienie pierwotnych przepisów.

Do osobnej grupy należały dokumenty nadające wolności celne. O ile zrozumiałe jest, że za wydaniem większości z nich stała odpowiednia opłata uiszczona na rzecz króla⁵⁶, o tyle powstaje pytanie, z czyjej inwencji znalazły się one w krakowskiej komorze. Aby bowiem rekognicja mogła zostać przyjęta, zaś samo cło nienaliczone, celnik musiał posiadać informację nie tyle o pochodzeniu kupca z miasta obdarzonego wolnością, co o samym nadaniu tego zwolnienia (do czego raczej poświadczenie kupca lub rady miejskiej by nie wystarczyło). Dalszych badań wymaga więc to, czy rozesłanie królewskich przywilejów do poszczególnych komór związane było nieodzownie z samym faktem wydania takiego dokumentu przez kancelarię, czy też była to oddolna inwencja odbiorców rzeczzonego przywileju.

Przy omawianiu dokumentów prawnych wykraczających nieco poza standardowe regulacje spraw celnych warto także wspomnieć o mandacie wydanym przez króla „do Krośnian”. Pochodzi on z 1578 r. (k. 78) i był reakcją ze strony króla na wybieranie w tym mieście cła sandomierskiego oraz królewskiego⁵⁷. Sam przedmiot tego dokumentu nie jest bynajmniej niczym niezwykłym – w omawianej epoce bezprawny pobór nie był zjawiskiem nadzwyczajnym⁵⁸, podobnie jak, zupełnie legalne, pobieranie kilku

⁵⁵ M. Cytowska, *Bibliografia...*, nr 130, 131.

⁵⁶ Dokładny proces pozyskiwania królewskich przywilejów przez poszczególne miasta lub grupy ludności nie został jeszcze dokładnie opisany. Za przykład obrazujący przebieg tego procesu, może służyć historia wprowadzenia podatku sztukowego we Lwowie w 1621 r. (*Привілеї міста Львова XIV–XVIII ст.*, wyd. Мирон Капраль, Львів 2010, nr 176), uderzającego szczególnie mocno w mieszkających w tym mieście Ormian, którzy zorganizowali z tej racji zbiórkę środków i sami określili ją jako będącą „przeciw rajcom z powodu podatku sztukowego” (*Jasachy gminy Ormian lwowskich za lata 1598–1638*, oprac. Krzysztof Stopka, Kraków 2020, s. 428–431), co finalnie zakończyło się wyjęciem ich spod obowiązywania tego podatku (*Привілеї національних громад міста Львова XIV–XVIII ст.*, wyd. Мирон Капраль, Львів 2000, nr 91).

⁵⁷ Zob. F. Leśniak, *Rzemieślnicy...*, s. 192–193.

⁵⁸ Na podstawie analizy zapisków z pozycji *Lustracja cel i myt małopolskich z 1565 roku*, wyd. Bożena Wyrozumska, Kraków 2019, można oszacować liczbę bezprawnych punktów poboru na około ¼ wszystkich opisanych w tym źródle.

niezależnych od siebie opłat w jednej komorze⁵⁹. Dość niespotykany jest tu jednak adresat owego listu, którym jest cała krośnieńska Rada Miejska. I choć zdarzało się (zwłaszcza na przełomie XV i XVI w.), że to rada miejska dzierżawiła dochody z określonej komory⁶⁰, to w omawianym przykładzie cło królewskie, tak krakowskie, jak i sandomierskie znajdowało się wówczas w dzierżawie⁶¹, co oznaczało, że za administrację jego poborem odpowiadali określone dzierżawcy. Dość enigmatyczne pozostaje zatem – w świetle obecnego stanu wiedzy o organizacji poboru celi – dlaczego za bezprawny pobór dwóch niezależnych od Rady Miejskiej (i siebie nawzajem) opłat miała odpowiadać właśnie ona. Na podstawie analizowanego źródła nie można *ad hoc* zarzucać krośnieńskiej Radzie przekroczenia swoich uprawnień, choć samo pojawienie się dokumentu o takim brzmieniu prowokuje do zastanawiania się nad stałością zasad obowiązujących w komorze głównej w stosunku do tych praktykowanych w mniejszych komorach i przykomórkach.

Zakończenie

Omawiany w tej pracy kodeks stanowi bez wątpienia interesujący przyczynek do badań nad obiegiem dokumentów na terenie małopolskiej prowincji celnej w XVI w., obrazując do pewnego stopnia praktyki związane z archiwizacją materiałów w obrębie samej komory. Ze względu na mocno niejednorodny dobór dokumentów, które ostatecznie weszły w skład kodeksu, nie można na jego podstawie podjąć się statystycznego oszacowania liczby i jakości materiałów wpływających do kancelarii krakowskiej komory celnej. Biorąc pod uwagę silną indywidualizację w doborze dokumentów, można jednocześnie przypuszczać, że zawarte w tym źródle materiały dotyczyły najbardziej istotnych wydarzeń związanych z codzienną pracą komory. Również opisane wyżej przypadki rozbieżności pomiędzy treścią analizowanego kopiariusza a współczesnym wyobrażeniem o kształcie i funkcjonowaniu nowożytnego systemu celnego każą zwrócić uwagę na ist-

⁵⁹ Oprócz opisanego łączenia cel królewskich z podatkami sejmowymi w niektórych miejscowościach, stanowiących szczególnie ważne węzły komunikacyjne, okoliczni urzędnicy, a nawet inne miasta, pozyskiwali prawo do pobierania swoich opłat. Prowadziło to do dość kuriozalnych sytuacji, za przykład można tu podać Ropczyce, gdzie ok. 1565 r. pobierano ponad dziesięć różnych opłat, *ibidem*, s. 38–42, 44.

⁶⁰ Zob. np. AGAD, Metryka Koronna, sygn. 1/4/0/1/MK 21, k. 104v–105.

⁶¹ AGAD, Archiwum Skarbu Koronnego, ASK 1, sygn. 1/7/0/1/257, k. 24–25.

nienie pewnych istotnych różnic pomiędzy dokumentami (lub praktykami) obowiązującymi na centralnym szczeblu a aktami prawnymi cyrkulującymi i mającymi zastosowanie na szczeblu lokalnym. Z pewnością dalsza kwerenda pozwoli uszczegółowić przedstawione w tej pracy wnioski i w większym stopniu określić zasady funkcjonowania krakowskiej komory.

ANEKS

Omawiany w tej pracy kodeks zawiera wśród (będących wytworami różnych kancelarii) typowych dokumentów regulujących pobieranie ceł dwa, co do których można z dużą dozą prawdopodobieństwa przypuszczać, że zostały stworzone bezpośrednio w komorze w Krakowie i stanowią ciekawy przyczynek do badań nad codziennością urzędników skarbowych końca XVI w. Obydwa dokumenty dotyczą sprawy organizacji w Bieżanowie dodatkowej kontroli nad przebywającymi tam kupcami zajmującymi się handlem wołami. Pierwszy z nich jest poleceniem wydanym przez Lorenca (Wawrzyńca) Justimontiego⁶² niejakiemu Piotrkowi, zaś drugi (przypuszczalnie) powstała z tego powodu „kartka”, która umieszczona została na drzwiach karczmy w rzeczonym Bieżanowie. Trudno oczywiście przypuszczać, że działania te przyniosły jakiś większy skutek⁶³, jednak wzmiankowane materiały musiały mieć dla autora kodeksu wyjątkowe znaczenie, skoro zdecydował się je umieścić pomiędzy królewskimi pismami. Edycję tych dokumentów oparto na zasadach

⁶² Sam Justimonti nie był raczej związany z poborem ceł (zob. Stanisława Pańków, *Wawrzyniec Justimonti*, [w:] PSB t. 11, Warszawa 1964–1965, s. 348–349), więc zapewne czynnikiem, który wiązał go ograniczaniem przemytu na terenie Bieżanowa, były jego dzierżawy lub inna forma administracji nad tymi terenami (sam Bieżanów należał wówczas do dóbr krakowskiej kapituły katedralnej).

⁶³ Podstawowym pytaniem jest przede wszystkim to, jaki był stopień piśmienności ówczesnych „wołowców”. Szymon Kazusek (*Żydzi w handlu Krakowa w połowie XVII wieku*, Kraków 2005, s. 42) przytacza sprawę bliżej nieokreślonego Hycza, który to – prowadząc woły należące do burgrabiego przemyskiego – został pociągnięty przed sąd grodzki za próbę przemytu (choć zwierzęta, które prowadził, były zwolnione z wszelkich opłat), a to przez fakt, że – jako osoba niepiśmienna – nie przeczytał, że w kwiecie mu wystawionym znalazła się wzmianka o tym, że od wołów przezeń prowadzonych jest zobowiązany uiścić wszelkie cła. Warto tu także przypomnieć dokument Zygmunta III z 1629 r. (*Prawa, przywileje i statuta miasta Krakowa (1507–1795)*, wyd. Franciszek Piekosiński, t. 2, z. 1: (1587–1696), Kraków 1890, nr 963), który świadczy o aktualności opisanego problemu w 40 lat po wydaniu przytoczonych niżej listów. Król zakazuje w nim kupcom trudniącym się handlem wołami, w wypadku jeśli zdecydują się oni na wybranie szlaku wiodącego przez Kraków, omijania miasta celem uniknięcia opłat celnych.

zapropomowanych przez Kazimierza Lepszego⁶⁴ – dokonano uwspółcześnienia ich warstwy językowej zgodnie z zasadami przewidzianymi w Instrukcji z zastosowaniem współczesnej ortografii i interpunkcji.

Kraków, 29 marca 1592 r.

Lorenc (Wawrzyniec) Justimonti poleca słudze swojemu Piotrkowi, aby umożliwił wysłannikowi krakowskiej komory trzymanie straży na szlaku handlowym w Biezanowie.

Kop. Zakład Narodowy imienia Ossolińskich we Wrocławiu, rkps 183, k. 92, tytuł: Kopia listu pana Lorenca Justimontego do sługi swego, aby była straż w Biezanowie [ze] strony bydła.

Wzmianka w literaturze: Katalog rękopisów Biblioteki Zakładu Nar[odowego] im. Ossolińskich, s. 416.

Piotrku, jest wola Króla Jego Mości i rozkazanie, aby w Biezanowie⁶⁵ była straż od Jego Mości pana celnika⁶⁶. [Celnicy], którzy tam przyjadą dojrzyć [mają] tych kupców, którzy woły kupują i gdzie indziej wyprowadzają na Dobczyce na Kęty i na inną drogę ku [67] i do Śląska nie zapłacając cła według powinności. Przeto tę straż ma [celnik] mieć wszędzie, gdzie się jemu będzie podobało. Pokój i mieszkanie i kiedy by potrzebowali pomocy przeciwko tym, którzy by cła królewskiego płacić nie chcieli, pomóc dać masz i ratunek do wszelakiej potrzeby ich gdzie by ciebie o to zandali i tobie rozkazanie, abyś inaczej nie czynił. Datum Cracoviae w świętęcną niedzielę [29 marca] 1592 r.

Lorenc Justimonti

b.m.d.w, najpewniej Kraków, około 1592 r.

Stanisław Kuczkowski informuje kupców przebywających aktualnie w karczmie w Biezanowie, że zobowiązani są do płacenia cła od bydła pod groźbą utraty tegoż bydła.

Kop. Zakład Narodowy imienia Ossolińskich we Wrocławiu, rkps 183, k. 92, tytuł: Kopia listu który jest przylepiony w karczmie na wrociech biezanowskiej, tam gdzie wołowcy zwykli zawsze bywać.

Wzmianka w literaturze: Katalog rękopisów Biblioteki Zakładu Nar[owego] im. Ossolińskich, s. 416.

⁶⁴ Kazimierz Lepszy, *Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX wieku*, Wrocław 1953, przedruk w: Janusz Tandecki, Krzysztof Kopiński, *Edytorstwo źródeł historycznych*, Warszawa 2014, s. 359–384.

⁶⁵ Biezanów, wieś położona ok. 10 km na południowy wschód od Krakowa, własność krakowskiej kapituły katedralnej.

⁶⁶ Tj. Stanisława Kuczkowskiego, będącego wówczas arendarzem cel małopolskich.

⁶⁷ Tu pozostawiono miejsce na wpisanie jednego słowa.

Niech będzie wiadomo każdemu, jakiegokolwiek stanu i kondycji by był: żeby żaden nie miał wołów albo inszego bydła [które] by tu w Biezanowie stargował albo kupił, stąd je ruszyć bądź ku Krakowowi, bądź w inszą stronę bez opowiedzenia się na cle Króla Jego Mości na komorze krakowskiej. A kto by się inaczej [m]imo to ważył tedy będą brać każdemu takowe bydło jako własną przemytę⁶⁸ do skarbu Króla Jego Mości.

Na własne rozkazy Jego Mości pana Stanisława Kuczkowskiego z Kuczkowa celnika koronnego.

BIBLIOGRAFIA

Źródła rękopiśmienne

Archiwum Główne Akt Dawnych

Archiwum Skarbu Koronnego, ASK 1, sygn. 1/7/0/1/68; 1/7/0/1/196; 1/7/0/1/219; 1/7/0/1/227; 1/7/0/1/257; 1/7/0/1/268; 1/7/0/1/278; 1/7/0/1/391; ASK III, sygn. 1/7/0/5/5; ASK IV, Księgi rekognicji, sygn. 1/7/0/6/4; 1/7/0/6/5; ASK LVI, sygn. 1/7/0/11/192, 1/7/0/11/318.

Metryka Koronna, sygn. 1/4/0/1/MK 21; 1/4/0/1/MK 36; 1/4/0/1/MK 89; 1/4/0/1/MK 91; 1/4/0/1/Lustracje dz. XVIII/18; 1/4/0/1/MK 137.

Prokuratoria Generalna Królestwa Polskiego, sygn. 1/218/0/-21.

Zbiór dokumentów papierowych, sygn. 1/2/0/-/91; 1/2/0/-/556; 1/2/0/-/560; 1/2/0/-/561; 1/2/0/-/587; 1/2/0/-/588; 1/2/0/-/589; 1/2/0/-/863; 1/2/0/-/3295; 1/2/0/-/3707; 1/2/0/-/3708; 1/2/0/-/3709; 1/2/0/-/3785; 1/2/0/-/3942.

Archiwum Narodowe w Krakowie

Zbiór Rusieckich, sygn. 29/683/0/-/293.

Archiwum Państwowe w Poznaniu

Księgi wielkopolskich komór celnych, sygn. 53/46/0/-/Księgi wkp. komór celnych C.13.

Archiwum Państwowe w Toruniu

Akta miasta Torunia 2, sygn. 69/1/0/2/I-10a.

Biblioteka Jagiellońska

Cimelium sygn. 8221.

Rkps 2481.

Biblioteka Narodowa

Rkps akc. 14163.

Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich

Rkps 183.

⁶⁸ Zgodnie z przyjętą wówczas praktyką, wszystkie skonfiskowane przez celnika dobra były sprzedawane, zaś środki uzyskane w ten sposób zasilaly kasę celną, *Księgi celne...*, s. 318–323; *Volumina Constitutionum*, t. 2, vol. 1, s. 168–169.

Źródła drukowane

- Cikowski Stanisław: *W sprawach celnych odpis ie[go] m. pana Stanisława Cikowskiego z Woyslawic, podkomorzego generalnego województwa krakowskiego, czorsztyńskiego, babimostockiego etc. starosty, administratora cel koronnych z strony fortelow kupieckich, szkodliwych Skarbowi K.J.M. y Koronie*. Kraków 1602.
- Corpus iuris Polonici. Sectionis I, Privilegia, statuta, constitutiones, edicta, decreta, mandata Regnum Poloniae spectantia comprehendentis. Vol. 3, Annos 1506-1522 continens*. Wyd. Oswald Balzer. Cracoviae: Nakładem Akademii Umiejętności, 1906.
- Instruktarz Celny, Na Szczęśliwey Koronaciey Naiśniejszego Króla Iego-Mosci Jana III. Ad Acta Castrensia Cracoviensis Podany, y osobliwa Konstytucya na Seymie Coronationis Approbowany Anno 1676*. [b.m.w.], post 1704.
- Jasachy gminy Ormian lwowskich za lata 1598–1638*. Oprac. Krzysztof Stopka. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2020.
- Księga kryminalna miasta Krakowa z lat 1589–1604*. Wyd. Wacław Uruszczak, Maciej Miłkuła, Krzysztof Fokt, Anna Karabowicz. Kraków: Societas Vistulana, 2016.
- Księgi celne Korony z drugiej połowy XVI wieku*. Wyd. Szymon Kazusek. Kielce: Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Kochanowskiego, 2017.
- Lustracja cel i myt małopolskich z 1565 roku*. Wyd. Bożena Wyrozumska. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 2019.
- Lustracja województwa krakowskiego 1564, cz. 2*. Wyd. Jan Małecki. Kraków: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1964.
- Prawa, przywileje i statuta miasta Krakowa (1507–1795)*. T. 2, z. 1: (1587–1696). Wyd. Franciszek Piekosiński. Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności, 1890.
- Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.)*. Wyd. Мирон Капраль. Львів: Документальна скарбниця Львова, 2010 (*Privilei міста L'vova (XIV–XVIII st.)*). Vid. Miron Kapral'. L'viv: Dokumental'na skarbničâ L'vova, 2010).
- Привілеї національних громад міста Львова XIV–XVIII ст.* Wyd. Мирон Капраль. Львів: Документальна скарбниця Львова, 2000 (*Privilei nacional'nih громад міста L'vova XIV–XVIII st.*). Vid. Miron Kapral'. L'viv: Dokumental'na skarbničâ L'vova, 2000).
- Volumina Constitutionum*. T. 2: 1550–1609, vol. 1: 1550–1585. Wyd. Stanisław Grodziski, Irena Dwornicka, Wacław Uruszczak, Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2005.
- Volumina Constitutionum*. T. 2: 1550–1609, vol. 2: 1587–1609. Wyd. Stanisław Grodziski. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2008.

Opracowania

- Bałaaban Majer: *Dzieje Żydów w Krakowie i na Kazimierzu, 1304–1868*. Kraków: „Nadzieja” Towarzystwo ku Wspieraniu Chorej Młodzieży Żydowskiej Szkół Średnich i Wyższych w Krakowie, 1912.
- Bartoszewicz Agnieszka: *Piśmienność mieszczańska w późnośredniowiecznej Polsce*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2012.
- Baszanowski Jan: *Powołowszczyzna (XVI–XVII wiek)*. „Zeszyty Naukowe Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Gdańskiego” 1972, Historia, t. 1, s. 25–38.

- Baszanowski Jan: *Z dziejów handlu polskiego w XVI–XVIII w. Handel wołami*. Gdańsk: Ossolineum, 1977.
- Bołdyrew Aleksander: *Hodowla i handel końmi w Polsce XVI w.* „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 2009, t. 69, s. 31–90.
- Boniecki Adam: *Herbarz polski*. T. 13, cz. 1: *Wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich*. Warszawa 1909.
- Cytowska Maria: *Bibliografia druków urzędowych XVI wieku*. Wrocław: Ossolineum, 1961.
- Drozdek Adam: *Cło w czasach panowania Piastów*. „Miscellanea Historico-Iuridica” 2016, t. 15, z. 1, s. 33–47.
- Filipczak-Kocur Anna: *Skarbowość Rzeczypospolitej 1587–1648. Projekty, ustawy, realizacja*. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2023.
- Katalog rękopisów Biblioteki Zakładu Nar[odowego] im. Ossolińskich, t. 1. Wyd. Wojciech Kętrzyński. Lwów 1881.
- Kazusek Szymon: *Żydz i handlu w Krakowie w połowie XVII wieku*. Kraków: Societas Vistulana, 2005.
- Komoróczy György: *Uwagi na temat wywozu węgierskich win do Polski w XVI–XVIII w.*, „Rocznik Lubelski” 1960, t. 3, s. 86–106.
- Kowalska Halina: *Jacek (Hiacynt) Młodziejowski*. W: PSB, t. 21. Warszawa 1976, s. 432–435.
- Kutrzeba Stanisław: *Finanse Krakowa w wiekach średnich*. Kraków: nakładem Towarzystwa Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, 1899.
- Kutrzeba Stanisław: *Taryfy celne i polityka celna w Polsce od XIII do XV wieku I*. „Ekonomista” 1902, t. 2, z. 2, s. 189–213.
- Kutrzeba Stanisław: *Taryfy celne i polityka celna w Polsce od XIII do XV wieku II*. „Ekonomista” 1902, t. 3, z. 3, s. 30–45.
- Lepszy Kazimierz: *Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX wieku*. Wrocław 1953. Przedruk w: Janusz Tandecki, Krzysztof Kopiński: *Edytorstwo źródeł historycznych*. Warszawa 2014.
- Lepszy Kazimierz: *Jan Dulski*. W: PSB, t. 5. Warszawa 1939, s. 461–462.
- Leśniak Franciszek: *Rzemieślnicy i kupcy w Krośnie (XVI – pierwsza połowa XVII wieku)*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, 1999.
- Marcinek Roman: *Rex vinorum. Z dziejów węgryzyna w dawnej Polsce*. Warszawa: Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie, 2015.
- Mikuła Maciej: *Prawodawstwo króla i sejmu dla małopolskich miast królewskich (1386–1572)*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2014.
- Molenda Danuta: *Polski ołów na rynkach Europy Środkowej w XIII–XVII wieku*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Archeologii i Etnologii PAN, 2001.
- Noga Zdzisław: *Budżet miasta Krakowa na przełomie XVI i XVII w.* „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 2010, t. 70, s. 89–99.
- Noga Zdzisław: *Gospodarka finansowa miasta Krakowa w XVI wieku*. W: *Życie gospodarcze Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku. Między Zachodem a Wschodem* 4. Red. Jacek Wijaczka. Toruń: Adam Marszałek, 2007, s. 68–80.
- Obuchowska-Pysiowa Honorata: *Udział Krakowa w handlu zagranicznym Rzeczypospolitej w pierwszych latach XVII wieku*. Wrocław: Ossolineum, 1981.

- Pałucki Władysław: *Drogi i bezdroża skarbowości polskiej XVI i pierwszej połowy XVII wieku*. Wrocław: Ossolineum, 1974.
- Pańków Stanisława: *Wawrzyniec Justimonti*. W: PSB, t. 11. Warszawa 1964–1965, s. 348–349.
- Pawiński Adolf: *Skarbowość w Polsce i jej dzieje za Stefana Batorego*. Warszawa: Księgarnia Gebethner i Wolff, 1881.
- Popioł-Szymańska Aleksandra: *Poglądy monetarne w Polsce od XV do XVIII wieku*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 1978.
- Rybarski Roman: *Handel i polityka handlowa Polski w XVI stuleciu*, t. 1. Poznań: Nakładem Towarzystwa Miłośników Miasta Poznania, 1928.
- Uruski Seweryn: *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej*, t. 8. Warszawa 1911.
- Walkowicz Mikołaj: *Rekognicje celne jako źródło do dziejów Ormian kamienieckich w drugiej połowie XVI wieku*. „Lehahayer” 2023, t. 10, s. 13–56.
- Walkowicz Mikołaj: *Utopista czy reformator? Stanisław Cikowski i jego wizja reformy systemu celnego u progu XVII stulecia*. „Koło Historii” 2022, t. 27, s. 36–51.
- Weymann Stefan: *Cło i drogi handlowe w Polsce piastowskiej*. Poznań: Nakładem Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, 1938.
- Wojtowicz Jerzy: *Toruńskie przedsiębiorstwo handlowe Samuela Edwardsa w XVII wieku*. „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 1953, t. 14, s. 203–241.

AUTOR: Mikołaj Walkowicz – student w Instytucie Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego. W swoich badaniach zajmuje się tematyką nowożytnej polityki gospodarczej na terenie Korony, ze szczególnym uwzględnieniem prawodawstwa handlowego; e-mail: mikolaj._walkowicz@student.uj.edu.pl

AUTHOR: Mikołaj Walkowicz – student at the Institute of History, Jagiellonian University. His research focuses on modern economic policy in the Crown, with particular emphasis on trade legislation; e-mail: mikolaj._walkowicz@student.uj.edu.pl

Przemysław Jędrzejewski

ORCID: 0000-0002-6733-3032

Stowarzyszenie Twoje Korzenie w Polsce

Najstarsza księga cechu piekarskiego w Kętach jako źródło do badań nad rzemiosłem XVII–XIX stulecia

**The oldest book of the bakers' guild in Kęty as a source
for research on the crafts of the 17th–19th centuries**

SŁOWA KLUCZOWE: historia Kęt, cechy rzemieślnicze, źródłoznawstwo, Muzeum im. Aleksandra Kłosińskiego w Kętach, piekarze.

KEYWORDS: history of Kęty, craft guilds, source science, Aleksander Kłosinski Museum in Kęty, bakers.

ABSTRAKT: Muzeum w Kętach powstało dzięki Aleksandrowi Kłosińskiemu, który w testamencie przekazał na rzecz miasta prywatną kolekcję składającą się z 750 przedmiotów, w tym zbiór dokumentów z XVI–XX w. Zostało otwarte w 1977 r. z okazji 700-lecia nadania praw miejskich Kętom, a w 1981 r. przekształcono je w Oddział Muzeum Okręgowego w Bielsku-Białej. W 1994 r. nadano mu imię Aleksandra Kłosińskiego, a w 1995 r. przeniesiono do nowej siedziby. W zbiorach muzeum znajduje się m.in. 11 ksiąg cechowych, w tym trzy z cechu piekarskiego. Najstarsza księga cechu piekarskiego z lat 1640–1890 została ufundowana przez ks. Grzegorza Zdziewojskiego. Materiał ten stanowi cenne źródło wiedzy o rzemiośle w Kętach, obejmuje bowiem rejestry przedstawicieli władz cechowych, spisy piekarzy zrzeszonych w bractwie, informacje o przyjmowaniu nowych członków, ich obowiązkach oraz relacjach rodzinnych w obrębie cechu. Wpisy dokumentują też fundacje i darowizny na rzecz kościoła oraz lokalnych instytucji.

ABSTRACT: The museum in Kęty was established thanks to Aleksander Kłosinski, who in his will bequeathed to the town a private collection consisting of 750 items, including a collection of documents from the 16th–20th centuries. The museum was opened in 1977 on the 700th anniversary of Kęty being granted municipal rights, and was transformed in 1981 into a branch of the District Museum in Bielsko-Biała. In 1994 it was named after Aleksander Kłosinski, and moved to new premises in 1995. The museum's collections include 11 guild books, with three from the bakers' guild. The oldest bakers' guild book, dating

from 1640–1890, was donated by Grzegorz Zdziewowski. The historical material is a valuable source of knowledge about the craft in Kęty, such as registries of guild officials, lists of affiliated bakers, information about the admission of new members, their duties, and family relations within the guild. Entries also document foundations and donations to the church and local institutions.

Przy Rynku w Kętach, pod numerem 16, w zabytkowej kamienicy z przełomu XVIII i XIX w., niegdyś należącej do rodzin mieszczańskich Kotońskich, Krzysztoforskich oraz Offnerów, mieści się Muzeum im. Aleksandra Kłosińskiego. Placówka zawdzięcza swoje powstanie Aleksandrowi Kłosińskiemu, który w testamencie zapisał miastu swoją prywatną kolekcję liczącą 750 eksponatów, w tym cenne dokumenty datowane od XVI do XX w. Po śmierci testatora w 1974 r., zgodnie z wolą darczyńcy, rodzina przekazała zbiory na rzecz miasta. Dzięki zaangażowaniu Towarzystwa Miłośników Kęt na bazie tej kolekcji powstały Zbiory Historyczne Miasta Kęty. Pierwsza wystawa – „Zbiory historyczne z miasta Kęty” – została udostępniona publiczności 15 lipca 1977 r. w domu Państwa Juraszów, w ramach obchodów 700-lecia nadania praw miejskich Kętom. Nad merytoryczną stroną ekspozycji czuwali pracownicy Ośrodka Kultury oraz członkowie Towarzystwa. W kolejnych latach zbiory przeniesiono do wynajmowanego lokalu przy ulicy Mickiewicza 1, gdzie pozostawały do 1 stycznia 1990 r. Decyzją wojewody bielskiego z 6 listopada 1981 r. placówka została włączona jako oddział do Muzeum Okręgowego w Bielsku-Białej, pod nazwą Muzeum w Kętach, które odtąd sprawowało nad nią opiekę merytoryczną. Od 1992 r. muzeum było współfinansowane przez Muzeum Okręgowe w Bielsku-Białej oraz Gminę Kęty. W 1994 r., decyzją wojewody bielskiego, instytucji nadano imię Aleksandra Kłosińskiego, oddając tym samym hołd fundatorowi zbiorów. Rok później, 9 czerwca 1995 r., miało miejsce uroczyste otwarcie nowej siedziby muzeum – w wyremontowanej kamienicy przy Rynku 16¹.

Najstarsza informacja źródłowa o rzemiośle w Kętach pochodzi z 1277 r. i jest zawarta w akcie lokacyjnym miasta wydanym w Raciborzu przez księ-

¹ *Historia Muzeum im. Aleksandra Kłosińskiego w Kętach*, <https://muzeum.kety.pl/historia> (odczyt: 30.03.2025).

cia opolskiego Władysława I. W dokumencie książę zgodził się na budowę w Kętach urządzeń handlowych, takich jak: jatki rzeźnicze, kramy szewskie czy piekarskie². W okresie wczesnonowożytnym należy uznawać Kęty za istotny ośrodek rzemieślniczy województwa krakowskiego. W źródłach skarbowych zarejestrowano w 1581 r. aż 129 rękodzielników, w tym 32 szewców, pięciu kuśnierzy, ośmiu krawców, 14 garncarzy, 13 sukienników, 14 rzeźników, trzech piwowarów, 11 kowali, ośmiu bednarzy, dziewięciu rzemieślników pospolitych oraz 12 piekarzy. Dla porównania w Oświęcimiu rzemiosłem zajmowało się 74 mieszczan, w Zatorze – 59, w Żywcu – 22, a w Wadowicach – 47³. Stawiało to Kęty na pierwszym miejscu w produkcji ze wszystkich miast księstwa oświęcimskiego i zatorskiego⁴.

Najstarszy znany dokument potwierdzający przywileje cechu w Kętach pochodzi z 1558 r. i stanowi potwierdzenie przywilejów dla cechu krawców w Oświęcimiu, Kętach, Zatorze i Wadowicach wydane przez króla Zygmunta II Augusta w Wilnie. Kolejne znane wilkierze cechów kęckich dotyczą: sukienników z 3 marca 1559 r., kuśnierzy z 9 listopada 1571 r. oraz

² Dorota Żurek, *Kęty w średniowieczu*, [w:] *Kęty. Blaski i cienie miasta w minionych wiekach*, t. 1, red. Konrad Meus, Marta Tylza-Janosz, Dorota Żurek, Kęty 2019, s. 150–156.

³ Przemysław Jędrzejewski, *Kęty w okresie wczesnonowożytnym (od początku XVI w. do końca 1772 r.)*, [w:] *Kęty. Blaski i cienie...*, t. 1, s. 323–324.

⁴ Dotychczas ukazało się kilkanaście publikacji, w których poruszono temat rzemiosła w Kętach, o dziejach cechów wspominali m.in.: Antoni Barciak, *Dzieje miasta Kęt do roku 1564*, „Watra. Rocznik Bielski” 1980, R. 1, s. 59–78; Renata Bożek, *Kęty rzemiosłem sławne*, Kraków 2011; Anna Chowaniak, *Ze starych ksiąg cechowych*, „Kęczanin. Pismo Ziemi Kęckiej” 2003, cz. 1, nr 3, s. 11; Władysław Droździak, *Z dziejów Kęt*, Kraków 1979, s. 32–38; Walerian Heck, *Archiwa miejskie księstw oświęcimskiego i zatorskiego*, Kraków 1891, s. 32–78; P. Jędrzejewski, *Kęty w okresie wczesnonowożytnym...*, s. 230–349; Feliks Kiryk, *Działalność gospodarcza i kulturalna Jakuba z Dębna*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie” 1965, Prace Historyczne, z. 20, s. 31–66; idem, *Rozwój urbanizacji Małopolski XIII–XVI w. Województwo krakowskie (powiaty południowe)*, Kraków 1985, s. 285–291; Teresa Kuźma, *Muzeum*, „Biuletyn Kulturalny” 1986, s. 52–53; Konrad Meus, *Kęty pod berłem Habsburgów*, [w:] *Kęty. Blaski i cienie miasta w minionych wiekach*, t. 2, red. Konrad Meus, Marta Tylza-Janosz, Dorota Żurek, Kęty 2019, s. 8–171; Jan Rodak, *Tolle lege. Ze studiów nad dawną książką*, Katowice 2013, s. 9–40; Przemysław Stanko, *Dwa nieznane dokumenty z I połowy XV w. i ich znaczenie dla dziejów Kęt. Przyczynek do początku samorządu w Kętach*, „Almanach Kęcki” 2010, nr 14, s. 25–53; D. Żurek, *Kęty w średniowieczu...*, s. 136–229.

piekarzy z 9 marca 1593 r.⁵ Cech piekarski w Kętach należał do bogatych i znaczących konfraterni miasta. Świadczy o tym reprezentacja piekarzy we władzach miejskich, zwłaszcza od końca XVII w. burmistrzami byli m.in. piekarze: Wojciech Jan Rzepkowicz (1693–1695), Wojciech Antoni Ficzkowicz (1696), Jan Piechowicz (1698) czy Jan Czarny (1707)⁶.

Mecenasem cechów kęckich, jak i fundatorem najstarszych ksiąg cechowych tego miasta był ks. Grzegorz Jan Zdziewojski. Duchowny przyszedł na świat 10 marca 1609 r. w Łasku w rodzinie szlacheckiej jako syn Jakuba, notariusza apostolskiego⁷. Młodość spędził w służbie u księcia siedmiogrodzkiego Gabora Bethlena, a w 1628 r. rozpoczął studia w Akademii Krakowskiej. Świecenia kapłańskie przyjął 3 marca 1635 r., a trzy lata później uzyskał tytuł doktora filozofii. Zdziewojski pełnił posługę duszpasterską jako wikariusz w Łasku oraz proboszcz w Wilamowicach, Pisarzowicach i Tłuczani, a także jako prebendarz w Kętach. Był również autorem kilku dzieł teologicznych i patriotycznych – w latach 1639–1641 wydał cztery publikacje, z których jedną, *Dakrysis Patriae*, poświęcił rodzinnej miejscowości. Jego życie zakończyło się tragicznie – został zamordowany na plebanii przy kościele św. Krzyża w Kętach przez Klemensa Głasa, najprawdopodobniej w 1670 lub 1685 r.

Zdziewojski zasłynął z licznych fundacji kościołów, kaplic, bibliotek, stypendiów dla ubogiej młodzieży czy wspierania chorych i biedoty. Był też donatorem wielu drukowanych i rękopiśmiennych ksiąg na rzecz instytucji nauki, kościoła i instytucji publicznych, które wraz z jego własną twórczością określa się mianem Zdziewoianica⁸. Obecnie darowiznami z fundacji Zdziewojskiego mogą poszczycić się takie instytucje, jak: Biblioteka Jagiellońska, która posiada liczne druki z lat 1639–1641 oraz bogato zdobione kodeksy, Biblioteka Kolegiacka w Łasku, Biblioteka Seminarium Duchownego w Lublinie, Muzeum Okręgowe w Bielsku-Białej, archiwa parafialne w Łasku, Wilamowicach, Pisarzowicach i Tłuczaniu koło Wadowic, jak również Muzeum im. A. Kłosińskiego w Kętach. Do Zdziewoianiców w tej ostatniej placówce należy zaliczyć sześć ksiąg cechowych ufundowanych

⁵ P. Jędrzejewski, *Kęty w okresie wczesnonowożytnym...*, s. 324.

⁶ Aneks, [w:] *Kęty. Blaski i cienie...*, t. 1, s. 367.

⁷ Zob. więcej: Jan Rodak, *Grzegorz Jan Zdziewojski z Łasku. Człowiek – dzieło – recepcja. Studium biograficzne*, Katowice 2010.

⁸ Jako pierwszy posłużył się tym terminem Jan Rodak, por. J. Rodak, *Tolle lege...*, s. 12.

w latach 1640–1665: krawców – dwie księgi, sukienników, rzeźników, tkaczy oraz piekarzy⁹.

W zbiorach Muzeum im. A. Kłosińskiego w Kętach przechowywanych jest 11 ksiąg cechów kęckich, z których trzy należały do dawnego cechu piekarskiego, oznaczone sygnaturami: MK/H/693, 695 i 696. Archiwalia te stanowią część przekazanej miastu Kętom kolekcji Aleksandra Kłosińskiego¹⁰. Jak księgi cechowe trafiły w ręce Kłosińskiego? Wiązało się to z zawodem oraz zainteresowaniami kolekcjonera. Aleksander Kłosiński był mistrzem kuśnierstwa oraz właścicielem warsztatu rzemieślniczego. Był też aktywnym członkiem Cechu Rzemiosł Różnych w Kętach (obecnie – Cech Rzemiosła i Przedsiębiorczości w Kętach), a po zakończeniu działań zbrojnych II wojny światowej rozpoczął gromadzenie pamiątek związanych z lokalnym rzemiosłem, przedmiotów codziennego użytku, dokumentów, militariów oraz fotografii dotyczących historii Kęt i regionu¹¹. Możliwe, że księgi cechowe, w tym piekarzy, otrzymał od przedstawiciela dawnego Stowarzyszenia Przemysłowego w Kętach, utworzonego w miejsce cechów rzemieślniczych przez Austriaków w 1883 r.¹², przeniesionego w 1950 r. do Cechu Rzemiosł Różnych w Oświęcimiu¹³.

Księgi cechu piekarskiego nie stanowią najstarszych tego typu materiałów źródłowych w zbiorach Muzeum, gdyż najwcześniej datowana jest księga cechu krawców w Kętach z lat 1621–1791¹⁴. Najstarsza księga cechu piekarskiego (sygn. MK/H/696) pochodzi z około 1640 r. Ta data widnieje na okładce księgi, jednak pierwsze zapisy wskazują na przełom lat 40. i 50. XVII stulecia, w tym spis funduszy na rzecz cechów, poczynawszy od wyderkafu w wysokości 300 zł zapisanego przez ks. Zdziewojskiego na wójtostwie kęckim w 1649 r.¹⁵, jak również informacja o otrzymaniu księgi od fundatora na spotkaniu, tzw. „schadzce” braci cechowych w domu cechmi-

⁹ *Ibidem*, s. 9–14.

¹⁰ Na koniec 2011 r. zbiór archiwaliów MKK liczył 1 879 sztuk starych dokumentów i ksiąg archiwalnych, zob. *Zbiory Muzeum im. Aleksandra Kłosińskiego w Kętach*, <https://www.muzeum.kety.pl/zbiory-on-line> (odczyt: 30.03.2025).

¹¹ Jacek Kłosiński, Tadeusz Rycerski, *Aleksander Kłosiński*, „Biuletyn Kultu-ralny” 1987, s. 52–53.

¹² K. Meus, *Kęty pod berłem...*, s. 71–72.

¹³ *Historia powstania Cechu Rzemiosła i Przedsiębiorczości w Kętach*, <http://www.cechkety.pl/cech/historia/> (odczyt: 30.03.2025).

¹⁴ MKK, Księga cechu krawców w Kętach z lat 1621–1791, sygn. H/699.

¹⁵ MKK, Księga cechu piekarskiego w Kętach z lat 1646–1894, sygn. H/696, k. 133.

strza Marcina Suskiego z 12 kwietnia 1654 r.¹⁶ Można też dotrzeć do dwóch różnych datacji księgi podawanych przez Muzeum w Kętach. Pierwsza z nich, zamieszczona w inwentarzu placówki, to 1640 r. Druga, podana na stronie internetowej w ramach promocji projektu konserwacji archiwaliów, to 1644 r.¹⁷ Za ostatnią z dat może przemawiać adnotacja, prawdopodobnie własnoręczna Zdziewojskiego z korektą roku – z 1640 na 1644 – oraz dopisek w języku łacińskim: *pleb. Wielomowiensis et pisarzoviensis*, czyli pleban wilamowski i pisarzowicki¹⁸. Właśnie w tym czasie pełnił on funkcję proboszcza zarówno w Wilamowicach, jak i w Pisarzowicach. Warto nadmienić, że z fundacją ks. Zdziewojskiego można łączyć potwierdzenie wydane w tym okresie przez burmistrza i radę w Kętach wspólnego statutu dla rzemiosła: kowalskiego, rymarskiego, ślusarskiego, kotlarskiego, rusznikarskiego, stolarskiego, bednarskiego, szklarskiego, kołodziejów, snycerzy, mieczników i innych z 1649 r.¹⁹ Kolejną księgę cechu piekarzy kęckich datuje się na lata 1751–1835²⁰. Ostatnią zaś na okres od 1836 do 1936 r.²¹ Co ciekawe, ostatni wpis do najstarszej z ksiąg pochodzi z 1890 r.²² Świadczy to o prowadzeniu jednocześnie dwóch ksiąg przez pisarza cechu piekarskiego w Kętach.

Najstarsza księga cechu piekarzy w Kętach ma format średniej wielkości o wymiarach: 20 cm wysokości, 15 cm szerokości oraz 5,8 cm objętości. Zawiera 291 kart (w tym 177 w zapisie oraz 144 nieliczbowanych). Paginację sporządzono w późniejszym okresie, z licznymi błędami. Chronologia wpisów do księgi nie pokrywa się z kolejną numeracją kart, czego przykładem może być fakt, że na stronie 103 zamieszczony nagłówek sugeruje spis braci cechowych z 1676 r. – notabene niespisany, a wspomnianą informację o fundacji księgi przez ks. Zdziewojskiego sporządzono na stronie 140. Świadczy to o pozostawianiu licznych pustych kart przez pisarza cechowego, w kolejnych latach uzupełnianych zapisami z późniejszego okresu. Księgę oprawiono w żółtą skórę z tłoczeniami, zamykaną za pomocą pasków

¹⁶ Ibidem, k. 139.

¹⁷ *Konserwacja kęckich ksiąg cechowych*, https://muzeum.kety.pl/strona_old/mkidn/ (odczyt: 30.03.2025).

¹⁸ J. Rodak, *Grzegorz Jan Zdziewojski...*, s. 101–108.

¹⁹ W. Heck, *Archiwa miejskie...*, s. 5–71.

²⁰ MKK, Księga cechu piekarskiego w Kętach, sygn. H/695.

²¹ Ibidem, sygn. H/693.

²² Ibidem, sygn. H/696, k. 355.

zamocowanych w mosiężnych klamrach²³. Pozostałości pasków zachowały się w fragmentach jedynie w okładzinie górnej.

Walory artystyczne oraz zachowane znaki własnościowe najstarszej księgi cechu piekarskiego w Kętach dość szczegółowo omówił Jan Rodak:

Ornamentyka ramy ma charakter alegoryczny i przedstawia różne sceny biblijne, m.in. Adam i Ewa w raju, kuszenie pod drzewem zakazanym z podpisem: *peccatum*, *ukrzyżowanie* etc. Centralną część zdobniczą na obydwu okładzinach (górnej i dolnej) zajmują supereklibrisy. Na okładce górnej [...] wytłoczony jest owalny supereklibris o wymiarach 70x58 mm. Przedstawia bł. Jana Kantego, a nad nim po lewej stronie unoszące się: NMP ukoronowana na królową nieba oraz św. Anna (patronka Alma Mater). Obok nich unosi się cherubin trzymający w rękach dwa wieńce laurowe – jeden wieniec tuż nad głową profesora z Kęt. Ponad wieńcem widnieje herb Akademii Krakowskiej. W otoku okalającym supereklibris znajduje się napis: *B. Ioannes: Cantius. Polonus S.T.D.IN.ACAD.CRAC.PROF.A.1472+*, co w tłumaczeniu na język polski brzmi: „błogosławiony Jan Kanty, Polak, świętej teologii doktor, profesor w Akademii Krakowskiej, roku 1472 zmarły [...]”²⁴.

Na okładce dolnej [...] supereklibris został przedstawiony w kształcie kartusza herbowego wyobrażającego klejnot rodowy Zdziewojskich: Prus III (Nagody). Wokół supereklibrisu wytłoczone są litery: *GI-ZŁ; A – M; CC – O; P – W*, czyli: „*GREGORIUS Ioannes – Zdziewojski a Łasko, Artium – Magister, Concionator – Oswęcimensis, Plebanus – Wilamowicensis* (Grzegorz Jan Zdziewojski z Łasku, magister sztuk wyzwolonych, kaznodzieja oświęcimski, pleban wilamowski)”²⁵.

Na pierwszej stronie zawarto informacje o donatorze z powtórzeniem kartusza herbowego z okładki dolnej, tym razem w kolorze. Na kolejnej karcie zamieszczono stemmę, czyli kompozycję słowno-plastyczną składającą się z wizerunku oraz krótkiego utworu nawiązującego do niego, w tym przypadku poświęconego św. Janowi Kantemu, stanowiącą też rewers supereklibrisu z pierwszej strony – wizerunek świętego w drzeworycie owalnym. W pierwszej części księgi znajdują się drukowane poezje, kolejno: *Philakai Zdzievoianae Domus* (jedna strona) wraz z kalendarium lat życia i działalności fundatora, następnie wspomniana już wyżej *Dakrysis Patriae* (we fragmencie), *XAPIΣMA* (w całości), *Stefanion* autorstwa Stanisława Osę-

²³ Za informację dziękuję Januszowi Kudłakowi, pracownikowi MKK.

²⁴ Data zgonu Jana Kantego została wpisana błędnie. Zmarł on 24 grudnia 1473 r. w Krakowie.

²⁵ J. Rodak, *Tolle lege...*, s. 23–24.

dowskiego, *Epidesmion* (całość) oraz *Philaki Zdzievoianae Domus* (pozostała część)²⁶.

Osobną część księgi (od strony 103) przeznaczono na zapisy cechowe, które sporządzono w większości w języku polskim, pomijając niektóre zapisy dat, czy wpisy duchownych, m.in. Wojciecha Meresińskiego, altarysty ołtarza Bożego Ciała, prebendarza kościoła św. Krzyża i komendarza fary kęckiej z 1753 r.²⁷ Wpisy te dotyczą głównie personaliów przedstawicieli cechu piekarskiego w Kętach. Niestety, niewiele z nich to pełne wykazy członków konfraterni piekarskiej w danym roku. Najstarszy spis pochodzi z 1665 r., z okresu pełnienia funkcji cechmistrza przez Adama Rąmpla *vel* Rumpiela i wymienia 26 braci cechowych wraz z nim (Aneks)²⁸. Kolejne pochodzą z: 1673 r.²⁹ – 19 oraz 1776 r. – 32³⁰. Materiał źródłowy dostarcza nam też informacje niezbędnych do rekonstrukcji władz cechowych, zwłaszcza imion i nazwisk kolejnych cechmistrzów przewodzących spotkaniom współbraci, zazwyczaj lokalizując miejsca „schadzek” w domu danego starszego cechu. W samym okresie przedrozbiorowym wymieniono personalia 18 cechmistrzów: wspomnianych już wyżej: Marcina Suskiego (1651–1654), Adama Rąmpla (1655–1673), Pawła Gorgosza (1673), Jerzego Wyrwalika (1678), Adama Rąmpla młodszego (1685–1693), Jana Piechowicza (1693–1696), Wojciecha Mackowicza (1698–1704), Kaspra Marchowskiego (1704), Piotra Wiśniowskiego (1710), Kazimierza Rąmpla (1712–1713), Wojciecha Latuszowicza (1714, 1716), Jerzego Wyrwalika *vel* Wyrwalskiego (1715, 1716–1718), Marcina Gorgosza (1721), Marcina Smolika (1723–1733), Walentego Bydlińskiego (1740–1751, 1760–1764), Stanisława Stankiewicza (1751–1760), Grzegorza Florkowicza (1765–1766, 1768–1773) i Kazimierza Wędzińskiego (1766–1768, 1774)³¹. Jedną z ciekawostek zamieszczonych w omawianej księdze jest zapis o przyjmowaniu do cechu piekarskiego w XIX stuleciu piernikarzy – 20 marca 1884 r. do bractwa cechowego przystąpili Antoni Bielewicz oraz Franciszek Kołaczyk,

²⁶ MKK, Księga cechu piekarskiego w Kętach, sygn. H/696, k. 1–98; J. Rodak, *Tolle lege...*, s. 24.

²⁷ MKK, Księga cechu piekarskiego w Kętach, sygn. H/696, k. 494.

²⁸ Ibidem, k. 141–142.

²⁹ Ibidem, k. 143.

³⁰ Ibidem, k. 218.

³¹ Ibidem, k. 105–493.

zobligowani do uiszczenia opłaty w wysokości 10 zł³². Niestety, tylko jeden raz wspomniano o śmierci brata cechowego – Jacentego Kotlarczyka, zmarłego 5 sierpnia 1836 r.³³

Wiele miejsca poświęcono wpisom do cechu nowych braci, przyjmowaniu i wyzwalaniu uczniów, jak też opłatom z tym związanym. Podczas zebrania cechu 17 listopada 1721 r. pod przewodnictwem cechmistrza Marcina Gorgosza przyjęto dwóch nowych braci cechowych: Tomasza Żurka oraz Piotra Marcińskiego³⁴. Dokładne informacje o „wkupnym” do cechu piekarskiego umieszczono we wpisie o przyjęciu w szeregi konfraterni Stanisława Stankiewicza, późniejszego cechmistrza, w czasie zebrania z 10 listopada 1738 r. Opłatą było dostarczenie dla współbraci dwóch beczek piwa oraz ośmiu funtów wosku³⁵. Paweł Wojtaszowski, który przystąpił do cechu wraz z żoną Agnieszką z Martyniaków³⁶ oraz dziećmi³⁷ 17 grudnia 1850 r., zobligował się do zamówienia mszy dziękczynnych w najbliższe dni postne, tzw. „suche dni”, wraz z oprawą muzyczną, ślubując pod obrazem patronów piekarzy kęckich – św. Jana Kantego i św. Floriana³⁸.

Interesujących informacji, także pod względem genealogicznym, dostarczają nam wpisy dotyczące przyjmowania na naukę, a później promocji uczniów na czeladników, czyli tzw. „wyzwolenia” ucznia. Co ciekawe, w materiale źródłowym nie wzmiankowano o ocenie wypieków czy sporządzaniu zakwasu chlebowego, tylko o dostarczeniu przez mistrza do cechu piwa, wódki – „trunku” oraz wosku. Ponadto dość rzadko wspomina się o uczniach spoza Kęt, np. Adam Rąmpiel przyjął na naukę Kazimierza Sikorskiego z Kazimierza pod Krakowem w 1685 r.³⁹ Natomiast liczne wyzwolenia ujęte w księdze cechowej dotyczą relacji ojciec – syn/ synowie, co świadczy o „dziedziczeniu” zawodów w obrębie jednej rodziny. W cza-

³² Ibidem, k. 336–337.

³³ Ibidem, k. 166.

³⁴ Ibidem, k. 160.

³⁵ Ibidem, k. 164.

³⁶ Archiwum Parafii św. Małgorzaty i Katarzyny w Kętach, Liber copulatorum (1826–1843), akt nr 1/1830.

³⁷ W księgach metrykalnych fary kęckiej zarejestrowano pięcioro dzieci Wojtaszowskich w latach 1831–1838: Ewę, Mariannę, Franciszka Wincentego, Macieja Józefa i Józefa, por. Archiwum Parafii św. Małgorzaty i Katarzyny w Kętach, Liber natorum (1826–1843), akt nr 71/1831, 44/1832, 63/1833, 28/1836, 41/1838.

³⁸ MKK, Księga cechu piekarskiego w Kętach, sygn. H/696, k. 295.

³⁹ Ibidem, k. 176.

sie spotkania cechu piekarskiego w Kętach 7 listopada 1730 r. wyzwolono ośmiu uczniów będących synami/ pasierbami swoich mistrzów: cechmistrz Marcin Smolik promował swoich synów: starszego – Kazimierza oraz najmłodszego – Wojciecha; Walenty Bydliński – Walentego; Jan Wyczański – Mikołaja; Piotr Marciński swoich dwóch synów: starszego – Antoniego i młodszego – Jana; Paweł Florkowicz – Marcina; Andrzej Byczkowicz – swojego pasierba Jana Kantego Gorgosza; Jerzy Wyrwali, stary cechmistrz – swojego syna Kazimierza; Wojciech Jaworski – Wawrzyńca⁴⁰.

W omawianym materiale źródłowym dokonano wpisów nielicznych dokumentów o znaczeniu normatywnym dla cechu piekarskiego w Kętach. Najważniejszym z nich jest ordynacja cechu, tzw. „Porządek” z 10 lutego 1766 r., przyjęta w obecności przedstawicieli Rady Miejskiej. W dokumencie omówiono sprawy kwartalnych spotkań przedstawicieli cechu, pięciu delegatów cechu do Rady Miejskiej w celu rozstrzygania spraw spornych konfraterni, prowadzenia spisu przychodów i wydatków przez pisarza cechowego, posłuszeństwa braci cechowych zarządzeniom cechmistrza oraz kwestii szeroko pojętej moralności⁴¹. Sporadycznie wspomniano w zapisach cechowych o fundacjach – dla oraz od cechu piekarskiego w Kętach. Pomijając darowizny z lat 40. i 50. XVII w., jako donatorkę cechu wymieniono jeszcze jedną osobę – Mariannę Suchanek, która legowała 50 zł reńskich na rzecz renowacji ołtarza cechowego w kościele farnym, wypłacone na ręce cechmistrza Wincentego Krzysztoforskiego 18 stycznia 1870 r.⁴² Za pewien rodzaj dotacji cechu na rzecz kościoła parafialnego w Kętach możemy uznać uroczyste przeniesienie z kaplicy św. Jana Kantego rzeźby patrona tej ostatniej świątyni, jak również św. Floriana, wcześniej ufundowanej przez piekarzy. Odbędzie się ono w wigilię Świąt Bożego Narodzenia 1791 r. w obecności władz miejskich, cechowych, proboszcza kęckiego i bulowickiego ks. Antoniego Maksymiliana Lubicza Prokopowicza oraz ks. Stanisława Petulskiego, prebendarza kaplicy św. Jana Kantego⁴³. Tylko jeden wpis dotyczy sądu cechowego. Decyzją cechu z 21 lutego 1747 r. zakazano wdowie po bracie piekarskim Katarzynie Milcz wypieku chleba w soboty i w czasie jarmarków kęckich,

⁴⁰ Ibidem, k. 162–163.

⁴¹ Ibidem, k. 212–214.

⁴² Ibidem, k. 317–318.

⁴³ Ibidem, k. 224–225.

z powodu braku praktyki. Podsądna miał też zadośćuczynić, uiszczając cztery funty wosku do rąk cechmistrza⁴⁴.

Najstarsza księga cechu piekarskiego w Kętach stanowi też zbiór podpisów władz cechowych oraz przedstawicieli władz miejskich. Najstarsze autografy: cechmistrza Walentego Bydlińskiego, Piotra Florkiewicza i Stanisława Stankiewicza pochodzą z 1748 r.⁴⁵ Z kolei przedstawiciele władz miejskich złożyli własnoręczne podpisy pod ordynacją cechu piekarskiego w 1766 r. – Franciszek Jan Kanty Zgłobicki i Jan Kotoński, rajcy miejscy oraz Jan Mołęcki, pisarz miejski⁴⁶. Natomiast w okresie autonomii galicyjskiej protokoły odbytych zebrań konfraterni autoryzowali podpisami liczniejsi bracia cechowi. Ostatni wpis o zebraniu cechowym pochodzi z 23 maja 1890 r., podpisali się pod nim: Antoni Bielewicz, cechmistrz, Jędrzej Rybarski, podcehmistrz, Jan Antecki, Franciszek Kołaczyk i Izydor Kołodziejczyk⁴⁷. Analizując materiał źródłowy, można zauważyć, że w czasach zaboru austriackiego pojawiły się pod wpisami w księdze cechowej odciski pieczęci władz cechowych w laku. Najstarsza pieczęć konfraterni piekarskiej pochodzi jeszcze z XVIII w. i jest ozdobiona emblematami przedstawiającymi wyroby piekarskie trzymane przez lwy wspięte na tylnych łapach⁴⁸. Zachowane odciski tej pieczęci w księdze pochodzą z 1851 r.⁴⁹

Najstarsza księga cechu piekarskiego z lat 1640–1890 została ufundowana przez ks. Grzegorza Zdziewojskiego. Materiał ten stanowi cenne źródło wiedzy o rzemiośle w Kętach, obejmuje bowiem rejestry przedstawicieli władz cechowych, spisy piekarzy zrzeszonych w bractwie, informacje o przyjmowaniu nowych członków, ich obowiązkach oraz relacjach rodzinnych w obrębie cechu. Wpisy dokumentują też fundacje i darowizny na rzecz kościoła oraz lokalnych instytucji.

Na koniec warto nadmienić, że Muzeum im. A. Kłosińskiego w Kętach realizowało w 2010 r. projekt ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego pt. „Konserwacja kęckich ksiąg cechowych”, w ramach które-

⁴⁴ Ibidem, k. 182–183.

⁴⁵ Ibidem, k. 165.

⁴⁶ Ibidem, k. 214.

⁴⁷ Ibidem, k. 355.

⁴⁸ R. Bożek, *Kęty rzemiosłem sławne...*, s. 11.

⁴⁹ MKK, Księga cechu piekarskiego w Kętach, sygn. H/696, k. 303.

go poddano konserwacji i digitalizacji 11 ksiąg cechowych z lat 1621–1636⁵⁰: Księgę cechu sukienników z lat 1666–1919⁵¹, Księgę cechu krawców z lat 1621–1791⁵², Księgę cechu piekarskiego z lat 1836–1936⁵³, Księgę cechu krawców z lat 1793–1891⁵⁴, Księgę cechu piekarskiego z 1757 r.⁵⁵, Księgę cechu krawieckiego z lat 1642–1909⁵⁶, Księgę cechu piekarskiego z lat 1646–1894⁵⁷, Księgę cechu szewców – rejestr dochodów gospody w Kętach z lat 1858–1930⁵⁸, Księgę cechu szewców z lat 1884–1913⁵⁹, Księgę cechu tkackiego i barchanników z lat 1756–1857⁶⁰ oraz Księgę cechu barchanników z lat 1664–1829⁶¹. Prace konserwatorskie wykonała mgr Nel Jastrzębowska w pracowni konserwatorskiej Państwowego Muzeum Auschwitz-Birkenau w Oświęcimiu. Materiały w formie zdigitalizowanej są udostępnione w siedzibie Muzeum.

ANEKS

Spis braci cechu piekarskiego w Kętach z 1665 r.

1. Adam Rąmpiel
2. Wojciech Dziwlik
3. Marcin Walaski
4. Jan Powąska
5. Wawrzyniec Hacko
6. Jan Procnar

⁵⁰ *Konserwacja kęckich ksiąg...*

⁵¹ MKK, Księga cechu sukienników w Kętach, sygn. H/698.

⁵² MKK, Księga cechu krawców w Kętach, sygn. H/699.

⁵³ MKK, Księga cechu piekarzy w Kętach, sygn. H/693.

⁵⁴ MKK, Księga cechu krawców w Kętach, sygn. H/694.

⁵⁵ MKK, Księga cechu piekarzy w Kętach, sygn. H/695.

⁵⁶ MKK, Księga cechu krawców w Kętach, sygn. H/700.

⁵⁷ MKK, Księga cechu piekarzy w Kętach, sygn. H/696.

⁵⁸ MKK, Księga cechu szewców w Kętach, sygn. H/86.

⁵⁹ Ibidem, sygn. H/50.

⁶⁰ MKK, Księga cechu tkaczy i barchanników w Kętach, sygn. H/697.

⁶¹ MKK, Księga cechu barchanników w Kętach, sygn. H/1490.

7. Marcin Suski
8. Paweł Rąmpiel
9. Krzysztof Powąska
10. Andrzej Gawęcki
11. Jan Zatorski
12. Wojciech Łabusz
13. Paweł Dziwlik
14. Franciszek Gruszka
15. Krzysztof Kabusik
16. Szymon Tomala
17. Paweł Gorgosz
18. Paweł Łabusz
19. Jerzy Maćkowiec
20. Jan Wieczorek
21. Jan Opal
22. Florian Mitkowski
23. Marcin Stasiak
24. Franciszek Stanecki
25. Tomasz Kasperski
26. Wojciech Mackowicz

Bibliografia

Źródła rękopiśmienne

Archiwum Parafii św. Małgorzaty i Katarzyny w Kętach
 Liber copulatorum (1826–1843).
 Liber natorum (1826–1843).

Muzeum im. Aleksandra Kłosińskiego w Kętach
 Księga cechu barchanników w Kętach, sygn. H/1490.
 Księga cechu krawców w Kętach, sygn. H/694, 699, 700.
 Księga cechu piekarzy w Kętach, sygn. H/693, 695–696.
 Księga cechu sukienników w Kętach, sygn. H/698.
 Księga cechu szewców w Kętach, sygn. H/50, 86.
 Księga cechu tkaczy i barchanników w Kętach, sygn. H/697.

Opracowania

Barciak Antoni: *Dzieje miasta Kęt do roku 1564*. „Watra. Rocznik Bielski” 1980, R. 1, s. 59–78.
 Bożek Renata: *Kęty rzemiosłem sławne*. Kraków: Muzeum im. Aleksandra Kłosińskiego w Kętach, 2011.
 Chowaniak Anna: *Ze starych ksiąg cechowych*. „Kęczanin. Pismo Ziemi Kęckiej” 2003, cz. 1, nr 3, s. 11.

- Drożdżiak Władysław: *Z dziejów Kęt*. Kraków: Krajowa Agencja Wydawnicza, 1979.
- Heck Walerian: *Archiwa miejskie księstw oświęcimskiego i zatorskiego*. Kraków: Druk. Wł. L. Anczyca i Spółki, pod zarządem Jana Gadowskiego, 1891.
- Jędrzejewski Przemysław: *Kęty w okresie wczesnonowoczesnym (od początku XVI w. do końca 1772 r.)*. W: *Kęty. Blaski i cienie miasta w minionych wiekach*, t. 1. Red. Konrad Meus, Marta Tylza-Janosz, Dorota Żurek. Kęty: Muzeum im. Aleksandra Kłosińskiego w Kętach, 2019, s. 230–349.
- Kiryk Feliks: *Działalność gospodarcza i kulturalna Jakuba z Dębna*. „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie” 1965, Prace Historyczne, z. 20, s. 31–66.
- Kiryk Feliks: *Rozwój urbanizacji Małopolski XIII–XVI w. Województwo krakowskie (powiat południowe)*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe WSP, 1985.
- Kłosiński Jacek, Rycerski Tadeusz: *Aleksander Kłosiński*. „Biuletyn Kulturalny” 1987, s. 52–53.
- Kuźma Teresa: *Muzeum*. „Biuletyn Kulturalny” 1986, s. 52–53.
- Meus Konrad: *Kęty pod berłem Habsburgów*. W: *Kęty. Blaski i cienie miasta w minionych wiekach*, t. 2. Red. Konrad Meus, Marta Tylza-Janosz, Dorota Żurek. Kęty: Muzeum im. Aleksandra Kłosińskiego w Kętach, 2019, s. 8–171.
- Rodak Jan: *Grzegorz Jan Zdziowski z Łasku. Człowiek – dzieło – recepcja. Studium biograficzne*. Katowice: Biblioteka Śląska, 2010.
- Rodak Jan: *Tolle lege. Ze studiów nad dawną książką*. Katowice: Biblioteka Śląska, 2013.
- Stanko Przemysław: *Dwa nieznane dokumenty z I połowy XV w. i ich znaczenie dla dziejów Kęt. Przyczynek do początku samorządu w Kętach*. „Almanach Kęcki” 2010, nr 14, s. 25–53.
- Żurek Dorota: *Kęty w średniowieczu*. W: *Kęty. Blaski i cienie miasta w minionych wiekach*, t. 1. Red. Konrad Meus, Marta Tylza-Janosz, Dorota Żurek. Kęty: Muzeum im. Aleksandra Kłosińskiego w Kętach, 2019, s. 136–229.

Wydawnictwa elektroniczne

- Historia Muzeum im. Aleksandra Kłosińskiego w Kętach*, <https://muzeum.kety.pl/historia> (odczyt: 30.03.2025).
- Historia powstania Cechu Rzemiosła i Przedsiębiorczości w Kętach*, <http://www.cechkety.pl/cech/historia/> (odczyt: 30.03.2025).
- Konserwacja kęckich ksiąg cechowych*, https://muzeum.kety.pl/strona_old/mkidn/ (odczyt: 30.03.2025).
- Zbiory Muzeum im. Aleksandra Kłosińskiego w Kętach*, <https://www.muzeum.kety.pl/zbiory-on-line> (odczyt: 30.03.2025).

AUTOR: Przemysław Jędrzejewski – historyk, regionalista, doktor nauk humanistycznych, prezes Zarządu Stowarzyszenia Twoje Korzenie w Polsce. W latach 2015–2017 był kierownikiem grantu naukowego pt. „Administracja lokalna u schyłku I Rzeczypospolitej. Komisje Porządkowe Cywilno-Wojskowe województwa krakowskiego w dobie Sejmu Wielkiego”, finansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki. Autor i współautor

kilku monografii naukowych oraz podręczników, m.in.: *Komisje Porządkowe Cywilno-Wojskowe województwa krakowskiego w dobie Sejmu Wielkiego (1790–1792)*; e-mail: biuro@tkwp.pl

AUTHOR: Przemysław Jędrzejewski – historian, regional specialist, Dr, President of the Board of Directors of Stowarzyszenie Twoje Korzenie w Polsce (Your Roots in Poland Association). In 2015–2017, he was the head of a research project entitled “Local Administration at the End of the First Republic. Civil-Military Order Commissions of the Kraków Voivodeship in the Times of the Great Sejm”, funded by the National Science Centre. Author and co-author of several scientific monographs and textbooks, including: *Civil-Military Order Commissions of the Krakow Voivodeship in the Times of the Great Sejm (1790–1792)*; e-mail: biuro@tkwp.pl

Anna Żalińska

ORCID:0009-0003-1555-3118

Muzeum Ziemi Tarnowskiej

Dorota Lewicka

ORCID: 0009-0007-7599-5056

Muzeum Ziemi Tarnowskiej

Synagoga Stowarzyszenia „Chaduschim” w Tarnowie w świetle źródeł archiwalnych

The “Chaduschim” Association Synagogue in Tarnów in the light of archival sources

SŁOWA KLUCZOWE: Tarnów, Stowarzyszenie „Chaduschim”, synagoga, okupacja, Żydzi

KEY WORDS: Tarnów, “Chaduschim” Association, synagogue, occupation, Jews

ABSTRAKT: Celem artykułu jest przybliżenie historii synagogi Stowarzyszenia Bóżniczego „Chaduschim” w Tarnowie oraz wskazanie dokładniej lokalizacji nieistniejącego już dziś obiektu. Według zachowanych źródeł archiwalnych i fotografii przed II wojną światową synagoga Stowarzyszenia „Chaduschim” znajdowała się przy ul. Lwowskiej 32 w Tarnowie. W listopadzie 1939 r. bóżnica została podpalona, zaś rozebrano ją w latach 40. XX w. W dotychczasowej literaturze brakowało bliższych szczegółów na temat Stowarzyszenia, ponadto umiejscowienie domu modlitwy opierano na błędnych przesłankach. Autorki artykułu przeprowadziły kwerendę źródłową w zasobie Archiwum Narodowego w Krakowie Oddział w Tarnowie, Centralnym Państwowym Historycznym Archiwum Ukrainy we Lwowie, archiwum Wydziału Ksiąg Wieczystych Sądu Rejonowego w Tarnowie i zbiorach Miejskiego Ośrodka Dokumentacji Geodezyjnej i Kartograficznej w Tarnowie. W oparciu na zachowanej dokumentacji archiwalnej opisano przypuszczalną genezę Stowarzyszenia, w wyniku analizy map katastralnych i geodezyjnych, a także fotografii archiwalnych, udało się zlokalizować synagogę „Chaduschim” na współczesnej mapie Tarnowa.

ABSTRACT: The purpose of this article is to explore the history of the “Chaduschim” Synagogue in Tarnów and to pinpoint the precise location of the now-defunct structure.

According to surviving archival sources and photographs, before World War II, the “Chaduschim” Synagogue was located at 32 Lwowska Street in Tarnów. In November 1939, the synagogue was set on fire, and was then demolished in the 1940s. The existing literature lacked further details about the Association, and the location of the house of prayer was based on erroneous assumptions. The article’s authors conducted a source search in the resources of the Tarnów Branch of the National Archives in Krakow, the Central State Historical Archives of Ukraine in Lviv, the archives of the Land and Mortgage Register Department of the District Court in Tarnów and the collections of the Municipal Centre for Geodetic and Cartographic Documentation in Tarnów. Based on the preserved archival documentation, the probable origins of the Association were described, and as a result of the analysis of cadastral and geodetic maps, as well as archival photographs, it was possible to locate the “Chaduschim” synagogue on a contemporary map of Tarnów.

Na przełomie 2022 i 2023 r. Muzeum Okręgowe w Tarnowie¹ prezentowało wystawę czasową pt. „Tarnoviana z kolekcji Marka Tomaszewskiego”. Na ekspozycji znalazł się bogaty zbiór pocztówek i fotografii z Tarnowa i okolic, wśród których swoją reprezentację miały zdjęcia nieistniejących już tarnowskich synagog. O ile wizerunki Starej Synagogi, znajdującej się niegdyś przy pl. Rybnym w centrum Tarnowa, a także największej w mieście Synagogi Nowej, tzw. „Jubileuszowej” z charakterystyczną złożoną kopułą, są powszechnie rozpoznawalne, o tyle fotografie innej bóżnicy, piętrowej, stojącej w szeregowej zabudowie ulicy Lwowskiej, wzbudziły u aranżujących wystawę oraz jej odbiorców szczególne zainteresowanie.

Dyskusję ożywiały pytania dotyczące lokalizacji budynku oraz zastrzeżenia, co do szczegółów podawanych na jego temat w opracowaniach. Rozmowy i dociekania autorek przerodziły się w pogłębioną kwerendę w zbiorach Muzeum i nie tylko. Efekty analizy źródeł archiwalnych zgromadzonych przede wszystkim w Archiwum Narodowym w Krakowie Oddział w Tarnowie, Urzędzie Miasta Tarnowa, Grodzkim Ośrodku Dokumentacji Geodezyjnej i Kartograficznej oraz Centralnym Państwowym Historycznym Archiwum Ukrainy we Lwowie okazały się niezwykle interesujące i warte uwagi szerszej publiczności. Sądzymy, że niniejszy artykuł przedstawi możliwie dogłębnie obraz, który jawi się w skąym świetle dostępnych mate-

¹ Od 24 stycznia 2024 r. decyzją Sejmiku Województwa Małopolskiego Muzeum Okręgowe w Tarnowie zmieniło nazwę na Muzeum Ziemi Tarnowskiej.

riałów archiwalnych, dotyczących powstania, funkcjonowania i lokalizacji synagogi Stowarzyszenia „Chaduschim” w Tarnowie.

Przedmiotem dociekań są dwie fotografie rzeczzonej synagogi, obie wykonane w okresie okupacji (il. 22 i 23). Wyraźnie spalona, pozbawiona okien bryła budynku, zimowa sceneria na pierwszym ze zdjęć, a także postaci Żydów w opaskach z gwiazdą Dawida widoczne na chodniku, pozwalają datować zdjęcia pomiędzy zimą 1939 r. a latem 1942 r., kiedy to w czerwcu utworzono zamknięte getto. Ujęcia przedstawiają dwie różne perspektywy. Pierwsza fotografia (il. 22) wykonana została w kierunku północno-wschodnim, druga (il. 23) ukazuje drewniane domy sąsiadujące z synagogą po stronie zachodniej, w kierunku ulicy Starodąbrowskiej (zgodnie z jej przebiegiem przed wojną). Porównanie zdjęć – zamurowane okna, wyraźnie gorszy stan elewacji na drugiej fotografii, odmienne pory roku – pozwala sądzić, że zostały one zrobione w co najmniej kilkumiesięcznym odstępie czasu. Warto wspomnieć, że widoczna na zdjęciach linia północnej zabudowy ulicy Lwowskiej stanowiła południową granicę getta utworzonego w czerwcu 1942 r. Fotografie posiadają na odwrocie opis wskazujący na lokalizację synagogi: „ul. Lwowska 32”. Rzeczywiście, oglądając pierwszą z fotografii w dużym powiększeniu (np. w postaci cyfrowej), czytelna staje się tabliczka adresowa z numerem 32 umieszczona na fasadzie, a dokładniej na pilastrze pomiędzy portalami zwieńczonymi łukami. Próżno jednak szukać rzeczzonej budowli pod aktualnym adresem ulica Lwowska 32 w Tarnowie. Synagoga została zniszczona w czasie okupacji niemieckiej, a ruiny rozebrano. Po wojnie cały teren getta przedstawiał widok opłakany. W latach 50. i później otoczenie zostało w dużym stopniu przekształcone, także umiejscowienie bóżnicy w obecnej zabudowie ulicy Lwowskiej nie jest łatwe.

W Tarnowie w końcu XIX w. urzędnicy Magistratu naliczyli cztery synagogi (oprócz Starej Synagogi, dwie „mniejszych rozmiarów synagogi »postępowców« i Nanety Merzowej”²) oraz kilkadziesiąt prywatnych domów modlitwy. Już wtedy oceniano, że liczba tych obiektów nie była wystarczająca wobec potrzeb rozrastającej się lokalnej społeczności żydowskiej³. Nie dziwi więc to, że na przełomie XIX i XX w. stawiano kolejne bóżnice, w tym synagogę przy ulicy Lwowskiej 32. Oddanie do użyt-

² Cytat za: *Tarnów. Wielki Przewodnik*, t. 9: *Zawale*, red. Stanisław Potępa, Tarnów 2002, s. 77.

³ *Ibidem*.

ku w 1908 r. potężnego budynku Nowej Synagogi, zwanej „Jubileuszową” (otwarcie odbyło się 18 sierpnia, tj. w dniu urodzin cesarza Franciszka Józefa Habsburga, stąd też nazwa; notabene był to także okrągły 60. rok panowania władcy), nie zaspokoiło wszystkich potrzeb. Należy zaznaczyć, iż mnogość domów modlitwy w Tarnowie wiązała się nie tylko z ciągłym wzrostem populacji wyznawców judaizmu, ale też ze zróżnicowaniem frakcji religijno-społecznych, w ramach których dzieliło się to społeczeństwo.

II wojna światowa i eksterminacyjna polityka hitlerowska wyniszczyły żydowską społeczność w Tarnowie. W lutym 1944 r. miasto zostało ogłoszone *Judenrein* – wolne od Żydów. Żydowskie obiekty sakralne zniszczono dużo wcześniej. Niemcy zajęli Tarnów już 7 września 1939 r. Dwa miesiące później, w listopadzie, podpalono tarnowskie synagogi⁴. Przy obiektach zgromadzili się pilnujący porządku niemieccy żołnierze oraz przygodni gapie. Straż pożarna czekała w pogotowiu, jednak zakazano jej działać. Miała ona pilnować jedynie, by ogień nie rozprzestrzenił się na sąsiednie budynki. Świadczą o tym wspomnienia i fotografie z tych tragicznych momentów⁵.

Ruiny spalonych żydowskich domów modlitwy zostały rozebrane w większości w latach 40. XX w. Miejsca te, a szczególnie teren byłego getta i jego przyległości w dzielnicach Zawale i Grabówka (ul. Lwowska), polskie władze socjalistyczne zagospodarowały pod nowe budownictwo mieszkaniowe, instytucje władzy i dom kultury.

Na łamach literatury podejmowano się już opisu licznych tarnowskich synagog. Pierwszą próbę uporządkowania tego tematu ze wspomnień i archiwaliów podjął Adam Bartosz w publikacji *Tarnowskie judaica*⁶, a następnie autorzy pozycji *Tarnów. Wielki Przewodnik* pod redakcją Stanisława Potępy, m.in. w tomie 9: *Zawale*. Pojawia się tam wzmianka o domu modlitwy przy ulicy Lwowskiej 32. Autorzy publikacji przedrukowali projekt architektoniczny obiektu (il. 26) odnaleziony w zasobie tarnowskiego archiwum

⁴ Miało to mieć miejsce 9 listopada, w rocznicę Nocy Kryształowej – pogromu Żydów w Niemczech w 1938 r. W opracowaniach i źródłach nie ma spójności odnośnie do ww. daty dziennej, zob. Agnieszka Wiercholska, *Wspomnienia i kamienie. Życie i śmierć polsko-żydowskiego miasta Tarnów 1918–1956*, Kraków–Budapeszt–Syrakuzy 2023, s. 315.

⁵ Por. m.in. Jan Bochenek, *Na posterunku. Kartki z dziejów Kościoła tarnowskiego w czasie okupacji niemieckiej*, Tarnów 1947, s. 24.

⁶ Autor poświęcił zagadnieniu rozdział pracy: *Tarnowskie bóżnice*, por. Adam Bartosz, *Tarnowskie judaica*, Warszawa 1992, s. 41–46.

państwowego, podjęli też próbę umiejscowienia synagogi na mapie Tarnowa. Dokonali jednak pewnego uproszczenia. Sugerując się współczesną numeracją budynków, wskazali na pusty plac pomiędzy powojennym blokiem z adresem ulica Lwowska 32A a kamienicą przy Lwowskiej 34 (jest to budynek zwany potocznie „Rzędzinianką” – od nazwy mieszczącej się tam kiedyś restauracji; obecnie lokal ten zajmuje apteka)⁷.

Po latach temat powrócił w publikacji wydanej przez Marka Tomaszewskiego i Wydawnictwo SCAN pt. *Tarnów. Okupacja 1939–1945*. Wydawnictwo zostało bogato zilustrowane archiwalnymi zdjęciami ze zbiorów autora, a także zestawionymi z nimi aktualnymi fotografiami historycznych miejsc. Autorem współczesnych ujęć jest Stanisław Siekierski. Jedną z takich kompilacji poświęconą została synagodze przy ulicy Lwowskiej 32. Zgodnie z opisem zdjęć synagogę zlokalizowano przy zachodniej ścianie kamienicy pod obecnym numerem Lwowska 30⁸ (dziś mieści się tam klubokawiarnia sportowa).

Obydwa wskazane wyżej umiejscowienia synagogi są błędne. Choć publikacja M. Tomaszewskiego słusznie przesuwając budynek bardziej na zachód w stosunku do propozycji z *Wielkiego Przewodnika*, tj. bliżej rynku staromiejskiego, to jednak lokalizację tę dyskwalifikuje droga biegnąca przy zachodnim boku kamienicy nr 30. Dziś jest to zamknięta uliczka, wjazd na parking, dawniej (na pewno w końcu lat 20. XX w.) była to w pełni przejezdna droga, która biegła od ulicy Lwowskiej do ulicy Polnej, równolegle do ulic Widok i Starodąbrowskiej. Widać to wyraźnie na planie miasta z 1927 r. autorstwa Zdzisława Simche⁹, na którym w szeregowej zabudowie ulicy Lwowskiej oznaczono także synagogę Stowarzyszenia „Chaduschim” (il. 24). Warto zwrócić uwagę na to, że w promieniu około 400 m od interesującej nas synagogi Z. Simche uwidoczniał na mapie dwie inne bóżnice – przy ulicy Widok oraz przy ulicy Siennej. Jak wskazuje legenda mapy – obie były drewniane. Czwarta, większa synagoga Grabówki, zlokalizowana bezpośrednio już przy ulicy Lwowskiej, znajdowała się około 0,5 km na wschód od rzeczonoego obiektu, pomiędzy ulicami Krawiecką a Spadzistą.

⁷ *Tarnów. Wielki Przewodnik*, t. 9: *Zawale...*, s. 76, 80–81.

⁸ Marek Tomaszewski, *Tarnów. Okupacja 1939–1945. Obrazy odnalezione*, Tarnów 2020, s. 183.

⁹ Plan krajobrazowy Tarnowa z 1927 r., [w:] Zdzisław Simche, *Tarnów i jego okolica*, Tarnów 1930 [suplement].

Dzięki pracy Z. Simche, a także mapom katastralnym i korespondencji Stowarzyszenia „Chaduschim” z tarnowskim Magistratem, można dokładnie określić lokalizację rzeczzonego obiektu w odniesieniu do mapy współczesnej. Zanim jednak przedstawione zostaną szczegóły, warto przytoczyć informacje o samym Stowarzyszeniu „Chaduschim” i genezie synagogi, wyłaniające się z dokumentów archiwalnych.

W Archiwum Narodowym w Krakowie Oddział w Tarnowie przechowywana jest korespondencja Stowarzyszenia bóżniczego z Grabówki z urzędnikami miejskimi oraz dokumentacja składana w sądzie przy wpisach do ksiąg gruntowych. Wiemy stąd z całą pewnością, że rzeczoną synagogę przy ulicy Lwowskiej ufundowało i prowadziło Stowarzyszenie bóżnicze „Chaduschim” – po niemiecku: *Bethaus Verein „Chaduschim”*¹⁰. Nadmienić można, że wspomniany *Wielki Przewodnik* sugeruje, że nazwa stowarzyszenia mogła brzmieć raczej „Kadoszim” – wywodząc ją od hebrajskiego słowa „święci”, czy może „świętobliwi”¹¹. Jak wynika z powyższego, taka interpretacja nie była uzasadniona. Hebrajsko brzmiący człon nazwy stowarzyszenia – choć zapewne utworzony na gruncie jidysz – wydaje się odnosić do rdzenia znaczeniowego starohebrajskiego wyrazu „*chādāš* (czyt. chadasz), co oznacza „nowość”, zaś „-im” jest typową końcówką liczby mnogiej rodzaju męskiego¹². Byłoby to zatem stowarzyszenie „nowych”, napływowych, niedawno w mieście osiedlonych – a może – stowarzyszenie ludzi postępowych, działających w jakimś nowym nurcie społeczno-religijnym. Skłonić można się do tego pierwszego wytłumaczenia, gdy zauważymy, że w dzisiejszym Izraelu funkcjonuje w języku mówionym i w literaturze określenie *olim chadaszim*, co oznacza nowo przybyłych do Izraela¹³.

W zasobie Centralnego Historycznego Archiwum we Lwowie zachował się statut, przesłany do galicyjskiego Namiestnictwa przez Stowarzysze-

¹⁰ Por. m.in. Archiwum KWT, lwh 257 gm. kat. Grabówka, karta B, poz. 2 i 3.

¹¹ Por. Tarnów. *Wielki Przewodnik*, t. 9: *Zawale...*, s. 80.

¹² *Chādāšim* – to rzeczownik z końcówką liczby mnogiej rodzaju męskiego, czyli „nowi”, por. Piotr Briks, *Podręczny słownik hebrajsko-polski i aramejsko-polski Starego Testamentu*, wyd. 3, Warszawa 2000, s. 109. Słowo *chādāšim* przeniknęło do języka jidysz, gdzie na gruncie galicyjskim przybrało brzmienie *chaduszim*.

¹³ Por. Łukasz T. Sroka, *Człowiek sukcesu w państwie sukcesów. Biografia Marcela Goldmana krakowianina w Tel Awiwie*, Kraków 2019, s. 21.

nie bóżnicze „Chaduschim” w 1888 r. w celu zarejestrowania organizacji¹⁴. Z pisma przewodniego, podpisanego w imieniu członków Stowarzyszenia przez Salomona Meyera Kleinhändlera, dowiadujemy się o sytuacji żydowskich mieszkańców przedmieścia Grabówka w końcu XIX w. Otóż społeczność liczyła kilka tysięcy, przy czym byli to ludzie raczej ubodzy, mieszkający w niewielkich drewnianych domach, pozbawieni własnej synagogi, na modlitwy zbierali się w domach prywatnych¹⁵. Według przedstawionego statutu, głównym celem stowarzyszenia „Chaduschim” była budowa bóżnicy na przedmieściu Grabówka. Organizacja posiadała już budynek z placem, który miał w przyszłości zostać wykorzystany na cele budowy murowanej synagogi (por. § 1. statutu)¹⁶. Władzę Stowarzyszenia stanowiły walne zgromadzenie członków oraz obieralny wydział (zarząd), który sprawował nadzór nad funduszami i zatrudnionymi urzędnikami modlitewni (por. § 16. statutu). Działalność Stowarzyszenia oraz budowa bóżnicy miały być finansowane z miesięcznych składek członków, zbiórek, darowizn członków i innych darczyńców, ze sprzedaży lub wynajmu miejsc siedzących w istniejącym (drewnianym) domu modlitwy, w końcu z pożyczki zaciągniętej w banku na cel budowy (por. § 3. statutu). Namiestnictwo we Lwowie zatwierdziło rzeczony statut dnia 5 stycznia 1889 r. reskryptem L. 78540¹⁷.

Jeszcze więcej informacji na temat charakteru i celów Stowarzyszenia „Chaduschim” podaje zmieniony statut, przedłożony Namiestnictwu w 1913 r. Organizacja została wezwana do zmiany statutu, zapewne wobec sytuacji ukończenia budowy synagogi i wynikającej z tego potrzeby zaktualizowania zapisów. Nowy statut został datowany na październik 1911 r. i podpisany przez przewodniczącego Stowarzyszenia (którym nadal był wspomniany już S. M. Kleinhändler) oraz członków wydziału (zarządu) w osobach Altera Weintrauba i Jakuba Lichtblauma. W § 1. zmienionego statutu czytamy, że celem Stowarzyszenia domu modlitwy „Chaduschim” było „wspólne odprawianie modlitw w utrzymywanej przez stowarzyszenie za i pod nadzorem tarnowskiej gminy izraelskiej świątyni (bóżnicy) »Cha-

¹⁴ CAUL, Galicyjskie Namiestnictwo we Lwowie, sygn. 146/25/144, s. 1–14 (Akta dot. Stowarzyszenia „Chaduschim”).

¹⁵ Ibidem, s. 1.

¹⁶ Ibidem, s. 3–8.

¹⁷ Ibidem, s. 2, por. ANK OT, Księgi i akta gruntowe sądów w Tarnowie, sygn. 31/229/85, s. 387.

„duschim» w Tarnowie”, wspólne modlitwy za zmarłych członków Stowarzyszenia oraz sprawowanie wszelkich rytuałów przypisanych przed pogrzebem. Ponadto w pkt. 2. wyszczególniono opiekę nad chorymi, w myśl zapisu „Nazwa tego stowarzyszenia jest »Chaduschim« połączonym z machzyka cholim [pisownia oryginalna – przyp. A. Ż., D. L.]”. Wyraz *cholim* oznacza chorych, zaś nazwę organizacji „Machzikei Cholim” tłumaczy się na język polski jako „umacniający/ wzmacniający chorych”¹⁸.

Dalszych informacji na temat działalności synagogi „Chaduschim” udziela § 15. ww. statutu. Według jego zapisów wydział (zarząd) dzielił się na dwa oddziały – pierwszy zajmował się przede wszystkim sprawami domu modlitwy, porządkiem nabożeństw, dozorem nad majątkiem (Tora, kosztowności, książki), przydzielaniem siedzeń, poborem składek członkowskich. Do zadań oddziału drugiego należało organizowanie opieki nad chorymi: wyznaczanie dyżurów przy chorych (wskazany członek Stowarzyszenia miał obowiązek czuwać jedną dobę), udzielanie zapomóg pieniężnych z kasy organizacji. Oddział miał moc nakładania grzywny, a nawet wykluczenia ze Stowarzyszenia osób, które uchylały się od wyznaczonej posługi chorym. Jak widać, środowisko skupione wokół bóżnicy „Chaduschim” miało charakter nie tylko wspólnoty modlitewnej, ale i samopomocowej, realizując w ten sposób zadania żydowskiej gminy wyznaniowej na terenie Grabówki. O ściślejszej relacji z izraelską gminą wyznaniową w Tarnowie świadczy zapis § 29., według którego w przypadku rozwiązania Stowarzyszenia cały jego majątek przechodzi na rzecz tejże gminy¹⁹.

Historia Stowarzyszenia „Chaduschim” datuje się wiele lat wstecz w stosunku do daty oficjalnej rejestracji. Początki działalności najlepiej prześledzić na podstawie ksiąg gruntowych, zgromadzonych w archiwum Wydziału Ksiąg Wieczystych Sądu Rejonowego w Tarnowie i powiązanego z nimi zbioru akt hipotecznych, przechowywanych w Archiwum Narodo-

¹⁸ Od rdzenia znaczeniowego „chll”, por. P. Briks, *Podręczny słownik...*, s. 116. Stowarzyszenie „Machzikei Cholim” z Grabówki nie było jedyną tego typu organizacją niosącą pomoc chorym w Tarnowie. Przy ul. Szerokiej 5 swoją siedzibę miało Stowarzyszenie „Bikur Cholim” prowadzące podobną posługę, m.in. wynagradzało lekarza niosącego bezpłatną pomoc ubogim chorym i wykupywało lekarstwa, zob. ANK OT, Akta miasta Tarnowa, sygn. 33/1/49, s. 2069 i n. (Dokumentacja Stowarzyszenia „Bikur Cholim” w Tarnowie); ANK OT, Zarząd Miejski i Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Tarnowie, sygn. AU 224, s. 151 i n. (Teczka „Szeroka 5”).

¹⁹ CAUL, Galicyjskie Namiestnictwo we Lwowie, sygn. 146/25/144, s. 30–36.

wym w Krakowie Oddział w Tarnowie. Własność parcelowa Stowarzyszenia bóżniczego „Chaduschim” została wpisana do ksiąg gruntowych gminy katastralnej Grabówka pod numerami lwh (liczba wykazu hipotecznego) 50 i 257. Akta dotyczące Stowarzyszenia były włączane do zbioru dokumentów Sądu Obwodowego w Tarnowie. Z kontraktu kupna-sprzedaży gruntu z 1901 r. dowiadujemy się, że Stowarzyszenie bóżnicze „Chaduschim” zostało związane nieformalnie już w 1868 r. Przez wiele lat lokal na potrzeby spotkań modlitewnych wynajmowano, użytkowano na ten cel część drewnianego budynku przy ulicy Lwowskiej pod numerem konskrypcyjnym 193. W latach 60. XIX w. właścicielami domu byli małżonkowie Szaja i Lima Wasserman. Wassermanowie odnajmowali na modlitewnię wschodnią część domu – czyli dwa pokoje, do których prowadziła współdzielona przez obie strony sień²⁰. W 1886 r. Stowarzyszenie – nadal nieformalne – postanowiło wykupić użytkowaną przez siebie część domu wraz z gruntem. Do czynności prawnych wyznaczono dwóch jego członków: S. M. Kleinhändlera – przewodniczącego oraz J. Lichtblauma – notabene zamieszkującego wraz z rodziną (i wraz z Wassermanami?) zachodnią część nieruchomości. Kontraktem kupna-sprzedaży z dnia 29 marca 1886 r., sporządzonym w biurze c.k. notariusza Bronisława Brzeskiego w Tarnowie, mężczyźni zakupili połowę rzeczzonego budynku wraz z częścią działki nr 221, na której był położony. Do kontraktu dołączono mapkę z podziałem geodezyjnym działki. Szkic wykonał tarnowski inżynier Franciszek Dundaczek (il. 25)²¹.

Na mapce wyraźnie widać, że utworzono parcelę 221/1 jako grunt Wassermanów, 221/3 to wschodnia działka Stowarzyszenia „Chaduschim” (czy raczej Kleinhändlera i Lichtblauma), dodatkowo zaś wydzielono środkową działkę 221/2 – użytkowaną na zasadzie współwłasności przez wszystkich przywołanych w kontrakcie. Było to wspólne wejście do budynku wraz ze środkowym korytarzem. Najwyraźniej już wtedy Stowarzyszenie planowało wystawienie piętrowego budynku, gdyż w ww. kontrakcie kupna-sprzedaży zawarto zastrzeżenie co do możliwości zamurowania części sieni w chwili budowy nowego, piętrowego obiektu²². Adnotacje dotyczące zmiany własności poczyniono w istniejącym wykazie hipotecznym nr lwh 50, zaś dla

²⁰ ANK OT, Księgi i akta gruntowe sądów w Tarnowie, sygn. 33/229/57, s. 749–750.

²¹ Ibidem, sygn. 33/229/95, s. 1136–1137.

²² Ibidem, s. 749.

parceli 221/1, wydzielonej jako własność Wassermanów, utworzono nowy wykaz lwh 291²³.

Pomimo dokonanej w 1889 r. rejestracji Stowarzyszenia, formalnego uregulowania własności gruntu o numerach 221/2 i 221/3 dokonano dopiero w 1897 r. W tym celu, 10 maja 1897 r., przed tarnowskim c.k. notariuszem Adolfem Vayhingerem sporządzono stosowny protokół legalizacyjny (L. Rep 11162). W dokumencie zawarto zgodne oświadczenie S. M. Kleinhändlera i J. Lichtblauma, że zakupu połowy drewnianego domu wraz z gruntem dokonali oni z ramienia Stowarzyszenia. Pod aktem podpisali się członkowie zarządu Stowarzyszenia „Chaduschim”: S. M. Kleinhändler – w funkcji zwierzchnika organizacji, Jakub Sollander – zastępca zwierzchnika oraz A. Weintraub, Baruch Hirsch, Szymon Brader – członkowie zarządu²⁴. Na tej postawie na karcie B lwh 50 dla Grabówki wpisano własność Stowarzyszenia „Chaduschim”.

Wszyscy wymienieni w protokole członkowie Stowarzyszenia określani zostali przez notariusza jako kupcy. Zapewne we władzach organizacji skupili się co znamienitsi przedstawiciele na ogół ubogiego żydowskiego środowiska Grabówki. W *Spisie domów miasta Tarnowa* z 1884 r., wydanym nakładem Magistratu w drukarni Anastazego Rusinowskiego, odnajdujemy nazwisko S. Kleinhändlera jako właściciela nieruchomości przy ulicy Starodąbrowskiej 13²⁵. Jego akt zgonu znajduje się w księdze zmarłych z 1914 r. – miał wówczas 87 lat i określony został jako „właściciel realności”²⁶. Po jego śmierci funkcję przewodniczącego Stowarzyszenia przejął A. Weintraub – występujący już wcześniej jako członek zarządu²⁷. O J. Lichtblauie wiadomo, że był handlarzem mydła. Początkowo zamieszkiwał zachodnią część drewnianego domu, w którym mieściła się modlitownia²⁸, zaś w pierwszej

²³ Archiwum KWT, lwh 50 gm. kat. Grabówka, karta B.

²⁴ ANK OT, Akta notariusza Adolfa Vayhingera w Tarnowie, sygn. 33/118/23, s. 455.

²⁵ *Spis domów miasta Tarnowa wraz z przedmieściami według nowego ponumerowania z r. 1884*, Tarnów 1885, s. 60.

²⁶ Zgadza się adres zmarłego: ul. Starodąbrowska 13, zgon nastąpił 17 sierpnia 1914 r., a powodem był udar mózgu, ANK OT, Akta stanu cywilnego Izraelickiego Okręgu Metrykalnego w Tarnowie, sygn. 33/276/83 (akt 114 z 1914 r.).

²⁷ ANK OT, Zarząd Miejski i Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Tarnowie, sygn. AU 109, s. 143 (m.in. Korespondencja).

²⁸ Por. m.in. ANK OT, Akta stanu cywilnego Izraelickiego Okręgu Metrykalnego w Tarnowie, sygn. 33/276/5 (akt 215 z 1877 r.) – w 1877 r. pod adresem Grabówka 193 przyszedł na świat Abraham, syn Jakuba Lichtblauma, mydlarza, i Hendel Pancer z Wieliczki.

dekadzie XX w. był właścicielem nieruchomości pod adresem Lwowska 13. Do 1902 r. prowadził tam magazyn mydła, zamieniony później na mieszkania czynszowe²⁹.

Na koniec uwag o samym Stowarzyszeniu jako ciekawostkę warto podać, że organizacje o nazwie „Chaduschim” działały też w innych miastach Galicji, a potem województwa krakowskiego. Wiemy o istnieniu takiej organizacji w Krakowie oraz w Bochni. Do wybuchu II wojny światowej na krakowskim Kazimierzu przy ulicy Nowej 1 działała bóżnica „*Bet Hamidrash Chaduschim*” (pisownia oryginalna). Synagogi *Bet Hamidrash* były miejscami nie tylko sprawowania obrzędów religijnych, ale też studiowania Tory i Talmudu. Według niemieckiego oświadczenia majątkowego z datą 28 sierpnia 1942 r. ww. budynek był ceglany, lecz znajdował się już w stanie ruiny, wewnątrz zostało rozkradzione i zanieczyszczone. Przeznaczono go wówczas do rozbiórki³⁰. W Bochni w okresie okupacji Niemcy zlikwidowali działalność Towarzystwa Modlitwy i Dobroczynności „Chaduschim” (*Bet- und Wohlthätigkeits-Verein Chaduschim*) oraz zakazali korzystania z dwóch synagog położonych przy ulicy Kraszewskiego, z których jedna należała do tego Towarzystwa. Oba te budynki, pochodzące z przełomu XIX i XX w., przetrwały wojnę, jednak ich stan techniczny nie stwarzał warunków do remontu i użytkowania przez powracających po 1945 r. ocalałych z Holocaustu. Pismem z datą wpływu 6 maja 1946 r. Żydowskie Zrzeszenie Religijne w Bochni zwróciło się do Zarządu Miejskiego o możliwość rozbiórki budynku bóżnicy „Chaduszim” (pisownia oryginalna) (róg Kraszewskiego i Brackiej, nr konskrypcyjny 453) oraz domu modlitwy Towarzystwa im. Chaima Halberstama (nr konskrypcyjny 76). Według późniejszego sprawozdania wysłanego do starosty Zarząd Miejski zaaprobował prośbę i obiekty rozebrano³¹.

Zakupiony w 1886 r. przez Stowarzyszenie „Chaduschim” w Tarnowie kawałek ziemi mierzył około dwóch arów i nie był wystarczająco duży na cele budowy synagogi. Dlatego też w 1896 r. dokupiono kolejny grunt. Była to działka nr 38/2 sąsiadująca z posiadaną już parcelą od wschodu, wpisana w księgę gruntową lwh 257 gm. kat. Grabówka i należała do małżonków

²⁹ ANK OT, Zarząd Miejski i Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Tarnowie, sygn. AU 108 (Teczka adresowa „Lwowska 13”).

³⁰ ANK, Akta miasta Krakowa, sygn. 29/33/SMKr 432, s. 185, 195–197.

³¹ ANK, Akta miasta Bochni, sygn. 29/4001/1482, s. 27–30 (Korespondencja); sygn. 29/4001/1412, s. 37.

Szyi Lajzora i Marii Würzburgów, którzy nabyli ją sześć lat wcześniej. 28 stycznia 1896 r. w biurze c.k. notariusza Bronisława Gawrońskiego sporządzono kontrakt kupna-sprzedaży pomiędzy Würzburgami a przedstawicielami Stowarzyszenia „Chaduschim”. Organizacja zakupiła grunt o powierzchni 50 sążni kwadratowych (czyli niepełne 2 ary)³² za cenę 984 zł reńskich waluty austriackiej, przy czym kwotę 384 zł wpłacono wierzycielom Würzburgów – Ellemu i Sarze Wiesenbergom, tytułem pokrycia długu hipotecznego. Grunt obciążony był inną jeszcze hipoteką, w tym pożyczką z tarnowskiej Kasy Oszczędności, lecz pokrycie tych długów pozostało po stronie Würzburgów³³. W ten sposób Stowarzyszenie weszło w posiadanie odpowiedniego, wolnego od obciążeń, obszaru pod budowę bóżnicy.

W międzyczasie nastąpiła zmiana własnościowa części drewnianego domu pod nr 193. W 1887 r. właścicielami zachodniej części budynku w miejsce Lichtblauma i Wassermanów zostali Mojżesz i Fradla Mellingerowie³⁴. Z czasem zniesiono pierwotny podział nieruchomości: 221/1, 221/2 i 221/3, tworząc działki 221/1 i 221/2. Zlikwidowano tym samym odrębność środkowego korytarza budynku. Część zachodnia (221/1) pozostała przy Mellingerach, część wschodnia należała do Stowarzyszenia (221/2)³⁵. Przygotowywano się w ten sposób do wyburzenia wschodniej części domu, pełniącej do tej pory funkcje domu modlitwy, i budowy w to miejsce murywanej synagogi.

W 1901 r. przystąpiono do realizacji zamierzeń. Zarząd Stowarzyszenia zaciągnął kredyt na kwotę 12,5 tys. koron³⁶. Zlecenie wykonania planów budynku otrzymał Franciszek Hackbeil „starszy”. Był to budowniczy przybyły do Tarnowa w latach 80. XIX w., który kilka lat wcześniej nadzorował remont wieży tarnowskiej katedry. 28 maja 1901 r. do Magistratu wpłynęło pismo od Stowarzyszenia „Chaduschim” z prośbą o zgodę na budowę

³² ANK OT, Księgi i akta gruntowe sądów w Tarnowie, sygn. 33/229/66, s. 460.

³³ Ibidem, sygn. 33/229/82, s. 495–502.

³⁴ Ibidem, sygn. 33/229/58, s. 367; por. też Archiwum KWT, lwh 50 gm. kat. Grabówka, karta B.

³⁵ W 1901 r. podział na trzy działki zlikwidowano, zmieniając też nieznacznie granice działek. Zniesiono 221/3, włączając ją do 221/2, zaś część 221/2 włączono do 221/1. Wygląda na to, że współdzieloną sienią podzielono się sprawiedliwie po połowie, por. ANK OT, Księgi i akta gruntowe sądów w Tarnowie, sygn. 33/229/95, s. 1133 i in.

³⁶ Kredyt otrzymano w Kasie Oszczędności miasta Biała, por. Archiwum KWT, lwh 50 dla gm. kat. Grabówka, karta C, poz. 21–24, s. 798–799.

według załączonych planów. Po uzyskaniu opinii starosty powiatowego urząd miejski wydał koncesję na budowę synagogi – było to dnia 22 lipca 1901 r.³⁷

W Archiwum Narodowym w Krakowie Oddział w Tarnowie zachował się plan architektoniczny synagogi, sygnowany przez ww. F. Hackbeila z datą „Tarnów, w maju 1901 r.” (il. 26)³⁸. Plan przedstawia budynek murowany, dwukondygnacyjny, kryty dachem dwuspadowym, z jednym kominem. Budynek posiadał duże okna ułożone w elewacji południowej oraz mniejsze na ścianie północnej. Główne wejścia i reprezentacyjna elewacja znajdowały się od strony południowej, czyli od ulicy Lwowskiej. Od wschodu i zachodu obiekt przylegał ściśle do sąsiednich domów, tworząc zwartą linię zabudowy. Niewątpliwie rzeczony projekt jest planem budynku uwiecznionego na wojennych fotografiach, choć różni się on nieco względem ostatecznej realizacji (o czym poniżej). Od strony północnej do synagogi przynależał mały ogród, w którym znajdował się wychodek. Północną granicę ogrodu wyznaczał potok Młynówka³⁹.

Do wnętrza synagogi prowadziła para identycznych, zlokalizowanych tuż obok siebie drzwi od ulicy Lwowskiej. Drzwi te, oddzielone pilastrem, widać wyraźnie na wojennej fotografii. Wejście zachodnie (z lewej) prowadziło w głąb klatki schodowej, którą wychodziło się na piętro, czyli na emporę – balkon przeznaczony dla kobiet. Drzwi wschodnie służyły mężczyznom, prowadziły do korytarza, w połowie którego można było skierować się na prawo i przejść do głównej sali modlitw. Na końcu zaś korytarza, pod konstrukcją schodów, znajdowało się małe pomieszczenie. Być może powstało ono dla celów gospodarczych, a najprawdopodobniej był to przedsionek, z którego wychodziło się na zaplecze do ogrodu. Do pomieszczenia tego można było wejść także bezpośrednio z sali modlitw. Na ścia-

³⁷ ANK OT, Zarząd Miejski i Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Tarnowie, sygn. AU 109, s. 109, 113, 119 i 135 (Teczka: „Ulica Lwowska 32”).

³⁸ Ibidem, s. 143.

³⁹ Wychodki początkowo połączone były z Młynówką, do czasu gdy w 1922 r. Magistrat nakazał budowę szczelnych osadników. Wówczas obiekty te, pierwotnie wolnostojące, zostały przeorganizowane w formie piętrowej przybudówki bezpośrednio dołączonej do fragmentu północnej ściany synagogi (piętro dla kobiet z wejściem z korytarzyka na piętrze, parter dla mężczyzn). Ok. 1929 r. łazienki uzyskały połączenie z kanalizacją miejską – po ponagleniu ze strony Magistratu i pod groźbą kar przewidzianych w prawie budowlanym. Sprawa kanalizacji wynikała przy okazji planów zasypania Młynówki, por. ANK OT, Zarząd Miejski i Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Tarnowie, sygn. AU 109, s. 145 i 151.

nie zachodniej tejże sali, tj. ścianie z drzwiami z korytarza, znajdował się piec (zapewne kaflowy), będący najwyraźniej głównym źródłem ciepła w pomieszczeniach w chłodniejszych miesiącach roku.

Główna sala modlitw miała rzut prostokąta zbliżonego do kwadratu, lekko tylko wydłużonego na osi północ-południe. Jak wynika ze szkicu obliczeń statycznych dźwigarów podtrzymujących galerię, długość ścian wynosiła około 10 metrów (10,52 m mierzyła elewacja południowa od ul. Lwowskiej⁴⁰). Na ścianie wschodniej przepisowo znajdowała się *Aron Ha-Kodesz* – skrzynia na zwój Tory. Pośrodku sali widoczne są cztery kolumny, które wyznaczały bimę, czyli miejsce czytania tory. Kolumny bimy sięgały do samego stropu budowli, przechodząc przez drugą kondygnację, tj. poziom empory.

Empora pierwotnie miała być skonstruowana na rzucie litery L wzdłuż ścian północnej i zachodniej. Podłoga od strony zachodniej posadowiona była na ścianach konstrukcyjnych schodów i korytarzyka, północne zaś ramię litery L miało opierać się na pojedynczej kolumnie. Z czasem plany te zmieniono, gdyż wśród korespondencji zgromadzonej przez Magistrat znajduje się karta bez daty – przywołany już szkic obliczeń statycznych, na którym rozrysowano rzut poziomy piętra synagogi i dokonano obliczeń obciążeń dla zmienionej konstrukcji galerii. Na tym planie wyraźnie widać dwie galerie znajdujące się naprzeciwko siebie – północną i południową⁴¹. W obu przypadkach, przebywające na balkonie kobiety mogły swobodnie spoglądać w kierunku bimy oraz *Aron Ha-Kodesz*. Na emporę oprócz schodów wewnętrznych od ulicy Lwowskiej prowadziły schody zewnętrzne od strony północnej, czyli od zaplecza i ogrodu świątyni (z zapleczem sanitarnym).

Według planu Hackbeila klatka schodowa i korytarzyk na parterze posiadały doświetlenie od strony północnej, a także południowej, skąd światło docierało do wnętrza przez przeszklone drzwi. Emporę miało oświetlać kilka okien od północy oraz duże okna sali modlitw. Sala główna posiadała własne małe okna od północy i duże reprezentacyjne okna zakończone łukowo z motywem palmety od strony ulicy Lwowskiej⁴².

Patrząc na fotografie spalonej synagogi, widać pewne rozbieżności w realizacji budowli względem projektu. Planowane trzy duże okna na repre-

⁴⁰ ANK OT, Zarząd Miejski i Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Tarnowie, sygn. AU 109, s. 111.

⁴¹ Ibidem.

⁴² Ibidem, s. 143.

zentacyjnej elewacji południowej zostały podzielone na sześć mniejszych – prostokątne na parterze oraz zakończone łukiem na poziomie pierwszego piętra. Zapewne zmianę tę pociągnęła za sobą nowa koncepcja konstrukcji empory dla kobiet. Podłoga galerii południowej przedzieliła pierwotną linię okien. Ponadto wejścia główne zostały nieco cofnięte względem elewacji, podchodziło się do nich po kilku schodkach, wnęki zakończone zostały łukami podobnymi do okiennych. Nad drzwiami wejściowymi zamiast planowanej gwiazdy Dawida umieszczono napis ujęty w kartuszu. Hebrajskie słowa należałoby transliterować następująco: *Byt Yśr’l*, przeczytać: Bajt Israel, a przetłumaczyć jako: Dom Izraela.

Przed wydaniem zgody na budowę synagogi pracownicy Magistratu dokonali wizji lokalnej, podczas której żaden z sąsiadów nie wyraził sprzeciwu co do planów. Aby formalności stało się zadość, starosta powiatowy wyraził swoją pisemną zgodę na budowę „przy gościńcu rządowym”, pod warunkiem zrównania fasady budynku z regularną zabudową. Magistrat ponadto zobligował Stowarzyszenie do wystawienia, własnym sumptem, chodnika o szerokości dwóch metrów. Prace miał nadzorować uprawniony budowniczy zgodnie z przepisami ustawy budowlanej. Przed przystąpieniem do budowy zburzono wschodnią połowę drewnianego domu, stojącą na działce 221/2, która – jak już wspomniano – służyła do tej pory za salę modlitw⁴³.

Po około dwóch latach budowy przewodniczący Stowarzyszenia S. M. Kleinhändler zwrócił się do Magistratu pismem z 9 września 1903 r. o zgodę na użytkowanie synagogi⁴⁴. Odpowiedź, która nadeszła jeszcze w tym samym miesiącu, zawierała decyzję odmowną. Magistrat argumentował, że budowa nie została ukończona: przy północnej elewacji brakowało balkonu i schodów pozwalających na wyjście przez drzwi empory do wychodków, które notabene także nie zostały odpowiednio zabezpieczone. Na podwórzu niebezpieczeństwo stanowiły otwarte doły z wapnem. Wytknięto ponadto, że drzwi wejściowe powinny otwierać się na zewnątrz, a nie do wnętrza, zauważono brak chodnika i zwrócono uwagę, że płyty chodnikowe, usunięte podczas budowy sprzed sąsiedniej parceli, nie zostały przywrócone na miejsce. Pozwolenie na użytkowanie synagogi uzależniono od naprawienia

⁴³ Ibidem, s. 116–117.

⁴⁴ Ibidem, s. 125.

powyższych usterek⁴⁵. Stowarzyszenie nie trzymało się ściśle wytycznych i najwyraźniej rozpoczęło użytkowanie domu modlitwy bez zgody władz. Świadczy o tym doniesienie policyjne z 26 kwietnia 1904 r.⁴⁶ Sprawę zapewne szybko załagodzano, gdyż burmistrz Witold Rogoyski podpisał pozwolenie na użytkowanie budynku w dniu 7 maja 1904 r.⁴⁷

Analiza korespondencji prowadzonej przez Stowarzyszenie z Magistratem ujawnia inne jeszcze uchybienie – nowo postawiony budynek nie posiadał własnego numeru. Początkowo w korespondencji posługiwano się numerem konskrypcyjnym 193 przynależnym pierwotnemu drewnianemu budynkowi. Tym samym numerem posługiwała się rodzina Mellingerów, zamieszkała w pozostawionej połówce drewnianego domu. Dopiero w 1905 r. Stowarzyszenie skierowało do Magistratu wnioski o nadanie własnej liczby konskrypcyjnej. Przewodniczący Kleinhändler bez ogródek wyjaśnił swoją prośbę chęcią zwolnienia działek z podatków, zapewne tytułem budowy, czego jednak nie dało się załatwić z braku aktualnego numeru domu⁴⁸. Magistrat rozstrzygnął sprawę następująco: numer budynku według liczby spisu 193 z numerem orientacyjnym ulica Lwowska 38 pozostawiono Mellingerom, zaś nowo wybudowana synagoga otrzymała odrębną numerację – według liczby spisu dla dzielnicy Grabówka nr 245, zaś numer porządkowy, tj. orientacyjny w obrębie ulicy Lwowskiej – 38A. Na potwierdzenie powyższych faktów Magistrat zobowiązywał Stowarzyszenie, aby w ciągu 28 dni od otrzymania zawiadomienia umieszczono stosowne tabliczki: w sieni na lewo od drzwi wejściowych z napisem: Lsp. 245 Grabówka; zaś na frontowej ścianie domu z informacją o numerze i nazwie ulicy (czyli 38A, ul. Lwowska)⁴⁹.

Pod adresem ulica Lwowska 38A synagoga „Chaduschim” funkcjonowała na pewno do końca I wojny światowej. W okresie międzywojennym, w latach 30. XX w., przeprowadzono w Tarnowie rewizję liczb porządkowych nadawanych w ramach ulic. Zjawisko to widoczne jest w korespondencji oraz na kartach adresowych sporządzanych przez pracowników

⁴⁵ Ibidem, s. 123.

⁴⁶ Ibidem, s. 127.

⁴⁷ Ibidem, s. 129.

⁴⁸ Ibidem, s. 109.

⁴⁹ Ibidem, s. 109 i 135.

Magistratu i dołączanych do teczek rzeczowych nieruchomości⁵⁰. Zapewne wiązało się to z intensywną zabudową murowaną i powstawaniem kamienic, które niejednokrotnie rozciągały się na obszarze dwóch lub trzech pierwotnych nieruchomości z zabudową drewnianą. Budynkom nadano nowe numery, które zapewne częściowo pokrywały się ze starymi, jednak zrezygnowano z oznaczeń literowych, stąd też numery nierzadko uległy przesunięciu. Wtedy to synagoga przy Lwowskiej utraciła liczbę porządkową 38A, uzyskując oznaczenie, pod którym jest identyfikowana na fotografiach, tj. Lwowska 32⁵¹.

Na koniec rozstrzygnięcia wymaga jeszcze kwestia fizycznej lokalizacji budynku w odniesieniu do dzisiejszej siatki ulic. Próżno bowiem szukać śladów synagogi w miejscu oznaczonym dziś adresem Lwowska 32. Aktualna numeracja domów w obrębie tej konkretnej ulicy uległa dalszym zmianom po II wojnie światowej. Zamieszanie powstało na skutek przesunięcia południowego fragmentu ulicy Starodąbrowskiej około 60 metrów na wschód względem jej pierwotnego przebiegu oraz późniejszej budowy ronda. Według ustaleń, synagoga Stowarzyszenia „Chaduschim” – Lwowska 38A, a później Lwowska 32, stała w miejscu dzisiejszego ronda łączącego ulice Starodąbrowską i Lwowską, a konkretnie w miejscu wyjazdu z parkingu na ulicę Lwowską, po zachodniej stronie ronda.

Materiałem kluczowym do oznaczenia lokalizacji synagogi nie są numery budynków, lecz numeracja parcel (działek), ich umiejscowienie na mapach katastralnych, przeniesienie na aktualny układ ewidencyjny i współczesny plan miasta. Pomocne okazują się także analizy materiału ikonograficznego. Na rzeczonych fotografiach synagogi (il. 22 i 23) wyraźnie widać sąsiednią zabudowę ulicy Lwowskiej – parterowy domek Mellingerów od zachodu i od wschodu – piętrową kamienicę przy Lwowskiej 34 wybudowaną około 1912 r. przez Chanę i Hirsza Linzerów. Spoglądając na plany architektoniczne budynku Linzerów, przechowywane w Archiwum Narodowym w Krakowie Oddział w Tarnowie (il. 27), wyraźnie widać podobieństwo fasady w stosunku do fragmentu kamienicy z wyżej wymienionych fotogra-

⁵⁰ Dziś jest to zbiór akt o sygnaturze z oznaczeniem literowym „AU”, przechowywanych przez Archiwum Narodowe w Krakowie Oddział w Tarnowie w zespole 33/2 Zarząd Miejski i Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Tarnowie – w serii: Wydział Architektury.

⁵¹ ANK OT, Zarząd Miejski i Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Tarnowie, sygn. AU 109, s. 143.

fii. Ponadto na projekcie domu Linzerów zaznaczono lokalizację bóżnicy przy zachodniej granicy działki. Ciekawostką są gotyckie litery, początek niemieckiego napisu widoczny na fasadzie domu Linzerów na okupacyjnej fotografii synagogi (il. 23). Być może kamienica została przejęta przez Niemców na własne cele administracyjne. Wiemy, że jeszcze na przełomie 1940 i 1941 r. obiekt wraz z oficynami był zamieszkiwany przez ubogich Żydów, głównie krawców, nigdzie niezatrudnionych i będących na utrzymaniu Rady Żydowskiej, a zatem zalegających z czynszem – na co skarżyła się Magistratowi właścicielka domu⁵².

Opisana realność przed II wojną światową była wyłączną własnością małżonków Linzerów, a następnie ich synów i córek, zgodnie z prawem dziedziczenia. W 1946 r. na skutek postępowania spadkowego właścicielem został Józef Müller, który jeszcze w tym samym roku sprzedał nieruchomości rodzinie Ostregów⁵³. Kamienica Linzerów/ Ostregów stała na rogu ulicy Lwowskiej i Starodąbrowskiej do 2008 r., kiedy to Urząd Miasta wykupił budynek, a następnie zburzył, przygotowując teren pod budowę ronda (il. 28). Sąsiadującej niegdyś z kamienicą od zachodu synagogi już dawno wtedy nie było.

Zakłopotanie może wywołać zmienna lokalizacja synagogi względem ulicy Starodąbrowskiej. W okresie międzywojennym – jak ukazuje to mapa Z. Simchego (il. 24) – synagoga wyraźnie posadowiona była na wschód od ulicy Starodąbrowskiej; w początku XXI w. jej lokalizację wskazać należy po zachodniej stronie ww. drogi, tuż przy skrzyżowaniu z Lwowską. Wyjaśnienia należy szukać w zmianach przeprowadzonych po II wojnie światowej, a mianowicie przesunięciu w latach 50. lub na początku lat 60. ulicy Starodąbrowskiej około 60 metrów na wschód. Według starego porządku kamienica Linzerów/ Ostregów stała kilkadziesiąt metrów na wschód od ulicy Starodąbrowskiej, po zmianie wschodnia ściana tej kamienicy stanowiła narożnik skrzyżowania Starodąbrowskiej i Lwowskiej (il. 31).

Do dziś namacalnym śladem po zmianie przebiegu ww. ulicy jest kamienica pod aktualnym numerem Starodąbrowska 2 (na działce nr 77/3). W okresie międzywojennym mieściła się tam fabryka mydła. Obecnie budowla stoi zwrócona tyłem i nieco oddalona od pasa drogowego ulicy Starodąbrowskiej, front zaś wychodzi na ulicę Waryńskiego. Jest tak, ponieważ obecna

⁵² Ibidem, sygn. AU 109, s. 185 (Teczka „Lwowska 34”).

⁵³ Archiwum KWT, lwh 73 Grabówka, Karta B, poz. 7–10.

ulica Waryńskiego pokrywa się z dawnym, przedwojennym biegiem ulicy Starodąbrowskiej. Obraz fragmentu elewacji rzeczonoj kamienicy i widok ulicy Starodąbrowskiej z lat 30. zachował się na dawnej fotografii (il. 29).

W celu dokonania ostatecznej analizy położenia działek, należy sięgnąć do austriackich map katastralnych i porównać je z aktualną numeracją działek. Pierwotne mapy katastralne dla Tarnowa zostały wyrysowane w 1848 r. i użytkowane jeszcze w okresie okupacji i tuż po jej zakończeniu. Przez lata z pierwotnych map robiono kopie i na nich nanoszono zmiany w strukturze i numerach działek. Postępowano tak aż do wprowadzenia współczesnego systemu ewidencyjnego. Mapa bez daty (przełom XIX i XX w.), przechowywana w Miejskim Ośrodku Dokumentacji Geodezyjnej i Kartograficznej w Tarnowie (il. 30) wskazuje lokalizację interesujących nas parcel według numeracji: 221/3 i 38/2. Wyraźnie widać przebieg Młynówki i mostek na ulicy Starodąbrowskiej.

Ponieważ okupacja niemiecka wywołała wiele zmian w strukturze własnościowej i stanie faktycznym nieruchomości, w 1946 r. dokonano rzeczywistego pomiaru terenu, w efekcie uzyskując miarodajne mapy Tarnowa. Na przełomie lat 50. i 60. XX w. nadano gruntom nową numerację. Na wyrzysie z 1964 r. przechowywanym w tarnowskim ośrodku geodezyjnym (il. 31) widać dwa istotne elementy: kamienicę Linzerów/ Ostręgów – Lwowska 34 oraz zmianę biegu ulicy Starodąbrowskiej. Stary stan zaznaczono kolorem czerwonym. Wyraźnie widać, że miejsce po synagodze jest puste, zaś Starodąbrowska przesunęła się na wschód. Wówczas to parcela, na której stała synagoga, sytuowała się na zachód od ulicy Starodąbrowskiej, a nie na wschód – jak w pierwotnej lokalizacji.

Wobec likwidacji Stowarzyszenia „Chaduschim” w czasie okupacji, nieruchomość przy Lwowskiej 32 pozostała bez zarządcy. W kwietniu 1947 r. Okręgowy Urząd Likwidacyjny Biuro Obwodowe w Tarnowie sporządził opis nieruchomości, w którym wskazano, że zarząd nad obiektem przekazano Urzędowi Miasta Tarnowa. Formularz dotyczył „pustego placu pod budowę” o powierzchni 310 m², objętego księgą gruntową lwh 50. Najwyraźniej synagoga już wtedy nie istniała, została więc rozebrana przed kwietniem 1947 r. Jako właściciela gruntu wskazano Stowarzyszenie „Jad Charuzim”⁵⁴. Organizacje tego typu zrzeszały robotników żydowskich i zakładane były w Galicji jeszcze w XIX w. (stąd też zapis nazwy według niemieckiej

⁵⁴ ANK, Okręgowy Urząd Likwidacyjny w Krakowie, sygn. 29/1052/56, opis nr 768, b.s.

ortografii). Najwyraźniej „Jad Charuzim” działało w Tarnowie po II wojnie światowej i tymczasowo objęło zarząd nad nieruchomością. Księgi grunto-we lwh 50 i lwh 257, właściwe dla parceli, na których stała synagoga, nie ujawniają zmiany własności w okresie powojennym. Dopiero wpis z 1960 r. informuje o postępowaniu wywłaszczeniowym i przejęciu gruntu po bóżnicy na rzecz Skarbu Państwa. Odkryło się to decyzją Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Krakowie z 1959 r.⁵⁵ Parcele po dawnej synagodze Stowarzyszenia „Chaduschim”, scalone z innym gruntem położonym na północ, dziś tworzą jedną, nieregularną w kształcie działkę o numerze 74/67 w obrębie 204. Działka sąsiednia, na której stał dom Linzerów/ Ostręgów, zachowała swój pierwotny kształt i nosi dziś numer 78/1. Potwierdzają to zapisy z ksiąg gruntowych i założonych na ich podstawie ksiąg wieczystych⁵⁶.

Jak już wspomniano, kamienica Linzerów/ Ostręgów stała na swoim miejscu jako niemy świadek historii aż do 2008 r. (il. 28). Jeszcze długo po wojnie na zachodniej ścianie budynku miał być widoczny obrys ściany nieistniejącej, przylegającej niegdyś do kamienicy synagogi. Ślady te zamalowano w 1980 r., odświeżając elewację budynku⁵⁷. Planując rondo, Urząd Miasta wykupił nieruchomość z gruntem od prywatnych właścicieli i wyburzył obiekt – według naocznych świadków miało to miejsce w dniu 19 sierpnia 2008 r.⁵⁸ Tym samym zniknął prawdopodobnie ostatni namacalny ślad po synagodze Stowarzyszenia „Chaduschim” w Tarnowie.

Przy okazji tego typu poszukiwań źródłowych pojawia się refleksja, jak bardzo obraz miasta zmieniał się przez dekady, jak bardzo struktura społeczna znajduje odzwierciedlenie w zabudowie i zmianach własnościowych, jak czasami mało śladów zachowało się z tych przemian i łatwo o pomyłkę. Wracając zatem do wystawy, która została przywołana na początku artykułu – dobrze, że są ludzie gromadzący obrazy miasta, które przybliżają nam dawną rzeczywistość. Czasami pochylenie się nad szczegółowym zagadnieniem wymaga detektywistycznej pracy, jednak, gdy otrzymujemy satysfakcjonujący efekt, czujemy, że trud się opłacał.

⁵⁵ Archiwum KWT, lwh 50 gm. kat. Grabówka, karta B, wpis 9.

⁵⁶ Por. Geoportal tarnowski: <https://zsp2.umt.tarnow.pl> (odczyt: 12.02.2024).

⁵⁷ Ze wspomnień Lesława i Wandy Lewickich, mieszkańców kamienicy Starodąbrowska 2.

⁵⁸ Ze wspomnień Doroty Lewickiej.

Autorki dziękują Paulinie Srebro (Muzeum Ziemi Tarnowskiej) oraz Agnieszce Filipek (Archiwum Narodowe w Krakowie Oddział w Nowym Sączu) za wszelkie konsultacje i wsparcie.

BIBLIOGRAFIA

Źródła rękopiśmienne

Archiwum Narodowe w Krakowie

Akta miasta Bochni, sygn. 29/4001/1412, sygn. 29/4001/1482.

Akta miasta Krakowa, sygn. 29/33/SMKr 432.

Okręgowy Urząd Likwidacyjny w Krakowie, sygn. 29/1052/56.

Archiwum Narodowe w Krakowie Oddział w Tarnowie

Akta miasta Tarnowa, sygn. 33/1/49.

Akta notariusza Adolfa Vayhintera w Tarnowie, sygn. 33/118/23.

Akta stanu cywilnego Izraelickiego Okręgu Metrykalnego w Tarnowie, sygn. 33/276/5, sygn. 33/276/83.

Księgi i akta gruntowe sądów w Tarnowie, sygn. 31/229/57, sygn. 31/229/58, sygn. 31/229/66, sygn. 31/229/82, sygn. 31/229/85, sygn. 31/229/95.

Zarząd Miejski i Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Tarnowie, sygn. AU 108, AU 109, AU 224.

Archiwum Wydziału Ksiąg Wieczystych w Sądzie Rejonowym w Tarnowie

Gmina katastralna Grabówka, księgi gruntowe lwh 50, lwh 73, lwh 257.

Centralne Państwowe Historyczne Archiwum Ukrainy we Lwowie

Galicyskie Namiestnictwo we Lwowie, sygn. 146/25/144.

Urząd Miasta Tarnowa, Grodzki Ośrodek Dokumentacji Geodezyjnej i Kartograficznej

Mapa ewidencyjna z operatu technicznego, obręb 204, wykonana w 1964 r., sygn. P.1263.1960.16.

Mapy katastralne: Tarnów – Grabówka, sygn. 260/16/7/60.

Źródła drukowane

Bochenek Jan: *Na posterunku. Kartki z dziejów Kościoła tarnowskiego w czasie okupacji niemieckiej*. Tarnów: nakł. autora, 1947.

Plan krajobrazowy Tarnowa z 1927 r. W: Zdzisław Simche, *Tarnów i jego okolica*. Tarnów: nakładem Gminy miasta Tarnowa, 1930.

Spis domów miasta Tarnowa wraz z przedmieściami według nowego ponumerowania z r. 1884. Tarnów: nakładem Gminy miasta Tarnowa, 1885.

Opracowania

Bartosz Adam: *Tarnowskie judaica*. Warszawa: Wydawnictwo PPT „Kraj”, 1992.

Briks Piotr: *Podręczny słownik hebrajsko-polski i aramejsko-polski Starego Testamentu*. Wyd. 3. Warszawa: VOCATIO, 2000.

Sroka Łukasz: *Człowiek sukcesu w państwie sukcesów. Biografia Marcela Goldmana krakowianina w Tel Awiwie*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, 2019.

Tarnów. *Wielki Przewodnik*. T. 9: *Zawale*. Red. Stanisław Potępa. Tarnów: Tarnowskie Towarzystwo Kulturalne, Muzeum Okręgowe w Tarnowie, 2002.

Tomaszewski Marek: *Tarnów. Okupacja 1939–1945. Obrazy odnalezione*. Tarnów: Wydawnictwo SCAN, 2020.

Wiercholska Agnieszka: *Wspomnienia i kamienie. Życie i śmierć polsko-żydowskiego miasta Tarnów 1918–1956*. Kraków–Budapeszt–Syrakuzy: Wydawnictwo Austeria, 2023.

Wydawnictwa elektroniczne

Geoportal tarnowski, <https://zship2.umt.tarnow.pl> (odczyt: 12.02.2024).

AUTOR: Anna Żalińska – archiwistka, przewodnik miejski, związana zawodowo z Muzeum Ziemi Tarnowskiej oraz Fundacją EUROS – Wiatr ze Wschodu z siedzibą w Tarnowie, doktorantka Szkoły Doktorskiej Uniwersytetu Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie; zainteresowania: historia regionalna Tarnowa i Nowego Sącza, biografistyka i ochrona zabytków; e-mail: fundacja.euros@gmail.com

AUTHOR: Anna Żalińska – archivist, city guide, professionally associated with the Museum of Tarnów Land and the EUROS – Wiatr ze Wschodu Foundation based in Tarnów, PhD student at the Doctoral School of the University of the National Education Commission in Krakow; interests: regional history of Tarnów and Nowy Sącz, biography and monument protection; e-mail: fundacja.euros@gmail.com

AUTOR: Dorota Lewicka – muzealnica, edukator, przewodnik po Tarnowie i regionie, pracuje w Muzeum Ziemi Tarnowskiej; zainteresowania: historia Tarnowa i regionu oraz edukacja historyczna i dostępność; zaangażowana w ochronę praw zwierząt; e-mail: d.lewicka@muzeum.tarnow.pl

AUTHOR: Dorota Lewicka – museum worker, educator, guide in Tarnów and the region, works at the Museum of Tarnów Land; interests: history of Tarnów and the region, historical education and accessibility; involved in the protection of animal rights; e-mail: d.lewicka@muzeum.tarnow.pl

Z zagadnień archiwistyki

Paulina Wierzba

ORCID: 0009-0007-3679-2619

Grodzki Urząd Pracy w Krakowie

Archiwum Grodzkiego Urzędu Pracy w Krakowie – historia, funkcjonowanie, zasób

Archives of the Municipal Employment Office in Krakow – history, functioning, resources

SŁOWA KLUCZOWE: archiwum zakładowe, Grodzki Urząd Pracy, publiczne służby zatrudnienia

KEY WORDS: company archives, Municipal Employment Office, public employment services

ABSTRAKT: Artykuł przedstawia historię, funkcjonowanie oraz zasób archiwum zakładowego Grodzkiego Urzędu Pracy w Krakowie, uwzględniając jego znaczenie dla organizacji i dokumentowania działań instytucji. W pierwszej części opracowania omówiono genezę i rozwój publicznych służb zatrudnienia w Polsce, począwszy od 1919 r., z uwzględnieniem zmian legislacyjnych i organizacyjnych wpływających na ich funkcjonowanie. Następnie zaprezentowano historię Grodzkiego Urzędu Pracy w Krakowie, jego strukturę oraz zadania realizowane na przestrzeni lat – począwszy od powstania Rejonowego Biura Pracy w 1990 r., poprzez poszczególne zmiany (Rejonowy Urząd Pracy, Powiatowy Urząd Pracy), a kończąc na 2024 r. Główna część artykułu poświęcona jest charakterystyce archiwum zakładowego – opisano rodzaje przechowywanej dokumentacji, zasady jej ewidencjonowania, klasyfikacji i przechowywania, a także praktyczne aspekty organizacji pracy archiwum. Podstawę źródłową stanowią materiały archiwalne urzędu, obowiązujące akty prawne oraz literatura z zakresu archiwistyki i administracji. Artykuł ukazuje archiwum zakładowe jako istotny element wspierający sprawne działanie instytucji oraz ochronę dokumentacji o wartości administracyjnej i historycznej.

ABSTRACT: The article presents the history, functioning and resources of the archive of the Municipal Employment Office in Krakow, taking into account its importance for the organization and documentation of the institution's activities. The first part of the study discusses the origins and development of public employment services in Poland since 1919,

taking into account legislative and organizational changes affecting their functioning. Next, the history of the Municipal Employment Office in Krakow is presented, along with its structure and tasks carried out over the years – starting from the establishment of the Regional Employment Office in 1990, through individual changes (Regional Employment Office, County Employment Office), and ending in 2024. The main part of the article is devoted to the characteristics of the company archive – it describes the types of documentation stored, the principles of its recording, classification and storage, as well as practical aspects of the organization of archival work. The source material consists of the office's archival materials, applicable legal acts, and literature on archival and administrative matters. The article presents the company archive as a crucial element supporting the institution's efficient operation and the protection of documents of administrative and historical value.

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie historii, struktury oraz funkcjonowania archiwum zakładowego Grodzkiego Urzędu Pracy w Krakowie, ze szczególnym uwzględnieniem charakterystyki jego zasobu archiwalnego. Przedmiotem badań uczyniono zarówno samo archiwum jako instytucję wspierającą działania administracyjne urzędu, jak i dokumentację tam gromadzoną – jej typologię, układ oraz wartość informacyjną. Zakres badań obejmuje również szerszy kontekst działalności publicznych służb zatrudnienia w Polsce oraz dzieje Grodzkiego Urzędu Pracy jako instytucji lokalnej, wpisanej w strukturę administracyjną państwa.

Ramy chronologiczne opracowania wyznaczono od momentu powstania publicznych służb zatrudnienia w Polsce w 1919 r., przez kolejne etapy ich przekształceń, aż po czasy współczesne. Natomiast w przypadku fragmentu artykułu dotyczącego historii Grodzkiego Urzędu Pracy i archiwum zakładowego ramy czasowe sięgają lat 90. XX w.

Bazę źródłową stanowią przede wszystkim materiały archiwalne zgromadzone w archiwum zakładowym urzędu, akty normatywne regulujące działalność służb zatrudnienia, źródła internetowe o tematyce związanej ze służbami zatrudnienia.

W artykule postawiono pytania badawcze dotyczące m.in. zakresu i rodzaju dokumentacji gromadzonej w archiwum zakładowym, zmian w sposobie jej ewidencjonowania i przechowywania, a także roli, jaką pełni archiwum w codziennym funkcjonowaniu urzędu. W analizie zastosowano metody badawcze, takie jak analiza materiałów archiwalnych oraz innych źródeł – ustaw czy opracowań.

Historia publicznych służb zatrudnienia w Polsce

Polska była jednym z pierwszych krajów, w których powołano publiczne służby zatrudnienia. Zostały one utworzone na mocy *Dekretu Naczelnika Państwa z dnia 27 stycznia 1919 r. o organizacji państwowych urzędów pośrednictwa pracy i opieki nad wychodźcami*¹.

W związku z powyższym, dokument ten można uznać za fundament instytucjonalnego ukształtowania publicznej służby zatrudnienia oraz państwowych urzędów pośrednictwa pracy i opieki nad osobami powracającymi z emigracji. Jednostki te miały podlegać wówczas Ministrowi Pracy i Polityki Społecznej, a ich zasadniczym celem było wspieranie obywateli w poszukiwaniu zatrudnienia. Zgodnie z zapisami dekretu, urzędy pośrednictwa pracy miały być tworzone w miejscowościach przygranicznych, miastach powiatowych, a także w innych lokalizacjach, w których uznano ich funkcjonowanie za szczególnie uzasadnione z punktu widzenia potrzeb społecznych².

Wybuch II wojny światowej spowodował istotne przeobrażenia w strukturze administracyjnej państwa polskiego. Jedną z konsekwencji okupacji niemieckiej był narastający deficyt siły roboczej w III Rzeszy, wynikający m.in. z masowej mobilizacji mężczyzn na potrzeby frontowe. W odpowiedzi na ten problem władze okupacyjne zaczęły sięgać po zasoby ludzkie z terenów podbitych, przede wszystkim z okupowanej Polski. Początkowo źródłem siły roboczej stali się polscy jeńcy wojenni, których już jesienią 1939 r. kierowano do przymusowych prac w Niemczech. Od 1940 r. przymusowe wywozy objęły również mieszkańców Generalnego Gubernatorstwa. Działania te zostały usankcjonowane zarządzeniem z października 1939 r., które wprowadzało obowiązek pracy dla osób w wieku od 18 do 60 lat, przy czym już w grudniu tego samego roku dolną granicę wieku obniżono do 14 lat. Okupanci próbowali nakłaniać obywateli do dobrowolnego podejmowania pracy na rzecz III Rzeszy, jednak wobec niskiej skuteczności tych działań zaczęto stosować środki przymusu administracyjnego. Na terenie Generalnego Gubernatorstwa utworzono sieć urzędów pracy (tzw. *Arbeitsämter*), które wysyłały imienne wezwania do stawianictwa w wyznaczonych punktach zbornych. Odmowa wykonania takiego polecenia skutko-

¹ *Dekret Naczelnika Państwa o organizacji państwowych urzędów pośrednictwa pracy i opieki nad wychodźcami z dnia 27 stycznia 1919 r.* (Dz.Pr.P.P. z 1919 r., nr 11, poz. 127).

² *Ibidem*.

wała dotkliwymi represjami, w tym przymusowym wywozem na roboty nie tylko osoby uchylającej się od pracy, lecz także całej jej rodziny. Innym sposobem pozyskiwania siły roboczej były tzw. łapanki – akcje organizowane w miejscach publicznych, takich jak ulice, targowiska, pociągi czy lokale gastronomiczne. Jedynie osoby posiadające zaświadczenie o zatrudnieniu w przedsiębiorstwach pracujących na rzecz gospodarki Rzeszy mogły liczyć na zwolnienie z wywozu³.

W ostatnich latach wojny problem bezrobocia w Polsce zaczął być coraz częściej podnoszony w programach politycznych działających wówczas ugrupowań. Jednak rzeczywiste działania legislacyjne i organizacyjne zmierzające do jego eliminacji podjęto dopiero po zakończeniu wojny. Postulaty dotyczące walki z bezrobociem pojawiły się m.in. w dokumentach programowych Polskiej Partii Robotniczej. W ogłoszonej 10 stycznia 1942 r. odezwie pt. *Do robotników, chłopów i inteligencji! Do wszystkich patriotów!* zadeklarowano, iż w przyszłej, niepodległej Polsce „nie będzie głodu ani bezrobocia”. Podobne zapewnienie znalazło się również w odezwie z 1 marca 1943 r., gdzie zapowiedziano „pracę dla wszystkich zdolnych do pracy”. Deklaracje te stanowiły fundament powojennej polityki społecznej i znalazły odzwierciedlenie w późniejszym ustawodawstwie oraz planach gospodarczych nowo powstałych władz⁴.

Po II wojnie światowej do zadań publicznych służb zatrudnienia należało również łagodzenie braków w sile roboczej. W wyniku licznych przekształceń zostały one włączone jako część składowa rad narodowych. W latach 1980–1990 organizacją administracji pracy zajmowały się organy państwowe – rady narodowe. Wynikało to z kompetencji nadanych im przez *Ustawę z dnia 25 stycznia 1958 r. o radach narodowych*⁵. Na jej podstawie powoływano wydziały odpowiedzialne za konkretne zadania, np. zatrudnienie.

Moment przełomowy stanowiło uchwalenie *Ustawy o zatrudnieniu z dnia 29 grudnia 1989 r.*⁶, która zapoczątkowała istotne zmiany w organi-

³ *Robotnicy przymusowi w czasie II wojny światowej*, <https://www.szczecin.ap.gov.pl/news/pl/robotnicy-przymusowi-w-czasie-drugiej-wojny-swiatowej> (odeczyt: 22.02.2025).

⁴ Elżbieta Słabińska, *Ewolucja działań publicznych służb zatrudnienia w latach 1918–1939 i 1944–1949. Zarys problematyki*, „Optimum Economic Studies” 2019, nr 2 (96), s. 100, DOI: 10.15290/oes.2019.02.96.07.

⁵ *Ustawa z dnia 25 stycznia 1958 r. o radach narodowych* (Dz.U. z 1958 r., nr 5, poz. 16).

⁶ *Ustawa z dnia 29 grudnia 1989 r. o zatrudnieniu* (Dz.U. z 1989 r., nr 75, poz. 446).

zacji instytucji rynku pracy w Polsce. Na mocy jej zapisów zlikwidowano dotychczasowe terenowe organy ds. zatrudnienia, tj. wydziały zatrudnienia i spraw socjalnych, tworząc w ich miejsce nową strukturę administracyjną – wojewódzkie oraz rejonowe biura pracy⁷. W myśl ustawy wojewódzkie biura pracy były terenowym organem administracji państwowej, natomiast rejonowe biura pracy stanowiły podstawowe organy zajmujące się zadaniami związanymi z zatrudnieniem. Podlegały one bezpośrednio wojewódzkiemu biuru pracy. Ustawa nakładała na nie również obowiązek prowadzenia rejestrów osób bezrobotnych. Te dwa organy były podstawą do tworzenia hierarchicznej struktury⁸.

Kolejny istotny etap w procesie kształtowania organizacji instytucji rynku pracy został zainicjowany *Ustawą z dnia 16 października 1991 r. o zatrudnieniu i bezrobociu*⁹. Na jej mocy powołano Urząd Pracy jako centralny organ administracji rządowej, podporządkowany Ministrowi Pracy i Polityki Socjalnej. W ramach tej ustawy wprowadzono trójstopniową strukturę organizacyjną, obejmującą: Urząd Pracy, podległe mu wojewódzkie urzędy pracy oraz rejonowe urzędy pracy podporządkowane odpowiednim jednostkom wojewódzkim. Zauważalnej zmianie uległa również terminologia – wcześniejsze rejonowe biura pracy zostały przekształcone w rejonowe urzędy pracy, co miało na celu ujednolicenie nomenklatury oraz wzmocnienie ich pozycji w strukturze instytucjonalnej. Ustawa ta wprowadziła także ważne rozróżnienie pomiędzy osobami bezrobotnymi a poszukującymi pracy, co miało istotne znaczenie w kontekście definiowania uprawnień i zakresu wsparcia oferowanego przez instytucje publiczne.

*Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Socjalnej z dnia 16 grudnia 1992 r. w sprawie organizacji, szczegółowych zasad oraz zakresu działania Urzędu Pracy, wojewódzkich i rejonowych urzędów pracy*¹⁰ doprecyzowało zasady dotyczące powoływania kadry kierowniczej w strukturach rejonowych. Zgodnie z jego zapisami kierownik rejonowego urzędu pracy mianowany był przez kierownika wojewódzkiego urzędu pracy, jednakże decyzja

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ustawa z dnia 16 października 1991 r. o zatrudnieniu i bezrobociu* (Dz.U. z 1991 r., nr 106, poz. 457).

¹⁰ *Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Socjalnej z dnia 16 grudnia 1992 r. w sprawie organizacji, szczegółowych zasad i zakresu działania Urzędu Pracy oraz wojewódzkich i rejonowych urzędów pracy* (Dz.U. z 1992 r., nr 97, poz. 482).

ta wymagała uprzedniego zasięgnięcia opinii rejonowej rady zatrudnienia – organu doradczego działającego przy danym rejonowym urzędzie pracy.

W 1995 r. na podstawie *Rozporządzenia Ministra Pracy i Polityki Socjalnej z dnia 21 marca*¹¹ dokonano istotnej zmiany w strukturze publicznych służb zatrudnienia – w miejsce dotychczasowego Urzędu Pracy utworzono Krajowy Urząd Pracy, pełniący funkcję centralnego organu administracji. Rozporządzenie to przewidywało również możliwość tworzenia filii rejonowych urzędów pracy, co stanowiło odpowiedź na potrzebę zwiększenia dostępności usług zatrudnienia w mniejszych ośrodkach¹². W latach 1993–1998 publiczne służby zatrudnienia funkcjonowały już w oparciu na ukształtowanej trójstopniowej strukturze. Na jej czele stał Minister Pracy i Polityki Socjalnej, któremu podlegał Krajowy Urząd Pracy. Strukturę uzupełniało 49 wojewódzkich urzędów pracy oraz rejonowe urzędy pracy współpracujące z lokalnymi organami administracji, organizacjami społecznymi oraz instytucjami przeciwdziałającymi bezrobociu oraz zajmującymi się promocją zatrudnienia.

Kolejna istotna zmiana nastąpiła w wyniku reformy administracyjnej państwa w 1999 r. Wprowadzono nowe nazewnictwo oraz zmodyfikowano podział strukturalny publicznych służb zatrudnienia. Rejonowe urzędy pracy oraz ich filie, które funkcjonowały w miastach na prawach powiatu lub w miejscowościach będących siedzibami władz powiatowych, przekształcono w powiatowe urzędy pracy. W przypadku urzędów pracy zlokalizowanych w miejscowościach nieposiadających statusu miasta powiatowego, instytucje te przekształcono w filie odpowiednich powiatowych urzędów pracy. W sytuacji gdy na terenie nowo utworzonego powiatu nie funkcjonował dotychczas żaden rejonowy urząd pracy, dyrektor właściwego terytorialnie wojewódzkiego urzędu pracy był uprawniony do powołania powiatowego urzędu pracy. Mógł on obejmować swym zasięgiem cały obszar powiatu lub zostać utworzony w mieście będącym siedzibą zarządu powiatu¹³.

¹¹ *Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Socjalnej z dnia 21 marca 1995 r. w sprawie organizacji, szczegółowych zasad i zakresu działania Krajowego Urzędu Pracy oraz wojewódzkich i rejonowych urzędów pracy* (Dz.U. z 1995 r., nr 38, poz. 187).

¹² *Ibidem*.

¹³ *Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Socjalnej z dnia 30 grudnia 1998 r. w sprawie dostosowania organizacji i obszaru działania wojewódzkich i rejonowych urzędów pracy do organizacji administracji publicznej* (nieopublikowane).

Hierarchia publicznych służb zatrudnienia z końcem lat 90. XX w. przedstawiała się następująco: Krajowy Urząd Pracy – jako organ koordynujący działalność programową, organizacyjną i finansową; wojewódzkie urzędy pracy jako drugi szczebel; oraz powiatowe urzędy pracy – przekształcone z rejonowych – jako szczebel podstawowy.

W styczniu 2000 r. powiatowe urzędy pracy przestały być częścią administracji specjalnej. Zostały włączone do administracji samorządowej jako element powiatowej administracji zespolonej. W związku z nowelizacją przepisów osobą odpowiedzialną za realizację zadań rynku pracy na terenie powiatu został starosta. Było to wynikiem tzw. wielkiej ustawy kompetencyjnej¹⁴ oraz reformy administracyjnej państwa – ustawy o powiecie¹⁵.

Historia Grodzkiego Urzędu Pracy w Krakowie

Początkowo zadaniami związanymi z pośrednictwem pracy w Krakowie w 1989 r. zajmował się Wydział Zatrudnienia i Spraw Społecznych Urzędu Miasta Krakowa. W 1990 r. zadania realizowane dotąd przez wspomniany wydział zostały przejęte przez Rejonowe Biuro Pracy w Krakowie, mieszczące się przy ulicy św. Sebastiana 9–11. Biuro to posiadało już wówczas filię w Słomnikach, która początkowo zlokalizowana była przy ulicy Rynek 16. Zgodnie z notatką służbową sporządzoną w obecności naczelnika Miasta i Gminy Słomniki, administratora Rady Naczelnej Socjaldemokracji Rzeczypospolitej Polskiej w Krakowie oraz pełnomocnika Socjaldemokracji w Słomnikach, filii Rejonowego Biura Pracy w Słomnikach, przekazano pomieszczenia w byłym Komitecie Miejsko-Gminnym PZPR wraz z możliwością korzystania z węzła sanitarnego, z wyłączeniem jednego pomieszczenia na pierwszym piętrze od strony zachodniej, które miało pozostać w użytkowaniu Socjaldemokracji Rzeczypospolitej Polskiej¹⁶.

Z protokołu przekazania pomieszczeń po byłym Komitecie Miejsko-Gminnym PZPR w Słomnikach, sporządzonego w dniu 14 maja 1990 r., wynikało, że Rejonowe Biuro Pracy w Krakowie – Delegatura w Słomni-

¹⁴ Ustawa z dnia 24 lipca 1998 r. o zmianie niektórych ustaw określających kompetencje organów administracji publicznej – w związku z reformą ustrojową państwa (Dz.U. z 1998 r., nr 106, poz. 668).

¹⁵ Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (Dz.U. z 1998 r., nr 91, poz. 578).

¹⁶ AZ GUP w Krakowie, Organizacja Rejonowych Urzędów Pracy, sygn. 238/9 (Notatka służbowa spisana w dniu 9.05.1990 r.).

kach dysponowało wówczas pięcioma pomieszczeniami: pokojem byłego sekretarza, sekretariatem, dawną salą konferencyjną, salą po byłym Zjednoczonym Stronnictwie Ludowym, korytarzem na pierwszym piętrze oraz sanitariatem¹⁷.

W dniu 2 stycznia 1991 r. podpisane zostało porozumienie w sprawie współpracy w zakresie pośrednictwa pracy pomiędzy ówczesnym kierownikiem Urzędu Rejonowego a burmistrzem Gminy Słomniki. Na jego podstawie burmistrz zobowiązał się do wynajęcia trzech pokoi położonych na parterze (wraz z wyposażeniem przynależnym do tych pomieszczeń) w budynku zlokalizowanym w Słomnikach na osiedlu Świerczewskich. Pomieszczenia te miały być przeznaczone do realizacji zadań z zakresu pośrednictwa pracy, wykonywanych przez Rejonowy Urząd Pracy w Krakowie na terenie Słomnik. Ponadto pracownikom Delegatury w Słomnikach zapewniono możliwość korzystania z energii elektrycznej, ogrzewania budynku, wody oraz pomieszczeń przynależnych, takich jak korytarz, toaleta i urządzenia kasowe. W porozumieniu zawarto również zapis, iż kierownik Rejonowego Urzędu Pracy w Krakowie (RUP) powierzył burmistrzowi Gminy i Miasta Słomniki sprawowanie nadzoru nad dyscypliną pracy pracowników delegatury w Słomnikach. W przypadku stwierdzenia uchybień w tym zakresie, burmistrz zobowiązany był niezwłocznie poinformować o tym fakcie kierownika RUP w Krakowie¹⁸.

RUP w Krakowie posiadał również filię w Skawinie, zlokalizowaną przy ulicy Ogrody 17, w budynku w stanie surowym, zakupionym przez Krajowy Urząd Pracy w Warszawie od Spółdzielni Mieszkaniowej Lokatorsko-Własnościowej¹⁹. Filii w Skawinie, zgodnie z zapisami aktu notarialnego dotyczącego wcześniej wspomnianego budynku, miała przysługiwać wydzielona część parteru²⁰.

¹⁷ Ibidem, sygn. 238/9 (Protokół przekazania pomieszczeń po byłym KMG PZPR w Słomnikach z dnia 14.05.1990 r.).

¹⁸ Ibidem, sygn. 238/9 (Porozumienie w sprawie współpracy w zakresie pośrednictwa pracy zawarte w dniu 2.01.1991 r. w Krakowie pomiędzy kierownikiem Urzędu Rejonowego w Krakowie a burmistrzem Gminy Słomniki).

¹⁹ Ibidem, sygn. 238/9 (Protokół nr 2/98 z dnia 24.02.1998 r., z posiedzenia Komisji ds. Zamówień Publicznych przy Rejonowym Urzędzie Pracy w Krakowie).

²⁰ Ibidem, sygn. 238/9 (Umowa o roboty budowlane będące przedmiotem zamówienia publicznego udzielonego w trybie przetargu nieograniczonego zawarta w dniu 22.05.1998 r.).

Zgodnie z porozumieniem zawartym w dniu 18 sierpnia 1998 r. pomiędzy Rejonowym Urzędem Pracy w Krakowie a Gminą Skawina, dotyczącym wspólnego finansowania adaptacji lokalu przy ulicy Ogrody 17 na potrzeby Urzędu Pracy – filii w Skawinie, koszty adaptacji tych pomieszczeń miały być sfinansowane po równo przez Gminę Skawina oraz Rejonowy Urząd Pracy. Ponadto w porozumieniu zawarto zapis, że to Gmina Skawina zapłaci faktury za remont, jednak w wysokości odpowiadającej kosztom poniesionym przez Urząd Pracy, zanim zostały zwolnione środki w Gminie²¹.

Rejonowe Biuro Pracy w Krakowie wraz z filiami podlegało wówczas Urzędowi Wojewódzkiemu w Krakowie, mieszczącemu się przy alei Słowackiego 20. W związku z podległością posiadało dwie siedziby. Pierwsza z nich, zlokalizowana w budynku Urzędu Wojewódzkiego przy alei Słowackiego 20, mieściła m.in. takie komórki organizacyjne, jak dział finansowy, dyrekcja oraz kadry. Natomiast w drugiej siedzibie, przy ulicy św. Sebastiana 9–11, znajdowały się komórki odpowiedzialne za realizację zadań przewidzianych ustawą. W lipcu 1991 r., w związku ze wzrostem liczby osób bezrobotnych, Rejonowe Biuro Pracy w Krakowie uzyskało nową siedzibę przy ulicy Wąwozowej 34 (wcześniej siedziba Ochotniczych Hufców Pracy i koszarów ZOMO), gdzie funkcjonuje do dzisiaj.

Od 1 stycznia 1993 r. Rejonowe Biuro Pracy w Krakowie podlegało Wojewódzkiemu Biuru Pracy, zlokalizowanemu przy ulicy Basztowej 22 (Zacisze 7). W tym roku nastąpiło również przekształcenie wojewódzkich i rejonowych biur pracy w rejonowe urzędy pracy. Kolejna zmiana reorganizacyjna miała miejsce w związku z reformą ustrojową w 1999 r., w wyniku której wprowadzono powiaty. Wówczas Rejonowy Urząd Pracy w Krakowie wraz ze swoimi filiami w Słomnikach i Skawinie został przemianowany na Powiatowy Urząd Pracy w Krakowie (PUP w Krakowie) (il. 32). Mimo to nadal podlegał Urzędowi Wojewódzkiemu.

Od 1 stycznia 2000 r. Powiatowy Urząd Pracy zaczął podlegać staroście krakowskiemu. W dniu 14 stycznia 2000 r. decyzją wojewody małopolskiego PUP w Krakowie został podzielony na dwie jednostki organizacyjne:

²¹ Ibidem, sygn. 238/9 (Porozumienie zawarte w dniu 18.08.1998 r. pomiędzy Rejonowym Urzędem Pracy w Krakowie, reprezentowanym przez kierownika Urzędu, a Gminą Skawina reprezentowaną przez Burmistrza za zgodą dyrektora Wojewódzkiego Urzędu Pracy w Krakowie na okoliczność wspólnego finansowania adaptacji lokalu przy ul. Ogrody 17 w Skawinie na potrzeby Urzędu Pracy – filia w Skawinie).

Grodzki Urząd Pracy oraz Urząd Pracy Powiatu Krakowskiego. Grodzki Urząd Pracy miał być odpowiedzialny za prowadzenie działań zapobiegających bezrobociu na terenie Miasta Krakowa, natomiast podstawą funkcjonowania Urzędu Pracy Powiatu Krakowskiego były m.in. wspomniane filie w Słomnikach i Skawinie, czyli gminy należące do ówczesnego powiatu krakowskiego. Na tej podstawie można wnioskować, że nazwa „grodzki” symbolizowała jego rolę jako instytucji realizującej zadania w miastach na prawach powiatu, dawniej określanych mianem miast grodzkich. W 2006 r. Grodzkiemu Urzędowi Pracy w Krakowie nadano statut uchwałą nr CXIII/1129/06 Rady Miasta Krakowa z dnia 21 czerwca 2006 r., na podstawie którego stał się miejską jednostką budżetową²².

Historia i organizacja archiwum zakładowego Grodzkiego Urzędu Pracy w Krakowie

Początkowo na działalność archiwum zakładowego Rejonowego Biura Pracy przeznaczone były trzy pomieszczenia, zlokalizowane na niskim parterze. Zgodnie z instrukcją dotyczącą przechowywania akt oraz kart ewidencyjnych w archiwum Rejonowego Biura Pracy w Krakowie z dnia 25 października 1991 r. (opracowaną przez pracownika zajmującego się archiwum)²³, karty ewidencyjne osób bezrobotnych przekazane do archiwum miały znajdować się w segregatorach na półkach. Ułożone one miały być według następujących kryteriów: roku wyrejestrowania, wykształcenia i płci, a w ich ramach alfabetycznie (według litery nazwiska i imienia). Miały być wydawane poszczególnym osobom za pokwitowaniem, które było odnotowywane w przeznaczonym do tego celu zeszycie. Ponadto miał zostać założony skorowidz alfabetyczny, którego celem było ujęcie wszystkich kart znajdujących się w archiwum oraz wskazanie miejsca ich przechowywania²⁴.

²² Uchwała nr CXIII/1129/06 Rady Miasta Krakowa z dnia 21 czerwca 2006 r. w sprawie nadania statutu Grodzkiemu Urzędowi Pracy w Krakowie, https://www.bip.krakow.pl/?dok_id=167&sub_dok_id=167&sub=uchwala&query=id%3D16629%26typ%3Du&metka=1 (odczyt: 16.07.2024).

²³ AZ GUP w Krakowie, Zarządzenia Kierowników, sygn. 237/4 (Instrukcja z dnia 25.10.1991 r. dotycząca przechowywania akt, kart ewidencyjnych w archiwum Rejonowego Biura Pracy w Krakowie).

²⁴ Ibidem, s. 1–2.

Od października 1997 r. archiwum zakładowe zostało przeniesione do Referatu Administracyjno-Gospodarczego, dzięki czemu znalazło się w pionie zastępcy kierownika urzędu ds. organizacyjnych²⁵.

Od 1 października 1997 r. w ówczesnym Powiatowym Urzędzie Pracy w Krakowie funkcjonowała składnica akt, będąca kontynuacją wcześniejszego archiwum zakładowego²⁶. Działała ona na podstawie przepisów Instrukcji o organizacji działania archiwów zakładowych i składnic akt w jednostkach organizacyjnych, Rzeczowego Wykazu Akt oraz przepisów Instrukcji Kancelaryjnej. Składnica akt była umieszczona w strukturze organizacyjnej Urzędu w Referacie Administracyjno-Gospodarczym, który wchodził w skład Działu Organizacyjno-Prawnego. W 1999 r. składnica akt składała się z sześciu pokoi, zlokalizowanych na niskim parterze (piwnice) siedziby urzędu przy ulicy Wąwozowej 34 w Krakowie, gdzie zgromadzona była dokumentacja kategorii B ze wszystkich komórek organizacyjnych istniejących w urzędzie. Składnica akt funkcjonowała w Urzędzie do 2002 r. Na podstawie pisma Archiwum Państwowego w Krakowie z 7 listopada 2002 r. ustalono, iż Grodzki Urząd Pracy kwalifikuje się jako jednostka wytwarzająca materiały archiwalne o trwałej wartości historycznej, które wchodzi

²⁵ Ibidem, sygn. 238/102 (Załącznik nr 1 do Regulaminu Organizacyjnego Rejonowego Urzędu Pracy w Krakowie z roku 1997).

²⁶ Zmiana archiwum zakładowego na składnicę akt i znowu na archiwum zakładowe wynikała z bezpośrednich zapisów instrukcji kancelaryjnej. W instrukcji kancelaryjnej z 1991 r. w sprawie organizacji i zakresu działania archiwów zakładowych oraz zasad i trybu postępowania z dokumentacją w urzędach terenowych organów rządowej administracji ogólnej, która stanowiła załącznik do Zarządzenia nr 7 Ministra – Szefa Urzędu Rady Ministrów z dnia 13 marca 1991 r. obowiązywał zapis: „terenowe organy administracji ogólnej, kierując się ustaleniami dyrektorów właściwych archiwów państwowych utworzą archiwa zakładowe [...]”. Natomiast w kolejnej instrukcji z 1997 r. – załącznik nr 1 do Zarządzenia nr 8 Prezesa Krajowego Urzędu Pracy z dnia 16 czerwca 1997 – Instrukcja kancelaryjna jednostek organizacyjnych systemu urzędów pracy (Krajowego Urzędu Pracy, wojewódzkich i rejonowych urzędów pracy) obowiązywał zapis: „[...] przekazywania do archiwum zakładowego w Krajowym Urzędzie Pracy i wojewódzkich urzędach pracy, a ponadto do składnic akt w rejonowych urzędach pracy”, a późniejsza instrukcja kancelaryjna z 2005 r. (Zarządzenie nr 13/2025 dyrektora Grodzkiego Urzędu Pracy w Krakowie z 27 lipca 2005 r.) „[...] do momentu przekazania jej do archiwum zakładowego lub do zniszczenia” – wiązało się też z tym, że Grodzki Urząd Pracy stał się jednostką zakwalifikowaną jako wytwarzająca materiały archiwalne.

w skład państwowego zasobu archiwalnego. Nałożono wówczas obowiązek prowadzenia archiwum zakładowego²⁷.

W dniu 1 marca 2005 r. wprowadzono Regulamin Organizacyjny Grodzkiego Urzędu Pracy w Krakowie wraz z załącznikami, określającymi m.in. strukturę organizacyjną urzędu z podziałem na poszczególne piony. Zgodnie z załącznikiem nr 4 do tego regulaminu, stanowisko archiwum zakładowego zostało ulokowane w pionie zastępcy dyrektora ds. organizacyjnych, w Dziale Organizacyjno-Prawnym. Wobec powyższego tę datę można uznać za początek istnienia archiwum zakładowego w Grodzkim Urzędzie Pracy w Krakowie – wcześniej, jak już wspomniano, funkcjonowało ono jako składnica akt.

W wyniku zmiany Regulaminu Organizacyjnego w 2008 r. powstało archiwum zakładowe (wcześniej funkcjonujące jako „stanowisko archiwum zakładowego”). Nie zmieniła się jego lokalizacja w pionie Zastępcy Dyrektora ds. organizacyjnych, jednak od tego momentu stało się częścią Referatu Administracyjno-Gospodarczego²⁸. Archiwum zakładowe w Referacie Administracyjno-Gospodarczym funkcjonowało do 2012 r.²⁹ W wyniku kolejnych zmian w strukturze organizacyjnej Grodzkiego Urzędu Pracy zmieniono nazwę referatu na Referat Administracyjno-Gospodarczy i Obsługi Kancelaryjnej. Ta nazwa obowiązywała do 2022 r. Następnie, w wyniku kolejnej zmiany nazewnictwa, wspomniany referat został przekształcony w Referat Obsługi Urzędu³⁰.

Początkowo w archiwum zakładowym zatrudniona była jedna osoba, co wiązało się z niewielką ilością dokumentacji trafiającej do archiwum. Jed-

²⁷ AZ GUP w Krakowie, Organizacja Rejonowych Urzędów Pracy, sygn. 189/1 (Pismo z Archiwum Państwowego z dnia 7.11.2002 r. w sprawie prowadzenia archiwum zakładowego).

²⁸ AZ GUP w Krakowie, Zbiór akt normatywnych własnych, sygn. 326/4 (Zarządzenie nr 3/2008 dyrektora Grodzkiego Urzędu Pracy w Krakowie z dnia 19.02.2008 r. w sprawie wprowadzenia Regulaminu Organizacyjnego w Grodzkim Urzędzie Pracy w Krakowie).

²⁹ Ibidem, sygn. 765/1 (Załącznik do Zarządzenia nr 4/2013 dyrektora Grodzkiego Urzędu Pracy w Krakowie z dnia 10.04.2013 r. w sprawie podziału na wewnętrzne komórki merytoryczne oraz szczegółowego zakresu zadań Pionu Zastępcy Dyrektora Urzędu ds. Organizacyjnych w Grodzkim Urzędzie Pracy w Krakowie).

³⁰ Załącznik do Zarządzenia nr 27/2022 dyrektora Grodzkiego Urzędu Pracy w Krakowie z dnia 31.05.2022 r. w sprawie wprowadzenia Regulaminu Organizacyjnego Grodzkiego Urzędu Pracy w Krakowie.

nak wraz ze wzrostem ilości tworzonych dokumentów jeden pracownik okazał się niewystarczający. Dlatego w 1999 r. w archiwum zatrudnione zostały dwie osoby na pełny etat oraz jedna osoba w ramach robót publicznych. Obecnie w archiwum zakładowym pracują cztery osoby.

Funkcjonowanie archiwum zakładowego Grodzkiego Urzędu Pracy w Krakowie

Początkowo archiwa zakładowe funkcjonowały na podstawie Zarządzenia nr 50/76 Ministra Administracji, Gospodarki Terenowej i Ochrony Środowiska z dnia 29 listopada 1976 r. w sprawie wprowadzenia instrukcji dotyczącej organizacji oraz zakresu działania archiwów zakładowych w urzędach terenowych organów administracji państwowej³¹. Po zmianach ustrojowych na początku lat 90. XX w., jak już wspomniano wcześniej, organy terenowe wraz z podległymi jednostkami przeszły szereg zmian. Wówczas dokumenty tworzone w Rejonowym Biurze Pracy klasyfikowane i kwalifikowane były na podstawie jednolitego rzeczowego wykazu akt dla urzędów terenowych organów rządowej administracji ogólnej, stanowiącego załącznik do Zarządzenia nr 32 Ministra – Szefa Urzędu Rady Ministrów z dnia 22 grudnia 1990 r. w sprawie ustalenia jednolitego rzeczowego wykazu akt urzędów organów terenowych administracji ogólnej. Od 1991 r. archiwum zakładowe ówczesnego Rejonowego Biura Pracy prowadziło działalność w oparciu na Instrukcji w sprawie organizacji i zakresu działania archiwów zakładowych oraz zasad i trybu postępowania z dokumentacją w urzędach terenowych organów rządowej administracji ogólnej, stanowiącej załącznik do Zarządzenia nr 7 Ministra – Szefa Urzędu Rady Ministrów z dnia 13 marca 1991 r.³² Wówczas w Rejonowych Biurach Pracy miały zostać utworzone archiwa zakładowe, jednak proces ten był długi i wymagał często przeznaczenia odpowiednich pomieszczeń, co bywało problematyczne, zwłaszcza gdy Biuro Pracy dysponowało jedynie kilkoma pomieszczeniami na całą swoją działalność.

³¹ Załącznik do Zarządzenia nr 32 Ministra – Szefa Urzędu Rady Ministrów z dnia 22.12.1990 r. w sprawie ustalenia jednolitego rzeczowego wykazu akt urzędów organów terenowych administracji ogólnej (nieopublikowane).

³² Załącznik do Zarządzenia nr 7 Ministra – Szefa Urzędu Rady Ministrów z dnia 13.03.1991 r., Instrukcja w sprawie organizacji i zakresu działania archiwów zakładowych oraz zasad i trybu postępowania z dokumentacją w urzędach terenowych organów rządowej administracji ogólnej (nieopublikowane).

W 1995 r. w Rejonowym Urzędzie Pracy w Krakowie została przeprowadzona kontrola archiwum zakładowego przez przedstawiciela Archiwum Państwowego w Krakowie. W jej wyniku rozpoczęto wdrażanie szeregu działań porządkujących oraz archiwalnych, zgodnych z obowiązującymi przepisami. W archiwum zaczęły się pojawiać pierwsze spisy zdawczo-odbiorcze, sporządzane według obowiązującego jednolitego rzeczowego wykazu akt i podzielone na kategorie archiwalne A i B. W tym okresie uruchomiono również procedurę wypożyczania akt oraz podjęto działania mające na celu przygotowanie do procesu brakowania dokumentacji niearchiwalnej³³.

W ramach uporządkowania zasobu archiwum zakładowego powołano specjalną Komisję ds. Przeglądu Dokumentacji, której zadaniem było przeprowadzenie kwalifikacji akt. Komisja ta została ustanowiona na mocy zarządzenia wewnętrznego nr 4/95 kierownika Rejonowego Urzędu Pracy w Krakowie z dnia 28 listopada 1995 r. w sprawie powołania i trybu działania Komisji do Spraw Przeglądu Dokumentacji w archiwum zakładowym. Według zarządzenia, członkowie komisji mieli wydzielić dokumentację z działów na podstawie spisów zdawczo-odbiorczych oraz jednolitego rzeczowego wykazu akt. Zgodnie z treścią zarządzenia, członkowie komisji byli zobowiązani do przeprowadzenia przeglądu akt przekazanych z poszczególnych komórek organizacyjnych urzędu, uwzględniając klasyfikację akt według rzeczowego wykazu. Komisja miała uprawnienia do skrócenia lub przedłużenia okresu przechowywania dokumentacji, jednak wyłącznie w odniesieniu do akt zakwalifikowanych do kategorii B. W wyniku prac komisji sporządzano protokoły przeglądu dokumentacji, do których załączano odrębne spisy akt kategorii A i B. Dokumenty te musiały zostać podpisane przez wszystkich członków komisji, a następnie zatwierdzone przez kierownika działu, z którego pochodziła dokumentacja, oraz przez bezpośredniego przełożonego archiwum zakładowego. W przypadku akt zakwalifikowanych do brakowania, sporządzony spis należało przesać do właściwego archiwum państwowego celem zatwierdzenia. Dopiero po uzyskaniu pisemnej zgody archiwum możliwe było przystąpienie do fizycznego zniszczenia dokumentacji. Proces ten musiał zostać przeprowadzony w sposób gwarantujący trwałe uniemożliwienie odtworzenia treści dokumen-

³³ AZ GUP w Krakowie, Kontrole zewnętrzne, sygn. 238/85 (Pismo z dnia 3.01.1996 r. wysłane do Archiwum Państwowego w Krakowie dotyczące odpowiedzi na zalecenia po kontrolne z dnia 31.05.1995 r.).

tów, po czym materiał przekazywano do zbiornicy surowców wtórnych³⁴. Działania tej komisji można zatem uznać za pierwszą próbę porządkowania archiwum zakładowego Rejonowego Urzędu Pracy w Krakowie.

W 1997 r. powołano również komisję do brakowania akt w składnicy akt, określając tryb przygotowywania spisu dokumentacji przeznaczonej do brakowania³⁵.

W wyniku spotkania z zastępcą kierownika ds. organizacyjnych, kierownikiem działu ewidencji i świadczeń, kierownikiem referatu obsługi osób niepełnosprawnych, przedstawicielem stanowiska w składnicy akt oraz stanowiska ds. organizacji i kontroli, które odbyło się 1 czerwca 1998 r., sporządzono notatkę służbową dotyczącą wykonania zarządzenia nr 8 prezesa Krajowego Urzędu Pracy obowiązującego od dnia 1 października 1997 r.³⁶ Spotkanie dotyczyło ustaleń związanych z przejmowaniem akt osób bezrobotnych i poszukujących pracy (stanowiących wówczas zasadniczą część dokumentacji w składnicy akt) z komórek organizacyjnych Rejonowego Urzędu Pracy w Krakowie. Ustalono, że każdorazowa rejestracja stanowi odrębną sprawę, gromadzoną w jednej teczce. Akta osób zarejestrowanych po 1 października 1997 r., przekazywane przez Dział Ewidencji i Świadczeń oraz Referat Obsługi Osób Niepełnosprawnych, miały być początkowo wykazane w spisie zdawczo-odbiorczym. Natomiast dokumentacja osób zarejestrowanych od 1 grudnia 1997 r. miała być przekazywana w oparciu na spisach zdawczo-odbiorczych wraz ze spisem spraw i opisem teczek. W przypadku pierwszorazowej rejestracji dokumentacja mogła być przekazywana najpóźniej po upływie dwóch lat, licząc od stycznia roku następnego. Przewidziano także możliwość wcześniejszego przekazania dokumentów po uprzedniej ocenie merytorycznej przydatności przez kierownika danego działu lub referatu. Zastrzeżono, że przekazywana dokumentacja powinna być spięta i kompletna. Ponadto ustalono, że jeśli korespondencja

³⁴ AZ GUP w Krakowie, Zarządzenia Kierowników, sygn. 238/102 (Zarządzenie wewnętrzne nr 4/95 kierownika Rejonowego Urzędu Pracy w Krakowie z dnia 28.11.1995 r. w sprawie powołania i trybu działania w Rejonowym Urzędzie Pracy w Krakowie Komisji do Spraw Przeglądu i Wydzielania Dokumentacji w archiwum zakładowym).

³⁵ Ibidem, sygn. 238/102 (Zarządzenie nr 7/97 kierownika Rejonowego Urzędu Pracy w Krakowie z dnia 28.11.1997 r. w sprawie powołania i trybu działania w Rejonowym Urzędzie Pracy w Krakowie Komisji ds. Wydzielania akt w składnicy akt).

³⁶ Zarządzenie Nr 8 prezesa Krajowego Urzędu Pracy z dn. 16.06.1997 r. w sprawie wykonywania czynności kancelaryjnych oraz zasad i trybu postępowania z materiałami archiwalnymi i dokumentacją niearchiwalną (nieopublikowane).

dotyczy spraw przekazanych do składnicy akt, kopię należy przechowywać w komórce organizacyjnej. Istnienie takiej korespondencji potwierdzała odpowiednia notatka umieszczana w systemie Rubikom – elektronicznym systemie ewidencjonującym liczbę osób bezrobotnych i poszukujących pracy oraz umożliwiającym lokalizację ich akt w Rejonowym Urzędzie Pracy w Krakowie³⁷. W 1996 r. przyjęto 24,66 mb dokumentacji, wydzielono na makulaturę 1,8 mb dokumentacji oraz udostępniono pracownikom 11 pozycji dokumentacji kategorii B³⁸.

W 1998 r. na zasób składnicy akt składała się dokumentacja własna z lat 1990–1995. Zasób liczył wówczas 480 mb, z czego 360 mb stanowiły dokumenty kategorii B50³⁹.

W 1999 r. istniejące w składnicy regały oznaczono cyframi rzymskimi, natomiast półki – cyframi arabskimi. Na półkach znajdowały się uporządkowane teczki aktowe, ułożone w układzie poziomym, według systemu bibliotecznego. W składnicy akt prowadzono ewidencję w postaci spisów zdawczo-odbiorczych, wykazów spisów zdawczo-odbiorczych oraz kart udostępniania akt. Z obserwacji i ustaleń po kontroli przeprowadzonej w dniach 7–8 października 1999 r. przez pracownika zajmującego stanowisko ds. organizacji i kontroli w Dziale Organizacyjno-Prawnym Urzędu wyniknęła konieczność plombowania drzwi po każdorazowym zakończeniu pracy w składnicy akt oraz potrzeba stworzenia systemu archiwizowania dokumentacji w składnicy⁴⁰. W dniu 26 lutego 2003 r. przeprowadzono konsultacje związane z powołaniem Grodzkiego Urzędu Pracy jako jednostki, w której powstają materiały archiwalne. W trakcie konsultacji ustalono przede wszystkim, że należy opracować nowe przepisy kancelaryjno-archiwalne, gdyż do tej pory obowiązywały przepisy z 1997 r., tj. zarządzenie

³⁷ AZ GUP w Krakowie, Zarządzenia Kierowników, sygn. 238/102 (Notatka służbowa z dnia 1.06.1998 r. na okoliczność ustalenie dot. przejmowania akt bezrobotnych i poszukujących pracy do składnicy akt z komórek organizacyjnych RUP w Krakowie).

³⁸ AZ GUP w Krakowie, Przepisy w sprawie obsługi kancelaryjnej i prowadzenia archiwów – składnicy akt, sygn. 238/10 (Roczne sprawozdanie z wykonania czynności i zadań archiwum zakładowego Rejonowego Urzędu Pracy w Krakowie z dnia 2.01.1997 r.).

³⁹ AZ GUP w Krakowie, Kontrole zewnętrzne, sygn. 238/86 (Protokół z inspekcji składnicy akt przeprowadzony przez Wojewódzki Urząd Pracy w Krakowie z dnia 1.04.1998 r.).

⁴⁰ AZ GUP w Krakowie, Kontrole kompleksowe i problemowe, sygn. 239/35 (Protokół z kontroli przeprowadzonej w dniach 7–8.10.1999 r. w Referacie Administracyjno-Gospodarczym Powiatowego Urzędu Pracy w Krakowie, w składnicy akt Urzędu w oparciu o Plan Kontroli).

Prezesa KUP z dnia 16 czerwca 1997 r. Podjęto wówczas decyzję o skontaktowaniu się z Wydziałem Organizacyjno-Prawnym Urzędu Miasta Krakowa, aby ustalić, czy stosowane przez nich przepisy kancelaryjno-archiwalne obowiązują również Grodzki Urząd Pracy, a jeśli nie, to czy można się na nich wzorować przy tworzeniu własnych regulacji. Komplet opracowanych przepisów miał zostać przedłożony do akceptacji Archiwum Państwowemu nie później niż do końca 2003 r., aby mógł zacząć obowiązywać od początku 2004 r. Ponadto wprowadzono zmiany dotyczące udostępniania akt osób bezrobotnych – wprowadzono znormalizowaną „kartę udostępniania akt”. Pracownicy archiwum zakładowego zostali także zobligowani przez oddelegowanego pracownika Archiwum Państwowego w Krakowie do przekwalifikowania dokumentacji kategorii B25 na kategorię A, z wyjątkiem akt osób bezrobotnych. Przepisy te najpierw, w dniu 27 lutego 2003 r., zostały przekazane do akceptacji kierownikowi Działu Organizacyjno-Prawnego, w skład którego wchodziło archiwum zakładowe⁴¹. Następnie, w dniu 6 lipca 2005 r., przepisy zostały uzgodnione z dyrektorem Archiwum Państwowego w Krakowie⁴².

Nowe uzgodnione przepisy kancelaryjno-archiwalne zaczęły w urzędzie obowiązywać od 1 września 2005 r. na mocy Zarządzenia dyrektora Grodzkiego Urzędu Pracy z dnia 27 lipca 2005 r.⁴³ W związku z pojawianiem się nowych zadań związanych z rynkiem pracy konieczne stały się zmiany w obowiązujących przepisach kancelaryjno-archiwalnych. Pierwsza zmiana miała miejsce w 2014 r., kolejna w 2021 r., a ostatnia w 2022 r.

Obecnie archiwum zakładowe Grodzkiego Urzędu Pracy w Krakowie można podzielić na dwie zasadnicze części. Pierwszą z nich jest tzw.

⁴¹ AZ GUP w Krakowie, Przepisy w sprawie obsługi kancelaryjnej i prowadzenia archiwów – składnic akt, sygn.189/2 (Notatka służbowa z konsultacji przeprowadzonej w dniu 26.02.2003 r. przez pracownika archiwum zakładowego Grodzkiego Urzędu Pracy w Krakowie z kierownikiem oddziału VI Archiwum Państwowego w Krakowie Panią Ewą Perłakowską w siedzibie Archiwum Państwowego w Krakowie przy ul. Siennej 16 w Krakowie za zgodą kierownika Działu Organizacyjno-Prawnego GUP oraz zastępcy kierownika GUP).

⁴² AZ GUP w Krakowie, Zbiór akt normatywnych własnych, sygn. 326/1 (Jednolity Wykaz Akt Grodzkiego Urzędu Pracy w Krakowie z adnotacją informującą o uzgodnieniu z dyrektorem Archiwum Państwowego w Krakowie z dnia 6.07.2005).

⁴³ Ibidem, sygn. 326/1 (Zarządzenie nr 13/2005 i 14/2005 dyrektora Grodzkiego Urzędu Pracy w Krakowie z dnia 27.07. 2005 r. w sprawie wprowadzenia Instrukcji Kancelaryjnej i Jednolitego Rzeczowego Wykazu Akt Grodzkiego Urzędu Pracy w Krakowie).

„przedarchiwum”, które obejmuje 18 pomieszczeń zlokalizowanych w budynku głównym siedziby Grodzkiego Urzędu Pracy w Krakowie.

W „przedarchiwum” przechowywane są akta osobowe osób bezrobotnych i poszukujących pracy (czynnych zawodowo), które z różnych powodów utraciły status osoby bezrobotnej lub poszukującej pracy. Powody przekazywania dokumentów do „przedarchiwum” określa *Ustawa z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy* (Dz.U. z 2004 r., nr 99, poz. 1001)⁴⁴.

Dokumenty te przekazywane są przez Dział Ewidencji i Świadczeń. Odzwierciedlają one poszczególne rejestracje osób w Urzędzie, które, jak wspomniano wcześniej, stanowią odrębną sprawę – osoby zarejestrowane jako poszukujące pracy lub bezrobotne. Teczki z dokumentacją przekazywane są na podstawie spisów zdawczo-odbiorczych, które generowane są przez pracownika korzystającego z systemu Syriusz STD⁴⁵. Spisy te zawierają listę osób, które w danym miesiącu utraciły status bezrobotnego lub poszukującego pracy. W spisie zdawczo-odbiorczym znajdują się takie dane, jak: numer spisu wraz z datą przyjęcia dokumentów do „przedarchiwum”, kolejna pozycja na liście, indywidualny numer identyfikacyjny z systemu, imię i nazwisko osoby oraz daty związane z jej rejestracją. W sytuacji gdy osoby ze spisu utraciły status bezrobotnego lub poszukującego pracy, pracownicy działu przygotowują teczkę, która ma zostać przekazana do „przedarchiwum”. Przygotowanie polega na rozdzieleniu poszczególnych rejestracji i ich odpowiednim ułożeniu. Tak przygotowane teczki wraz z wydrukowanym spisem trafiają najpierw do pomieszczenia przeznaczonego do pracy archiwistów. Pracownicy archiwum sprawdzają, czy dokumenty są właściwie uporządkowane, a następnie przypisują każdej rejestracji odpowiednią sygnaturę. Sygnatura składa się z numeru spisu oraz pozycji konkretnej osoby w tym spisie. Numer spisu pochodzi z odrębnego wykazu spisów. W spisie zdawczo-odbiorczym archiwista zapisuje również daty rejestracji, na których umieszczono sygnaturę. Ponadto, jeśli dokumenty danej osoby już wcześniej trafiły do „przedarchiwum”, pracownik archiwum poszukuje w specjalnej szafie tzw. „wypożyczenia” (il. 33). Po odpowiednim przygo-

⁴⁴ W 2025 r. nastąpiła zmiana ustawy, nowa ustawa: *Ustawa z dnia 20 marca 2025 r. o rynku pracy i służbach zatrudnienia* (Dz.U. z 2025 r., poz. 620).

⁴⁵ Syriusz STD to dedykowany system teleinformatyczny wspomagający w sposób kompleksowy realizację statutowych zadań powiatowych urzędów pracy, <https://www.sygnity.pl/administracja-publiczna/syriusz/> (odczyt: 20.06.2025).

towaniu – zapisaniu daty zwrotu do archiwum (tożsama z datą przyjęcia do „przedarchiwum”), podpisaniu przez archiwistę oraz wypisaniu wszystkich rejestracji – „wypożyczenie” umieszczane jest w teczce osoby bezrobotnej.

W przypadku gdy osoba osiągnęła wiek emerytalny lub zmarła, pracownik przygotowuje dla akt odpowiednią obwolutę i tymczasowo umieszcza teczkę w odpowiednim miejscu w „przedarchiwum”. Późniejteczka ta zostaje umieszczona w spisie zdawczo-odbiorczym osób, które w danym roku kalendarzowym osiągnęły wiek emerytalny lub zmarły. Pozostałeteczki trafiają na półki i oczekują na ewentualne wypożyczenie. Następnie w systemie Syriusz STD przy danych osobowych konkretnej osoby wprowadza się informację o tym, że dokumenty znajdują się w „przedarchiwum” lub archiwum. Gotowy spis zdawczo-odbiorczy trafia do segregatora spisów, gdzie są przechowywane według numerów. Ilość dokumentów trafiających do „przedarchiwum” jest ściśle związana z sytuacją na rynku pracy – im niższa stopa bezrobocia w Krakowie, tym więcej teczek przekazywanych jest do „przedarchiwum”. W 2025 r. planowana jest zmiana funkcjonowania „przedarchiwum”, związana z wprowadzeniem w urzędzie systemu elektronicznego zarządzania dokumentacją.

Drugą częścią składową archiwum zakładowego Grodzkiego Urzędu Pracy w Krakowie jest tzw. archiwum właściwe. Znajduje się ono w budynku sąsiadującym z siedzibą Grodzkiego Urzędu Pracy. Archiwum właściwe składa się z trzech pomieszczeń, z których jedno przeznaczone jest na materiały archiwalne. To pomieszczenie podzielone jest na dwie mniejsze części: jedna zawiera materiały własne urzędu, natomiast druga przeznaczona jest na dokumentację związaną z projektami realizowanymi przez urząd, finansowanymi ze środków Unii Europejskiej.

Drugie pomieszczenie archiwum zakładowego przeznaczone jest na akta osobowe osób bezrobotnych, które zgodnie z obowiązującymi przepisami osiągnęły wiek emerytalny. Akta te dotyczą osób korzystających z usług Grodzkiego Urzędu Pracy, czyli od 2000 r.

Największe, trzecie pomieszczenie, składające się z sześciu mniejszych pokoi, przeznaczone jest na dokumentację niearchiwalną oraz akta osobowe emerytowanych osób bezrobotnych pochodzące z Rejonowego Biura Pracy, Rejonowego Urzędu Pracy oraz Powiatowego Urzędu Pracy w Krakowie. Dokumentacja niearchiwalna jest odpowiednio segregowana – kategoria B50 przechowywana jest oddzielnie od pozostałych akt kategorii B. Dokumentacja kadrowa oraz księgowo-finansowa również posiada wyznaczone

miejsce. Dokumenty te przekazywane są w pełnych rocznikach na podstawie spisów zdawczo-odbiorczych, a następnie odkładane do specjalnie przygotowanych segregatorów, uporządkowanych w kolejności rosnącej.

Ponadto archiwum zakładowe obejmuje również pomieszczenie biurowe, które znajduje się na poziomie -1. Jest ono przeznaczone do bieżącej pracy archiwistów. Poza biurkami i komputerami stoją tam także szafy, w których przechowywane są wykazy spisów zdawczo-odbiorczych zarówno dla „przedarchiwum”, jak i dla archiwum właściwego. Można także stwierdzić, że pomieszczenie biurowe pełni częściowo funkcję czytelnicy, gdzie można zapoznać się z dokumentacją.

Pracownicy archiwum zakładowego Grodzkiego Urzędu Pracy w Krakowie, realizując obowiązki związane z prawidłowym zarządzaniem dokumentacją, przekazali do Archiwum Narodowego w Krakowie wyselekcjonowaną dokumentację archiwalną. Przekazywane materiały obejmowały akta z Rejonowego Biura Pracy w Krakowie (wraz z referatem terenowym w Słomnikach) z lat 1990–1992, Rejonowego Urzędu Pracy w Krakowie z lat 1990–1998 oraz Powiatowego Urzędu Pracy w Krakowie z lat [1990], 1999–2000 [2002] (wraz z filiami w Słomnikach i Krzeszowicach).

Pracownicy archiwum na bieżąco przekazują do Archiwum Narodowego dokumenty z Rejonowego Biura, Rejonowego Urzędu oraz Powiatowego Urzędu Pracy w Krakowie – akta osób bezrobotnych. Dokumenty te przekazywane są w wyniku procesu brakowania. W ramach tego procesu pracownicy archiwum wysyłają do Archiwum Narodowego w Krakowie wnioski o brakowanie dokumentacji niearchiwalnej, zawierający listę akt osobowych bezrobotnych i poszukujących pracy, których okres przechowywania minął. Jako załącznik do wniosku dołączany jest także wykaz osób, których akta, według pracowników archiwum zakładowego, stanowią materiały archiwalne. Selekcja tych akt odbywa się w oparciu na określonych kryteriach wyboru akt⁴⁶. Po przekwalifikowaniu akt pracownicy archiwum zajmują się odpowiednim ich ułożeniem. Dokumenty w każdej rejestracji układane są chronologicznie, a następnie poddawane paginacji. Ponadto, poza wspomnianą kontrolą (1995 r.) ze strony Archiwum Państwowego/ Narodowego w Krakowie, podobne kontrole odbyły się w: latach 2004, 2013, 2017, 2024.

⁴⁶ Zarządzenie nr 16 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 10.11.2014 r. w sprawie wprowadzenia wskazówek metodycznych dotyczących zasad wartościowania, gromadzenia i porządkowania akt osobowych, <https://www.gov.pl/attachment/d9d9c0d2-373a-44f4-8054-4ac1d38ca34b> (odczyt: 23.03.2025).

Zasób archiwum zakładowego

Zasób archiwum zakładowego można podzielić na dwie zasadnicze części: kategorię A oraz kategorię B. Podstawę dokumentacji kategorii B stanowią akta osób bezrobotnych. W ramach tej kategorii wyróżnia się podział na akta osób bezrobotnych pochodzących z Rejonowego Biura Pracy, Rejonowego Urzędu Pracy, Powiatowego Urzędu Pracy oraz Grodzkiego Urzędu Pracy. Przyporządkowanie akt do konkretnej jednostki następuje podczas analizy dokumentacji oraz na podstawie dat skrajnych ostatniej rejestracji.

Do kategorii B trafiają również akta osobowe osób bezrobotnych z „przedarchiwum” w momencie osiągnięcia przez nie wieku emerytalnego. Ponadto, w tej kategorii znajdują się także akta osób bezrobotnych przekazane w związku z wprowadzeniem nowej reformy samorządowej – m.in. akta osób bezrobotnych z terenu gminy Drwinia, które zgodnie z porozumieniem między Powiatowym Urzędem Pracy w Bochni a Powiatowym Urzędem Pracy w Krakowie miały być przechowywane w ówczesnej składnicy akt PUP w Krakowie⁴⁷, oraz dokumentacja dotycząca terenów gminy Igołomia-Wawrzeńczyce przekazana przez Powiatowy Urząd Pracy w Proszowicach⁴⁸.

W dokumentach zaliczanych do kategorii B, oprócz podstawowych klas określonych w Jednolitym Rzeczowym Wykazie Akt, znajduje się także dokumentacja dotycząca najważniejszych zadań realizowanych przez Urząd. Do klasy piątej JRWA zalicza się różnorodne usługi rynku pracy. Należą do nich działania związane z pośrednictwem pracy, takie jak pozyskiwanie i udostępnianie ofert zatrudnienia dla osób bezrobotnych. Ponadto, w ramach tej klasy znajdują się dokumenty dotyczące usług świadczonych przez Europejskie Służby Zatrudnienia (EURES)⁴⁹, które obejmują m.in.

⁴⁷ AZ GUP w Krakowie, Przekazane z PUP Proszowice, sygn. 58 (Pismo Powiatowego Urzędu Pracy w Bochni do Powiatowego Urzędu Pracy w Krakowie z dnia 2.09.1999 r. w sprawie spisów zdawczo-odbiorczych akt osób bezrobotnych z gminy Drwinia).

⁴⁸ AZ GUP w Krakowie, Organizacja Rejonowych Urzędów Pracy, sygn. 239/12 (Pismo Powiatowego Urzędu Pracy w Proszowicach do Powiatowego Urzędu Pracy w Krakowie z dnia 24.05.1999 r. w sprawie spisów zdawczo-odbiorczych bezrobotnych z gminy Igołomia-Wawrzeńczyce).

⁴⁹ Europejskie Publiczne Służby Zatrudnienia – w ich skład wchodzi szefowie publicznych służb zatrudnienia krajów członkowskich UE/ EFTA oraz Komisja Europejska. Członek reprezentujący Polskę jest wytypowany z Ministerstwa Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej. Do ich zadań należą np. działania prowadzone na rzecz wdrażania założeń europejskiej polityki zatrudnienia oraz integracji europejskiego rynku pracy, a także mo-

międzynarodowe oferty pracy oraz kwalifikacje wymagane do podjęcia zatrudnienia za granicą. Do klasy piątej zalicza się także materiały z zakresu poradnictwa zawodowego, obejmujące indywidualne i grupowe konsultacje prowadzone przez doradców zawodowych. Kolejnym obszarem są działania związane z aktywnym poszukiwaniem pracy, w tym cała dokumentacja potwierdzająca realizację tego procesu, jak również szkolenia – zarówno indywidualne, jak i grupowe – wraz z przyznawanymi na ten czas dodatkami czy stypendiami.

Klasa szósta JRWA dotyczy natomiast dokumentacji powiązanej z realizacją instrumentów polityki rynku pracy. W jej ramach gromadzone są materiały dotyczące prac interwencyjnych, robót publicznych oraz prac społecznie użytecznych⁵⁰. W skład tej kategorii wchodzi przede wszystkim wnioski, umowy oraz korespondencja związana z tymi formami wsparcia. Ponadto archiwizowane są listy wypłat świadczeń, a także protokoły i notatki sporządzone podczas kontroli prowadzonych w związku z realizacją tych programów. W ramach tej samej klasy gromadzi się również dokumenty związane z różnymi formami aktywizacji zawodowej. Obejmują one m.in. staże, bony stażowe oraz finansowanie studiów podyplomowych. Do tej kategorii zaliczane są także materiały dotyczące refundacji kosztów egzaminów i licencji, które są wymagane do wykonywania określonych zawodów. Ponadto w aktach tej klasy znajdują się dokumenty dotyczące dofinansowania kształcenia ustawicznego zarówno pracowników, jak i pracodawców, realizowanego przy wsparciu środków z Krajowego Funduszu Szkoleniowego, a także dotyczące bonów szkoleniowych⁵¹.

W obrębie kolejnej kategorii dokumentacji dotyczącej instrumentów rynku pracy znajdują się akta związane z dofinansowaniem miejsc pracy. Wśród nich można wyróżnić materiały odnoszące się do wsparcia finansowego na wyposażenie lub doposażenie stanowisk pracy, a także na rozpoczęcie działalności gospodarczej. Ponadto obejmują one refundację kosztów zatrudnienia pracowników wspierających osoby z niepełnosprawnościami. W tej grupie przechowywane są wnioski, umowy, korespondencja, listy wypłat oraz protokoły kontroli, które dokumentują przebieg i rozliczenie udzielo-

dernizacja i wzmocnienie publicznych służb zatrudnienia w kluczowych obszarach, <https://www.gov.pl/web/rodzina/europejskie-publiczne-sluzby-zatrudnienia> (odczyt: 25.05.2025).

⁵⁰ Ustawa z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy (Dz.U. z 2004 r., nr 99, poz. 1001).

⁵¹ *Ibidem*.

nego wsparcia. Do tej samej kategorii zalicza się także dokumenty związane z pomocą finansową dla bezrobotnych, udzielaną w związku z podjęciem przez nich pracy, np. w formie dodatków aktywizacyjnych⁵².

Klasa siódma JRWA obejmuje wszystkie sprawy związane z rejestracją osób bezrobotnych i poszukujących pracy oraz z ustalaniem ich praw do różnych świadczeń. W ramach tej kategorii gromadzona jest dokumentacja dotycząca zarejestrowanych osób, dokumenty związane z obsługą wypłat zasiłków i innych form wsparcia, a także korespondencja informująca różne instytucje o statusie bezrobotnych. Ponadto znajdują się tu materiały dotyczące udzielania informacji osobom zainteresowanym działalnością urzędu pracy. Ostatnią, ósmą klasę JRWA stanowią zadania i działania w sytuacjach kryzysowych – akta wchodzące w skład tej klasy to głównie kategoria BE, są to np.: dokumenty dotyczące pożyczki ze środków Funduszu Pracy na pokrycie bieżących kosztów prowadzenia działalności gospodarczej mikroprzedsiębiorcy – tzw. mikropożyczki, które realizowane były głównie w czasie pandemii COVID 19. Ponadto w Grodzkim Urzędzie Pracy zachowane zostały tabliczki przedstawiające zmiany w nazewnictwie urzędu (il. 32). Co prawda nie stanowią one części zasobu archiwum, są jednak ciekawostką. Stan ilościowy zasobu archiwum zakładowego na kwiecień 2025 r. przedstawiono w poniższej tabeli:

Archiwum		„Przedarchiwum”
Kategoria B		Około 2374 mb
Emeryci: 290,36 mb	Kat. B: 356,64 mb	
Razem: 647 mb		
Kategoria A		
Urząd: 93,82 mb	Dokumentacja projektów finansowanych z Unii Europejskiej: 32,1 mb	
Razem: 125,92 mb		

Tab. 1. Zasób archiwum zakładowego (opracowanie własne).

⁵² *Ibidem*.

Środki ewidencji i udostępniania dokumentacji

W związku z funkcjonowaniem dwóch odrębnych struktur przechowywania dokumentacji – tzw. „przedarchiwum” oraz archiwum zakładowego – zaistniała konieczność wdrożenia odpowiednich mechanizmów ewidencyjnych oraz regulujących zasady udostępniania akt.

Do narzędzi służących do udostępniania dokumentacji „przedarchiwum” należą: zeszyt udostępniania akt, w którym rejestrowane są wszystkie przypadki przekazywania dokumentów do wglądu lub użytku służbowego, oraz protokół wycofania akt, potwierdzający zarówno „wypożyczenie”, jak i zwrot akt do „przedarchiwum”. Wdrożenie powyższych rozwiązań organizacyjnych ma na celu nie tylko zapewnienie przejrzystości w zakresie obiegu akt, lecz również umożliwienie pełnej kontroli nad dokumentacją – zarówno pod względem prawnym, jak i funkcjonalnym. Natomiast elementem służącym do ewidencjonowania akt w „przedarchiwum” jest wykaz spisów zdawczo-odbiorczych dokumentacji przedarchiwalnej oraz odpowiednia notatka umieszczana w systemie Syriusz. Natomiast, jeśli chodzi o środki ewidencji i udostępniania akt w archiwum właściwym, są to karty udostępniania akt oraz protokoły wycofania akt w związku z ponownym wszczęciem sprawy w komórce organizacyjnej. Ponadto w archiwum zakładowym istnieje baza danych, zawierająca informacje o aktach osobowych bezrobotnych i poszukujących pracy, które zostały zakwalifikowane jako materiały archiwalne, zarówno te przekazane do Archiwum Narodowego w Krakowie, jak i te będące w zasobie archiwum zakładowego Grodzkiego Urzędu Pracy w Krakowie. Baza ta jest ciągle uzupełniania w związku z przekwalifikowanymi aktami osób bezrobotnych.

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

Archiwum Zakładowe Grodzkiego Urzędu Pracy w Krakowie

Kontrole kompleksowe i problemowe, sygn. 239/35.

Kontrole zewnętrzne, sygn. 238/85, 238/86.

Organizacja Rejonowych Urzędów Pracy, sygn. 189/1, 239/12.

Przekazane z PUP Proszowice, sygn. 58.

Przepisy w sprawie obsługi kancelaryjnej i prowadzenia archiwów – składnicy akt, sygn. 189/2, 238/10.

Zarządzenia Kierowników, sygn. 237/4, 238/102.

Zbiór akt normatywnych własnych, sygn. 326/1, 326/4, 765/1.

Druki urzędowe

Dekret Naczelnika Państwa o organizacji państwowych urzędów pośrednictwa pracy i opieki nad wychodźcami z dnia 27.01.1919 r. (Dz.Pr.P.P. z 1919 r., nr 11, poz. 127).

Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Socjalnej z dnia 16 grudnia 1992 r. w sprawie organizacji, szczegółowych zasad i zakresu działania Urzędu Pracy oraz wojewódzkich i rejonowych urzędów pracy (Dz.U. z 1992 r., nr 97, poz. 482).

Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Socjalnej z dnia 21 marca 1995 r. w sprawie organizacji, szczegółowych zasad i zakresu działania Krajowego Urzędu Pracy oraz wojewódzkich i rejonowych urzędów pracy (Dz.U. z 1995 r., nr 38, poz. 187).

Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Socjalnej z dnia 30 grudnia 1998 r. w sprawie dostosowania organizacji i obszaru działania wojewódzkich i rejonowych urzędów pracy do organizacji administracji publicznej (nieopublikowane).

Uchwała nr CXIII/1129/06 Rady Miasta Krakowa z dnia 21 czerwca 2006 r. w sprawie nadania statutu Grodzkiemu Urzędowi Pracy w Krakowie, https://www.bip.krakow.pl/?dok_id=167&sub_dok_id=167&sub=uchwala&query=id%3D16629%26typ%3Du&metka=1 (odczyt: 16.07.2024).

Ustawa z dnia 25 stycznia 1958 r. o radach narodowych (Dz.U. z 1958 r., nr 5, poz. 16).

Ustawa z dnia 29 grudnia 1989 r. o zatrudnieniu (Dz.U. z 1989 r., nr 75, poz. 446).

Ustawa z dnia 16 października 1991 r. o zatrudnieniu i bezrobociu (Dz.U. z 1991 r., nr 106, poz. 457).

Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (Dz.U. z 1998 r., nr 91, poz. 578).

Ustawa z dnia 24 lipca 1998 r. o zmianie niektórych ustaw określających kompetencje organów administracji publicznej – w związku z reformą ustrojową państwa (Dz.U. z 1998 r., nr 106, poz. 668).

Ustawa z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy (Dz.U. z 2004 r., nr 99, poz. 1001).

Zarządzenie Nr 8 Prezesa Krajowego Urzędu Pracy z dn. 16 czerwca 1997 r. w sprawie wykonywania czynności kancelaryjnych oraz zasad i trybu postępowania z materiałami archiwalnymi i dokumentacją niearchiwalną (nieopublikowane).

Zarządzenie nr 16 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 10 listopada 2014 r. w sprawie wprowadzenia wskazówek metodycznych dotyczących zasad wartościowania, gromadzenia i porządkowania akt osobowych, <https://www.gov.pl/attachment/d9d9c0d2-373a-44f4-8054-4ac1d38ca34b> (odczyt: 23.03.2025).

Załącznik do Zarządzenia nr 32 Ministra – Szefa Urzędu Rady Ministrów z dnia 22 grudnia 1990 r. w sprawie ustalenia jednolitego rzeczowego wykazu akt urzędów organów terenowych administracji ogólnej (nieopublikowane).

Załącznik do Zarządzenia nr 7 Ministra – Szefa Urzędu Rady Ministrów z dnia 13 marca 1991 r., Instrukcja w sprawie organizacji i zakresu działania archiwów zakładowych oraz zasad i trybu postępowania z dokumentacją w urzędach terenowych organów rządowej administracji ogólnej (nieopublikowane).

Załącznik do Zarządzenia nr 27/2022 dyrektora Grodzkiego Urzędu Pracy w Krakowie z dnia 31.05.2022 r. w sprawie wprowadzenia Regulaminu Organizacyjnego Grodzkiego Urzędu Pracy w Krakowie.

Opracowania

Słabińska Elżbieta: *Ewolucja działań publicznych służb zatrudnienia w latach 1918–1939 i 1944–1949. Zarys problematyki*. „Optimum Economic Studies” 2019, nr 2 (96), s. 95–109. DOI: 10.15290/oes.2019.02.96.07.

Wydawnictwa elektroniczne:

Europejskie Publiczne Służby zatrudnienia, <https://www.gov.pl/web/rodzina/europejskie-publiczne-sluzby-zatrudnienia> (odczyt: 25.05.2025).

Robotnicy przymusowi w czasie II wojny światowej, <https://www.szczecin.ap.gov.pl/news/pl/robotnicy-przymusowi-w-czasie-drugiej-wojny-swiatowej> (odczyt: 22.02.2025).

Syriusz STD, <https://www.sygnty.pl/administracja-publiczna/syriusz/> (odczyt: 20.06.2025).

AUTOR: Paulina Wierzba – starszy archiwista w Grodzkim Urzędzie Pracy w Krakowie; zainteresowania badawcze: archiwoznawstwo; e-mail: paullinawierzba@gmail.com

AUTHOR: Paulina Wierzba – senior archivist at the Municipal Employment Office in Krakow; research interests: archival studies; e-mail: paullinawierzba@gmail.com

Miscellanea

Grażyna Spyrka

ORCID: 0009-0007-1018-9790

Archiwum Narodowe w Krakowie

Panna Kruszyńska i jej najbliżsi

Miss Kruszyńska and her closest relatives

SŁOWA KLUCZOWE: Józefa Kruszyńska, Stanisław Kruszyński, Kazimierz Kruszyński, Tadeusz Albin Kruszyński, historia rodziny

KEY WORDS: Józefa Kruszyńska, Stanisław Kruszyński, Kazimierz Kruszyński, Tadeusz Albin Kruszyński, family history

ABSTRAKT: Chęć przywrócenia pamięci o „pannie Kruszyńskiej” pojawiła się podczas pracy nad edycją przechowywanych w ANK notesów Zdzisława Tarnowskiego z opisem jego podróży na Bliski Wschód z 1891 r. Po zidentyfikowaniu jej imienia „Józia” – okazało się, że występuje ona a to w liście Henryka Sienkiewicza, a to wśród opisywanych przez Tarnowskiego współtowarzyszy wyprawy. Wiemy, że Józefa Kruszyńska popłynęła dahabiją aż do drugiej katarakty na Nilu wśród tak znanych postaci jak Andrzej Potocki z żoną Krystyną, Władysław Michał Pius Branicki z żoną Julią i córką Mają, Zdzisław Tarnowski i Kazimierz Pochwalski. Źródła rękopiśmienne z zasobu krakowskiego archiwum pozwoliły na uchwycenie losów zarówno Józefy Kruszyńskiej, jak i jej najbliższej rodziny.

ABSTRACT: The desire to restore the memory of „Miss Kruszyńska” appeared while working on Zdzisław Tarnowski’s notebooks, kept at the National Archives in Krakow, containing a description of his trip to the Middle East in 1891. After identifying her name, „Józia”, it turned out that she appears both in Henryk Sienkiewicz’s letter and among the expedition companions described by Tarnowski. We know that Józefa Kruszyńska sailed on a dahabiya to the Second Cataract of the Nile among such famous figures as Andrzej Potocki with his wife Krystyna, Władysław Michał Pius Branicki with his wife Julia and daughter Maja, Zdzisław Tarnowski and Kazimierz Pochwalski. Handwritten sources from the Krakow archives made it possible to capture the fate of both Józefa Kruszyńska and her immediate family.

Z panną Kruszyńską pierwszy raz „spotkałam się” w dzienniku autorstwa Zdzisława Tarnowskiego¹, w którym opisywał on współuczestników podróży do Egiptu z 1891 r. Nazwisko Kruszyńska wymienione zostało obok Andrzeja Potockiego², jego żony Krystyny z Tyszkiewiczów i malarza Kazimierza Pochwalskiego³. Są to osoby świetnie znane, bez trudu można odszukać rozliczne informacje na temat ich życia. Kim jednak była „panna Kruszyńska”?

Sławni uczestnicy wyprawy (wśród nich powracający z Zanzibaru Henryk Sienkiewicz, z którym grupa spotkała się przypadkowo w Kairze) dali impuls do rozpoczęcia moich poszukiwań – osoba podróżująca u ich boku musiała być nietuzinkowa. Sienkiewicz w liście z 15 kwietnia 1891 r. do swojej szwagierki, a równocześnie powiernicy Jadwigi Janczewskiej⁴ dono-

¹ Jan Zdzisław Tarnowski (1862–1937), ziemianin, przemysłowiec, działacz gospodarczy, społeczny i kulturalny, polityk. Poseł do galicyjskiego Sejmu Krajowego, prezes Stronnictwa Prawicy Narodowej, członek Naczelnego Komitetu Narodowego, w latach 1928–1930 senator. Autor (co wiemy od 2023 r.) dzienników podróży do Egiptu i Ziemi Świętej przechowywanych w Archiwum Narodowym w Krakowie, zob. ANK, Archiwum Potockich z Krzeszowic, sygn. 29/635/579, s. 1d–131; ANK, Archiwum Dzikowskie Tarnowskich, sygn. 29/639/591, s. 1–128. ANK planuje wydać dzienniki w 2026 r. Więcej zob. Agata Barzycka-Paździor, Tomasz Dudek, *Jan Zdzisław Tarnowski*, [w:] PSB, t. 52, z. 215, Warszawa–Kraków 2017–2019, s. 544–549.

² Andrzej Potocki herbu Pilawa (1861–1908), polski polityk, poseł do galicyjskiego Sejmu Krajowego, w latach 1901–1903 jego marszałek, jednocześnie poseł do parlamentu austriackiego, od 1899 r. dziedziczny członek Izby Panów; w latach 1903–1908 namiestnik Galicji. Od 1889 r. mąż Krystyny z domu Tyszkiewicz (1866–1952). Więcej zob. Józef Buszko, *Andrzej Potocki*, [w:] PSB, t. 27, Kraków 1983, s. 778–782.

³ Kazimierz Teofil Pochwalski (1855–1940), malarz, profesor akademii wiedeńskiej, ceniony szczególnie jako portrecista. Więcej zob. Róża Biernacka, *Kazimierz Teofil Pochwalski*, [w:] PSB, t. 27, Kraków 1983, s. 13–16.

⁴ Jadwiga Janczewska (1856–1941), młodsza siostra pierwszej żony Henryka Sienkiewicza, Marii, zmarłej w 1885 r. Żona Edwarda Glinki-Janczewskiego, botanika, profesora Uniwersytetu Jagiellońskiego. O samej Jadwidze i jej ciepłej relacji z H. Sienkiewiczem można dowiedzieć się więcej z artykułów m.in.: Leonarda Mariak, *Żaba i Mgła – językowy wizerunek Jadwigi Janczewskiej na podstawie listów prywatnych Henryka Sienkiewicza (cechy fizyczne)*, [w:] *Odkrywanie słowa – historia i współczesność*, red. Urszula Sokółska, Białystok 2015, s. 289–300; Katarzyna Sicińska, *Miły Sowietniku, szary*

sił „Tu, w Kairze, są (a raczej nie ma ich, bo wyjechali do Wadi-Halfa⁵) Andrzejowie Potoccy, Branickcy⁶, Józia Kruszyń[ska] i Pochwalsio”.

A zatem Józia! Znając imię i nazwisko, rozpoczęłam gorączkowe poszukiwania kolejnych informacji. Nie ukrywam, że rezultaty tych poszukiwań nie były satysfakcjonujące. Początkowo dotarłam do klepsydry informującej, że Józefa Kruszyńska, założycielka Towarzystwa Filozoficznego Chrześcijańskiego, „przeżywszy lat 70, po długiej a ciężkiej chorobie, opatrzona św. Sakramentami, zasnęła w Panu dnia 30-go września 1926 r.”⁷ Czy jednak chodziło o tę Józefę Kruszyńską? Jak założycielkę Towarzystwa Filozoficznego połączyć z wyprawą dahabiją Nilem, liścikiem⁸ do Heleny Modrzejewskiej i książką kulinarną przechowywaną w Bibliotece Jagiellońskiej z przepisami na tak wysublimowane dania, jak budyń z szynką, paszteciki w opłatkach i galareta agrestowa?⁹

Kocie, zielona Żabko, kochana Betsy..., czyli jak Henryk Sienkiewicz zwracał się w listach do Jadwigi Janczewskiej, „Acta Universitatis Lodzensis Folia Linguistica. Codziennosc w mistrzowskim opracowaniu. W 100. rocznicę śmierci Henryka Sienkiewicza” 2016, s. 199–222.

⁵ Wadi Halfa – miasto w obecnym Sudanie, w pobliżu granicy z Egiptem, 10 km poniżej drugiej katarakty na Nilu.

⁶ Chodzi o Władysława Michała Piusa Branickiego (1848–1914), męża Julii z domu Potockiej (1854–1921). Małżeństwo Branickich w 1891 r. podróżowało wspólnie ze swoją najstarszą córką Marią, zwaną Mają (1873–1934). Maria Bokszezanin w opracowaniu korespondencji Henryka Sienkiewicza w przypisie do tego listu przypuszcza, że chodzi o Franciszka Ksawerego Branickiego i jego żonę Annę z Potockich. Zapiski Zdzisława Tarnowskiego pozwalają jednak zweryfikować tę informację. Na kartach dziennika mowa jest zawsze o Adziu Branickim oraz o jego żonie Julii i córce Mai, *Sienkiewicz. Listy ze zbiorów Juliana Krzyżanowskiego*, t. 2, cz. 2, oprac. i dopełniła Maria Bokszezanin, Warszawa 1996, s. 430. Więcej zob. Józef Seruga, *Władysław Branicki, h. Korczak*, [w:] PSB, t. 2, Kraków 1936, s. 412–413.

⁷ *Nekrolog Józefy Kruszyńskiej*, BJ, sygn. 224651 V Kra-Kry 29. Dostępny w serwisie POLONA <https://polona.pl/preview/da21d3ed-9b3c-43d3-8f3b-606e96ebc634> (odczyt: 21.11.2024). Śmierć Józefy odnotowano w księdze zmarłych chrześcijan (miejscowych i obcych) z 1926 r., ANK, sygn. 29/83/180 s. 524–525.

⁸ BJ, Archiwum Heleny Modrzejewskiej, sygn. BJ Rkps 9138 III, t. 3, k. 91 (Korespondencja Heleny i Karola Chłapowskiego. Gadomska – Kwilecka, t. 3). Dostępna online w Jagiellońskiej Bibliotece Cyfrowej <https://www.jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/599937/edition/628417> (odczyt: 26.11.2024).

⁹ BJ, Księga kucharska Józefy Kruszyńskiej z wklejonymi rysunkami i akwarelami artystów polskich z przełomu XIX i XX w., sygn. BJ Rkps 7253 II, k. 1–141. Dostępna w domenie publicznej <https://polona.pl/preview/15bfc736-9163-4da8-b68c-9f1fd79de49b> (odczyt: 26.11.2024). Księgę okraszają rysunki, wyglądające równie pysznie jak przepisy

Źródła rękopiśmienne z Archiwum Narodowego w Krakowie pozwoliły jednak na połączenie tych, tak różnych, aktywności Józefy, ukazując obraz wykształconej¹⁰, obytej w towarzystwie i nietuzinkowej kobiety. Dzięki archiwaliom udało się odsłonić informacje również o innych członkach rodu Kruszyńskich.

Józefa urodziła się we wsi Janówka¹¹ 2 grudnia 1856 r.¹² jako córka Róży z domu Dobrowolskiej i Ludwika Kruszyńskiego herbu Pomian. Ludwik po utracie dóbr ziemskich¹³ wraz z żoną Różą, dziećmi: Józefą i jej braćmi Stanisławem i Kazimierzem oraz z matką Aniłą z Voirot Kruszyńską¹⁴

takich sław, jak np. Józef Mehoffer, Jacek Malczewski, Adam Chmielowski, Leonard Stojnowski. Na jednej z kart pojawia się wpis Antoniego Madeyskiego z datą i miejscem wpisu „4 lutego 1897 r. Wolska 30 Kraków”, który pozwala jednoznacznie powiązać tę nietypową księgę z opisywaną przeze mnie Józefą Kruszyńską. Księgę do Biblioteki Jagiellońskiej w 1937 r. przekazała Helena Zaska, por. opis katalogowy w *Inwentarzu rękopisów Biblioteki Jagiellońskiej*, nr 7001–8000, cz. 1: nr 7001–7500, oprac. Anna Jałbrzykowska przy współud. Jerzego Zatheya, Kraków 1966, s. 94.

¹⁰ Józefa oraz jej matka Róża zostały odnotowane jako uczennice Kursów Wyższych dla Kobiet w latach 1873–1875, ANK, Kursa Wyższe dla Kobiet im. Adriana Baranieckiego w Krakowie, sygn. 29/486/1, s. 415, 927 i 935.

¹¹ Janówka – niewielka wioska w powiecie radomskim nad rzeką Woźnią wpadającą do rzeki Teterew, ziemie piaszczyste „i prawie zupełnie pokryte lasem. Własność Kruszyńskich”, *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 3, Warszawa 1880–1914, s. 432.

¹² W archiwaliach pojawiają się różne daty urodzenia Józefy. W Spisie ludności miasta Krakowa z 1890 r. data urodzenia Józefy to 14 grudnia 1859 r., ANK, Spis ludności miasta Krakowa z 1890 r., sygn. 29/88/16, s. 221; w spisie z 1900 r. podano, że Józefa urodzona jest w Janówce w powiecie kijowskim 2 grudnia 1855 r., ANK, Spis ludności miasta Krakowa z 1900 r., sygn. 29/89/15, s. 387; w tym z 1921 r. jako data urodzenia widnieje również 2 grudnia 1856 r., ANK, Spis ludności miasta Krakowa z 1921 r., sygn. 29/91/3, s. 552 i tę datę (porównując informacje z nekrologu J. Kruszyńskiej) przyjmuję jako poprawną.

¹³ Ustalono na podstawie księgi zmarłych chrześcijan miejscowych i obcych z 1900 r., ANK, sygn. 29/83/71, s. 462–463 oraz nekrologu „Ludwik Kruszyński, były właściciel dóbr ziemskich na Ukrainie przeżywszy lat 78, opatrzony św. Sakramentami, zasnął w Panu 13 listopada 1900 r.”, o czym informowali „stroskana żona wraz z synem, córką i wnukiem”. Wymieniony w nekrologu syn to Kazimierz, gdyż Stanisław zmarł przed ojcem już w 1887 r. Córka jest Józefa, a wnukiem Tadeusz Albin Kruszyński, Nekrolog Ludwika Kruszyńskiego, BJ, sygn. 224649 V Kru 1074. Dostępny online, <https://polona.pl/preview/630b2efc-de20-4d95-a317-0413ef8f7e10> (odczyt: 26.11.2024).

¹⁴ Śmierć Anieli Kruszyńskiej odnotowana została w księdze zmarłych z 1876 r., ANK, sygn. 29/83/35, s. 297. „Aniela z Voirot Kruszyńska przeżywszy lat 83, po krótkiej cho-

zmuszony był opuścić rodzinne dobra. Rodzina Kruszyńskich zamieszkała początkowo przy ulicy Karmelickiej 39, a następnie w domu przy ówczesnej ulicy Wolskiej 30 (po zmianie numeracji Wolskiej 32, a obecnie ul. Piłsudskiego 32)¹⁵. Józefa i jej matka Róża, urodzona 29 stycznia 1835 r. w „Samorodku”¹⁶ w powiecie kijowskim, wymienione są w spisie ludności Krakowa z 1890 r. Róża występuje jako kobieta zamężna, wyznania rzymskokatolickiego, utrzymująca się „z własnych funduszków”, zaś Józefa jako córka, wyznania rzymskokatolickiego, stanu wolnego, żyjąca „przy matce”¹⁷. W spisie ludności z 1900 r. Róża Kruszyńska występuje już jako wdowa „przy córce właścicielce realności”¹⁸.

A czym zajmował się Ludwik po przeprowadzce do Krakowa?¹⁹ Ludwik nie został wymieniony w spisie ludności Krakowa z 1890 r. W katalogu klasowym C.K. Gimnazjum św. Jacka w Krakowie²⁰, w którym uczyli się

robie, w dniu 26 września 1876 r. zakończyła doczesne życie”, Nekrolog Anieli z Voirot Kruszyńskiej, BJ, sygn. 224649 V Kru 1073. Dostępny online, <https://polona.pl/preview/d1ef0683-6057-438f-8742-b1915e6e43ba> (odczyt: 26.11.2024).

¹⁵ Józefa podaje, że na stałe w Krakowie mieszkała od 1873 r. (por. przyp. 49), ANK, Spis ludności miasta Krakowa z 1921 r., sygn. 29/91/3, s. 552. Bracia Stanisław i Kazimierz jako uczniowie gimnazjum zamieszkali w Krakowie już w 1870 r. W katalogach klasowych wpisano, że mieszkali przy ul. Szewskiej pod nr 230 (obecnie Szewska 25), przebywając pod opieką matki. Prawdopodobnie wraz z matką i braćmi mieszkała również Józefa. Ludwik, odnotowany w katalogach jako ojciec chłopców, raczej nie mieszkał wówczas z rodziną. W katalogach figuruje w tym czasie jako właściciel majątku na Ukrainie, ANK, Gimnazjum i Liceum św. Jacka w Krakowie, sygn. 29/487/9, s. 550 i 1116. Kazimierz jest wymieniony jako uczeń klasy 4 w kolejnym roku szkolnym 1872/1873, ANK, Gimnazjum i Liceum św. Jacka w Krakowie, sygn. 29/487/10, s. 16. Nie widnieje już jednak jako uczeń klasy 5. Czy ze względu na studia starszego brata Stanisława w Dublinach naukę kontynuował tam również Kazimierz? Z pewnością ten ostatni do Krakowa wrócił jako student medycyny.

¹⁶ Prawdopodobnie chodzi o wieś Samhorodek nad rzeką Berezianką w powiecie skwirskim, *Słownik geograficzny...*, t. 10, s. 248.

¹⁷ ANK, Spis ludności miasta Krakowa z 1890 r., sygn. 29/88/16, s. 221. Miejsce urodzenia Róży podają za ANK, Spis ludności miasta Krakowa z 1900 r., sygn. 29/89/15, s. 387.

¹⁸ ANK, Spis ludności miasta Krakowa z 1900 r., sygn. 29/89/15, s. 387.

¹⁹ ANK wśród akt osobowych urzędników sądowych przechowuje akta z lat 1887–1907 Ludwika Kruszyńskiego, kancelisty, jednak ten trop okazał się fałszywy i akta nie dotyczą Ludwika Kruszyńskiego herbu Pomian, ANK, Sąd Okręgowy w Krakowie, sygn. 29/1989/10394.

²⁰ ANK, Gimnazjum i Liceum św. Jacka w Krakowie, sygn. 29/487/9, s. 550 i 1116.

Stanisław i Kazimierz Kruszyńscy, Ludwik występuje jako właściciel dóbr ziemskich w Popówce²¹ na Ukrainie, zaś w zachowanym świadectwie oględzin pośmiertnych z 14 listopada 1900 r. zanotowano o nim „z zatrudnienia właściciel domu” przy ulicy Wolskiej 30²².

Po przeprowadzce do Krakowa status materialny rodziny Kruszyńskich uległ zdecydowanemu pogorszeniu, co można wywnioskować z zachowanego listu Róży Kruszyńskiej do Józefa Ignacego Kraszewskiego. List pochodzi z 30 maja 1881 r. i już na jego wstępie Róża (nieskutecznie) prosi o jego spalenie²³. Dowiadujemy się z niego trochę na temat samej Róży, jak i o trudnym położeniu, w którym się znajduje: „Smutne dla Mnie okoliczności postawiły Mnie w konieczności, może da Bóg czasowej, ale zawsze w konieczności, pracować na chleb codzienny” i dalej „Zapręgåłam dzieci starsze, Siebie do pracy, byle uratować nasz majątek na Ukrainie, byle go nie dać Moskalowi, utrzymać się tam, gdzie Bóg Nas postawił”. Opisuje Kraszewskiemu, że wraz z młodszym synem studiującym medycynę w Krakowie udziela lekcji, natrafiając na uznanie i delikatność, co osładza „gorzki chleb nauczycielski”. Prosi równocześnie Kraszewskiego o pomoc, oferując tłumaczenia powieści, a nawet „treści poważniejszych” z języka francuskiego, niemieckiego i angielskiego. Samą siebie Róża charakteryzuje następująco:

Trzeba Panu wiedzieć, że ludzie rozmaita o Mnie mają opinię, to zależy od tego, w jakiej miejscowości się znajdują. I tak na głębokiej Ukrainie „Uczona całą gębą kobieta”. We Lwowie [...] „Bardzo rozumna”, w Krakowie „Mocno inteligentna”.

Archiwum przechowuje akta sprawy spadkowej po Róży Kruszyńskiej zmarłej 21 listopada 1909 r. w Krakowie. W „akcie zejścia” Róży Kruszyńskiej wymieniono jej dorosłe dzieci, zaznaczono też ich zatrudnienie. Józefę określono nauczycielką prywatną, zaś Kazimierza lekarzem we Lwowie (Stanisław zmarł przed matką w 1887 r.). Akta sprawy spad-

²¹ Prawdopodobnie chodzi o wieś Popówkę nad rzeką Rośką w powiecie taraszczańskim, *Słownik geograficzny...*, t. 8, s. 802.

²² Zarząd Cmentarzy Komunalnych, Akta grobu Rodziny Kruszyńskich, sygn. UC 8534/1901 (K:2550).

²³ BJ, Korespondencja Józefa Ignacego Kraszewskiego, seria 3: Listy z lat 1863–1887, t. 52: K (Krechowiecki – Kukliński), sygn. BJ Rkps 6512 IV (List Róży k. 217–220). Dostępna w domenie publicznej <https://polona.pl/preview/0a18e221-b069-42f6-a76c-0cb4d886eb49> (odczyt: 26.11.2024).

kowej zawierają oświadczenie Józefy Kruszyńskiej „spadku żadnego nie otrzymałam”²⁴.

Synowie Kruszyńskich odebrali staranne wykształcenie – Stanisław był cenionym zoologiem i zootechnikiem, natomiast Kazimierz został medykiem, od 1901 r. prowadząc własną praktykę lekarską we Lwowie. Zasób krakowskiego Archiwum „uchwycił” braci Kruszyńskich jeszcze jako uczniów gimnazjum w roku szkolnym 1870/1871. Kazimierz był wówczas uczniem klasy 3 oddziału A, a Stanisław klasy 7 C.K. Gimnazjum św. Jacka w Krakowie. Z katalogów klasowych dowiadujemy się, że Kazimierz miał obyczaje „chwalebne” i pilność „dostateczną”, zaś starszy Stanisław obyczaje „wzorowe” i „wytrwałą” pilność²⁵.

Stanisław urodził się 17 lutego 1851 r.²⁶ w Jaropowcach²⁷ w powiecie skwirskim. W latach 1880–1882 i 1883–1885 był wykładowcą zoologii w Wyższej Szkole Rolniczej w Dublanach²⁸, w latach 1882–1883 piastował urząd krajowego inspektora hodowli bydła w Galicji; od 1885 r. był profesorem hodowli zwierząt w szkole rolniczej w Czernichowie. Prowadził badania anatomiczne oraz, pierwszy w Polsce, badania zoometryczne. Efekty badań opublikował w pracach *O czaszkach bydła z Podhala* z 1887 r. i *O badaniu bydła krajowego* z 1887 r.²⁹ Był również pasjonatem taternictwa i badaczem flory tatrzańskiej, jego postać uwiecznił Tytus Chałubiński³⁰ w swoim ukończonym 25 września 1878 r. opowiadaniu.

²⁴ ANK, C.K. Sąd Powiatowy Cywilny w Krakowie, sygn. 29/443/4273.

²⁵ ANK, Gimnazjum i Liceum św. Jacka w Krakowie, sygn. 29/487/9, s. 550 i 1116.

²⁶ W katalogu klasy 7 jako datę urodzenia Stanisława podano 13 stycznia 1852 r., ANK, Gimnazjum i Liceum św. Jacka w Krakowie, sygn. 29/487/9, s. 1116.

²⁷ Jaropowce – duża wieś w powiecie skwirskim, u źródeł rzeki Irpień, niedaleko od miasta Chodorków, *Słownik geograficzny...*, t. 3, s. 454.

²⁸ Dublany – wieś w powiecie lwowskim, na południowy wschód od Lwowa, *Słownik geograficzny...*, t. 2, s. 192.

²⁹ Biogram Stanisława Kruszyńskiego za: *Encyklopedia PWN*, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Kruszynski-Stanislaw;3927849> (odczyt 27.11.2024).

³⁰ Tytus Chałubiński (1820–1889), znany lekarz i przyrodnik, jeden z prekursorów taternictwa. Uznawany za odkrywcę klimatycznych walorów Zakopanego. Jego pacjentami były takie sławy, jak m.in.: Helena Modrzejewska, Ignacy Paderewski, Henryk Sienkiewicz, Bolesław Prus, Stanisław Ignacy Witkiewicz. Autor opowiadania *Sześć dni w Tatrach* będącego zapisem wspomnień Chałubińskiego z tatrzańskich wypraw. Więcej zob. Adam Wrzosek, *Tytus Chałubiński*, [w:] PSB, t. 3, Kraków 1937, s. 253–257.

Zorganizowałem sobie wycieczkę bez programu, byle przeżyć kilka dni w górach. W Zakopanem zaledwie kilka pozostało osób. Z wytrawnych „taterników” – jeden tylko p. Stanisław Kruszyński, dr. fil., obecnie kończący specjalne studia rolnicze w Dublinach. Zgodził się chętnie na tak utytułowaną wyprawę. Dobraliśmy sobie dziesięciu walnych górali³¹.

Następnie

P. Stanisław zbiera tatrzańskie trawy, ja tam także coś zbieram. Są to, że tak powiem, pobudki legalizujące w imieniu niby to nauki każdą wyprawę na wirchy. A nuż się uda piękna pogoda. Tak nam się życzliwie wczoraj Gerlach uśmiechał!³²

W przypisach autorstwa Romana Hennela i Wiesława A. Wójcika do wydania *Sześciu dni w Tatrach* z 1988 r. znajdziemy następujący biogram Stanisława Pomian Kruszyńskiego

studiował prawo, później nauki przyrodnicze na Uniwersytecie Jagiellońskim, a rolnictwo w Wyższej Szkole Rolniczej w Dublinach w latach 1876–1878. Doktoryzował się w r. 1879. W latach 1885–1887 pełnił funkcję profesora hodowli zwierząt Krajowej Szkoły Rolniczej w Czernichowie. Był zapalonym taternikiem i przyjaźnił się z T. Chałubińskim, a także „botanizował”, badając zasięg traw tatrzańskich. Był ojcem znanego historyka sztuki i taternika, ks. Tadeusza Kruszyńskiego. Dublany, miejscowość na płn. od Lwowa. W r. 1856 otwarto tam polską Wyższą Szkołę Rolniczą, przekształconą w r. 1900 na Akademię Rolniczą, a w r. 1919 na Wydział Rolniczo-Lasowy Politechniki Lwowskiej. W okresie opisywanym przez Chałubińskiego była to jedyna polska wyższa uczelnia rolnicza³³.

Stanisław ożenił się z Eugenią ze Szczerbickich³⁴. 1 marca 1884 r. w Dublinach małżeństwo powitało na świecie syna Tadeusza Albina Kruszyńskiego. Stanisław szybko osierocił maleńkiego Tadeusza, umie-

³¹ Tytus Chałubiński, *Sześć dni w Tatrach*, Kraków 1988, s. 34.

³² *Ibidem*, s. 48.

³³ *Ibidem*, s. 87–88.

³⁴ Nie udało się odnaleźć informacji o dacie ślubu Eugenii i Stanisława. W artykule *Listy Adama Asnyka do Chłapowskich* autorstwa Alicji Kędziory i Emila Orzechowskiego z Uniwersytetu Jagiellońskiego wymieniona jest notatka Adama Asnyka przeznaczona dla jego ojca z 22 lipca 1874 r., w której syn opowiada, kto przebywa w Zakopanem. Wśród tych osób wymieniona jest również pani Kruszyńska. Przypis autorów wyjaśnia, że przypuszczalnie chodzi o żonę Stanisława Kruszyńskiego. Jeśli rzeczywiście Adam Asnyk wspominał w notatce żonę Stanisława – Eugenię, a nie siostrę – Józefę, to można wysnuć przypuszczenie, że Stanisław i Eugenia byli małżeństwem już w 1874 r. (Stanisław miał wówczas 23 lata), Alicja Kędziora, Emil Orzechowski, *Listy Adama Asnyka do Chłapowskich*, „Pamiętnik Literacki” 2020, 111, z. 3, s. 133.

rając 29 lipca 1887 r. w Zakopanem. Opiekę nad dzieckiem przejęła matka i rodzina ojca, nad edukacją chłopca czuwał również wuj Władysław Lubomęski³⁵.

Kazimierz, świetny lekarz, stał się przyczyną rodzinnego skandalu – został postrzelony przez kochankę i „po krótkich a ciężkich cierpieniach zmarł we Lwowie dnia 23 lutego 1913”³⁶. Tragedia opisywana była szeroko w rozlicznych gazetach. Wydanie „Kurjera Porannego” z 26 lutego 1913 r. donosiło:

Zabity dr. Kazimierz Kruszyński urodził się na Ukrainie w Koninie³⁷ w r. 1859³⁸. Gimnazjum i wydział lekarski ukończył w Krakowie. W r. 1891 ożenił się na Ukrainie z baronową Taube³⁹. Praktykę lekarską rozpoczął Kruszyński w Krakowie, skąd przeniósł się do Zakopanego. Od lat 12 mieszkał we Lwowie. Specjalnością jego jako lekarza, były choroby płuc i przewodów oddechowych. Był znany w szerokich kołach naszego miasta, miał tytuł radcy cesarskiego. Kruszyński utrzymywał z Heleną Janczarówną najbliższe stosunki miłosne od lat 12. Były chwile większego i mniejszego napięcia tej afery miłosnej, która miała spowodować nawet rozejście się d-ra Kruszyńskiego z żoną. Przed trzema miesiącami zamieszkała nawet zmarła [...] u swego kochanka [...]. Ustawiczne jednak kłótnie i nieporozumienia sprawiły, że dr Kruszyński usunął ją ze swego mieszkania. Stało się to przed trzema dniami po strasznej awanturze. Odtąd Janczarówna ciągle nachodziła mieszkanie d-ra Kruszyńskiego, lecz z jego polecenia odprowadzono ją. [...] Wczoraj popołudniu

³⁵ Władysław Lubomęski (1841–1907), polski agronom, powstaniec styczniowy, profesor Wyższej Szkoły Rolniczej w Dublanach i Uniwersytetu Jagiellońskiego. Więcej zob. Zdzisław Kosiek, *Władysław Rupert Lubomęski*, [w:] PSB, t. 17, Kraków 1972, s. 623–624.

³⁶ *Nekrolog Kazimierza Pomiana Kruszyńskiego*, BJ, sygn. 224650 V Kr 436. Dostępny online <https://polona.pl/preview/301486e3-f685-4e2f-825a-cbb9d72abdf6> (odczyt: 26.11.2024).

³⁷ Powinno być Kornin – miasteczko w powiecie skwirskim, *Słownik geograficzny...*, t. 4, s. 407–409.

³⁸ W katalogu klasy 7 zanotowano, że Kazimierz urodził się 10 lutego 1859 r. na Ukrainie w Guberni Kijowskiej w Janówce, ANK, Gimnazjum i Liceum św. Jacka w Krakowie, sygn. 29/487/9, s. 550.

³⁹ Helena Teresa Kruszyńska (1863–1944), córka Karola Eugeniusza barona Taube. Jedną z jej siostr była Anna Dominika Teodora Szymanowska, matka Karola Szymanowskiego. W rozmowie Jana Strzałki z Marią Iwaszkiewicz o Karolu Szymanowskim pojawia się wątek dotyczący Heleny Kruszyńskiej. Anna Szymanowska „podczas wojny nie poznawała ludzi, gdy w 1939 r. bombardowano Warszawę, pytała: co to tak stuka? A jej siostra Helena Kruszyńska uspokajała ją: »to nic takiego, to bombeczki jozmaitego jodzaju«, bo nie wypowiadała głosci r”, „Tygodnik Powszechny” z 7 października 2007, nr 40 (bezpłatny dodatek do TP z okazji Roku Karola Szymanowskiego). Wywiad dostępny online <https://culture.pl/pl/artykul/karol-i-jego-rodzina> (odczyt: 27.11.2024).

przyszła znowu Janczarówna pod drzwi mieszkania d-ra Kruszyńskiego; dzwoniła; a gdy jej nie otwierano, zaczęła pod drzwiami. Było to po godz. 6 wieczorem. Wtedy to właśnie nadszedł dr Kruszyński, a ujrawszy ją na I-em piętrze, wrócił na dół. Janczarówna pobięła za nim, dopadła go koło bramy i tu strzeliła do niego z tyłu. [...] Dwa strzały skierowała z bliska do Kruszyńskiego, a w pewnym odstępie czasu trzeci do siebie. [...] ⁴⁰

Rodzina sprowadziła zwłoki Kazimierza do Krakowa, gdzie został pochowany w grobie rodzinnym na cmentarzu Rakowickim ⁴¹.

W archiwum Zarządu Cmentarzy Komunalnych w Krakowie zachował się „paszport na przewóz zwłok” wydany przez Magistrat Królewskiego Stołecznego Miasta Lwowa 25 lutego 1913 r. z zaleceniem, by zwłoki umieszczone były „w trumnie metalowej pojedynczej szczelnie zalutowanej w pace z drzewa twardego i w skrzyni sosnowej” ⁴².

W aktach cmentarza Rakowickiego przechowywanych w Archiwum planów Budownictwa Miejskiego w Krakowie zachował się dokument z 14 lutego 1901 r. dotyczący wymurowania grobu dla rodziny Kruszyńskich ⁴³. W grobie poza Ludwikiem (po jego ekshumacji z 10 maja 1901 r.) pochowani zostali: jego żona Róża ⁴⁴, syn Kazimierz i córka Józefa ⁴⁵. Dzięki dofinansowaniu z Narodowego Funduszu Rewaloryzacji Zabytków Krakowa grobowiec przeszedł gruntowną konserwację w 2019 r. ⁴⁶

Józefa będąca właścicielką nieruchomości przy ulicy Wolskiej 32 w Krakowie, 30 października 1918 r. zdecydowała się sprzedać ją „bratankowi swemu Przewielebnemu Księdzu Tadeuszowi Kruszyńskiemu” (wówczas doktorowi praw) ⁴⁷. Kupujący zobowiązał się do zapłaty za sprzedającą wie-

⁴⁰ „Kurjer Poranny” z 26 lutego 1913, nr 57, Biblioteka Cyfrowa Uniwersytetu Warszawskiego <https://crispa.uw.edu.pl/object/files/127354/display/Default> (odczyt: 23.11.2024).

⁴¹ Zarząd Cmentarzy Komunalnych, Akta grobu Rodziny Kruszyńskich, sygn. UC 8534/1901 (K:2550) (Cmentarz Rakowicki, pas 6, rząd zachodni, grób po prawej Mężyków).

⁴² Ibidem.

⁴³ ANK, Archiwum planów Budownictwa Miejskiego w Krakowie, Akta cmentarne 1901, sygn. arch. 29/1410/ABM Cm Rak 64, s. 121.

⁴⁴ Śmierć Róży Kruszyńskiej odnotowana została w księdze zmarłych chrześcijan miejscowych i obcych z 1909 r., ANK, sygn. 29/83/89 s. 500–501.

⁴⁵ Zarząd Cmentarzy Komunalnych, Akta grobu Rodziny Kruszyńskich, sygn. UC 8534/1901 (K:2550).

⁴⁶ Ibidem.

⁴⁷ ANK, Księgi gruntowe miasta Krakowa i dóbr tabularnych z obszaru Sądu Okręgowego w Krakowie, sygn. 29/465/1010, wpis 5991/18.

rzytelności na rzecz „Banku Krajowego Galicyi i Lodomeryi z Wielkim Księstwem Krakowskim”, a sprzedającą zastrzegła dla siebie

prawo dożywotnie do mieszkania na pierwszym piętrze w powyższej realności składającego się z trzech pokoi, jednego przedpokoju, łazienki i piwnicy, tudzież prawo dożywotniego używania całego ogrodu do powyższej realności należącego.

Na podstawie urzędowych wykazów czynszowych ustalono wartość mieszkania i wyliczoną kwotę potrącono Tadeuszowi z ceny kupna. Pozostałą kwotę ceny kupna-sprzedaży Tadeusz Kruszyński zobowiązał się wypłacić ciotce „w przeciągu dziesięciu lat w równych ratach rocznych”.

W Spisie ludności miasta Krakowa z 1921 r. figurują ks. dr Tadeusz Kruszyński, duchowny i profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego, urodzony 1 marca 1884 r. w Dublanach, przebywający w Krakowie na stałe od 1917 r. i Józefa Kruszyńska panna, „stryjenka” Tadeusza, mieszkająca na stałe w Krakowie od 1873 r.⁴⁸

4 listopada 1925 r. – jeszcze za życia ciotki Józefy – Tadeusz „kontraktem darowizny” przekazał dwupiętrowy budynek mieszkalny wraz z ogrodem przy ulicy Wolskiej 32 w Krakowie na rzecz Towarzystwa Naukowego Instytutu Katolickiego zatwierdzonego „reskryptem Województwa w Krakowie” z dnia 10 czerwca 1924 r. i uchwałą Walnego Zgromadzenia członków z dnia 1 lipca 1925 r. W zbiorze dokumentów hipotecznych Sądu Okręgowego w Krakowie (Zbiór dokumentów L. 1710-2496) mowa jest o protokole z 1 lipca 1925 r. z walnego zebrania ww. Towarzystwa, w którym wymieniono jego członków, a wśród nich Józefę Kruszyńską i księdza dr. Tadeusza Kruszyńskiego⁴⁹.

Postać i zasługi dla nauki księdza profesora Tadeusza Albina Kruszyńskiego są powszechnie znane i znakomicie udokumentowane⁵⁰. Dał się poznać nie tylko jako historyk sztuki, kapelan wojskowy, uczestnik III powstania śląskiego, profesor ówczesnej Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie i Uniwersytetu Jagiellońskiego (6 listopada 1939 r. wraz z innymi profeso-

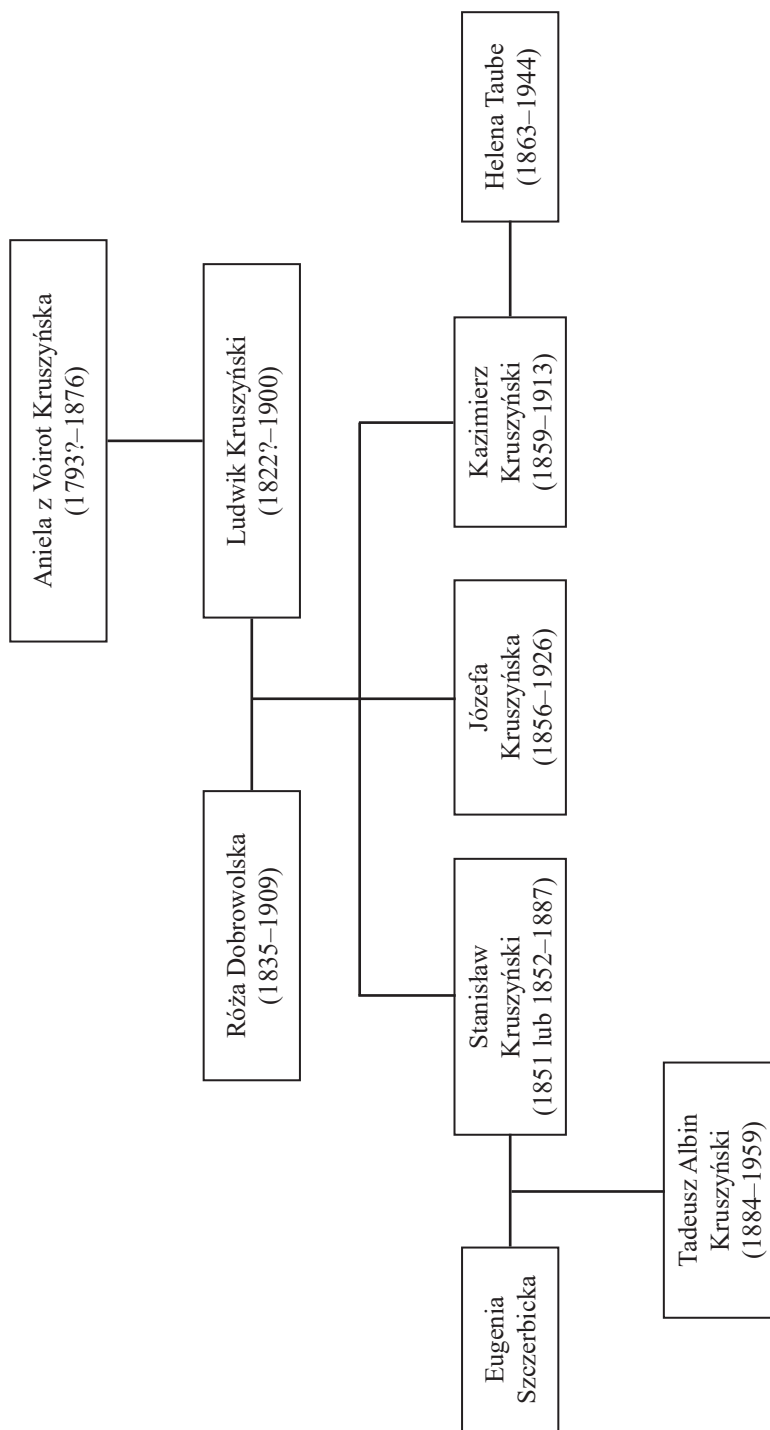
⁴⁸ ANK, Spis ludności miasta Krakowa z 1921 r., sygn. 29/91/3, s. 552 (por. przyp. 15).

⁴⁹ Pozostali wymienieni członkowie Towarzystwa Naukowego Instytutu Katolickiego to: Zofia hr. Tarnowska, ks. dr Konstanty Michalski, prof. Michał Siedlecki (były rektor Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie), Franciszek hr. Potocki i dr Stanisław Gołąb, ANK, Księgi gruntowe miasta Krakowa i dóbr tabularnych z obszaru Sądu Okręgowego w Krakowie, sygn. 29/465/1049, Zbiór dokumentów L. 1710-2496, wpis 2446/25.

⁵⁰ Tadeusz Albin Kruszyński (1884–1959). Więcej zob. Adam Bochnak, *Tadeusz Albin Kruszyński*, [w:] PSB, t. 15, Kraków 1970, s. 444–446.

rami krakowskimi aresztowany i przewieziony do Sachsenhausen), ale także jako miłośnik Tatr i gwary podhalańskiej. Ksiądz profesor T. Kruszyński 23 lipca 1959 r. został potrącony w Zakopanem przez pędzący motocykl. Zmarł w szpitalu jeszcze tego samego dnia. Pochowany został na Pękowym Brzyzku w Zakopanem 25 lipca 1959 r. Spoczywa w grobie razem ze swoim ojcem Stanisławem.

Fragment genealogii rodziny Kruszyńskich herbu Pomian

BIBLIOGRAFIA

Źródła rękopiśmienne

Archiwum Narodowe w Krakowie

- Archiwum Dzikowskie Tarnowskich, sygn. 29/639/591.
Archiwum planów Budownictwa Miejskiego w Krakowie, Akta cmentarne 1901, sygn. 29/1410/ABM Cm Rak 64.
Archiwum Potockich z Krzeszowic, sygn. 29/635/579.
C.K. Sąd Powiatowy Cywilny w Krakowie, sygn. 29/443/4273.
Gimnazjum i Liceum św. Jacka w Krakowie, sygn. 29/487/9, 29/487/10.
Księgi gruntowe miasta Krakowa i dóbr tabularnych z obszaru Sądu Okręgowego w Krakowie, sygn. 29/465/879, 29/465/1010, 29/465/1049.
Kursa Wyższe dla Kobiet im. Adriana Baranieckiego w Krakowie, sygn. 29/486/1.
Sąd Okręgowy w Krakowie, sygn. 29/1989/10394.
Spis ludności miasta Krakowa z 1890 r., sygn. 29/88/16.
Spis ludności miasta Krakowa z 1900 r., sygn. 29/89/15.
Spis ludności miasta Krakowa z 1921 r., sygn. 29/91/3.
Urząd Zdrowia w Krakowie, sygn. 29/83/35, 29/83/71, 29/83/89, 29/83/180.

Biblioteka Jagiellońska

- Księga kucharska Józefy Kruszyńskiej z wklejonymi rysunkami i akwarelami artystów polskich z przełomu XIX i XX wieku, sygn. BJ Rkps 7253 II, k. 1–141.
Korespondencja Józefa Ignacego Kraszewskiego. Seria III: Listy z lat 1863–1887, T. 52: K (Krechowiecki – Kukliński), sygn. BJ Rkps 6512 IV.
Archiwum Heleny Modrzejewskiej. Korespondencja Heleny i Karola Chłapowskiego. Gadomska – Kwilecka, t. 3, sygn. BJ Rkps 9138 III.

Zarząd Cmentarzy Komunalnych

- Akta grobu Rodziny Kruszyńskich, sygn. UC 8534/1901 (K:2550).

Prasa

- „Kurjer Poranny” 1913, nr 57.
„Tygodnik Powszechny” 2007, nr 40.

Źródła drukowane

- Inwentarz rękopisów Biblioteki Jagiellońskiej*, nr 7001–8000. Cz. 1: nr 7001–7500. Oprac. Anna Jałbrzykowska przy współud. Jerzego Zatheya. Kraków: Uniwersytet Jagielloński, 1966.
Nekrolog Anieli z Voirot Kruszyńskiej. Biblioteka Jagiellońska, sygn. 224649 V Kru 1073.
Nekrolog Józefy Kruszyńskiej. Biblioteka Jagiellońska, sygn. 224651 V Kra-Kry 29.
Nekrolog Kazimierza Pomiana Kruszyńskiego. Biblioteka Jagiellońska, sygn. 224650 V Kr 436.
Nekrolog Ludwika Kruszyńskiego. Biblioteka Jagiellońska, sygn. 224649 V Kru 1074.

Opracowania

- Barzycka-Paździor Agata, Dudek Tomasz: *Tarnowski Jan Zdzisław*. W: PSB, t. 52, z. 215. Warszawa–Kraków: Polska Akademia Nauk Polska Akademia Umiejętności, 2017–2019, s. 544–549.
- Biernacka Róża: *Pochwaliński Kazimierz Teofil*. W: PSB, t. 27. Kraków: Polska Akademia Nauk, 1983, s. 13–16.
- Bochnak Adam: *Kruszyński Tadeusz Albin*. W: PSB, t. 15. Kraków: Polska Akademia Nauk, 1970, s. 444–446.
- Buszko Józef: *Potocki Andrzej*. W: PSB, t. 27. Kraków: Polska Akademia Nauk, 1983, s. 778–782.
- Chałubiński Tytus: *Sześć dni w Tatrach*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1988, s. 34.
- Kędziora Alicja, Orzechowski Emil: *Listy Adama Asnyka do Chłapowskich*. „Pamiętnik Literacki” 2020, 111, z. 3, s. 129–160.
- Kosiek Zdzisław: *Lubomęski Władysław Rupert*. W: PSB, t. 17. Kraków: Polska Akademia Nauk, 1972, s. 623–624.
- Mariak Leonarda: *Żaba i Mgła – językowy wizerunek Jadwigi Janczewskiej na podstawie listów prywatnych Henryka Sienkiewicza (cechy fizyczne)*. W: *Odkrywanie słowa – historia i współczesność*. Red. Urszula Sokółska. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2015, s. 289–300.
- Seruga Józef: *Branicki Władysław, h. Korczak*. W: PSB, t. 2. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1936, s. 412–413.
- Sicińska Katarzyna: *Miły Sowietniku, szary Kocie, zielona Żabko, kochana Betsy..., czyli jak Henryk Sienkiewicz zwracał się w listach do Jadwigi Janczewskiej*. „Acta Universitatis Lodzensis Folia Linguistica. Codziennosc w mistrzowskim opracowaniu. W 100. rocznicę śmierci Henryka Sienkiewicza” 2016, s. 199–222.
- Sienkiewicz. Listy ze zbiorów Juliana Krzyżanowskiego*, t. 2, cz. 2. Oprac. i dopełniła Maria Bokszczanin. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1996.
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 2, 3, Warszawa: nakł. Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego, 1881–1882.
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 4, 8, 10. Warszawa: nakł. Władysława Walewskiego, 1883, 1887, 1889.
- Wrzosek Adam: *Chałubiński Tytus*. W: PSB, t. 3. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1937, s. 253–257.

Wydawnictwa elektroniczne

- Biblioteka Cyfrowa Uniwersytetu Warszawskiego, [crispa.uw.edu.pl https://crispa.uw.edu.pl/object/files/127354/display/Default](https://crispa.uw.edu.pl/object/files/127354/display/Default) (odczyt: 23.11.2024).
- Encyklopedia PWN*, [encyklopedia.pwn.pl https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Kruszynski-Stanislaw;3927849](https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Kruszynski-Stanislaw;3927849) (odczyt: 27.11.2024).
- Jagiellońska Biblioteka Cyfrowa <https://www.jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/599937/edition/628417> (odczyt: 26.11.2024).
- Polska biblioteka cyfrowa, [Polona.pl https://polona.pl/preview/630b2efc-de20-4d95-a317-0413ef8f7e10](https://polona.pl/preview/630b2efc-de20-4d95-a317-0413ef8f7e10) (odczyt: 26.11.2024).

- Polska biblioteka cyfrowa, Polona.pl <https://polona.pl/preview/da21d3ed-9b3c-43d3-8f3b-606e96ebc634> (odczyt: 21.11.2024).
- Polska biblioteka cyfrowa, Polona.pl <https://polona.pl/preview/15bfc736-9163-4da8-b68c-9f1fd79de49b> (odczyt: 26.11.2024).
- Polska biblioteka cyfrowa, Polona.pl <https://polona.pl/preview/d1ef0683-6057-438f-8742-b1915e6e43ba> (odczyt: 26.11.2024).
- Polska biblioteka cyfrowa, Polona.pl <https://polona.pl/preview/301486e3-f685-4e2f-825a-cbb9d72abdf6> (odczyt: 26.11.2024).
- Polska biblioteka cyfrowa, Polona.pl <https://polona.pl/preview/0a18e221-b069-42f6-a76c-0cb4d886eb49> (odczyt 26.11.2024).
- Serwis Culture.pl, culture.pl <https://culture.pl/pl/artykul/karol-i-jego-rodzina> (odczyt: 27.11.2024).

AUTOR: Grażyna Spyrka – historyk archiwista, st. kustosz, Archiwum Narodowe w Krakowie; zainteresowania badawcze: historia społeczna i antropologiczna, dziedzictwo kulturowe, metodyka archiwalna; e-mail: gspyrka@ank.gov.pl

AUTHOR: Grażyna Spyrka – archivist, historian, senior curator, National Archives in Kraków, research interests: social and anthropological history, national heritage, archival methodology; e-mail: gspyrka@ank.gov.pl

Kronika

DOI 10.4467/12332135KRA.25.009.22807

**Gra planszowa „Jeszcze jedno lato 1914–1918” – podsumowanie
projektu strategicznego pn. „Edukacyjna gra planszowa Wielka Wojna”**

W latach 2022–2025 realizowany był projekt strategiczny Archiwów Państwowych pn. „Edukacyjna gra planszowa Wielka Wojna”. Archiwum Narodowe w Krakowie pełniło w nim rolę lidera, partnerami projektu były: Archiwum Akt Nowych, Archiwa Państwowe w: Łodzi, Szczecinie i Warszawie oraz Departament Popularyzacji Działalności Archiwalnej Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych. Do udziału w projekcie zaproszono AP, z których zasobu pochodzą źródła stanowiące podstawę edycji serii wydawniczej z dziennikami i wspomnieniami z okresu I wojny światowej Wielka Wojna – Codzienność Niecodzienności¹.

Funkcję kierownika projektu pełniła Anna Sokół (ANK), w skład zespołu projektowego wchodził: Agnieszka Filipek (ANK Oddział w Nowym Sączu, do stycznia 2024 r.), Agnieszka Jeleń (ANK Oddział w Nowym Sączu), Rafał Kierzkowski (AAN, od września do października 2023 r. i ponownie od marca 2024 r.), Wojciech Kowaluk (AP w Łodzi, do lutego 2024 r.), Radosław Pawłowski (AAN, od października 2023 r. do marca 2024 r.), Bartosz Sitarz (AP w Szczecinie, od września 2022 r.), dr Violetta Urbaniak (AP w Warszawie), Tomasz Walkiewicz (AP w Łodzi), Aldona Warzecha (ANK), Ewelina Wasilewska (NDAP-DPD), Agnieszka Wopińska (AAN, do września 2023 r.).

Karta projektu, po złożeniu do Komitetu sterującego ds. wdrażania *Strategii rozwoju Archiwów Państwowych na lata 2021–2030* w ramach pierwszego naboru projektów do portfela projektów strategicznych sieci AP w marcu 2022 r., została zatwierdzona w maju 2022 r., a projekt wpisany do portfela projektów strategicznych².

Celem projektu było wydanie edukacyjnej gry planszowej i przeprowadzenie kompleksowych działań związanych z jej rozpowszechnieniem i rozpropagowaniem możliwości jej wykorzystania do celów edukacyjnych. Jako założenie przyjęto, że fabuła gry będzie nawiązywać do losów bohaterów serii wydawniczej Wielka Wojna... i że powstanie we współpracy z profesjonalnym projektantem gier planszowych. Zaplanowano, że

¹ Seria wydawnicza Wielka Wojna – Codzienność Niecodzienności, red. nauk. Jerzy Kochanowski, Grzegorz Leszczyński, Grzegorz Mędykowski, t. 1–7, wyd. Archiwa Państwowe, Warszawa–Kraków 2014–2021; część tomów dostępna online: https://archiwa.gov.pl/poznaj/publikacje/katalog/?keyword=Wielka+Wojna&autor&title&rok&publish&doing_wp_cron=1763077095.2321391105651855468750 (odczyt: 14.11.2025).

² Uchwała Nr 8/2022 Komitetu sterującego do spraw wdrażania *Strategii rozwoju Archiwów Państwowych na lata 2021–2030* z dnia 11 maja 2022 r. w sprawie przyjęcia do portfela projektów strategicznych kart projektów nadesłanych w 1. naborze.

gra będzie służyła do realizacji celów edukacyjnych w ramach działalności prowadzonej w tym zakresie przez AP, szkoły i inne instytucje. Miała ukazywać realia I wojny światowej i prezentować AP i źródła historyczne przechowywane w ich zasobie³. W efekcie miała się przyczynić do wzmocnienia pozytywnego wizerunku AP jako instytucji wspierających edukację oraz posiadających ciekawą i różnorodną ofertę dla szerokiego odbiorcy, w tym dla środowiska graczy w gry planszowe, których do wyboru gier motywują ich wysokie walory rozgrywkowe. Działania zrealizowane w ramach projektu zostały ściśle zaplanowane i rozłożone w czasie w ramach dwuipółletniego harmonogramu projektu. We wniosku projektowym opracowany został także budżet projektu na cały okres jego realizacji – główna część, obejmująca większość wydatków, obsługiwana była przez ANK jako lidera projektu.

We wrześniu 2022 r., po zatwierdzeniu karty projektu, odbyło się pierwsze spotkanie *kick off* zespołu projektowego w ANK. Spotkanie poprzedzające formalne rozpoczęcie projektu miało na celu poznanie się i integrację zespołu, a przede wszystkim określenie spójnego rozumienia celu projektu i zadań, jakie stoją przed zespołem. Miało także pomóc w usprawnieniu pracy nad wnioskiem projektowym i zaangażowaniu całego zespołu na jak najwcześniejszym etapie projektu we współpracę przy jego wypracowaniu. W 2022 r. zespół spotkał się jeszcze na siedmiu spotkaniach online.

Wniosek projektowy został złożony do Komitetu sterującego w listopadzie 2022 r., a w styczniu 2023 r. zatwierdzony do realizacji, z zastrzeżeniem, że finansowanie zostanie uruchomione po przedstawieniu przez zespół założeń do koncepcji gry⁴. W ten sposób nastąpiło formalne rozpoczęcie projektu.

W 2023 r. zespół projektowy pracował podczas 15 spotkań (13 spotkań online i dwa stacjonarne w ANK), a pomiędzy nimi praca odbywała się korespondencyjnie. W pierwszym roku projektu zespół miał przede wszystkim opracować merytoryczne podstawy planowanej gry planszowej, przygotować się do pracy w projekcie i do współpracy z projektantem gier planszowych. Na początku przeprowadzono jakościowe badanie ankietowe preferencji i potrzeb użytkowników gier planszowych w czterech grupach respondentów (nauczyciele i opiekunowie świetlic szkolnych, bibliotekarze, archiwiści zajmujący się w AP zadaniami edukacyjnymi, rodzice dzieci powyżej 10 roku życia). Były to grupy, które zespół zidentyfikował jako potencjalnych odbiorców gry. W celu właściwego przeprowadzenia badania członkowie zespołu projektowego wzięli najpierw udział w szkoleniu z zakresu projektowania i prowadzenia badań, i zapoznali się z literaturą przedmiotu. Respondenci przeprowadzonego badania wskazali jako najbardziej interesującą tematykę gry zagadnienie życia codziennego w czasie I wojny światowej.

³ Więcej nt. fabuły i przebiegu rozgrywki: Anna Sokół, „Jeszcze jedno lato 1914–1918” – gra planszowa *Archiwów Państwowych o życiu codziennym w czasie pierwszej wojny światowej*, [w:] *Educare necesse est – życie codzienne w dokumencie, historiografii i dydaktyce od średniowiecza do końca XX w. Przykłady dobrych praktyk edukacyjnych*, red. Violetta Urbaniak, Warszawa 2025, s. 415–424.

⁴ Uchwała Nr 3/2023 Komitetu sterującego do spraw wdrażania *Strategii rozwoju Archiwów Państwowych na lata 2021–2030* z dnia 26 stycznia 2023 r. w sprawie uruchomienia projektów do realizacji oraz raportów incydentu.

Na tym etapie prac dokonano także analizy rynku gier planszowych w zakresie dostępnych gier nt. I wojny światowej, z uwzględnieniem gier polskich i zagranicznych. Prześledzono ich tematykę, dostępność, popularność i obecność w nich komponentu edukacyjnego. Zespół sprawdził też, czy na rynku dostępne są gry o tematyce związanej z archiwami i archiwaliaми – nie znaleziono takich pozycji. W dalszej kolejności przeanalizowano wnikliwie treść tomów serii wydawniczej *Wielka Wojna...*, aby zweryfikować możliwości wykorzystania wątków opisywanych we wspomnieniach i dziennikach w fabule gry, ich potencjalną spójność i kompletność wyłaniającego się z całej serii obrazu I wojny światowej, widzianego oczami autorów. Analiza miała także ocenić możliwość zbudowania postaci w grze na podstawie archetypów autorów dzienników i wspomnień lub innych opisywanych przez nich osób.

Uzyskane wyniki badań posłużyły do opracowania „Założeń do koncepcji edukacyjnej gry planszowej »Wielka Wojna«, opartej na serii wydawniczej *Wielka Wojna – Codzienność Niecodzienności*”⁵. Dokument ten został przedstawiony Komitetowi sterującemu do zatwierdzenia. Określa on cel powstania gry i jej odbiorców, zawiera podsumowanie wyników badań ankietowych, analizy rynku gier i treści tomów serii *Wielka Wojna...*, propozycje ścieżek fabularnych, na podstawie których będzie konstruowany świat przedstawiony w grze, oczekiwane korzyści i efekty gry, jej planowane cechy i przeznaczenie.

Po zatwierdzeniu dokumentu założeń przez Komitet sterujący⁶ przystąpiono do wyłonienia wykonawcy – projektanta gier planszowych. W tym celu przeprowadzono wyceny rynkowe kosztów zaprojektowania i wydania gry planszowej, konsultowano się z projektantami i wydawcami gier, aby pozyskać wiedzę o przebiegu procesu produkcji gry planszowej, czasie potrzebnym na realizację poszczególnych etapów, elementach składających się na koszt produkcji. Oferenci mieli przedstawić zarys koncepcji gry przygotowany w oparciu na dokumentach opracowanych przez zespół projektowy na wcześniejszym etapie projektu (tj. wyciągu z „Założeń do koncepcji...” i „Analizy postaci – bohaterów serii wydawniczej *Wielka Wojna – Codzienność Niecodzienności*”). Do zaprojektowania gry planszowej wybrana została firma Łukasz Wrona, Projekt Rekreатор, z którą zawarto umowę i rozpoczęto współpracę.

Na podstawie wypracowanych przez zespół dokumentów i zarysu koncepcji gry przedstawionej przez projektanta zespół opracował kolejny istotny dla projektu dokument, tj. „Koncepcję edukacyjnej gry planszowej »Wielka Wojna«, opartej na serii wydawniczej

⁵ „Założenia do koncepcji edukacyjnej gry planszowej »Wielka Wojna«, opartej na serii wydawniczej *Wielka Wojna – Codzienność Niecodzienności*”, oprac. zespół projektowy projektu strategicznego pn. „Edukacyjna gra planszowa *Wielka Wojna*”, marzec 2023. Załącznikami do dokumentu założeń były: „Raport z badania preferencji i potrzeb użytkowników gier planszowych przeprowadzonego na potrzeby realizacji projektu strategicznego pn. *Edukacyjna gra planszowa Wielka Wojna*” z aneksami 1–8 oraz „Wykaz gier na temat I wojny światowej objętych analizą” i „Analiza postaci – bohaterów serii wydawniczej *Wielka Wojna – Codzienność Niecodzienności*”.

⁶ Uchwała Nr 19/2023 Komitetu sterującego do spraw wdrażania *Strategii rozwoju Archiwów Państwowych na lata 2021–2030* z dnia 10 maja 2023 r. w sprawie zatwierdzenia założeń do gry i uruchomienia finansowania projektu pn. „Edukacyjna gra planszowa *Wielka Wojna*”.

Wielka Wojna – Codzienność Niecodzienności. Raport z przeprowadzonych prac”⁷. Zostały w nim określone podstawowe założenia fabuły i mechaniki gry, w tym struktura gry, podział ról, propozycje akcji i wyzwań realizowanych przez graczy oraz wstępny zestaw komponentów. W dokumencie sformułowano założenia dotyczące wykorzystania w grze archiwaliów i powiązania fabuły z serią wydawniczą *Wielka Wojna...*, podsumowano recenzje waleńców edukacyjnych gry i opisano założenia odnoszące się do planowanych materiałów edukacyjnych w podziale na materiały, które będą dołączone do gry jako część zawartości pudełka oraz dodatkowe, wydane niezależnie materiały edukacyjne. W dokumencie określono też mapę drogową kolejnych prac nad stworzeniem gry z podziałem na nadchodzące, następujące po sobie kroki.

Dokument koncepcji stał się punktem wyjścia do rozpoczęcia prac nad prototypem gry. W celu zweryfikowania, czy koncepcja gry wypełnia założenia dotyczące przydatności gry do celów edukacyjnych, dokument poddano recenzjom, mającym ocenić walory edukacyjne koncepcji gry. Pozyskano trzy zewnętrzne recenzje, przygotowane przez praktyków – nauczycieli z doświadczeniem w pracy na różnych szczeblach szkolnictwa. Zawarte w nich uwagi i sugestie w miarę możliwości uwzględniono na etapie prototypowania, dzięki czemu projektowana gra mogła zostać lepiej dostosowana do wykorzystania w pracy z młodzieżą. Był to pierwszy etap recenzyjny, kolejny nastąpił na dalszym etapie prac w 2024 r.

Równolegle zespół rozpoczął kwerendę w zasobach wszystkich AP w celu wytypowania materiałów archiwalnych nt. I wojny światowej reprezentujących zasób całej sieci AP. Wyniki kwerendy zostały wykorzystane we współpracy z projektantem gry. Archiwalia były bazą dla ukazanych w fabule gry zjawisk historycznych i społecznych z czasów Wielkiej Wojny. Służyły także jako inspiracja podczas projektowania gry na różnych etapach tej pracy – od tworzenia fabuły i konstruowania postaci bohaterów, po przygotowanie ilustracji i oprawy graficznej. Wytypowanie, w wyniku przeprowadzonej kwerendy, materiałów pozwoliło też zespołowi projektowemu na rozpoczęcie realizacji kolejnego zadania, tj. prac nad koncepcją wystawy planszowej, zaplanowanej do zaprezentowania w ramach finałowych wydarzeń edukacyjnych.

Nadal trwała budowa kompetencji zespołu projektowego, jego członkowie wzięli udział w szkoleniach: „Nowoczesne gry planszowe, teoria i praktyka”, „Współpraca w zespole projektowym”, „Zastosowanie gier i grywalizacji w edukacji”, „Storytelling w grywalizacji”. Dodatkowo część członków zespołu uczestniczyła w prowadzonym zdalnie 16-godzinnym kursie „Grywalizacja – gamifikacja – gryfikacja w edukacji”, realizowanym przez Uniwersytet Otwarty Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Podnoszenie kompetencji zespołu projektowego polegało na wzmacnianiu współpracy zespołu i poszerzaniu wiedzy nt. wykorzystania różnego rodzaju gier w edukacji.

W 2024 r. miało miejsce 19 spotkań zespołu projektowego, w tym trzy stacjonarne w ANK. W tym roku trwały bardzo intensywne prace nad częścią merytoryczną gry, tj. nad zdefiniowaniem katalogu zjawisk społecznych, charakterystycznych dla ziem polskich

⁷ „Koncepcja edukacyjnej gry planszowej »Wielka Wojna«, opartej na serii wydawniczej *Wielka Wojna – Codzienność Niecodzienności. Raport z przeprowadzonych prac*”, oprac. Anna Sokół, Aldona Warzecha, Ewelina Wasilewska, styczeń 2024. Opis koncepcji gry został opracowany na podstawie koncepcji przedstawionej przez wykonawcę projektu gry Łukasza Wrone.

w poszczególnych zaborach w czasie I wojny światowej (możliwych do zilustrowania archiwaliami lub relacjami bezpośrednich świadków wydarzeń w formie cytatów z tomów serii Wielka Wojna...). W oparciu na opracowanym przez zespół katalogu projektant gry stworzył, będące elementem fabuły gry, wyzwania realizowane przez graczy podczas rozgrywki. Jednocześnie zespół kompletował odpowiadający tematyce wyzwań zestaw archiwaliów z zasobu różnych AP, które posłużyły do stworzenia w grze pamiątek rodzinnych, zbieranych przez graczy.

W I kwartale 2024 r. projektant przedstawił zespołowi pierwszy prototyp gry do przeprowadzenia testów. Testy pozwoliły na sformułowanie wstępnych wniosków – wykonawcy udało się stworzyć dobrze dopracowaną i zbalansowaną mechanikę gry, rozgrywka okazała się wciągająca i dająca graczom satysfakcję, pozwalając jednocześnie odczuć trud życia w czasie I wojny światowej. W kolejnych krokach, we współpracy z projektantem, dopracowywano warstwę fabularną gry, a zespół projektowy zajął się ścisłym dopasowaniem archiwaliów z zasobu AP do zagadnień poruszanych w wyzwaniach, z którymi mierzą się gracze.

Przez cały okres pracy nad prototypem gry projektant prowadził zewnętrzne testy z różnymi grupami graczy, m.in. z młodzieżą szkolną, środowiskiem graczy, studentami historii⁸ i uwzględniał w projekcie wnioski z testów. Specjalne testy prototypu zorganizowano we współpracy z krakowskim oddziałem Polskiego Towarzystwa Historycznego⁹. Wzięli w nich udział nauczyciele historii, z którymi przeprowadzono również konsultacje odnośnie do możliwości wykorzystania gry w pracy z młodzieżą.

Równolegle członkowie zespołu opracowywali tekst broszury edukacyjnej dołączonej do gry pt. „Dodatek historyczny”¹⁰. Opisano w nim kontekst historyczny gry, tj. wydarzenia poprzedzające wybuch wojny, zjawiska z życia codziennego ujęte na kartach wyzwań. Objasniono rolę AP w gromadzeniu i przechowywaniu materiałów archiwalnych. „Dodatek...” zawiera informacje o bazie źródłowej gry: zestawienie materiałów archiwalnych wykorzystanych w grze i opis bibliograficzny serii wydawniczej Wielka Wojna... Tekst „Dodatku...” oraz pozostałe części tekstowe gry (teksty kart frontu, kart wyzwań, scenariuszy historycznych) zostały poddane recenzjom naukowym. Był to drugi etap recenzyjny, któremu poddano fabułę gry. Recenzje przygotowali dr Marcin Jarząbek i dr Kamil Ruszała, pracownicy naukowcy Uniwersytetu Jagiellońskiego specjalizujący się w zagadnieniach związanych z I wojną światową. Uwagi i sugestie recenzentów zostały wprowadzone, uzupełniając warstwę merytoryczną gry.

W dalszej kolejności odbywały się prace nad ilustracjami i grafiką gry, których autorką jest Anna Sowińska. Do pracy nad oprawą graficzną gry został wykorzystany zestaw archiwaliów z zasobu AP, wybranych przez zespół projektowy. Postanowiono, że motywem przewodnim na planszy stanie się domowy stół przykryty obrusem, z rozłożonymi

⁸ Przeprowadzono ok. 50 testowych rozgrywek, podsumowanych przez projektanta gry w „Raporcie z testów gry”.

⁹ 18 czerwca 2024 r., udział w testach: Agnieszka Jeleń, Anna Sokół, Aldona Warzecha.

¹⁰ Treść „Dodatku historycznego” została opracowana przez Rafała Kierzkowskiego we współpracy z Bartoszem Sitarzem, Anną Sokół i Aldoną Warzechą. W formie drukowanej broszury jest dołączony do pudełka z grą, można go także pobrać w wersji elektronicznej, w postaci pliku pdf ze strony: <https://archiwa.gov.pl/poznaj/publikacje/gra/jeszcze-jedno-lato/> (odezbyt: 14.11.2025).

na nim rodzinnymi dokumentami i fotografiami oraz gazetą z wieściami z frontu. Okładka pudełka została opracowana w stylistyce nawiązującej do archiwaliów. Przedstawia zegar symbolizujący upływ czasu i odmierzający dni i godziny do zakończenia wojny. W jego tle widoczne są postacie, być może jest to rodzina, na której losy wywarła wpływ wojna. Ponadto zdecydowano się na malarzką, nawiązującą do obrazów z epoki, stylizację ilustracji w grze¹¹. W porozumieniu z Komitetem sterującym uzgodniono, że na pudełku z grą zostaną zamieszczone: logotyp AP i oznaczenie wskazujące na związek gry z serią wydawniczą Wielka Wojna...

Następnie, po przeprowadzeniu przez zespół projektowy i projektantów sesji kreatywnych, wybrano tytuł gry korespondujący z jej tematyką: „Jeszcze jedno lato 1914–1918”. Nawiązuje on do trudów życia codziennego ludzi w czasie I wojny światowej i ma uzasadnienie w treści pamiętników w serii wydawniczej Wielka Wojna..., której bohaterowie wielokrotnie piszą o przedłużającej się wojnie i wyczekiwaniu jej końca.

W tym okresie zespół intensywnie współpracował z wykonawcą – projektantem gry, m.in. nad tekstem instrukcji, analizując i korygując jej treść, a także wielostopniowo sprawdzając i korygując poprawność przygotowywanych przez niego plików końcowych. Przeprowadzono także testy instrukcji gry, w których wzięli udział m.in. wybrani pracownicy ANK. Ostatecznie docelowy projekt gry, po zaakceptowaniu przez zespół (przeprowadzono finalne testy), został przedstawiony Komitetowi sterującemu w opracowanym przez zespół dokumencie pn. „Gra »Jeszcze jedno lato«. Raport końcowy z prac nad projektem gry”¹².

Po zakończeniu tych prac i skompletowaniu specyfikacji rozwiązań i komponentów zastosowanych w prototypie gry rozpoczęto procedurę wylonienia specjalistycznej drukarni doświadczonej w produkcji gier planszowych. Wybrano firmę Media Gold z siedzibą w Wadowicach, która do końca roku dostarczyła do ANK nakład gry (1000 egzemplarzy).

Na przestrzeni 2024 r. prowadzono działania informacyjne dotyczące projektu i gry. W ANK zorganizowano spotkanie informacyjne dla pracowników nt. projektu, na którym przedstawiono informacje o jego celu, harmonogramie i bieżącym stanie realizacji, a także założeniach projektowanej gry planszowej i jej prototypu¹³. Dodatkowo podzielono się doświadczeniem odnośnie do zasad funkcjonowania projektów strategicznych i pracy w zespole projektowym. Podobne spotkania informacyjne przeprowadzili inni członkowie zespołu w swoich archiwach.

Ponadto informacje nt. projektu i gry zostały przedstawione w trakcie narady dyrektorów AP w NDAP¹⁴, a także podczas spotkania kierowników oddziałów i stanowisk

¹¹ Szczególnie do twórczości Johna Singera Sargenta, amerykańskiego malarza portrecisty, autora słynnego obrazu *Gassed*, przedstawiającego żołnierzy, którzy ucierpieli w ataku gazowym w czasie I wojny światowej, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Sargent-John-Singer;3972410.html> (odczyt: 14.11.2025).

¹² „Gra »Jeszcze jedno lato«. Raport końcowy z prac nad projektem gry”, oprac. Anna Sokół, Agnieszka Jeleń, Bartosz Sitarz, Violetta Urbaniak, Tomasz Walkiewicz, Aldona Warzecha, Ewelina Wasilewska, październik 2024.

¹³ 14 marca 2024 r., wystąpienie: Agnieszka Jeleń, Anna Sokół, Aldona Warzecha.

¹⁴ 23 kwietnia 2024 r., wystąpienie: Anna Sokół.

ds. popularyzacji sieci AP w NDAP¹⁵. W trakcie XXI Powszechnego Zjazdu Historyków w Białymstoku przeprowadzono warsztaty, przeznaczone dla nauczycieli, poświęcone źródłom historycznym w grze¹⁶, podobnie podczas VIII Ogólnopolskiej Konferencji Archiwistów i Historyków „Educare necesse est... – życie codzienne w dokumencie, historiografii i dydaktyce od średniowiecza do końca XX w.” w części referatowej i podczas „Saloniku gier planszowych”, również dla uczestniczących w konferencji nauczycieli¹⁷. Kolejna prezentacja gry połączona z warsztatami instruktażowymi dotyczącymi jej wykorzystania odbyła się podczas spotkania kierowników oddziałów i samodzielnych stanowisk ds. popularyzacji w sieci AP w ANK¹⁸. W trakcie spotkania zebrano uwagi i spostrzeżenia uczestników odnoszące się do możliwości wykorzystania gry w działalności archiwów, na podstawie których zespół sformułował rekomendacje dotyczące dystrybucji gry w sieci AP.

Celem przeprowadzonych warsztatów i rozgrywek z nauczycielami było zaprezentowanie założeń i mechaniki gry, scenariuszy rozgrywek do przeprowadzenia na lekcji oraz metod doboru, wyszukiwania i pracy z materiałami źródłowymi nt. życia codziennego w okresie I wojny światowej. Wnioski zostały wykorzystane do opracowania merytorycznego pakietu materiałów edukacyjnych (w tym scenariuszy lekcji) przeznaczonych dla nauczycieli i archiwistów, nad którymi pracę podjął w międzyczasie zespół projektowy. Violetta Urbaniak opracowała pierwszą wersję materiałów edukacyjnych towarzyszących grze, zawierających siedem scenariuszy lekcji dla klas siódmych szkół podstawowych i trzecich szkół średnich. Następnie scenariusze zostały poddane recenzjom przygotowanym przez nauczyciela konsultanta ds. historii i WOS oraz nauczyciela historii – praktyka. Na ich podstawie materiały dopracowano, uwzględniając uwagi recenzentów. Dodatkowo Bartosz Sitarz i Rafał Kierzkowski opracowali słowniczek trudnych pojęć występujących w grze, który stał się częścią teki edukacyjnej.

Kontynuowano także prace nad koncepcją wystawy planszowej¹⁹ i opracowano plan dystrybucji gry²⁰ zawierający wyszczególnienie liczby egzemplarzy gry przeznaczonych do przekazania NDAP, archiwom-partnerom projektu, pozostałym AP, szkołom i edukatorom pozaszkolnym oraz do celów sprzedażowych. Plan przedstawiono do zatwierdzenia przez Komitet sterujący. Po uzyskaniu uwag Naczelnego Dyrektora AP i zatwierdzeniu planu ze zmianami rozpoczęto dystrybucję gry, kontynuowaną na większą skalę w kolejnym roku²¹.

¹⁵ 10 maja 2024 r., wystąpienie: Anna Sokół, Aldona Warzecha, Ewelina Wasilewska.

¹⁶ 18 września 2024 r., wystąpienie: Bartosz Sitarz, Anna Sokół, Aldona Warzecha.

¹⁷ 25 września 2024 r., wystąpienie i przeprowadzenie rozgrywek: Anna Sokół, Aldona Warzecha.

¹⁸ 10–11 grudnia 2024 r., wystąpienie i przeprowadzenie rozgrywek: Agnieszka Jeleń, Anna Sokół, Violetta Urbaniak, Aldona Warzecha, Ewelina Wasilewska. Relacja opisująca wrażenia uczestników została opublikowana w grudniowym newsletterze AP „Metr Biejący”.

¹⁹ Koncepcję wystawy opracowali Bartosz Sitarz i Tomasz Walkiewicz.

²⁰ Zasady dystrybucji gry zostały określone w dokumencie pn. „Jeszcze jedno lato 1914–1918. Plan dystrybucji”, oprac. Anna Sokół, przy udziale zespołu projektowego, styczeń 2025 r.

²¹ Uwagi wniesione pismem Naczelnego Dyrektora AP z dnia 10 lutego 2025 r., znak: DOA.032.2.1.2025. Dystrybucja gry i materiałów edukacyjnych była prowadzona w centrali ANK, osoby odpowiedzialne: Anna Sokół, Aldona Warzecha. Pozostali członkowie zespołu prowadzili dys-

W dalszej kolejności rozpoczęto przygotowania do kampanii informacyjno-promocyjnej, zaplanowanej na 2025 r. W porozumieniu z NDAP-DPD uruchomiona została podstrona na stronie internetowej AP (w sekcji „Poznaj”) z przeznaczeniem do zamieszczania na niej informacji, materiałów edukacyjnych i promocyjnych nt. gry „Jeszcze jedno lato 1914–1918”²².

Podjęto współpracę z wykonawcami zewnętrznymi materiałów promocyjno-informacyjnych: filmu instruktażowego do gry, zdjęć produktowych, koncepcji graficznej scenariusza do filmu animowanego promującego grę. Przed końcem roku wykonano: zdjęcia filmowe i montaż filmu instruktażowego z przedstawieniem zasad gry i fragmentem przykładowej rozgrywki, profesjonalne zdjęcia gry (w tym aranżowane i z udziałem modeli), scenariusz jednominutowej animacji (*teasera* gry) i ilustrowany *storyboard*, który stał się podstawą do realizacji animacji w kolejnym roku.

W 2025 – ostatnim roku trwania projektu – odbyło się siedem spotkań online zespołu projektowego. W efekcie współpracy z wykonawcą zewnętrznym nad animowanym *teaserem* gry, na podstawie opracowanego w poprzednim roku scenariusza i *storyboarda*, powstał ok. jednominutowy animowany film promujący grę, przygotowany w czterech wersjach: podstawowej z profesjonalną ścieżką lektorską, z dodatkową ścieżką z audiodeskrypcją, z napisami w języku polskim, z napisami w języku angielskim.

Zakończono prace merytoryczne nad wystawą planszową pt. „»Życie zapłata się na supelki«. Codziennosc w cieniu Wielkiej Wojny 1914–1918”²³ i podjęto współpracę z grafikiem, który przygotował projekt plansz wystawowych. Wystawę opracowano w trzech wariantach rozmiarowych, dostosowanych do systemów wystawienniczych archiwów-partnerów i w wersji pdf do publikacji online.

W porozumieniu z NDAP-DPD ustalono harmonogram i zakres kampanii promocyjnej gry, która miała początkowo objąć tylko media społecznościowe. Na stronie internetowej i w mediach społecznościowych AP została udostępniona animacja (*teaser*) gry, a na kanale YouTube AP film instruktażowy do gry. Ostatecznie kampania promocyjna miała daleko większy niż planowany zasięg. W działania aktywnie włączyło się NDAP-DPD, w promocję był zaangażowany również Naczelny Dyrektor AP, który udzielał wywiadów w ogólnopolskich mediach. Informacje nt. gry trafiły do mediów tradycyjnych (telewizja, radio, prasa).

W międzyczasie podjęto współpracę z grafikiem, który opracował materiały promocyjne nt. gry i wydarzeń edukacyjnych (plakaty dla archiwów-partnerów, grafiki do mediów społecznościowych i na stronę www). Wykorzystano je podczas Międzynarodowego Dnia Archiwów, a wszystkie AP zostały poproszone przez NDAP-DPD o zaprezentowanie gry podczas zaplanowanych z tej okazji wydarzeń w swoich miastach. Kampanię promocyjną gry połączono z promocją wydarzeń w ramach MDA. Dzięki nagłośnieniu gry równocześnie przez NDAP-DPD i wszystkie AP udało się znacząco zwiększyć zasięg promocji.

trybucję przekazanych im egzemplarzy partnerskich gry i materiałów edukacyjnych wśród nauczycieli i edukatorów w swoim regionie.

²² Strona jest dostępna pod adresem: <https://archiwa.gov.pl/poznaj/publikacje/gra/jeszcze-jedno-lato/> (odczyt: 14.11.2025). Odnośniki podstrony w formie adresu URL i kodu QR zostały zamieszczone w „Dodatku historycznym”.

²³ Autorzy wystawy: Bartosz Sitarz, Anna Sokół, Tomasz Walkiewicz, Aldona Warzecha.

Zakończono również prace nad publikacją pozycji *Codziennosc w cieniu Wielkiej Wojny. Teka edukacyjna dla nauczycieli historii szkół podstawowych i ponadpodstawowych do pracy ze źródłami i z grą planszową „Jeszcze jedno lato 1914–1918”*, której autorami są Violetta Urbaniak, Bartosz Sitarz, Rafał Kierzkowski. Została ona wydana nakładem ANK.

W okresie od marca do maja przeprowadzono przedpremierowo dwa cykle warsztatów instruktażowych dla nauczycieli. Objęły one spotkania z nauczycielami w Mazowieckim Samorządowym Centrum Doskonalenia Nauczycieli w Warszawie²⁴ i Centrum Edukacji Nauczycieli w Łomży²⁵. Dodatkowo w ANK odbyło się spotkanie połączone z rozgrywkami z archiwistami z krakowskiego oddziału Stowarzyszenia Archiwistów Polskich²⁶.

W maju odbyły się zaplanowane wydarzenia edukacyjne w ANK i archiwach partnerów projektu²⁷. Zapoczątkowała je premiera gry, która miała miejsce 20 maja w ANK. Była ona głównym punktem serii wydarzeń edukacyjnych zorganizowanych w ramach projektu, przeznaczonych dla otwartej publiczności – ANK odwiedzili uczniowie z nauczycielami, studenci, osoby zainteresowane grami planszowymi. W trakcie premiery przeprowadzono prezentacje gry, rozgrywek, skierowane szczególnie do młodzieży szkolnej, tematyczne prelekcje poświęcone zagadnieniom związanym z życiem codziennym w czasie I wojny światowej, pracy ze źródłami, projektowaniu gier planszowych. Zaprezentowano też wystawę planszową „Życie zaplata się na supelki». *Codziennosc w cieniu Wielkiej Wojny 1914–1918*”.

Szczególną atrakcją premiery była interaktywna rozgrywka prowadzona na żywo z udziałem publiczności i bohaterów gry. Zawierała elementy inscenizacji – w role narratora i członków rodziny Cysorzy wcielili się aktorzy w strojach z epoki, którzy wraz z projektantami gry przeprowadzili rozgrywkę z udziałem publiczności. Uczestnicy wspólnie, w głosowaniu podejmowali decyzje na podstawie odczytywanych wariantów wyboru z kart wyzwań, kierując posunięciami graczy. W trakcie rozgrywki aktorzy toczyli między sobą i z publicznością humorystyczne rozmowy i komentowali sytuację rodziny. Widok planszy i aktorów był na żywo wyświetlany w formie obrazu wideo na dużym ekranie, tak żeby uczestnicy mogli obserwować szczegóły rozgrywki. Od dnia premiery rozpoczęła się także sprzedaż gry.

Następne wydarzenia odbyły się u partnerów projektu w: AP w Szczecinie (22 maja), ANK Oddział w Nowym Sączu (4–6 czerwca), AAN wspólnie z AP w Warszawie (7 czerwca, w ramach Pikniku Archiwalnego oraz 24 czerwca podczas zorganizowanego seminarium dydaktyczno-historycznego dla nauczycieli „Historia w grze. I wojna światowa w dokumentacji i edukacji”), AP w Łodzi (9 czerwca).

²⁴ 3 lutego 2025 r., wystąpienie i przeprowadzenie rozgrywek: Violetta Urbaniak.

²⁵ 23 marca 2025 r., wystąpienie i przeprowadzenie rozgrywek: Anna Sokół, Aldona Warzecha.

²⁶ 6 maja 2025 r., wystąpienie i przeprowadzenie rozgrywek: Anna Sokół, Aldona Warzecha.

²⁷ Szczegółowy przebieg wydarzeń został opisany w opracowanym w ramach projektu i przedstawionym Komitetowi sterującemu dokumencie „Gra »Jeszcze jedno lato 1914–1918«. Raport z przebiegu wydarzeń edukacyjnych, promocji i dystrybucji gry”, oprac.: Anna Sokół, Aldona Warzecha, przy współudziale członków zespołu projektowego: Agnieszki Jeleń, Bartosza Sitarza, Violetty Urbaniak, Tomasza Walkiewicza, Eweliny Wasilewskiej.

W ramach wszystkich wydarzeń odbyły się rozgrywki w grę „Jeszcze jedno lato 1914–1918”, prelekcje, prezentacja wystawy „»Życie zaplata się na supełki«. Codziennosc w cieniu Wielkiej Wojny 1914–1918”. Wydarzenia, w zależności od lokalizacji, miały charakter otwarty lub były przeznaczone dla umówionych grup. Dodatkowo poza cyklem projektowych wydarzeń edukacyjnych w ANK przeprowadzono prezentację gry i rozgrywki dla laureatów konkursu „Bez korzeni nie zakwitniesz”²⁸.

Członkowie zespołu z ANK przeprowadzili dystrybucję 630 egzemplarzy gry, z których część przekazano do całej sieci AP, w tym do archiwów-partnerów projektu i NDAP, a także do wybranych szkół i edukatorów pozaszkolnych. Pozostałe 370 egzemplarzy przeznaczono do sprzedaży prowadzonej przez ANK. Podobnie przeprowadzono dystrybucję teki edukacyjnej do wszystkich AP, do wybranych szkół i edukatorów pozaszkolnych.

Działania promocyjno-informacyjne trwały nadal w maju i czerwcu. Grę, jej walory edukacyjne, a także związane z nią emocje zaprezentowano w trakcie otwartego seminarium Sekcji Historii w Przestrzeni Publicznej Komitetu Nauk Historycznych Polskiej Akademii Nauk²⁹ i podczas konferencji „Emocje w archiwach, archiwistach i użytkownikach. Archiwalne źródła afektów” w Siedlcach³⁰, a już po formalnym zakończeniu projektu podczas IV edycji konferencji naukowo-metodycznej dla nauczycieli „Jak i gdzie w nowoczesny sposób uczyć o Krakowie i regionie? Szlaki historyczne”³¹.

Po zakończeniu wydarzeń edukacyjnych kontynuowano dystrybucję gry i teki edukacyjnej, została uaktualniona informacja nt. gry i możliwości zakupu egzemplarzy na stronie na stronie internetowej AP (w sekcji „Poznaj”). Udostępniono na niej do pobrania przez wszystkich zainteresowanych elektroniczne wersje: wydanych drukiem materiałów edukacyjnych *Codziennosc w cieniu Wielkiej Wojny. Teka edukacyjna dla nauczycieli historii szkół podstawowych i ponadpodstawowych...*, wystawy „»Życie zaplata się na supełki«. Codziennosc w cieniu Wielkiej Wojny 1914–1918” i „Dodatku historycznego” towarzyszącego grze.

Zgodnie z harmonogramem projektu zawartym we wniosku projektowym pod koniec lipca 2025 r. do Komitetu sterującego złożono raport zamykający projekt wraz z proponowanym modelem utrzymania jego efektów. Raport został zatwierdzony w sierpniu 2025 r.³² i tym samym realizacja projektu została zakończona.

Projekt realizowany przez ponad dwa lata zakończył się sukcesem. Udało się osiągnąć zamierzony cel i utrzymać bez zmian jego harmonogram. Zespół projektowy wypracował zaplanowane produkty – przede wszystkim dobrze ocenianą grę planszową „Jeszcze jedno lato 1914–1918” i materiały edukacyjne, które z powodzeniem mogą być wykorzystywane w działalności edukacyjnej całej sieci AP przez kolejne lata. Sama gra zbiera pozytywne

²⁸ 27 maja 2025 r., wystąpienie i przeprowadzenie rozgrywek: Anna Sokół, Aldona Warzecha.

²⁹ 21 maja 2025 r., wystąpienie: Anna Sokół, w formule online.

³⁰ 11–13 czerwca 2025 r., wystąpienie: Anna Sokół.

³¹ 13 listopada 2025 r., wystąpienie: Aldona Warzecha, w formule online.

³² Uchwała Nr 13/2025 Komitetu sterującego do spraw wdrażania *Strategii rozwoju Archiwów Państwowych na lata 2021–2030* z dnia 19 sierpnia 2025 r. w sprawie zatwierdzenia raportu zamknięcia projektu ANK pn. „Edukacyjna gra planszowa Wielka Wojna”.

recenzje zarówno ze strony uczniów i nauczycieli, którzy korzystają z niej w szkołach, jak i graczy w gry planszowe³³.

W ramach modelu utrzymania efektów projektu w ciągu 12 miesięcy od jego zakończenia planowane jest przeprowadzenie ewaluacji obejmującej zebranie informacji od nauczycieli i edukatorów. Pozwolą one na ocenę zastosowania gry na zajęciach szkolnych, jej przydatności w realizacji podstawy programowej oraz na identyfikację barier w jej stosowaniu, a także na zebranie katalogu inspirujących praktyk. Dodatkowo w bieżącym i kolejnym roku planowane jest podjęcie aktywności mających na celu zaprezentowanie gry podczas dużych ogólnopolskich festiwali i konwentów gier planszowych. Pierwszą okazją będzie obecność ANK na tegorocznym festiwalu gier planszowych Wawa Gra. Planszówki na PGE Narodowym w Warszawie w dniach 6–7 grudnia.

Anna Sokół
Archiwum Narodowe w Krakowie

³³ Informacje o ocenach graczy i wideorecenzje gry dostępne są na portalu Board Game Geek: <https://boardgamegeek.com/boardgame/447656/jeszcze-jedno-lato-1914-1918> (odczyt: 14.11.2025).

DOI 10.4467/12332135KRA.25.010.22808

**Sprawozdanie z realizacji projektu strategicznego Archiwów Państwowych
„Utworzenie centrum wiedzy o archiwach i dokumentach na ziemiach polskich
wraz z centrum kompetencyjnym dla sieci Archiwów Państwowych
w obszarze edukacji” (2023–2025)**

W latach 2023–2025 Archiwum Narodowe w Krakowie, pełniące funkcję lidera projektu, wraz z partnerami – Archiwami Państwowymi w Białymstoku¹, Bydgoszczy, Częstochowie, Koszalinie, Opolu², Poznaniu, Przemysłu i Warszawie – realizowało projekt strategiczny Archiwów Państwowych pn. „Utworzenie centrum wiedzy o archiwach i dokumentach na ziemiach polskich wraz z centrum kompetencyjnym dla sieci Archiwów Państwowych w obszarze edukacji”. Projekt wpisywał się w cele *Strategii rozwoju Archiwów Państwowych na lata 2021–2030*³, zakładającej wzmocnienie pozycji archiwów w obszarze działalności edukacyjnej jako instytucji kształtujących świadomość dokumentacyjną społeczeństwa i wspierających rozwój kompetencji w sieci Archiwów Państwowych oraz zwiększanie kompetencji zawodowych ich pracowników.

Celem projektu było opracowanie założeń i stworzenie edukacyjnego centrum wiedzy o archiwach, które pełniłoby jednocześnie funkcję ośrodka kompetencyjnego dla sieci Archiwów Państwowych w obszarze edukacji, zapewniającego rozwój zawodowy pracowników realizujących zadania w ww. zakresie. Jako możliwość lokalizacji centrum zaproponowano budynek przy ul. Siennej 16 w Krakowie – dawną historyczną siedzibę Archiwum Narodowego w Krakowie.

Zadania projektowe obejmowały opracowanie części koncepcyjnej oraz przygotowanie założeń merytorycznych dla realizacji inwestycji polegającej na adaptacji obiektu do nowych funkcji edukacyjno-wystawienniczych (część wykonawcza budowy centrum miała być realizowana w ramach programu inwestycji przebudowy i rozbudowy wraz z modernizacją budynku).

Projekt był realizowany przez zespół projektowy, w skład którego weszli pracownicy ANK i archiwów partnerskich: dr Dariusz Chyłą (AP w Bydgoszczy Oddział w Inowrocławiu), Ewa Dubaj (AP w Częstochowie), Agnieszka Filipek (ANK Oddział w Nowym Sączu), dr Ewa Grin-Piszczyk (AP w Przemysłu), Agnieszka Jeleń (ANK Oddział w Nowym Sączu, członkini zespołu projektowego do grudnia 2023 r.), Aleksander Koro-

¹ Partner projektu od 2024 r.

² Partner projektu do 2024 r.

³ *Strategia rozwoju Archiwów Państwowych na lata 2021–2030*, red. Joanna Chojecka, Marta Muszyńska, Paweł Pietrzyk, Ewa Rosowska-Jakubczyk, Magdalena Sadza, Warszawa 2021.

lewicz (ANK, członek zespołu projektowego do września 2023 r.), Bartłomiej Samarski (AP w Białymstoku, członek zespołu projektowego od marca 2024 r.), Anna Sokół (ANK), dr Violetta Urbaniak (AP w Warszawie), dr Aleksandra Starczewska-Wojnar (AP w Opolu, członkini zespołu projektowego do lutego 2024 r.), dr Julia Wesołowska (AP w Poznaniu), Anna Zbroszczyk (AP w Koszalinie), Karolina Zięba (ANK, członkini zespołu projektowego od października 2023 r.). Pracami zespołu kierowała Aldona Warzecha (ANK). Zespół pracował w formule hybrydowej, w trakcie posiedzeń stacjonarnych i zdalnych oraz sesji warsztatowych⁴.

Karta projektu została zaakceptowana przez Komitet sterujący do spraw wdrażania *Strategii rozwoju Archiwów Państwowych na lata 2021–2030* w dniu 3 listopada 2022 r.⁵ Prace projektowe rozpoczęły się w styczniu 2023 r., po zatwierdzeniu przez Komitet wniosku projektowego do realizacji⁶.

Pierwszy rok projektu poświęcono w dużej mierze pracom przygotowawczym, prowadzonym zgodnie z metodologią *design thinking*, łączącą analizę potrzeb odbiorców, obserwację i wstępne prototypowanie idei. Zespół koncentrował się na poznaniu aktualnych trendów w projektowaniu doświadczeń odbiorcy oraz na rozpoznaniu potencjału narracyjnego i ewentualnych ograniczeń fabularnych tematyki planowanej wystawy stałej. W ramach tych działań zrealizowano tematyczny *research* dotyczący opracowywania i wdrażania rozwiązań UX (*user experience*) w projektowaniu ekspozycji. Obejmował analizę przykładów wystaw muzealnych, centrów edukacji i nauki pod kątem wykorzystania narzędzi interaktywnych, komunikacji wizualnej i projektowania ścieżek zwiedzania. Zebrane dane posłużyły do zaplanowania dalszych działań, w tym realizacji kilkudziesięciu wizyt studyjnych w muzeach, centrach nauki i instytucjach kultury w Polsce i za granicą. Konsultacje eksperckie prowadzone z muzealnikami, edukatorami i architektami wystaw pozwoliły zebrać przykłady dobrych praktyk w zakresie nowoczesnego wystawiennictwa i edukacji kulturowej, a także zweryfikować trendy w projektowaniu doświadczeń publiczności. Równolegle prowadzono prace nad identyfikacją i opisem kluczowych grup odbiorców planowanej ekspozycji obejmujące opracowanie zestawu tzw. person odbiorców wystawy, opartego na publikowanych raportach, a także danych zebranych przez zespół w trakcie przeprowadzonych wywiadów pogłębionych z przedstawicielami potencjalnych grup docelowych. Materiał zebrany w tej fazie projektu posłużył do przygotowania dokumentu „Założenia ogólne ekspozycji” – pierwszego autorskiego opracowania koncepcyjnego projektu⁷. Dokument, który

⁴ Łącznie zespół odbył 46 posiedzeń – osiem stacjonarnych i 38 online.

⁵ Karta projektu została zaakceptowana przez Komitet 3 listopada 2022 r., Uchwała Nr 19/2022 Komitetu sterującego do spraw wdrażania *Strategii rozwoju Archiwów Państwowych na lata 2021–2030* z dnia 3 listopada 2022 r. w sprawie przyjęcia do portfela projektów strategicznych kart projektów nadesłanych w 2. naborze.

⁶ Uchwała Nr 3/2023 Komitetu sterującego do spraw wdrażania *Strategii rozwoju Archiwów Państwowych na lata 2021–2030* z dnia 26 stycznia 2023 r. w sprawie uruchomienia projektów do realizacji oraz raportów incydentu.

⁷ „Założenia ogólne ekspozycji”, oprac. Aldona Warzecha, Anna Sokół, przy udziale pozostałych członków zespołu projektowego: Dariusza Chyły, Ewy Dubaj, Agnieszki Filipek, Ewy Grin-Piszczyk, Agnieszki Jeleń, Aleksandra Korolewicz, Violetty Urbaniak,

zawiera definicję idei wystawy, sformułowanie przekazu głównego, wstępną strukturę narracyjną, charakterystykę odbiorców, a także analizę SWOT dla planowanego rozwiązania, został dobrze przyjęty przez recenzentów zewnętrznych. W kolejnym kroku zespół współpracował z wykonawcą zewnętrznym – specjalistami w zakresie projektowania ekspozycji – nad przełożeniem idei tematyki wystawy na język wystawienniczy i przestrzeń oraz opracowaniem ogólnej koncepcji układu ekspozycji, obejmującej m.in. ścieżkę zwiedzania, organizację ruchu, szacowany czas zwiedzania i optymalną liczbę odbiorców.

Rok 2024 stanowił kontynuację fazy koncepcyjnej i badawczej. Zespół projektowy współpracował z Małopolskim Instytutem Kultury w Krakowie (zespół Dynamiki Ekspozycji) w zakresie doradztwa strategicznego nad zdefiniowaniem uwarunkowań i modelu działania centrum. W ramach cyklu warsztatów, spacerów badawczych i badań fokusowych określono m.in. misję centrum, katalog jego serwisów edukacyjnych, model działalności oraz analizę otoczenia społeczno-przestrzennego. Równolegle zespół prowadził prace badawcze metodą *desk research* dotyczące działalności edukacyjnej i popularyzatorskiej Archiwów Państwowych w ostatnich latach, a także analogiczne badanie odnoszące się do archiwów zagranicznych, poszerzone o analizę studium przypadków działalności edukacyjnej wybranych muzeów i innych instytucji. Celem tej fazy było zrozumienie potencjału i ograniczeń archiwów jako instytucji edukacyjnych oraz zdefiniowanie możliwych kierunków rozwoju nowoczesnej edukacji o archiwach i ich zasobie, uwzględniającej mechanizmy działania i znaczenie współczesnych trendów społecznych. Ponadto zespół rozpoczął prace nad określeniem założeń programowych dla oferty edukacyjnej centrum towarzyszącej wystawie stałej. Jednocześnie podjął działania nad zdefiniowaniem modelu funkcjonowania centrum jako ośrodka kompetencyjnego dla sieci Archiwów Państwowych w zakresie prowadzenia i profesjonalizacji działalności edukacyjnej⁸.

W 2025 r. kontynuowano prace nad ustaleniem zakresu i modelu działania centrum w wymiarze kompetencyjnym oraz form i katalogu działalności edukacyjnej centrum realizowanych w formule wystawienniczo-edukacyjnej, tj. uwzględniającej funkcjonowanie ekspozycji stałej. W tym zakresie udało się zdefiniować główne obszary działalności centrum w obu ww. obszarach. Tymi pracami zespół projektowy zakończył fazę analityczno-badawczą w projekcie. Wyniki podsumował w dokumencie finalnym o charakterze kierunkowym opisującym różne aspekty funkcjonowania centrum pt. „ARCHEIA Centrum wiedzy o archiwach i dokumentach na ziemiach polskich. Koncepcja programowa”⁹. Koncepcja definiuje misję, zadania i wizję rozwoju ARCHEI – miejsca, które ma stać się

Julii Wesołowskiej, Aleksandry Starczewskiej-Wojnar, Anny Zbroszczyk, Kraków, lipiec 2023.

⁸ W grudniu 2024 r. zespół zorganizował w Krakowie warsztaty dla kierowników oddziałów popularyzacji Archiwów Państwowych, które pozwoliły zidentyfikować potrzeby sieci w kontekście przyszłego centrum jako ośrodka kompetencyjnego.

⁹ „ARCHEIA Centrum wiedzy o archiwach i dokumentach na ziemiach polskich. Koncepcja programowa”, oprac. Aldona Warzecha, Dariusz Chyła, Ewa Dubaj, Agnieszka Filipek, Ewa Grin-Piszczyk, Bartłomiej Samarski, Anna Sokół, Violetta Urbaniak, Julia Wesołowska, Anna Zbroszczyk, Karolina Zięba, Kraków, lipiec 2025.

otwartą przestrzenią dialogu między archiwami a społeczeństwem, promującego wiedzę o dziedzictwie dokumentacyjnym i jego znaczeniu dla współczesnego świata. Dokument jest podsumowaniem wyników projektu i stanowi spójną podstawę dla przyszłej realizacji przedsięwzięcia.

We wrześniu 2025 r. odbyło się w Krakowie spotkanie z członkami Komitetu sterującego, w trakcie którego zespół projektowy przedstawił główne założenia dotyczące działalności Centrum oraz potencjał i funkcjonalności budynku przy ul. Siennej 16 oraz jego otoczenia. Ze względu na brak możliwości rozpoczęcia inwestycji nie udało się przystąpić do realizacji projektu w pełnym, pierwotnie zakładanym zakresie¹⁰. Dlatego Komitet sterujący podjął decyzję o zamknięciu projektu w październiku 2025 r.¹¹ W związku z tym, w ramach modelu utrzymania efektów projektu w sytuacji braku realizacji inwestycji, opracowano dwuletni pilotażowy plan działania centrum w zakresie dotyczącym działalności kompetencyjnej.

Projekt „Utworzenie centrum wiedzy o archiwach i dokumentach...” był przedsięwzięciem innowacyjnym w skali sieci archiwalnej. W jego ramach opracowano, w oparciu na współczesnych metodach projektowania partycypacyjnego i UCD (*user centered design*), nowatorskie założenia powstania centrum ARCHEIA, łączącego funkcje wystawiennicze i edukacyjne oraz kompetencyjne dla sieci Archiwów Państwowych. Pomimo braku wdrożenia opracowany bogaty zestaw dokumentacji, rekomendacji i analiz¹² oraz przyjęta metodyka pracy mogą zostać wykorzystane w przyszłych inicjatywach o podobnym charakterze.

Aldona Warzecha
Archiwum Narodowe w Krakowie

¹⁰ Zgodnie z pierwotnymi założeniami projektu, jego realizacja miała być zakończona w momencie uruchomienia centrum planowanego w grudniu 2026 r.

¹¹ Uchwała nr 16/2025 Komitetu sterującego do spraw wdrażania *Strategii rozwoju Archiwów Państwowych na lata 2021–2030* z dnia 21 listopada 2025 r. [faktyczna data zamknięcia projektu to 21 października] w sprawie akceptacji raportu zamknięcia w projekcie ANK pn. Utworzenie centrum wiedzy o archiwach i dokumentach na ziemiach polskich wraz z centrum kompetencyjnym dla sieci archiwów państwowych w obszarze edukacji.

¹² Planowana jest publikacja poprojektowa, w której zostaną przedstawione wyniki projektu oraz opracowane koncepcje, w tym koncepcja programowa Centrum ARCHEIA oraz koncepcja wystawy stałej.

DOI 10.4467/12332135KRA.25.011.22809

**Między tradycją a współczesnością. „Krakowskie seminarium cechowe.
Rzemiosło spożywcze wczoraj i dziś” oraz debata jubileuszowa
„Krakowskiego Rocznika Archiwalnego”**

Rok 2025 okazał się dla redakcji „Krakowskiego Rocznika Archiwalnego” czasem szczególnym – zarówno ze względu na jubileusz 30-lecia ukazywania się czasopisma, jak i bogaty program wydarzeń, które redakcja zorganizowała z partnerami naukowymi i środowiskowymi w siedzibie Archiwum Narodowego w Krakowie. Ich wspólnym celem było nie tylko promowanie badań nad historią i dziedzictwem Krakowa, lecz także budowanie mostów między archiwistami i użytkownikami archiwów. W marcu i kwietniu 2025 r. odbyły się dwa znaczące wydarzenia, które – choć odmienne tematycznie – łączyła wspólna idea: ukazania archiwów jako miejsca spotkań oraz budowania relacji między pamięcią a współczesnością.

Pierwszym z tych wydarzeń było „Krakowskie seminarium cechowe. Rzemiosło spożywcze wczoraj i dziś”, zorganizowane 6 marca 2025 r. przez Archiwum Narodowe w Krakowie, Instytut Historii i Archiwistyki Uniwersytetu Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie oraz Cech Rzemiosł Spożywczych w Krakowie. Spotkanie zgromadziło blisko dwustu uczestników – przedstawicielei współcześnie działających krakowskich cechów i organizacji rzemieślniczych, środowiska naukowego, muzeów, bibliotek, studentów, badaczy, osób zainteresowanych historią i współczesnością krakowskiego rzemiosła. Wydarzenie było okazją do przybliżenia bogatej tradycji cechów spożywczych – cukierników, piekarzy i rzeźników – oraz do ukazania, jak wiele z dawnych zwyczajów, symboli i wartości wciąż znajduje swoje odzwierciedlenie we współczesnym rzemiośle.

Seminarium otworzył prof. dr hab. Wojciech Krawczuk, dyrektor Archiwum Narodowego w Krakowie, który przywitał uczestników i podkreślił znaczenie spotkania wspierającego refleksję oraz badania nad rolą i dziedzictwem rzemiosła w kulturze Krakowa, i będącego jednocześnie dowodem na żywotność organizacji i tradycji rzemieślniczych.

Pierwsze wystąpienia wprowadziły uczestników w tematykę seminarium, przypominając historię organizacji rzemieślniczych i ich znaczenie w życiu społeczności Krakowa. Dr Kamila Follprecht (Archiwum Narodowe w Krakowie) zaprezentowała źródła do dziejów krakowskich cechów cukierników, piekarzy i rzeźników zachowane w zasobie Archiwum, ukazując ich różnorodność i wartość dla badań nad codziennością dawnych rzemieślników. Scharakteryzowała rodzaje zachowanej dokumentacji ww. cechów, dzięki której można odtworzyć nie tylko działalność i życie codzienne cechów, ale też zmiany w ich organizacji i funkcjonowaniu, w tym wynikające ze zmian ustrojowych. Dr Katarzyna Moskal (Muzeum Krakowa) przedstawiła referat poświęcony materialnemu dziedzictwu

krakowskich cechów cukierników, piekarzy i rzeźników. Omówiła przedmioty związane z ich działalnością przechowywane w pięciu krakowskich instytucjach – od insygniów starszych cechowych, przez naczynia używane w gospodach, po chorągwie i krucyfiksy wykorzystywane podczas uroczystości religijnych. Obiekty te stanowią nie tylko cenny materiał badawczy, ale są też świadectwem artystycznego wymiaru życia cechowego. Dr Marcin Gadocha (Instytut Historii i Archiwistyki Uniwersytetu Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie) omówił dzieje siedzib krakowskich rzeźników, wskazując na znaczenie przestrzeni miejskiej w kształtowaniu tożsamości zawodowej i społecznej rzemieślników. Z kolei dr Mateusz Król (Muzeum Etnograficzne w Krakowie) zaprezentował wyniki badań na temat początków krakowskiego cechu rzeźniczego w świetle źródeł miejskich, statutów oraz średniowiecznych ksiąg cechowych, które pozwalają zrozumieć organizację i mechanizmy działania cechu. Ostatni z prelegentów, dr Przemysław Jędrzejewski (Stowarzyszenie Twoje Korzenie w Polsce), przedstawił analizę najstarszej księgi cechu piekarzy w Kętach – wyjątkowego źródła dokumentującego relacje między rzemiosłem miejskim a społecznością lokalną w okresie XVII–XIX w.

Wystąpienia łączyło przekonanie o konieczności badań interdyscyplinarnych, które obejmują zarówno analizę źródeł archiwalnych, jak i obiektów materialnych. Wspólnym wątkiem dyskusji, która odbyła się z udziałem publiczności, była też troska o zachowanie dziedzictwa rzemieślniczego i jego popularyzację w środowisku naukowym i lokalnym, w tym wśród osób współcześnie parających się rzemiosłem o wielowiekowych tradycjach. Wyrażono przekonanie, że takie inicjatywy jak „Krakowskie seminarium cechowe” mają istotne znaczenie dla rozwoju badań nad organizacją i funkcjonowaniem organizacji rzemieślniczych i historią miast. Spotkanie moderował prof. dr hab. Zdzisław Noga, który podkreślił, że historia rzemiosła, często spychana na margines zainteresowań badaczy, stanowi klucz do zrozumienia procesów miejskich i gospodarczych dawnego Krakowa.

Seminarium towarzyszyła wystawa „Rzemiosło smaku. Krakowskie cechy piekarzy, cukierników i rzeźników” przygotowana przez ANK (autorki: Anna Sokół, Aldona Warzecha). Ekspozycja prezentowała oryginalne obiekty pochodzące z zasobu Archiwum oraz ze zbiorów Cechu Rzemiosł Spożywczych w Krakowie. W trzech gablotach pokazano wybrane materiały ilustrujące historię, organizację i działalność trzech krakowskich cechów: cukierników, piekarzy i rzeźników – przywileje królewskie, statuty, tłoki pieczętne, księgi cechowe, dyplomy czeladnicze. Osobno prezentowano buzdygany i łańcuchy ceremonialne ww. cechów. Wystawa wprowadziła uczestników w atmosferę dawnego Krakowa, ukazując bogactwo tradycji rzemieślniczych i ich trwały wpływ na współczesną kulturę miasta.

Po części merytorycznej odbył się poczęstunek symbolicznie dopełniający tematykę seminarium. Uczestnicy mieli okazję skosztować wyrobów piekarskich, cukierniczych i wędliniarskich przygotowanych przez mistrzów rzemiosła z Krakowa i Małopolski. Regionalne specjały – od tradycyjnych chlebów i obwarzanków, po ciasta i wędliny – przypominały o ciągłości rzemieślniczych umiejętności i kunszcie, który mimo upływu czasu pozostaje żywym elementem lokalnej tożsamości.

Spotkanie zakończyło się podziękowaniami dla prelegentów, uczestników i organizatorów oraz zapowiedzią publikacji opracowań opartych na wygłoszonych referatach w tomie 31. „Krakowskiego Rocznika Archiwalnego”. Seminarium pokazało, że historia rzemiosła

spożywczego wciąż inspiruje, łącząc różne środowiska we wspólnym dążeniu do zachowania i promocji dziedzictwa oraz rozwoju badań nad dziejami rzemiosła.

W dniu 9 kwietnia 2025 r. odbyła się debata pt. „Archiwa i ich użytkownicy. W poszukiwaniu wspólnych ścieżek”, zorganizowana przez redakcję „Krakowskiego Rocznika Archiwalnego” z okazji publikacji jubileuszowego, 30. tomu Rocznika. Spotkanie miało szczególnie charakter – było nie tylko okazją do wymiany myśli o współczesnej archiwistyce, lecz także uroczystym świętowaniem okrągłego jubileuszu czasopisma, które od 1995 r. nieprzerwanie towarzyszy środowisku archiwalnemu i naukowemu Krakowa oraz Małopolski.

Wydarzenie otworzył prof. dr hab. W. Krawczuk, dyrektor Archiwum Narodowego w Krakowie, który powitał gości – przedstawicieli środowiska archiwalnego, naukowego oraz autorów, współpracowników i czytelników Rocznika. Podkreślił wyjątkowy charakter spotkania zorganizowanego dla uczczenia 30-letniego dorobku czasopisma. Wspomniał o znaczeniu Rocznika dla środowiska archiwistów oraz podziękował wszystkim, którzy przyczynili się do jego rozwoju i utrwalenia pozycji w naukowym krajoznawstwie Małopolski.

Następnie głos zabrała dr K. Follprecht, redaktor naczelny „Krakowskiego Rocznika Archiwalnego”, która w swoim wystąpieniu przypominała okoliczności powstania czasopisma, najważniejsze osoby i momenty w jego rozwoju. Wprowadziła w tematykę jubileuszowego tomu i przedstawiła jego koncepcję, odmienną od dotychczasowych analiz przekrojowych. W założeniu redakcji, tematyka jubileuszowego tomu miała ukazać archiwa i ich zasób jako źródło inspiracji i innowacji. Z tego samego względu redakcja zdecydowała o zorganizowaniu debaty, której celem było stworzenie przestrzeni do refleksji nad współczesną rolą archiwów, ich relacjami z użytkownikami oraz nowymi kierunkami i sposobami wykorzystywania zasobów archiwalnych – zgodnie z ideą przewodnią jubileuszowego tomu, poświęconego właśnie nowoczesnym i nieoczywistym zastosowaniom archiwaliów w nauce, kulturze i do praktycznych zastosowań.

Po przedstawieniu tomu odbyły się wystąpienie Alicji Przybyszowskiej¹ i prezentacja wystawy „Archiwum Intymnie”². Artystka opowiedziała o inspiracjach, które doprowadziły do powstania cyklu prac opartych na autentycznych dokumentach, o swojej pracy i emocjach towarzyszących doświadczaniu archiwaliów, a potem zaprosiła uczestników do zwiedzania ekspozycji. Wystawa ukazuje emocjonalny i osobisty wymiar obcowania z dokumentami, zwracając uwagę na ich rolę w kształtowaniu tożsamości i pamięci. Kontekst prezentowanych prac stanowił ciekawy kontrast do bardziej formalnej części debaty, poświęconej relacjom między archiwami a ich użytkownikami. Dzięki temu artystyczna część spotkania stworzyła naturalną przestrzeń do rozmowy o tym, jak różne wrażliwości i sposoby odczytywania przeszłości oraz indywidualne doświadczenia użytkowników mogą przekładać się na kierunki badań i wykorzystania archiwaliów.

¹ Alicja Przybyszowska, <http://alicjaprybyszowska.pl/> (odczyt: 04.11.2025).

² Wystawa była prezentowana na otwarciu siedziby Archiwum Narodowego w Krakowie Oddziału w Nowym Sączu w czerwcu 2023 r. Opis prac, zob. Agnieszka Filipek, *Archiwum inspiruje. Wydarzenia artystyczne uświetniające uroczystość otwarcia siedziby nowosądeckiego Oddziału Archiwum Narodowego w Krakowie*, „Krakowski Rocznik Archiwalny” 2024, t. 30, s. 278–279, DOI: 10.4467/12332135KRA.24.015.20788. Prace znajdują się w zasobie Archiwum, ANK ONS, Sandecjana, sygn. 31/190/330–334.

Po zwiedzeniu wystawy rozpoczęła się właściwa część spotkania – debata moderowana przez dr hab. Lucynę Harc (Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych), w której udział wzięli: prof. dr hab. Waldemar Chorażyczewski (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu), dr Dorota Drzewiecka (Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie), Zbigniew Król (Archiwum Akt Nowych) oraz dr hab. Wojciech Piasek, prof. UMK (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu). Wspólnym wątkiem dyskusji była troska o to, by archiwa – rozumiane jako instytucje gromadzące, zabezpieczające i udostępniające materiały archiwalne oraz ich użytkownicy – badacze, miłośnicy historii, popularyzatorzy wiedzy – odnajdywali płaszczyzny współpracy i wzajemnego zrozumienia. Spotkanie skłaniało do zastanowienia się nad tym, jak instytucje archiwalne mogą stawać się bardziej przyjazne dla użytkowników, a z drugiej strony – jak użytkownicy mogą aktywniej uczestniczyć w życiu archiwów, korzystając z ich zasobów. Uczestnicy zgodnie podkreślali, że archiwa, by w pełni realizować swoją misję, powinny stawać się instytucjami dialogu – miejscem aktywnej współpracy, inspiracji i wzajemnego uczenia się. W części dyskusyjnej udział wzięli także przedstawiciele publiczności, którzy poruszali kwestie m.in. potrzeb różnych grup użytkowników i możliwości dostosowania działalności archiwów do zmieniających się oczekiwań społecznych.

Spotkanie zakończyło się podziękowaniami dla czytelników oraz autorów, recenzentów i wszystkich, którzy przez trzy dekady współtworzyli *Rocznik*. Dla redakcji była to nie tylko okazja do wspomnień, ale także moment refleksji nad przyszłością – nad tym, jak „*Krakowski Rocznik Archiwalny*” może w zmieniającym się świecie nadal inspirować i łączyć archiwa z ich użytkownikami. Jubileuszowy nastrój podkreślił poczęstunek dopełniający atmosferę wspólnego świętowania – degustacja symbolicznych wypieków, tortu stylizowanego na tom *Rocznika* oraz ciastek w kształcie pieczęci, korespondujących z szatą graficzną okładki czasopisma.

Trzydziesty tom „*Krakowskiego Rocznika Archiwalnego*” i towarzysząca mu debata pokazały, że archiwa nie są już tylko strażnikami przeszłości, lecz aktywnymi uczestnikami życia naukowego i społecznego. Wspólne ścieżki archiwów i użytkowników – wydeptane w ciągu minionych lat – prowadzą wciąż dalej, ku nowym formom współpracy, poznania i wspólnego odkrywania historii.

Aldona Warzecha
Archiwum Narodowe w Krakowie

DOI 10.4467/12332135KRA.25.012.22810

**Świętowanie 1000-lecia królewskich koronacji oraz inne wydarzenia
popularyzatorskie realizowane w Archiwum Narodowym w Krakowie
od 1 października 2024 r. do 30 września 2025 r.**

Archiwum Narodowe w Krakowie w omawianym okresie prowadziło intensywną działalność popularyzatorską, obejmującą różnorodne formy edukacji historycznej, promocji dziedzictwa dokumentacyjnego oraz upowszechniania wiedzy o sposobach jego zabezpieczania. Wydarzenia organizowane przez ANK były adresowane zarówno do środowisk naukowych, jak i do szerokiej publiczności, gromadząc pasjonatów historii w każdym wieku.

Jak przysłało na królewskie miasto Kraków, obchody jubileuszu 1000-lecia polskich koronacji królewskich, ustanowionego uchwałą Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej na rok 2025, rozpoczęliśmy w Archiwum Narodowym w Krakowie już 23 października 2024 r. sesją popularnonaukową zatytułowaną „Wokół legendy Warneńczyka”. Podczas wydarzenia uczestnicy wysłuchali referatów prof. Stanisława A. Sroki (UJ), reżysera Jarosława Mańki oraz dr Marii Molendy. W programie znalazła się również prezentacja fragmentów filmu poświęconego legendzie związanej ze śmiercią młodego monarchy, a także pokaz wybranych archiwaliów – dokumentów, pieczęci oraz domniemanego fragmentu szaty króla Władysława III Jagiellończyka (1424–1444), zwanego Warneńczykiem, z kolekcji Sanguszków przechowywanej w naszym zasobie. Spotkanie uświetnił również koncert muzyki dawnej¹.

Następnie w dniach 6–7 listopada 2024 r. w siedzibie Archiwum zorganizowano konferencję naukową „Kancelaria Królewska. Między władzą a społeczeństwem” poświęconą ewolucji kancelarii królewskiej i jej roli w systemie państwowym. Wydarzenie stanowiło kontynuację cyklu spotkań naukowych organizowanych wcześniej wspólnie przez Uniwersytet Jagielloński i Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu. Prelegentami konferencji było 17 przedstawicieli instytucji naukowych i archiwów, m.in. Archiwum Głównego Akt Dawnych, Archiwum Państwowego w Lublinie, Instytutu Historii Polskiej Akademii Nauk, Uniwersytetu Jagiellońskiego, Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Uniwersytetu Warszawskiego oraz Transylvanian Museum Society. Wydarzenie było też okazją do zapowiedzi i promocji wydawnictwa *Metryka Litewska. Sumariusz księgi dekretów 1589–1595. Sprawy Jarosza Wołłowicza*, w opracowaniu naukowym prof. dr. hab. Wojciecha Krawczuka,

¹ Pokłosiem spotkania jest prezentowana na portalu www.szukajwarchiwach.gov.pl kolekcja *Dokumenty i pieczęcie Władysława III Jagiellończyka (1424–1444) zwanego Warneńczykiem, króla Polski i Węgier*. Link do kolekcji: <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/kolekcje/-/kolekcje/138072869> (odczyt: 06.11.2025).

które ukazało się drukiem w pierwszej połowie 2025 r. nakładem Archiwum Narodowego w Krakowie.

Kolejnym wydarzeniem wpisującym się w naszą „serię królewską” był cykl wykładów, wystaw i spotkań edukacyjnych zatytułowany „Złoty wiek”, poświęcony XVI stuleciu – jednemu z najświetniejszych okresów w dziejach Polski. Program ten został wpisany w szerszy kontekst obchodów 1000-lecia państwa polskiego i symbolicznie powiązany z 500. rocznicą traktatu krakowskiego oraz następującego po nim hołdu lennego księcia pruskiego Albrechta Hohenzollerna.

Bohaterami kolejnych odsłon cyklu stały się trzy postacie sportretowane na słynnym obrazie Jana Matejki *Hold pruski*: królowa Bona Sforza, król Zygmunt I Stary oraz ich syn Zygmunt August. Cykl zainaugurowano 11 marca 2025 r. w ramach obchodów „Miesiąca Krakowianek”. Pierwsze spotkanie edukacyjne poświęcone było królowej Bonie. Jej wizerunek – podobnie jak wizerunki kolejnych postaci „Złotego wieku” – został zrekonstruowany przy użyciu sztucznej inteligencji na podstawie XVI-wiecznych źródeł ikonograficznych. Nowe spojrzenie na postać budzącej kontrowersje władczyimi umożliwił wykład Joanny Potasz pt. „Królowa Bona – czarna legenda...”. Otwarto również wystawę „Bona Sforza. Polska królowa – szkic postaci”, prezentującą m.in. unikatowe listy królowej w językach łacińskim i włoskim (kurator: Dorota Szymczyk). Zwieńczeniem wydarzenia był spektakl słowno-muzyczny poświęcony Bonie Sforzy, przygotowany przez młodzież zrzeszoną w amatorskim Teatrze Artystokrackim.

Kolejne spotkanie w ramach cyklu odbyło się 11 kwietnia 2025 r., a jego bohaterem był Zygmunt I Stary. Obyczajowość epoki przybliżył wykład dr M. Molendy „Splendor renesansowej mody w czasach Zygmunta I Starego”. Prezentowana ekspozycja „Zygmunt I Stary. Wybrane dokumenty oraz pieczęcie królewskie z zasobu Archiwum Narodowego w Krakowie” (kurator wystawy: Lilianna Pochwalska) zgromadziła liczne grono odbiorców, w tym uczestników międzynarodowej konferencji naukowej zatytułowanej „500 Jahre Krakauer Friede (500 lat pokoju krakowskiego)”.

Kulminacyjne wydarzenie cyklu zaplanowano na 10 czerwca 2025 r. Całe przedsięwzięcie znakomicie podsumował wykład prof. dr. hab. Marka Ferenc (UJ) „Dwór Jagiellonów w XVI wieku”, a dr M. Molenda w prezentacji „Zygmunt August i Barbara Radziwiłłówna. Historia miłości wyrażona ubiorami” przedstawiła dzieje pary królewskiej poprzez symbolikę i znaczenie stroju, także jako nośnika emocji. Wykładom towarzyszyła wystawa dokumentów króla Zygmunta II Augusta ze zbiorów krakowskiego Archiwum (kurator: L. Pochwalska). Projekt „Złoty wiek” przybliżył uczestnikom dziedzictwo dynastii Jagiellonów, ale także pokazał, jak wzbogacić narrację historyczną poprzez wielowymiarowe spojrzenie na postacie z odległej już dzisiejszym odbiorcom przeszłości m.in. poprzez wykorzystanie nowoczesnych narzędzi².

W ramach obchodów 1000-lecia polskich koronacji królewskich we wrześniu i październiku 2025 r. w ANK zaprezentowano także wystawę „Bezsenne głowy, co dźwigają korony – książęta, królowie, wodzowie, bohaterzy. 1000 lat polskiej państwowości w dokumentach archiwów państwowych”. Ekspozycja, opracowana przez dr Julię Wesołowską

² Wszystkie trzy wystawy przygotowane w ramach cyklu można było obejrzeć w siedzibie archiwum przy ul. Rakowickiej, a następnie na portalu Archiwalne opowieści: <https://archiwalneopowieści.ank.gov.pl> (odczyt: 06.11.2025).

(Archiwum Państwowe w Poznaniu), powstała dzięki ogólnopolskiej kwerendzie w Archiwach Państwowych i obejmowała dziesięć bloków tematycznych przygotowanych m.in. z udziałem dr Barbary Berskiej (ANK). W kwerendzie brała również udział Małgorzata Klimas (ANK)

Pierwsze miesiące 2025 r. w ANK obfitowały również w konferencje i sesje naukowe. 27 lutego 2025 r. odbyła się sesja poświęcona badaniom genealogicznym w oparciu na aktach najnowszych. Punktem wyjścia była publikacja Iwony Fischer *Akta najnowsze z lat 1945–1990 jako źródła do badań genealogicznych. Vademecum genealoga*, wydana przez Archiwum Narodowe w Krakowie w 2024 r. Wydarzenie moderowała Karolina Szlęzak (Stowarzyszenie Twoje Korzenie w Polsce), a wśród prelegentów znaleźli się m.in. Katarzyna Januszevska (Fundacja Ośrodka KARTA), Rafał Dyrz (IPN) i Michał Jarnot (Archiwum Państwowe w Katowicach).

Z jeszcze większym rozmachem odbyła się promocja jubileuszowego, 30. tomu „Krakowskiego Rocznika Archiwalnego”, połączona z debatą „Wspólne ścieżki archiwów i użytkowników”³.

3–4 kwietnia 2025 r., w ramach Polskiej Prezydencji w Radzie Unii Europejskiej, Kraków gościł międzynarodowe forum „Bezpieczne dziedzictwo kultury – europejskie wyzwania wojenne i kryzysowe”, współorganizowane przez Archiwa Państwowe. Archiwum Narodowe w Krakowie aktywnie włączyło się w przygotowanie wydarzenia, które stało się platformą wymiany doświadczeń i dobrych praktyk w zakresie ochrony dóbr kultury, w tym archiwaliów.

Na szczególne podkreślenie zasługuje współpraca ANK z krakowskimi ośrodkami akademickimi, zwłaszcza Uniwersytetem Jagiellońskim i Uniwersytetem Komisji Edukacji Narodowej. Archiwum wspiera młodych badaczy, udostępniając zasoby do realizacji inicjatyw naukowych, w tym także międzynarodowych, jak III Cracovian Congress of History Students: *Rebellions, Uprisings and Revolutions throughout the Ages* (UJ, 8–10 maja 2025 r.).

6 marca 2025 r. Archiwum wraz z Uniwersytetem KEN i Cechem Rzemiosł Spożywczych zorganizowało „Krakowskie seminarium cechowe. Rzemiosło spożywcze wczoraj i dziś”. Wydarzeniu towarzyszyła wystawa „Rzemiosło smaku. Krakowskie cechy piekarzy, cukierników i rzeźników”⁴. 9 maja 2025 r. w siedzibie Archiwum odbyła się sesja prezentująca nowoczesne metody obrazowania wielospektralnego. Dr hab. Tomasz Łojewski, prof. AGH, zaprezentował referat „Światło na archiwa”, a Anna Seweryn (ANK) omówiła praktyczne zastosowanie technologii i przygotowała wystawę „Obrazowanie wielospektralne w Archiwum”.

Jak co roku, w dniu wspomnienia św. Hieronima – ANK obchodziło Dzień Archiwisty. Uroczystość w dniu 30 września 2025 r. poświęcono pamięci prof. Stanisława Krzyżanowskiego, wybitnego historyka, archiwisty i dyrektora Archiwum Aktów Dawnych Miasta Krakowa, w 160. rocznicę jego urodzin. W ramach obchodów odbyła się sesja naukowa,

³ Zob. Aldona Warzecha, *Między tradycją a współczesnością. „Krakowskie seminarium cechowe. Rzemiosło spożywcze wczoraj i dziś” oraz debata jubileuszowa „Krakowskiego Rocznika Archiwalnego”*, „Krakowski Rocznik Archiwalny” 2025, t. 31, s. 218–219, DOI: 10.4467/12332135KRA.25.011.22809.

⁴ Zob. *ibidem*, s. 216–218.

podczas której referaty wygłosili: dr Arkadiusz S. Więch (UJ) „Stanisław Krzyżanowski – wypadki z życia »dux Palaeographiae«”, dr Kamila Follprecht (ANK) „Stanisław Krzyżanowski – archiwariusz i archiwista” oraz dr B. Berska „Działalność społecznikowska Stanisława Krzyżanowskiego”.

Archiwum Narodowe w Krakowie w ramach działalności edukacyjnej nie tylko prowadzi lekcje archiwalne, pokazy i wycieczki w centrali oraz oddziałach w Nowym Sączu i Tarnowie, lecz także angażuje się w liczne inicjatywy popularyzujące wiedzę o historii i archiwistyce. Jednym z takich przedsięwzięć była współpraca przy organizacji czwartej edycji konkursu genealogicznego „Bez korzeni nie zakwitniesz. Moja Mała i Wielka Ojczyzna” na poziomie regionalnym. W maju 2025 r. odbyła się uroczysta gala finalistów regionalnych, podczas której nagrodzono uczniów pracujących z dokumentami archiwalnymi przy odkrywaniu dziejów swoich rodzin i lokalnych wspólnot. 20 maja 2025 r. w siedzibie Archiwum miała miejsce premiera gry planszowej „Jeszcze jedno lato 1914–1918”, której towarzyszyła wystawa „»Życie zaplata się na supełki«. Codziennosc w cieniu Wielkiej Wojny 1914–1918”⁵.

W ramach Europejskich Dni Dziedzictwa, 20 września 2025 r., zorganizowano spotkanie edukacyjne przygotowane przez dr Barbarę Zbroję (ANK) „Kobietą ręką... Pierwsze krakowskie architektki – życie i praca zawodowa”, poświęcone pionierkom architektury: Irenie Bertig, Wandzie Buraczewskiej, Dianie Reiter i Rely Schmeidler.

Archiwum Narodowe w Krakowie w 2024 i 2025 r. aktywnie uczestniczyło w licznych wydarzeniach kulturalnych i edukacyjnych Krakowa. Tradycyjnie włączyło się w konkurs „Patronki i Patroni krakowskich ulic”, popularyzujący wiedzę o historii miasta i jego wybitnych mieszkańców.

Instytucja uczestniczyła także w Orszaku Lajkonika w ramach Festiwalu Wielkiej Wspólnoty Literackiej i Czytelniczej w Antykwariacie Abecadło. Goście mogli zapoznać się z historią kamienicy przy ul. Kościuszki 18 – dawnej apteki „Pod Aniołem Stróżem” – dzięki wykładowi i wystawie dr K. Follprecht, przygotowanej w oparciu na materiałach z zasobu Archiwum.

27 września 2025 r. Archiwum włączyło się w Dni Twierdzy Kraków, prezentując unikatowe dokumenty dotyczące Festung Krakau. Pokaz dr B. Zbroi przybliżył różne aspekty funkcjonowania twierdzy, plany architektoniczne i mapy oraz dokumenty z czasów I wojny światowej.

Niecodziennym zaszczytem było uczestnictwo w obchodach 105-lecia Teatru Bagatela, objętych Patronatem Honorowym Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych dr. Pawła Pietrzyka. 25 października 2024 r. odbyła się premiera spektaklu *Ambroży Grabowski, czyli wszystko, co chcecie wiedzieć o Krakowie, a se nie wyguglacie*. Spektakl, oparty na pamiątkach Ambrożego Grabowskiego – historyka, antykwariusza i autora przewodników po Krakowie – nawiązuje do postaci szczególnie bliskiej archiwistom krakowskim. Znaczna część jego spuścizny, obejmującej ponad 160 tek z zapiskami, listami i rycinami, przechowywana jest w zasobie ANK.

⁵ Zob. Anna Sokół, *Gra planszowa „Jeszcze jedno lato 1914–1918” – podsumowanie projektu strategicznego pn. „Edukacyjna gra planszowa Wielka Wojna”*, „Krakowski Rocznik Archiwalny” 2025, t. 31, s. 201–211, DOI: 10.4467/12332135KRA.25.009.22807.

Gromadzenie materiałów archiwalnych to jedno z podstawowych zadań naszego Archiwum. Często są to również pamiątki przekazane nieodpłatnie przez prywatnych ofiarodawców. Aby im podziękować, 6 grudnia 2024 r. w ANK odbyły się uroczyste obchody Dnia Darczyńcy – uhonorowano 41 osób, które przekazały w 2024 r. cenne materiały archiwalne. Wydarzeniu towarzyszyło otwarcie wystawy „W atelier Adama Karasia” (kurator: dr B. Zbroja), prezentującej dorobek wybitnego krakowskiego fotografa. Dzięki darczyńcom zasób Archiwum wzbogaciły liczne spuścizny, kolekcje i dokumenty o dużej wartości historycznej.

Archiwum Narodowe w Krakowie aktywnie działa w przestrzeni internetowej. Poprzez profile w mediach społecznościowych systematycznie poszerza grono odbiorców swoich inicjatyw popularyzatorskich, a także prowadzi portale tematyczne poświęcone historii i dziedzictwu archiwalnemu. W omawianym okresie w Archiwum kontynuowano projekt internetowych wystaw „CMENTARZ RAKOWICKI. Mieszkańcy dawnego Krakowa – historie odnalezione w archiwaliach”, w ramach którego opublikowano wystawę „Ambroży Grabowski (1782–1868)” (kurator: dr K. Follprecht). Z okazji Międzynarodowego Dnia Pamięci o Ofiarach Holocaustu przygotowano również wystawę online „80. rocznica wyzwolenia Auschwitz-Birkenau” (kurator: dr B. Berska)⁶.

Archiwum Narodowe w Krakowie było wydawcą i współwydawcą kilku publikacji naukowych i edukacyjnych. Wśród nich znalazły się m.in.: opracowanie Barbary Berskiej i Krzysztofa Kędziory *Spuścizna dokumentacyjna jako element dziedzictwa kulturowego* (Kraków 2024), książka Iwony Fischer *Akta najnowsze z lat 1945–1990 jako źródła do badań genealogicznych. Vademecum genealoga* (Kraków 2024), publikacja Piotra Kołpaka, Marty Raczyńskiej-Kruk i Marcina Wojciecha Solarza *Na chłopski rozum. Wiejskie akta sądowe nowożytnych Olpin i ich konteksty społeczne*, wydanie II poprawione i uzupełnione (Warszawa 2025), *Metryka Litewska. Sumariusz księgi dekretów 1589–1595. Sprawy Jarosza Wołłowicza*, w opracowaniu naukowym Wojciecha Krawczuka (Kraków 2025), a także teka edukacyjna, wydana w ramach projektu pn. „Edukacyjna gra planszowa Wielka Wojna” autorstwa Violetty Urbaniak, Bartosza Sitarza, Rafała Kierzkowskiego (Kraków 2025). W omawianym okresie ukazał się również jubileuszowy, 30. tom „Krakowskiego Rocznika Archiwalnego” pod redakcją K. Follprecht. Nasza instytucja współpracuje też z czasopismami naukowymi i regionalnymi, m.in. „Sądeczanin Historia” oraz wspiera inicjatywy młodych badaczy skupionych wokół czasopisma „Mundus Hereditatis” z Uniwersytetu Jagiellońskiego. Wszystkie te działania wydawnicze i popularyzatorskie przyczyniają się do upowszechniania wiedzy o zasobie archiwalnym przechowywanym zarówno w Archiwum Narodowym w Krakowie, jak i archiwach działających w sieci Archiwów Państwowych.

Lilianna Pochwalska
Archiwum Narodowe w Krakowie

⁶ Wystawy dostępne na portalu Archiwalne opowieści: <https://archiwalneopowieści.ank.gov.pl> (odczyt: 06.11.2025).

DOI 10.4467/12332135KRA.25.013.22811

Aktywność naukowa oraz popularyzacyjna Archiwum Nauki PAN i PAU w drugiej połowie 2024 r. oraz w pierwszej połowie 2025 r.

Archiwum Nauki Polskiej Akademii Nauk i Polskiej Akademii Umiejętności w drugiej połowie 2024 r. oraz w pierwszej połowie 2025 r. nie tylko kontynuowało przedsięwzięcia rozpoczęte w roku poprzednim, prezentowane już na łamach „Krakowskiego Rocznika Archiwalnego”¹, ale i podjęło wiele nowych wyzwań. Z przyczyn oczywistych tekst ukazuje zaledwie wycinek tych działań. Na szczególną uwagę we wskazanym okresie sprawozdawczym zasługują inicjatywy naukowe, takie jak zrealizowane projekty opracowania spuścizn czy konferencje międzynarodowe. Niesłabnącą popularnością cieszą się wystawy i pokazy, dzięki którym grono naszych odbiorców stale się powiększa. Warto również podkreślić współpracę instytucji z zagranicznymi uczonymi oraz ośrodkami badawczymi, która wciąż przynosi nowe rezultaty.

W 2024 r. w Archiwum Nauki zakończono projekt pt. „Opracowanie archiwalne spuścizn uczonych: Bronisława Piłsudskiego (1866–1918) i Heleny Anny Wereszyckiej (1907–1995)”, dofinansowany przez Naczelną Dyрекcję Archiwów Państwowych w ramach konkursu na realizację zadania publicznego „Wspieranie działań archiwalnych 2024”. Beneficjentem projektu była Polska Akademia Umiejętności, właściciel wspomnianych materiałów wchodzących w skład niepaństwowego zasobu archiwalnego, a przechowywanych właśnie w Archiwum Nauki. Opracowanie dokumentów H. Wereszyckiej – wieloletniej redaktorki *Polskiego słownika biograficznego* – spłotło się w 2025 r. z 30. rocznicą jej śmierci oraz 90. rocznicą opublikowania pierwszego zeszytu tego wielotomowego dzieła. Bogata korespondencja znajdująca się w zespole stanowi cenny przyczynek do badania dziejów nauki polskiej po 1945 r. Z kolei szczątkowa spuścizna B. Piłsudskiego to prawdziwa gratka dla specjalistów z różnych dziedzin, dzięki m.in. zachowanym egzemplarzom wydawanego w Harbinie czasopisma „Tygodnik Polski”.

Warto dodać, że wraz z PAU prowadzony jest sukcesywnie projekt opracowania spuścizny Wacława Felczaka (1916–1993), historyka, znawcy tematyki węgierskiej, kuriera i emisariusza Rządu RP na uchodźstwie. W 2024 r. uporządkowano jego materiały biograficzne oraz rodzinne pozwalające na odtworzenie biegu życia tej nietuzinkowej postaci. Działania dofinansowała Fundacja im. Wacława Felczaka (Wacław Felczak Alapítvány) z siedzibą w Budapeszcie.

Instytucja od lat organizuje bądź współorganizuje szereg posiedzeń poświęconych zagadnieniom archiwalnym oraz historycznym. Wielu zainteresowanych przyciągnęła

¹ Zob. Paulina Krzywdą, *Działania popularyzacyjne Archiwum Nauki PAN i PAU w 2023 r. oraz w pierwszej połowie 2024 r.*, „Krakowski Rocznik Archiwalny” 2024, t. 30, s. 288–295, DOI: 10.4467/12332135KRA.24.018.20794.

międzynarodowa konferencja naukowa, przedsięwzięta wspólnie z Instytutem Historii UJ pt. „Między ideą wolności Uniwersytetu a nowymi realiami. Uczelnie wyższe wobec wyzwań nowoczesnego świata w Polsce i Europie w latach 1918–1939” (18–19 listopada 2024 r.). Pracownicy Archiwum Nauki przygotowali specjalny dwujęzyczny (polsko-angielski) pokaz archiwaliów z własnego zasobu, korespondujący z tematem przewodnim obrad. Wśród uczestników spotkania znaleźli się goście m.in. z Polski, Czech oraz Łotwy.

Unikatowe materiały, zabezpieczone w archiwach osobistych uczonych, stanowią fundament prowadzonej współpracy zagranicznej. W 2024 r. rozpoczęto rozmowy z Centrum Studiów Azerbejdżańskich Wydziału Orientalistycznego Uniwersytetu Warszawskiego oraz Katedrą Turkologii Instytutu Orientalistyki UJ w sprawie organizacji wydarzenia, którego centralną postacią byłby Mohammed Sadyk Bej (1865–1944) – profesor Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie. Specjalistyczny pokaz źródeł w dniu 23 października, poprowadzony dla badaczy z Narodowej Akademii Nauk Azerbejdżanu, Azerbejdżańskiego Uniwersytetu Języków Obcych oraz Bakijskiego Uniwersytetu Państwowego, stanowił okazję do poczynienia pierwszych uzgodnień. W rezultacie tych ustaleń w Oddziale PAN w Krakowie odbyło się międzynarodowe sympozjum naukowe, któremu towarzyszył wernisaż wystawy „Sadyk Bej (1865–1944). W służbie dwóch narodów” (29 maja 2025 r.).

Kolejny kierunek współpracy wyznacza spuścizna Władysława Kotwicza (1872–1944). Wchodzące w jej skład archiwalia stały się tematem przewodnim trzech spotkań. W pierwszym z nich uczestniczyła delegacja Mongolskiej Akademii Nauk oraz Instytutu Archeologii i Etnologii PAN, która zapoznała się m.in. z wybranymi materiałami z wyprawy uczonego w 1912 r. do Mongolii (12 grudnia 2024 r.). Trzy miesiące później instytucję odwiedził dziennikarz Jargalsaikhan Dambadarjaa, pracujący nad filmem dokumentalnym poświęconym dziejom związków Polski z Mongolią na przestrzeni minionych stuleci (8 marca 2025 r.). Z kolei wizyta JE Ambasador Mongolii w Polsce Oyundari Navaan-Yundengiin oraz Konsul Honorowej Mongolii w Krakowie Tsakhiur Urtnasan w dniu 8 maja dotyczyła wspólnych planów, które zostaną uskutecznione w niedalekiej przyszłości. Jej pokłosiem był udział dyrektora Archiwum Nauki dr. Adama Korczyńskiego w uroczystym spotkaniu w Warszawie z okazji 75-lecia nawiązania relacji dyplomatycznych między oboma krajami (6 czerwca 2025 r.).

Nie sposób nie wspomnieć o tym, że od ponad 20 lat współpracujemy z Instytutem Masaryka i Archiwum Akademii Nauk Republiki Czeskiej (Masarykův ústav a Archiv Akademie věd České republiky). Przedstawiciele obydwu stron prowadzili kwerendy oraz wymieniali się doświadczeniami archiwalnymi w ramach kolejnego projektu pt. „Divided and connected by mountain ridges. Exchange of inspiration and knowledge on the line of Prague and Krakow”.

Zainteresowaniem cieszyły się przygotowane ekspozycje. Znakomite fotografie zabytków XIX-wiecznej Pragi i Wiednia zostały zaprezentowane podczas wernisażu wystawy „Z Fototeki Lanckorońskich... Josef Wlha, fotograf i dokumentalista Monarchii Austro-Węgierskiej”², zrealizowanej w ramach projektu „PAUart” (11 lipca 2024 r.). Była ona

² Zob. *Z Fototeki Lanckorońskich... Josef Wlha, fotograf i dokumentalista zabytków Monarchii Austro-Węgierskiej*, red. Adam Korczyński, Kraków 2024.

wydarzeniem gościnnym, towarzyszącym Festiwalowi Miesiąca Fotografii w Krakowie. Te wyjątkowe zdjęcia, wykonane techniką albuminową i kolodionową, przechowywane są na co dzień w Fototece Lanckorońskich PAU. Wysublimowany klimat, bystre oko i artyzm twórcy – to zaledwie kilka cech świadczących o ponadczasowości zbioru Karola Lanckorońskiego (1848–1933).

Dokumentacyjny charakter źródeł ikonograficznych uwypukliła też kolejna ekspozycja. „Wojciech Narębski na dalekiej północy...” – to tytuł wakacyjnej propozycji Archiwum Nauki w 2024 r., dostępnej w wersji cyfrowej dla wszystkich miłośników podróży³. Ten swoistego rodzaju skrócony reportaż z wyprawy uczonego na Spitsbergen w 1959 r. oparty został na jego listach do rodziny oraz fotografiach, tworząc w efekcie niezwykle opowieść.

Zupełnie odmienny charakter miała wystawa „Piwnica pod Baranami – archiwalia”, otwarta 2 października 2024 r., a złożona głównie z artefaktów z prywatnej kolekcji Hieronima Sieńskiego. Była to kolejna już próba nakreślenia bogatego dorobku i sylwetek artystów, związanych z tym kabaretem literackim. Wśród obiektów znalazły się np. zapisy nutowe utworów Andrzeja Żaryckiego, Zygmunta Koniecznego czy Piotra Walewskiego. Kolorytu i charakteru kompozycji dodały udostępnione plakaty oraz kostiumy sceniczne.

W pierwszej połowie 2025 r. przedsięwzięto kolejne wydarzenia, takie jak wspomniana już ekspozycja „Sadyk Bej (1865–1944). W służbie dwóch narodów”⁴, bazująca na fragmencie jego spuścizny wchodzącym w skład archiwum osobistego Mariana Lewickiego (1908–1955). Wykorzystano w niej także oryginały bądź kopie dokumentów ze zbiorów prywatnych oraz innych instytucji. Z kolei 26 czerwca w gmachu PAU miał miejsce wernisaż polsko-słowackiej wystawy „Tatry nas łączą” („Tatry nás spájajú”), współorganizowany przez Archiwum Nauki. Sama ekspozycja została przygotowana przez Oddział w Popradzie Archiwum Państwowego w Preszowie oraz PAN Archiwum w Warszawie na podstawie wyjątkowych kart pocztowych.

Archiwum Nauki wypożyczyło również obiekty na wystawy, które miały miejsce na zewnątrz, np. na „Krakowskie cyklotrony” – wykonaną przez Instytut Fizyki Jądrowej PAN, a prezentowaną w Bibliotece Jagiellońskiej (25 września – 26 października 2024 r.) oraz do Muzeum Krakowa na „Miasto zwierząt” z uroczystym otwarciem w dniu 29 maja 2025 r.

Istotną formę popularyzacji stanowią prezentacje archiwaliów. Przywoływane już w niniejszym tekście przykłady inicjatyw tego typu wyraźnie pokazują, że bardzo często stanowią one zaczątek większych projektów naukowych. Zasób instytucji wzbudza zainteresowanie nie tylko badaczy, dziennikarzy czy popularyzatorów nauki, ale także dyplomatów z różnych stron Europy i świata.

Warto tutaj przywołać anglojęzyczny pokaz towarzyszący uroczystemu spotkaniu prezesa Oddziału PAN w Krakowie prof. Karola Życzkowskiego z rezydującymi w mieście przedstawicielami korpusu konsularnego krajów takich jak: Austria, Chorwacja, Francja, Indie, Niemcy, USA, Węgry, Włochy (12 czerwca 2025 r.). Po krótkim przeglądzie mate-

³ „Wojciech Narębski na dalekiej północy...”, https://archiwumnauki.pan.pl/?page_id=6297 (odczyt: 1.10.2025).

⁴ Zob. *Sadyk Bej (1865–1944). W służbie dwóch narodów*, red. Adam Korczyński, Kraków 2025 (na jęz. angielski tłum. Michelle Atallah).

riałów, ze strony naszych gości padło wiele pytań oraz słów zachęty do współpracy, na którą jednostka pozostaje zawsze otwarta.

Instytucję odwiedzają również pracownicy merytoryczni z zagranicznych bibliotek lub muzeów. Wizyty te stanowią okazję do wymiany doświadczeń oraz rozmów na temat ewentualnych pomysłów i zamierzeń. Przykładowo 20 września 2024 r. w murach archiwalnych pojawiła się Aurélie Lemoine z archiwum Muzeum Curie w Paryżu wraz z Ewelina Wajs-Baryłą oraz dr. inż. Piotrem Chrzastowskim, wnukiem Walerego Goetla (1889–1972). Zaprezentowano głównie dokumenty francuskojęzyczne bądź dotyczące Francji z zespołu akt PAU oraz spuścizn.

Osobną grupę stanowią pokazy dla władz nadrzędnych jednostki. W dniu 26 listopada 2024 r. Archiwum Nauki miało zaszczyt podjąć dyrektora Biura Organizacyjnego PAN Dorotę Rusinowską oraz prezesa Oddziału PAN w Krakowie prof. K. Życzkowskiego. Wyeksponowano archiwalia obrazujące różnorodność zasobu oraz szeroką działalność instytucji. Prelekcję dopełnił rekonesans woluminów Biblioteki Rozdolskiej Lanckorońskich.

W minionym czasie regularnie odbywały się zajęcia dla studentów różnych kierunków, w tym warsztaty tematyczne dla słuchaczy Instytutu Historii UJ, zrealizowane w ramach kursów: „Społeczeństwo i kultura nowoczesnej Europy Środkowo-Wschodniej w praktyce badawczej (metody i źródła)” (3 grudnia 2024 r.) oraz „Doświadczenia I i II wojny światowej. Interpretacje kulturowe” (15 kwietnia 2025 r.). Odrębną inicjatywą podkreślającą otwartość jednostki była lekcja dla uczniów niedosłyszących, mająca na celu przybliżenie specyfiki zawodu archiwisty i zapoznanie z jego podstawowymi aspektami (12 czerwca 2025 r.).

Od kilku lat do Archiwum Nauki kierowane są prośby o patronat honorowy. Objęto nim wystawę „Artystyczny dialog pokoleń”, poświęconą twórczości Romana Burdyły (1911–1944) i Pauliny Dąbrowskiej-Dorożyńskiej (na wniosek Stowarzyszenia „Narębski Point”) oraz kolejną publikację Wydawnictwa Sophia pt. *Rodzina Curie we wspomnieniach*⁵.

Pracownicy instytucji uczestniczyli w wernisażach wystaw, wygłosili referaty na konferencjach naukowych oraz publikowali teksty na łamach czasopism takich jak: „Krakowski Rocznik Archiwalny”, „Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie”, „Rocznik Krakowski”, „Wierchy” czy „PAUza Akademicka”. Wydano również biografię w języku angielskim⁶. Z zainteresowaniem zespołu spotkało się wydarzenie poświęcone obrazowaniu wielospektralnemu w Archiwum Narodowym (9 maja 2025 r.) oraz cykl „Pracownia Myśli Archiwalnej”, zainaugurowany przez Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej. Dyrektor dr A. Korczyński wziął również udział w zebraniu Prezydium Oddziału oraz dyrektorów krakowskich jednostek organizacyjnych PAN z Prezydentem Miasta dr. Aleksandrem Miszałskim (5 listopada 2024 r.). Spotkania tego typu to okazja do promocji miejsca i jego działalności.

⁵ *Rodzina Curie we wspomnieniach*, red. Tomasz Pospieszny, Ewelina Wajs-Baryła, Warszawa 2025.

⁶ Maciej Łyszczarz, *Long way ahead... The life and work of Wojciech Narębski (1925–2023)*, Cracow 2024.

Podstawowym źródłem wiedzy o jednostce pozostaje strona internetowa. W 2024 r. zanotowała ona 25 796 odsłon. Na portalu Facebook zamieszczono 50 postów i odnotowano 7 439 odwiedzin. W ciągu roku przybyło 148 nowych obserwujących. Z akt i pomocy archiwalnych można skorzystać w Pracowni Naukowej.

Na koniec warto zaznaczyć, że zbiór druków Archiwum Nauki włączono – wraz z księgozbiorami: Biblioteki Naukowej PAU i PAN oraz Biblioteki Polskiej w Paryżu – do Zintegrowanego Systemu Zarządzania Zasobami Bibliotecznymi ALMA, dzięki czemu dostęp do informacji bibliotecznej stał się dla użytkowników szybszy i wygodniejszy.

Konsekwencja w realizacji planowanych przedsięwzięć buduje wizerunek Archiwum Nauki jako miejsca otwartego dla wszystkich, wychodzącego naprzeciw wyzwaniom teraźniejszości czy oczekiwaniom społecznym. Prowadzone kwerendy, pokazy, wystawy, przyciągają nowych użytkowników i stają się często podstawą do szerszej współpracy krajowej oraz zagranicznej w postaci wspólnych projektów. Aktywność naukowa i popularyzatorska instytucji jest ze sobą ściśle powiązana. Popularyzacja jest nie tylko kluczowa dla propagowania wiedzy o zgromadzonych zespołach, ale przede wszystkim sprawia, że jednostka tętni życiem, a jej działalność jest dobrze odbierana przez otoczenie.

Paulina Krzywda
Archiwum Nauki PAN i PAU

DOI 10.4467/12332135KRA.25.014.22812

Sprawozdanie z konferencji „Forum Samorządowych Centrów Usług Wspólnych”, Warszawa 9 czerwca 2025 r.

W dniu 9 czerwca 2025 r. w Warszawie odbyło się pierwsze „Forum Samorządowych Centrów Usług Wspólnych”, zorganizowane przez wydawnictwo Wolters Kluwer Polska w formule hybrydowej (online i stacjonarnie). Poświęcono je problematyce, która w ostatnim czasie w sposób znaczący wpływa na funkcjonowanie i rozwój jednostek samorządu terytorialnego, a więc tworzeniu, zarządzaniu i rozwijaniu samorządowych centrów usług wspólnych w kontekście złożonych zadań wykonywanych przez gminy i wprowadzanych przez nie innowacyjnych rozwiązań z tym związanych. Podczas forum opisano liczne dobre praktyki organizacji i działalności centrów usług wspólnych. Celem konferencji była również wymiana doświadczeń na temat zarządzania takimi jednostkami oraz podzielenie się wiedzą, spostrzeżeniami i doświadczeniem z przedstawicielami samorządów, które są zainteresowane utworzeniem centrów usług wspólnych. W czasie konferencji omówiono ich rolę oraz potencjał w kontekście zrównoważonego rozwoju cyfryzacji jednostek samorządu terytorialnego oraz poszukiwania oszczędności w gminnych budżetach.

O znaczeniu konferencji i potrzebie jej zorganizowania świadczy najlepiej duże zainteresowanie spotkaniem – wzięło w nim udział ponad 500 uczestników. Byli nimi przede wszystkim pracownicy samorządowi – wójtowie, burmistrzowie, prezydenci, sekretarze, skarbnicy, ale także dyrektorzy samorządowych centrów usług wspólnych oraz innych samorządowych jednostek organizacyjnych. W wydarzeniu uczestniczyli również przedstawiciele administracji rządowej, urzędów centralnych oraz pracownicy naukowci.

Forum, z racji zainicjowania cyklu, rozpoczęło się licznymi oficjalnymi wystąpieniami przedstawicieli WKP. Uroczystego otwarcia konferencji dokonali Sylwia Gołaś-Olszak (dyrektor Rynku Administracji Publicznej oraz Rynku Ochrony Zdrowia w WKP), Magda Matuszewska-Mikołajczyk (dyrektor strategiczny Rynku Administracji w WKP) oraz Alicja Pollesch (dyrektor Strategii, Rozwoju Biznesu i Marketingu, członek zarządu WKP).

Merytoryczną część konferencji rozpoczęło wystąpienie Zbigniewa Stawickiego (podsekretarza stanu w Ministerstwie Finansów, zastępcy szefa Krajowej Administracji Skarbowej) i Krzysztofa Rogowskiego (dyrektora Departamentu Analiz Krajowej Administracji Skarbowej w Ministerstwie Finansów, przewodniczącego Komitetu Projektowego Krajowego Systemu e-Faktur). Prelegenci omówili nadchodzące zmiany w krajowym systemie e-Faktur, polegające na objęciu od 1 kwietnia 2026 r. obowiązkiem wystawiania faktur ustrukturyzowanych za pośrednictwem systemu teleinformatycznego jednostek samorządu terytorialnego oraz samorządowych centrów usług wspólnych.

Drugi punkt konferencji stanowiła debata na temat „Jak skutecznie tworzyć i zarządzać CUW w administracji publicznej? Dobre praktyki i lekcje z doświadczeń”. Wzięli w niej udział Grzegorz Czarnocki (prezes Regionalnej Izby Obrachunkowej w Opolu, zastępca przewodniczącego Krajowej Rady Regionalnych Izb Obrachunkowych); Katarzyna Drożdż-Kowalczyk (dyrektor Centrum Usług Wspólnych w Opolu w latach 2017–2024), Grzegorz P. Kubalski (zastępca dyrektora Biura Związku Powiatów Polskich i redaktor dziennika „Warto Wiedzieć”); Ewelina Szumańska (od czerwca 2020 r. skarbnik powiatu polkowickiego, w latach 2016–2020 dyrektor Powiatowego Centrum Usług Wspólnych, główny księgowy w Polkowickim Zarządzie Dróg Powiatowych w Przemkowie) oraz Marta Woźniak (dyrektor Centrum Usług Wspólnych w Starachowicach). Debata była prowadzona przez Sylwię Gołaś-Olszak i Magdę Matuszewską-Mikołajczyk. Jej uczestnicy podzielili się swoimi doświadczeniami i omówili wdrożone w reprezentowanych przez nich gminach modele działania centrów usług wspólnych, a także wypowiedzieli się na temat sposobów radzenia sobie z trudnymi sytuacjami związanymi z tworzeniem i funkcjonowaniem takich centrów. Dyskusja ta była okazją do wymiany wiedzy i doświadczenia między praktykami, ekspertami i badaczami w sprawach dotyczących organizacji i wykonywania zadań przez centra usług wspólnych.

W dalszej części forum odbywały się trzy równoległe panele tematyczne. Pierwszy z nich, prowadzony przez Marlenę Moliszewską-Gumulak z WKP, otworzył referat dr. Grzegorza P. Kubalskiego i Iwony Andruszkiewicz (zastępcy dyrektora Wydziału Nadzoru Prawnego Śląskiego Urzędu Wojewódzkiego) pt. „Rola wojewody w procesie tworzenia CUW”. Referenci zwrócili uwagę na znaczenie formalnoprawnych decyzji, w tym podejmowanych przez wojewodów, w procesie powstawania centrów usług wspólnych w strukturze urzędu lub jako oddzielnej jednostki organizacyjnej.

Następne dwa referaty w tym panelu wygłosił dr. Paweł Modrzycki z Wydziału Zarządzania Politechniki Bydgoskiej im. Jana i Jędrzeja Śniadeckich. W pierwszym z nich, pt. „Strategie wdrażania CUW. Jak skutecznie planować i wdrażać centra usług wspólnych w samorządach. Od celu do modelu”, opisał różne sposoby podejmowania działań przez samorządowe centra usług wspólnych. W przekonaniu prelegenta najważniejszym etapem tego procesu powinno być zdefiniowanie efektów takiego wdrożenia – od oczekiwanych skutków organizacyjnych i finansowych po zaspokojenie potrzeb interesariuszy. Referent zauważył, że najczęściej występującym wariantem organizacyjnym centrum usług wspólnych jest powołanie nowej jednostki organizacyjnej. Z badań przeprowadzonych i zaprezentowanych przez dr. P. Modrzyckiego, dotyczących powoływania centrów usług wspólnych i wykorzystywanej w nich infrastruktury teleinformatycznej wynika, że proces instalowania i konfigurowania zintegrowanego oprogramowania do realizacji usług wspólnych jest oceniany w dużej mierze pozytywnie, choć nie bez pewnych zastrzeżeń. Aż 42 respondentów (40,8%) wskazało, że zintegrowane oprogramowanie zostało raczej wdrożone, a 21 osób (20,4%) stwierdziło, że zdecydowanie tak. Zdaniem dr. P. Modrzyckiego proces cyfryzacji centrów usług wspólnych w Polsce jest obecnie realizowany głównie poprzez wdrażanie i użytkowanie dedykowanych systemów teleinformatycznych. Aż 62 respondentów (60,2%) ocenia, że raczej stosuje się rozwiązania indywidualne, a 31 osób (30,1%) uważa, że cyfryzacja odbywa się zdecydowanie w oparciu na indywidualnym podejściu. Łącznie 90,3% badanych zaznacza, że proces ten opiera się na specyficznych, lokalnych

rozwiązaniach, co może sugerować brak ujednoliconego podejścia na poziomie systemowym. Wyniki badań dr. P. Modrzyckiego pokazują również, że zintegrowane oprogramowanie w samorządowych centrach usług wspólnych obejmuje różne sfery działalności, przy czym najczęściej jest wykorzystywane w takich obszarach, jak finanse, księgowość i płace. Najwyższy odsetek integracji dotyczy kwestii finansowo-księgowych – zintegrowane oprogramowanie do zarządzania finansami wykorzystuje 92,2% centrów usług wspólnych (95 jednostek). Kwestie finansowe są zatem priorytetem w procesach automatyzacji i cyfryzacji jednostek samorządu terytorialnego. Bardzo podobnie jest w obszarze płacowym, gdzie 91,3% centrów usług wspólnych (94 jednostki) stosuje odpowiednie narzędzia IT.

W drugim wystąpieniu, pt. „Interesariusze procesu tworzenia CUW”, dr P. Modrzycki zauważył, że w procesie tworzenia centrów i świadczenia przez nie usług podstawowymi problemami są bardzo często zbyt krótki okres przeznaczony dla takich jednostek na rozpoczęcie działalności oraz brak lub niewystarczające zaangażowanie pracowników samorządowych w procedury związane z ich powołaniem. Zdaniem prelegenta najważniejszym aspektem tworzenia takich centrów powinno być wcześniej zaangażowanie w ten proces zróżnicowanych grup interesariuszy (władz samorządowych, kierowników jednostek obsługiwanych, ich pracowników, ale także przedstawicieli organizacji pozarządowych). W przekonaniu referenta sprzyja temu skuteczna komunikacja, która ogranicza opór i zwiększa akceptację powoływania centrów usług wspólnych.

Kolejny referat pt. „Zarządzanie zasobami ludzkimi w CUW” wygłosiła dr Ewa Podgórska-Rakiel (wykładowca na Wydziale Prawa Wyższej Szkoły Administracji i Biznesu im. Eugeniusza Kwiatkowskiego w Gdyni). Autorka zwróciła uwagę na metody prawidłowego nawiązania i rozwiązania stosunku pracy w przypadku przejęcia zadań przez inną jednostkę. Wskazała na kwestie szczególnie istotne podczas przenoszenia pracowników samorządowych pomiędzy jednostkami w przypadku powstania nowych podmiotów lub przenoszenia zadań do innej jednostki organizacyjnej. Opisując najlepsze stosowane praktyki w rekrutacji pracowników samorządowych, wyjaśniła, dlaczego w procesie tym są ważne prawidłowo przygotowane opisy stanowisk pracy. Jej zdaniem procedura naboru na stanowiska urzędnicze, choć sformalizowana, powinna być jawna, transparentna i zapewniać równy dostęp do zatrudnienia. Najlepsze praktyki w rekrutacji pracowników samorządowych obejmują zrozumiałe procedury, jasne kryteria kwalifikacyjne, promowanie różnorodności i zaangażowanie zespołu rekrutacyjnego. Według prelegentki w czasie naboru na wolne stanowiska pracy należy skupić się na efektywnym komunikowaniu się z kandydatami i zapewnieniu pozytywnego wrażenia z całego procesu rekrutacyjnego. E. Podgórska-Rakiel wskazała na najczęściej popełniane błędy związane z przenoszeniem pracowników samorządowych między urzędami, do których zaliczyła: brak porozumienia przy ich czasowym przenoszeniu, brak dodatkowych elementów w porozumieniu z tym związanym (określenie stanowiska pracy, wskazanie kategorii zaszerogowania, wysokość wynagrodzenia zasadniczego oraz innych dodatków do wynagrodzenia przysługujących pracownikowi) oraz brak uzgodnienia z pracownikiem podstawowych elementów porozumienia.

Jako ostatni w tej części konferencji referat pt. „CUW jako efektywny zamawiający: dynamiczny system zakupów i umowa ramowa jako szybkie i efektywne metody udzielania zamówień” wygłosił Paweł Wójcik (radca prawny). W swoim wystąpieniu opisał metody

udzielania zamówień publicznych, które pozwalają na szybsze i bardziej elastyczne pozyskiwanie dóbr i usług. Zwrócił także uwagę na najważniejsze kwestie związane z organizacją zakupów w jednostkach publicznych, m.in. korzyści dla zamawiającego wynikające ze stosowania nowoczesnych metod udzielania zamówień publicznych.

Drugi panel tematyczny otworzyli Jędrzej Gizicki z firmy Provider Sp. z o.o. oraz Michał Grosz z firmy Project&Program Manager. Ich wystąpienie dotyczyło tego, jak usprawnić i zredukować koszty procesu obiegu dokumentacji pomiędzy centrum usług wspólnych a jednostkami, które ono obsługuje. Autorzy zauważyli, że zoptymalizowany obieg dokumentacji, dostosowany do potrzeb danej jednostki samorządu terytorialnego, stanowi jeden z kluczowych elementów efektywnego wypełniania zadań przez centrum usług wspólnych. Referenci opisali korzyści związane z wdrożeniem systemu elektronicznego zarządzania dokumentacją. Wskazali także na zalety narzędzia *Smart CUW* – systemu teleinformatycznego służącego do elektronicznego obiegu faktur w samorządowych centrach usług wspólnych.

Następnie Maciej Smoczyński (Dyrektor Regionalny do Spraw Samorządów Terytorialnych z firmy Librus Sp. z o.o.) oraz Rafał Gibas (Dyrektor Regionalny do Spraw Samorządów Terytorialnych w firmie Librus Sp. z o.o.) wygłosili referat pt. „Uproszczenie obsługi dotacji dla jednostek oświatowych z systemem *Dotacje Librus*”. Przedstawili funkcjonalności tego systemu – przygotowanego do wspomagania rozliczania dotacji dla szkół niesamorządowych. Został on wyposażony w ustawienia wynikające z norm zawartych w ogólnokrajowych przepisach prawa. Natomiast jego administratorzy w gminach wprowadzają ustawienia wynikające z miejscowych przepisów prawa związanych z organizacją i finansowaniem szkół oraz liczbą uczniów w danej jednostce samorządu terytorialnego. Uczestnicy konferencji zostali zapoznani z innymi funkcjami tego systemu, m.in. usprawniającymi przekazywanie wniosków i informacji miesięcznych oraz służącymi do obliczania dotacji. Prelegenci dokonali także analizy przypadków zidentyfikowanych dzięki systemowi *Dotacje Librus*, dotyczących nieprawidłowości w procesie dotacyjnym.

Kolejny referat, pt. „Cyberbezpieczeństwo. Największe wyzwanie JST” wygłosił Dariusz Jędryczek (dyrektor Departamentu Informatyzacji i Cyberbezpieczeństwa w Ministerstwie Aktywów Państwowych). Prelegent zauważył, że cyfrowa transformacja centrów usług wspólnych polega nie tylko na wdrażaniu nowych technologii, ale przede wszystkim wiąże się ze zmianą podejścia do zarządzania informacją, a także efektywnością i jakością świadczonych usług.

Do serii odczytów poświęconych zmianom przepisów prawa określających organizację i zadania samorządowych centrów usług wspólnych, które śledzono z wielkim zainteresowaniem, należał referat pt. „Lokalne Centra Cyberbezpieczeństwa: jak samorządy mogą wspólnie chronić dane?”. Jego autorem był Marek Śliwiński (naczelnik wydziału w Departamencie Cyberbezpieczeństwa w Ministerstwie Cyfryzacji). Opisał on kluczowe zadania związane z cyberbezpieczeństwem, jakie powinna realizować każda jednostka samorządu terytorialnego, by skutecznie chronić dane zgromadzone w systemach teleinformatycznych. Zwrócił uwagę na trwające w Ministerstwie Cyfryzacji prace nad zmianą przepisów *Ustawy z dnia 5 lipca 2018 r. o krajowym systemie cyberbezpieczeństwa* (Dz.U. z 2024 r., poz. 1077) mające na celu ułatwienia powoływania samorządowych centrów usług wspólnych, których zadaniem będzie zapewnienie cyberbezpieczeństwa. Nowelizacja tej ustawy

pozwole m.in. na wskazanie podmiotu odpowiedzialnego za cyberbezpieczeństwo w stosunku do jednostek obsługiwanych (będzie to jednostka budżetowa, samorządowy zakład budżetowy albo spółka komunalna) oraz umożliwi zawarcie w tej sprawie porozumienia międzysamorządowego.

Następnym punktem tej części konferencji było również interesujące wystąpienie Pawła Witkowskiego (dyrektora Centrum Informatycznych Usług Wspólnych Olsztyna) pt. „Centrum Informatycznych Usług Wspólnych – jak budować cyfrowe usługi dla urzędu, szkół i mieszkańców?”. Opisał on zadania wykonywane przez olsztyńskie centrum usług wspólnych, okoliczności jego powstania i kolejne etapy rozwoju. Zauważył, że jednym z podstawowych powodów sukcesu kierowanego przez niego centrum była nie tylko cyfryzacja usług publicznych oraz rozwój używanej w samorządzie olsztyńskim technologii, ale przede wszystkim zmiana podejścia do obsługi interesariuszy, m.in. pracowników jednostek organizacyjnych, uczniów i ich rodziców. Wiązała się ona z rezygnacją przez pracowników centrum usług wspólnych z drobiazgowego automatyzmu w stosowaniu przepisów prawa podczas wypracowywania odpowiedzi na sprawy zgłaszane przez obywateli i odstąpienia od ścisłego ograniczania się podczas tego procesu jedynie do treści przepisów prawa oraz uznawania rezultatów takiego stosowania prawa jako zawsze pewnego (ignorowanie kategorii pozaprawnych stanowiących istotny element poszczególnych spraw).

Z kolei Anna Durmaj (zastępca dyrektora Departamentu Kanałów Cyfrowych w Centralnym Ośrodku Informatyki) oraz Izabela Tarnowska (kierownik zespołu e-doręczeń z Centralnego Ośrodka Informatyki) przygotowały referat pt. „e-Doręczenia – nowa era komunikacji”. W swoim wystąpieniu opisały trzy podstawowe usługi dostępne w ramach e-doręczeń: Publiczną Usługę Rejestrowanego Doręczenia Elektronicznego, Publiczną Usługę Hybrydową oraz Kwalifikowaną Usługę Rejestrowanego Doręczenia Elektronicznego. Obie prelegentki wskazały na korzyści wynikające ze stosowania krajowego systemu doręczeń elektronicznych. Scharakteryzowały również obecny status wdrożenia e-doręczeń w administracji publicznej i sektorze niepublicznym oraz kierunki jego rozwoju. Stwierdziły, że ogółem jest założonych ponad 1,37 mln adresów do doręczeń elektronicznych (swoją adres posiada ponad 53% podmiotów publicznych). Zauważyły też, że od 2025 r. za pośrednictwem e-doręczeń zostało wysłanych ponad 16,2 mln przesyłek z wykorzystaniem usług PURDE i PUH.

Natomiast Karolina Matysiak (Dyrektor do Spraw Rozwoju Usług Płatniczych w Centralnym Ośrodku Informatyki) w referacie pt. „Zrób krok w przyszłość: jak e-płatności w mObywatelu zmieniają oblicze administracji publicznej” wyjaśniła, czym są e-płatności i opisała korzyści wynikające z wdrożenia tego narzędzia w administracji publicznej.

Trzeci panel tematyczny otworzył Bogdan Zatorski (kierownik do spraw analiz biznesowych i wymagań prawnych w firmie Symfonia Sp. z o.o.), wygłaszając referat pt. „Jak się przygotować do wystawiania faktur w Krajowym Systemie e-Faktur (KSeF)? Plan działania krok po kroku”. Prelegent wyjaśnił, na co powinni zwracać uwagę pracownicy samorządowych centrów usług wspólnych w celu skutecznego przygotowania się do wdrożenia fakturowania za pomocą KSeF. Do najważniejszych tego etapów zaliczył m.in. aktywację konta i nadanie pierwszych uprawnień, rozpoznanie głównych procesów i wybór modelu integracji z KSeF, identyfikację potrzeb danej jednostki połączoną z pogłębioną

analizą procesów fakturowania, współpracę z dostawcą oprogramowania, implementację zmian, wdrożenie integracji i testy oraz modyfikacje umów połączone z przygotowaniem do odbioru faktur.

Następne wystąpienie, pt. „Wykorzystanie narzędzi sztucznej inteligencji w działaniach CUW”, przygotował Krzysztof Sługocki (wykładowca Collegium Da Vinci w Poznaniu). Zauważył on, że sztuczna inteligencja to już nie odległa wizja, ale rzeczywistość zmieniająca funkcjonowanie administracji publicznej. Referent opisał przykłady ogólnodostępnych narzędzi AI (m.in. *Chat GPT, Copilot, Gemini, Perplexity*) możliwych do zastosowania w samorządowych centrach usług wspólnych.

Z kolei Michał Grosz z WKP w referacie pt. „Cyfrowa transformacja CUW: nowoczesne narzędzia IT w służbie efektywności, kontroli i analizy danych” zwrócił uwagę, że cyfrowa transformacja samorządowych centrów usług wspólnych polega przede wszystkim na zmianie podejścia do zarządzania informacją, jak również efektywnością i jakością usług. Przedstawił korzyści wynikające z cyfryzacji procesu zarządzania danymi w centrach usług wspólnych, podając jako przykłady system *Prozman Cloud Kadry Place*, używany do optymalizacji procesów kadrowo-płacowych w samorządowych centrach usług wspólnych oraz narzędzie *Prozman Cloud Analityka* – system teleinformatyczny przeznaczony dla jednostek samorządu terytorialnego lub centrów usług wspólnych, służący do gromadzenia danych oświatowych w chmurze obliczeniowej, która łączy dane jednostek z systemów kadrowo-płacowych, finansowo-księgowych i arkusza organizacyjnego.

Natomiast dr P. Modrzycki w swoim trzecim już wystąpieniu wygłoszonym podczas tej konferencji, pt. „Harmonogram działań związanych z tworzeniem i rozwojem CUW”, wskazał najważniejsze działania, które należy wykonać na poszczególnych etapach tworzenia centrów usług wspólnych w celu opracowywania realistycznego i skutecznego harmonogramu powołania ich do życia – od fazy koncepcyjnej, przez etap wdrożenia, po operacyjne uruchomienie centrum. Opisał także główne problemy, które w opinii kierowników centrów i skarbników jednostek samorządu terytorialnego występują przy ich tworzeniu, m.in. brak wsparcia zewnętrznego (firm doradczych), niewystarczające szkolenia czy niechętnie nastawienie pracowników przeniesionych do centrów usług wspólnych do wykonywania tam zadań.

Ostatnim punktem tego panelu konferencji było wystąpienie dr hab. prof. Uniwersytetu Łódzkiego Marleny Sakowskiej-Baryły z Katedry Europejskiego Prawa Konstytucyjnego na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Łódzkiego. W referacie pt. „Bezpieczeństwo danych. Ochrona danych osobowych i finansowych w CUW” wskazała ona, w jaki sposób pracownicy samorządowych centrów usług wspólnych mogą poradzić sobie z praktycznymi zagadnieniami dotyczącymi przetwarzania danych osobowych. Opisała także istotne kwestie związane z przetwarzaniem informacji w centrach usług wspólnych, m.in. udostępnianie, zabezpieczenie, audyty i naruszenia danych.

Organizatorzy konferencji przewidzieli możliwość zadawania pytań po zakończeniu każdego z wystąpień. Dyskusja, która była bardzo ożywiona, stanowiła równie ważną co same wykłady wartość konferencji.

Jako ogólne wrażenie odniesione z konferencji można zanotować, że obecnie jest odczuwalne silne zainteresowanie tworzeniem samorządowych centrów usług wspólnych oraz poszerzaniem zakresu ich zadań. Jednak w dalszym ciągu nie osiągnięto jednolitości (nawet

względnej) co do sposobu organizacji pracy kancelaryjnej takich jednostek oraz obiegu dokumentacji i informacji tam wytwarzanej i gromadzonej, która byłaby dostosowana do specyfiki funkcjonowania poszczególnych gmin, mnogości realizowanych przez nie zadań i sposobów ich wykonywania oraz przyczyniłaby się do poprawy ich codziennego funkcjonowania, a także spójności postępowania we wszystkich jednostkach obsługiwanych przez konkretne centra usług wspólnych. Problematyka ta uszła uwadze organizatorów konferencji. Być może dlatego, że organizatorzy forum nie odczuli potrzeby zaproszenia do udziału w konferencji w roli prelegentów badaczy i archiwistów, w których zakresie zainteresowań, nie od dziś, jest rozwijanie tych akurat zagadnień. A przecież pomysłów tych, którzy w życiu stosują radę daną przez Platona w *Fajdrosie*, aby siać raczej myśli w duszach niż słowa w pismach, raczej nie poznamy, jeśli nie będą oni uczestniczyć w mądrze urządzonych spotkaniach lub jeśli nie zostaną zaproszeni do udziału w takich wydarzeniach. Uwaga ta jest tym bardziej zasadna, że uzupełnienie konferencji stanowi cykl szkoleń przygotowanych przez WKP w ramach tzw. *Akademii CUW*. Jednym z zagadnień, które będzie ich przedmiotem, jest informatyzacja samorządowych centrów usług wspólnych oraz kwestia narzędzi wspierających zarządzanie dokumentacją i obiegiem informacji.

Natomiast w czasie samej konferencji archiwiści, szczególnie ci pracujący na co dzień w komórkach nadzoru archiwalnego, mogli poznać szereg nowych zjawisk występujących obecnie w administracji publicznej, związanych z postępującym procesem cyfryzacji procedur i usług, jednym z kluczowych współcześnie aspektów postępowania z dokumentacją w Polsce. Forum było okazją do zrozumienia sposobu prowadzenia procesów w samorządowych centrach usług wspólnych; tego, że są one realizowane przez wiele komórek i wiele systemów, a na każdym ich etapie jest wytwarzana lub gromadzona dokumentacja. Mając tego świadomość archiwiści państwowi, w wyniku nabycia dodatkowych kompetencji, w czasie kontroli archiwalnych mogliby łatwiej stwierdzać, gdzie i w jakich systemach teleinformatycznych są dokumentowane zadania wykonywane przez danego aktotwórcę. Wówczas proces oceny i selekcji dokumentacji, w tym tej wytworzonej w postaci elektronicznej, mógłby być nieco prostszy. Udział w forum był także okazją do poznania aktualnych rozwiązań cyfrowych wdrożonych we współczesnych urzędach administracji publicznej, które wymykają się nadzorowi archiwalnemu, takich jak automatyzacja procesów lub zadań, wprowadzanie publicznych e-usług, stosowanie ESP i rozwiązań pokrewnych czy wyzwań, jakie niosą za sobą doręczenia elektroniczne.

Z tego powodu konferencję poświęconą samorządowym centrom usług wspólnych, której tematyka mogła wydawać się poboczna w porównaniu do przedmiotu i zakresu archiwistyki w rozumieniu dyscypliny naukowej, oceniam jako wydarzenie bardzo interesujące. Jestem również przekonany, że dla wielu archiwistów forum stanie się impulsem do udziału w innych tego typu spotkaniach. Wtedy konferencji tej będzie można przypisać również cechę „inspirująca”.

Lukasz Wróblewski

Naczelnia Dyrekcja Archiwów Państwowych w Warszawie

WYKAZ SKRÓTÓW

AGAD	Archiwum Główne Akt Dawnych
AGH	Akademia Górniczo-Hutnicza
ANK	Archiwum Narodowe w Krakowie
ANK ONS	Archiwum Narodowe w Krakowie Oddział w Nowym Sączu
ANK OT	Archiwum Narodowe w Krakowie Oddział w Tarnowie
AP	Archiwum Państwowe/ Archiwa Państwowe
Archiwum KWT	Archiwum Wydziału Ksiąg Wieczystych w Sądzie Rejonowym w Tarnowie
ASK	Archiwum Skarbu Koronnego
AUJ	Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego
AZ GUP w Krakowie	Archiwum Zakładowe Grodzkiego Urzędu Pracy w Krakowie
b.d.	bez daty
Biblioteka ZNiO	Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich
BJ	Biblioteka Jagiellońska
b.r.	bez roku
CAUL	Centralne Państwowe Historyczne Archiwum Ukrainy we Lwowie
c.k./ C.K.	cesarsko-królewski
CUW	Centrum Usług Wspólnych
cz.	część
DOI (ang.)	Digital Object Identifier
dr	doktor
Dz.Pr.P.P.	Dziennik Praw Państwa Polskiego
Dz.U.	Dziennik Ustaw
ed. (ang.)	editor, edition
ESP	elektroniczna skrzynka podawcza
fig. (łac.)	figura
gr	grosz
GUP	Grodzki Urząd Pracy
hab.	habilitowany
i in.	i inne/ inni
il.	ilustracja
im.	imienia
inw.	inwentarzowy

j.a.	jednostka archiwalna
JRWA	Jednolity Rzeczowy Wykaz Akt
k.	karta
KMG	Komitet Miejsko-Gminny
ks.	ksiądz
KSeF	Krajowy System e-Faktur
KUP	Krajowy Urząd Pracy
L./l.	liczba
lwh	liczba wykazu hipotecznego
maszyn.	maszynopis
mb	metr bieżący
MDA	Międzynarodowy Dzień Archiwów
MK	Muzeum Krakowa
MKK	Muzeum im. A. Kłosińskiego w Kętach
MNK	Muzeum Narodowe w Krakowie
nb.	nota bene
NDAP	Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych
NDAP-DPD	Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych Departament Popularyzacji Działalności Archiwalnej
niem.	niemiecki
nlb.	nieliczbowany
nr	numer
oprac.	opracował/a
PAN	Polska Akademia Nauk
PAU	Polska Akademia Umiejętności
pn.	pod nazwą
por.	porównaj
poz.	pozycja
PRL	Polska Rzeczpospolita Ludowa
prof.	profesor
przyp.	przypis
PSB	Polski słownik biograficzny
pt.	pod tytułem
PUH	publiczna usługa hybrydowa
PUP	Powiatowy Urząd Pracy
PURDE	publiczna usługa rejestrowanego doręczenia elektronicznego
PZPR	Polska Zjednoczona Partia Robotnicza
r.	rok
R.	rocznik
red.	redakcja/ redaktor
rkps	rękopis
ryc.	rycina
RUP	Rejonowy Urząd Pracy
s.	strona

sygn.	sygnatura
św.	święty/a
t.	tom
 tłum.	tłumaczył/a
TP	Tygodnik Powszechny
tys.	tysiąc
tzw.	tak zwany
UCD (ang.)	user centered design
UJ	Uniwersytet Jagielloński
ul.	ulica
Uniwersytet KEN	Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie
USA (ang.)	United States of America
v	verso
vol. (ang.)	volumen
w.	wiek
WKP	Wolters Kluwer Polska
ww.	wyżej wymieniony/a
wyd.	wydał/a, wydanie
z.	zeszyt
zł	złoty
zm.	zmarły/a
zob.	zobacz
ZOMO	Zmotoryzowane Odwody Milicji Obywatelskiej

Spis ilustracji

1. Pergaminowy, bogato zdobiony przywilej króla Zygmunta I Starego, wydany w Krakowie 27 lutego 1545 r., zatwierdzający i powtarzający przywileje dla krakowskiego cechu piekarzy nadane przez króla Jana Olbrachta 26 maja 1495 r. (ANK, Cech piekarzy w Krakowie, sygn. 29/168/3)
- 2.–3. Ozdobny dyplom i jego artystyczna aksamitna oprawa, sporządzony w maju 1893 r., zawierający podziękowanie Stowarzyszenia Białych Piekarzy w Krakowie dla Walentego Łysakowskiego, mistrza piekarskiego i starszego cechu, za 30 lat pracy w zawodzie piekarskim (ANK, Cech piekarzy w Krakowie, sygn. 29/168/18)
4. Ozdobne świadectwo wyzwolin Wojciecha Korzeniaka na czeladnika piekarskiego, wydane przez Urząd Starszych Cechu Majstrów Piekarskich w Krakowie 12 października 1917 r., po odbyciu trzyletniej nauki w zawodzie piekarskim i zdaniu egzaminu praktycznego (ANK, Cech piekarzy w Krakowie, sygn. 29/168/72, s. 1)
5. Karta tytułowa księgi cechu rzeźników krakowskich, oprawnej w deski powleczone białą skórą z wyciskаныmi wzorami, ufundowanej prawdopodobnie przez wymienionych starszych i podstarszych cechu: Adama Macałę, Jana Ledermana, Stanisława Braika, Tomasza Kocielkiewicza, Fabiana Małyskę i Walentego Kaptowicza. Na karcie wpisano rok 1653, jednak władze cechowe w takim składzie funkcjonowały w 1650 r. Zapisy w księdze prowadzono lub uzupełniono od kwietnia 1647 r. (ANK, Akta miasta Krakowa, sygn. 29/33/3129)
- 6.–7. Wpisy w księdze sesjonalnej Cechu Rzeźników i Masarzy w Krakowie, zawierającej protokoły sesji cechowych z lat 1850–1947. Ozdobny wpis upamiętniający uczestnictwo w sesji Mikołaja Zybkiewicza Prezydenta Miasta Krakowa z 13 stycznia 1877 r. oraz akt poświęcenia sztandaru cechowego z 25 maja 1947 r. (ANK, Cechy rzeźników w Krakowie, Kazimierzu i Kleparzu, sygn. 29/176/77, s. 168, 675)
8. Pierwsza strona paszportu wydanego 22 kwietnia 1843 r. przez Senat Rządzący Wolnego Miasta Krakowa cukiernikowi Tomaszowi Maliszewskiemu, jadącemu do Berlina, Lipska i Paryża. Jego cukiernia mieszcząca się przy Rynku, dawniej Taronich, była uznawana za najlepszą w mieście (ANK, Akta miasta Krakowa, sygn. 29/33/3092, s. 33)
9. Okolicznościowy dyplom upamiętniający ufundowanie i poświęcenie buzdyanu cechu cukierników i piernikarzy, sporządzony na pergaminie we wrześniu 1937 r. (ANK, Miscellanea, sygn. 29/1604/23)
10. Krucyfiks cechu piekarzy, Antoni Lewkowicz, Kraków, 1885 r. (wł. i fot. Muzeum Krakowa, nr inw. MHK-62/III)
11. Buzdygan cechu piekarzy, Antoni Lewkowicz, Kraków, [przed 1892 r.] oraz Henryk Sztorc, 1900 r. (wł. i fot. Cech Rzemiosł Spożywczych w Krakowie)
12. Łada cechu piekarzy, Kraków, 1888 r. (wł. i fot. Cech Rzemiosł Spożywczych w Krakowie)

13. Lada cechu piernikarzy, 1781 r. (wł. i fot. Muzeum Krakowa, nr inw. MHK-299/II)
14. Buzdygan cechu piernikarzy i cukierników, Markus Kornblum, Kraków, 1937 r. (wł. i fot. Cech Rzemiosł Spożywczych w Krakowie)
15. Konwie z gospody cechu rzeźników, 1687 r. i 1740 r. (wł. i fot. Cech Rzemiosł Spożywczych w Krakowie)
16. Sztyl gospody cechu rzeźników, 1815 r. (wł. i fot. Muzeum Krakowa, nr inw. MHK-320/III)
17. Pas cechu rzeźników, 1. poł. XIX w. (wł. i fot. Muzeum Krakowa, nr inw. MHK-381/III)
18. Pamiątka święcenia niedzieli przez czeladników cechu rzeźników, Kraków, 1907 r. (wł. i fot. Muzeum Krakowa, nr inw. MHK-87/III)
19. Paweł Dadlez, „Homagium na Kotłowie”, 1936 r. (wł. i fot. Muzeum Krakowa, nr inw. MHK-6134/III)
20. Łańcuch starszego Cechu Rzemiosł Spożywczych, 1985 r. (wł. i fot. Cech Rzemiosł Spożywczych w Krakowie)
21. Mosiężny tłok pieczętny cechu rzeźników krakowskich wykonany w 1755 r., na trzonku nazwiska członków cechu, którzy ufundowali tłok (ANK, Zbiór tłoków pieczętnych metalowych, sygn. 29/661/218)
22. Spalona synagoga Stowarzyszenia Bóżniczego „Chaduschim” przy ul. Lwowskiej 32 w Tarnowie, widok w kierunku północno-wschodnim, po prawej stronie widoczny fragment fasady kamienicy Linzerów/Ostręgów, fot. autor nieznany, b.d. [przypuszczalnie zima 1939/1940 r.] (zbiory prywatne Marka Tomaszewskiego)
23. Spalona synagoga Stowarzyszenia „Chaduschim” przy ul. Lwowskiej 32, fot. autor nieznany, b.d. [ok. 1941 r. (?)] (w pierwotnej publikacji podano datę ok. 1940 r.) (zbiory prywatne Marka Tomaszewskiego)
24. Plan krajobrazowy Tarnowa z 1927 r. (fragment), w: Zdzisław Simche, *Tarnów i jego okolica*, Tarnów 1930. Na czerwono w centrum zaznaczono synagogę „Chaduschim”, na niebiesko dwie najbliższe drewniane synagogi przy ul. Siennej i ul. Widok. Plac Targowica to późniejszy plac Magdeburski, z którego wywożono Żydów z tarnowskiego getta. Dziś w tym miejscu przebiega ul. Gosłara
25. Szkic sytuacyjny z 31 marca 1886 r. z podziałem geodezyjnym działki 221 położonej na przedmieściu Grabówka. Wąska działka środkowa 221/2 wyznacza wspólną sieć centralną drewnianego budynku. Widoczny potok Młynówka i ul. Dąbrowska (Starodąbrowska) według dawnego przebiegu (ANK OT, Księgi i akta gruntowe sądów w Tarnowie, sygn. 33/229/57, s. 746)
26. Projekt budynku synagogi „Chaduschim”, Franciszek Hackbeil „starszy”, 1901 r. (ANK OT, Zarząd Miejski i Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Tarnowie, sygn. AU 109,teczka „Lwowska 32”, s. 143)
27. Projekt domu Linzerów, Stanisław Jarmakowski, 1912 r. Na szkicu sytuacyjnym zaznaczono obecność bóżnicy po zachodniej stronie budynku (ANK OT, Zarząd Miejski i Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Tarnowie, sygn. AU 109,teczka „Lwowska 34”, s. 355)
28. Skrzyżowanie ul. Starodąbrowskiej i ul. Lwowskiej przed budową ronda, w tle widoczna nieistniejąca kamienica Linzerów/Ostręgów, 17 lipca 2008 r. (fot. Sławomir Szewczykowski)

29. Widok ul. Starodąbrowskiej w Tarnowie, fot. Maurycy Hutter, lata 30. XX w. Po prawej stronie widoczny fragment elewacji kamienicy Starodąbrowska 2 (kiedyś pod nr 3), skierowanej obecnie frontem ku ul. Waryńskiego (dawnej Starodąbrowskiej). W okresie międzywojennym mieściła się tam fabryka mydła (Muzeum Ziemi Tarnowskiej, sygn. inw. Pom. Nauk. 3503)
30. Mapa katastralna dla dzielnicy Grabówka, b.r. Podział parceli 221/1, 221/2, 221/3 zniesiono w 1901 r., przesuując granice działki 221/1 i zwiększając ją kosztem 221/2 oraz całkowicie likwidując działkę 221/3 poprzez włączenie jej do 221/2 jako własność Stowarzyszenia Bóżniczego „Chaduschim”, por. LWH 50 Grabówka. Po wschodniej stronie widoczna działka 38/2 zakupiona przez Stowarzyszenie „Chaduschim” (Urząd Miasta Tarnowa, Grodzki Ośrodek Dokumentacji Geodezyjnej i Kartograficznej, sygn. 260/16/7/60)
31. Tarnów – mapa ewidencyjna z operatu technicznego, 1964 r. Na mapie oznaczono: [x] – dawną lokalizację synagogi, 1 – dawny przebieg ul. Starodąbrowskiej, 2 – nowy bieg Starodąbrowskiej (w aktualnych granicach). Widać na niej kamienicę z nr 34 – dawny dom Linzerów/ Ostregów zburzony w 2008 r., a także kamienicę z obecnym adresem Starodąbrowska 2 (Urząd Miasta Tarnowa, Grodzki Ośrodek Dokumentacji Geodezyjnej i Kartograficznej, obręb 204, sygn. P.1263.1960.16)
32. Zdjęcie tabliczek ze zmianami nazw Grodzkiego Urzędu Pracy w Krakowie (fot. Paulina Wierzbą)
33. Karta wypożyczeń „przedarchiwum” w archiwum zakładowym Grodzkiego Urzędu Pracy w Krakowie
34. Strona z dziennika Zdzisława Tarnowskiego, na której wśród uczestników wyprawy wymienia Pannę Kruszyńską (ANK, sygn. 29/635/579, fot. Wojciech Staszkiewicz)
35. Portret w „Księdze kucharskiej Józefy Kruszyńskiej z wklejonymi rysunkami i akwarelami artystów polskich z przełomu XIX i XX w.”, przedstawiający być może jej właścicielkę, Józef Mehoffer, b.d. (Biblioteka Jagiellońska, sygn. BJ Rkps 7253 II)
36. Grób rodziny Kruszyńskich na cmentarzu Rakowickim w Krakowie, kwatera: pas 6, rząd: zachodni (fot. Grażyna Spyрка)
37. Gra „Jeszcze jedno lato 1914–1918”, pudełko, plansza i komponenty gry (fot. Daniel Sułek)
38. Gra „Jeszcze jedno lato 1914–1918”, komponenty gry – ilustrowane archiwaliami „pamiątki” pozyskiwane przez graczy i układany z nich „rodzinny album” (fot. Daniel Sułek)
39. Premiera gry „Jeszcze jedno lato 1914–1918” w ANK, interaktywna rozgrywka z udziałem publiczności, 20 maja 2025 r. (fot. Aldona Warzecha)
40. Dr Kamil Ruszała w trakcie prelekcji „Wojna totalna, życie codzienne: doświadczenia cywilów w czasie Wielkiej Wojny” podczas premiery gry „Jeszcze jedno lato 1914–1918” w ANK, 20 maja 2025 r. (fot. Wojciech Staszkiewicz)
41. Premiera gry „Jeszcze jedno lato 1914–1918” w ANK, instalacja reprodukcji afiszy, zdjęć i cytatów ze wspomnień z okresu I wojny światowej, 20 maja 2025 r. (fot. Wojciech Staszkiewicz)
42. Rozgrywka w „Jeszcze jedno lato 1914–1918” w trakcie premiery gry w ANK, 20 maja 2025 r. (fot. Wojciech Staszkiewicz)

43. Warsztaty strategiczne zespołu projektu „Utworzenie centrum wiedzy o archiwach i dokumentach na ziemiach polskich...”, Kraków, 28 sierpnia 2024 r. (fot. Tomasz Adamski)
44. Warsztaty z kierownikami oddziałów popularyzacji i osobami zajmującymi samodzielne stanowiska ds. popularyzacji w sieci Archiwów Państwowych przeprowadzone w ANK, w ramach projektu „Utworzenie centrum wiedzy o archiwach i dokumentach na ziemiach polskich...”, 11 grudnia 2024 r. (fot. Tomasz Adamski)
45. Spotkanie zespołu projektu „Utworzenie centrum wiedzy o archiwach i dokumentach na ziemiach polskich...” z członkami Komitetu sterującego do spraw wdrażania *Strategii rozwoju Archiwów Państwowych na lata 2021–2030*, Kraków, 16 września 2025 r. (fot. Magdalena Chyla)
46. Otwarcie „Krakowskiego seminarium cechowego” przez prof. dr. hab. Wojciecha Krawczuka, dyrektora ANK, 6 marca 2025 r. (fot. Wojciech Staszkievicz)
47. Publiczność „Krakowskiego seminarium cechowego” (fot. Wojciech Staszkievicz)
48. Wystawa „Rzemiosło smaku. Krakowskie cechy piekarzy, cukierników i rzeźników” prezentowana w siedzibie ANK (fot. Wojciech Staszkievicz)
49. Dr Kamila Follprecht, redaktor naczelny „Krakowskiego Rocznika Archiwalnego” prezentuje jubileuszowy 30. tom czasopisma, 9 kwietnia 2025 r. (fot. Andrzej Głuc)
50. Alicja Przybyszowska, artystka sztuk wizualnych opowiada o wystawie „Archiwum Intymnie” (fot. Wojciech Staszkievicz)
51. Wystawa „Archiwum Intymnie” Alicji Przybyszowskiej – fragment pracy „Tożsamość” (fot. Wojciech Staszkievicz)
52. Uczestnicy debaty „Archiwa i ich użytkownicy. W poszukiwaniu wspólnych ścieżek”, od lewej: dr hab. Wojciech Piasek, Zbigniew Król, dr Dorota Drzewiecka, prof. dr hab. Waldemar Chorążyczewski, dr hab. Lucyna Harc (fot. Aldona Warzecha)
53. Okolicznościowe torty przygotowane z okazji jubileuszu 30-lecia „Krakowskiego Rocznika Archiwalnego” (fot. Wojciech Staszkievicz)
54. Spotkanie „Wokół legendy króla Władysława III Warneńczyka”, prezentacja oryginalnych dokumentów i pieczęci króla, a także domniemanego fragmentu jego szaty z kolekcji książąt Sanguszków, 23 października 2024 r. (fot. Wojciech Staszkievicz)
55. Cykl „Złoty wiek”, wystawa „Bona Sforza polska królowa – szkic postaci”, 11 marca 2025 r. (fot. Wojciech Staszkievicz)
56. Cykl „Złoty wiek”, „Fokus na Zygmunta I Starego. 500. rocznica hołdu pruskiego”, aula im. dr. Sławomira Radonia. Otwarcie uroczystości przez prof. dr. hab. Wojciecha Krawczuka, dyrektora ANK, 11 kwietnia 2025 r. (fot. Wojciech Staszkievicz)
57. Gala finalistów regionalnych czwartej edycji konkursu genealogicznego „Bez korzeni nie zakwitniesz. Moja Mała i Wielka Ojczyzna”, aula im. dr. Sławomira Radonia, 27 maja 2025 r. (fot. Wojciech Staszkievicz)
58. Pokaz materiałów archiwalnych podczas Dni Twierdzy Kraków, aula im. dr. Sławomira Radonia, 27 września 2025 r. (fot. Anna Seweryn)

INDEKS NAZWISK

Hasła indeksowe wyróżnione kursywą dotyczą informacji bibliograficznych.
Indeks nie obejmuje bibliografii załącznikowej, spisu i podpisów pod ilustracjami.

- Albert, wójt 78
Andrasz-Mrożek Monika 29
Andris Hanus (Hannus) 70
Andruszkiewicz Iwona 231
Andrzej, sługa 98
Angelus, mistrz cechowy 70
Anna, św. 121
Antecki Jan 125
Armółowicz Jan 53
Asnyk Adam 190
Assion Peter 44, 45
- Baczkowski Michał* 27
Badeni Kazimierz 25
Baltner Oswald 99
Balzer Oswald 91
Balaban Majer 97, 103
Bałuk Leon 16, 49
Barciak Antoni 117
Baricz Petir 70
Bartel Wojciech 27
Bartkoski Antoni 53
Bartosz Adam 134
Bartosz Adam 134
Bartoszewicz Agnieszka 64, 96
Baryła Ewelina zob. Wajs-Baryła
Ewelina
Baryła Marlena zob. Sakowska-Baryła
Marlena
Barzycka-Paździor Agata 184
Bastor Wojciech 47
- Baszanowski Jan* 95, 105
Batory Stefan, król 99, 105
Bąkowski Klemens 66
Bąkowski Klemens 66
Belicz Andris 70
Belicz Petir 70
Bemisch Niclos 70
Benaschek, mistrz cechowy 70
Benisch, mistrz cechowy 70
Berska Barbara 222–224
Bertig Irena 223
Bethlen Gabor, książę siedmiogrodzki
118
Bicz Piotr 47
Bielewicz Antoni 122, 125
Bielowski August 69
Bieniarzówna Janina 26–28, 31, 67
Bienkiewicz Grzegorz (Drab) 44
Bieńkowicz Mikołaj 44
Biernacka Róża 184
Bimler-Mackiewicz Elżbieta 45
Bochenek Jan 134
Bochnak Adam 193
Bodin, starszy cechowy 70
Bokszczanin Maria 185
Bokszczanin Maria 185
Boleman Jan 99
Bolesław Chrobry, król 56
Bolesław, książę mazowiecki 68
Bołdyrew Aleksander 94
Boniecki Adam 98

- Bożek Renata* 117, 125
Brader Szymon 140
Branicka Anna z d. Potocka 185
Branicka Julia z d. Potocka 183, 185
Branicka Maria (Maja) 183, 185
Branicki Franciszek Ksawery 185
Branicki Władysław Michał Pius 183, 185
Briks Piotr 136, 138
Broszkiewicz Bolesław 49
Brzeski Bronisław 139
Buganski Simon 52
Bukowski Jan 57, 59
Buraczewska Wanda 223
Burdyłło Roman 228
Burdzy Dominik 45
Buszko Józef 184
Byczkowicz Andrzej 124
Bydliński Walenty 122, 125
Bydliński Walenty, syn 124
- Chałubiński Tytus 189, 190
Chałubiński Tytus 190
Chęciński Tomasz 47
Chmiel Adam 17, 49, 53, 55, 58, 59, 64–66, 68
Chmiel Adam 17, 23, 24, 28, 43, 46, 47, 49, 51–58, 64, 66, 68, 70, 71, 74
Chmielowski Adam 186
Chojeczka Joanna 212
Chorążyczewski Waldemar 219
Chotkowski Władysław 66
Chotkowski Władysław 66
Chowaniak Anna 117
Chrzastowski Piotr 228
Chwalba Andrzej 32
Chyła Dariusz 212
Chyła Dariusz 213, 214
Cichoń Paweł 27
Ciepielowicz Jan 52
Cikowski Stanisław 104
Cikowski Stanisław 105
Clingenzor Henrich 70
Cuncze, vleischer (rzeźnik) 70
- Cytowska Maria* 93, 95, 106
Czaplicki Wiktor 58
Czarnocki Grzegorz 231
Czarny Jan 118
Czuryła Marcin 100
Czyżewski Krzysztof J. 46
- Dadlez Paweł 56, 57
Dambadarjaa Jargalsaikhan 226
Dąbrowska-Dorożyńska Paulina 228
Demel Juliusz 28
Długoszewski Stanisław 47
Długoszewski Wilhelm 47
Długoszowski Stanisław 49
Dobrowolska Róża zob. Kruszyńska Róża z d. Dobrowolska
Dorożyńska Paulina zob. Dąbrowska-Dorożyńska Paulina
Drdatzki Dominik 26
Drozdek Adam 91
Drożdżak Władysław 117
Drożdż-Kowalczuk Katarzyna 231
Drzewiecka Dorota 219
Drzewiecki Bartosz 15, 76
Dubaj Ewa 212
Dubaj Ewa 213, 214
Dudek Antoni 47
Dudek Tomasz 184
Dulski Jan 98, 100, 103–105
Dunajewski Albin, biskup 25
Dundaczek Franciszek 139
Durmaj Anna 234
Dużyk Józef 17
Dwornicka Irena 93
Dybaś Bogusław 65
Dyrz Rafał 222
Dzieszyński Ryszard 16, 35
Dziewulski Michał 54
Dziwlik Paweł 127
Dziwlik Wojciech 126
- Eligiusz, św. 45
Erlman Nico 70
Erwin, starszy cechowy 69

- Fejtová Olga* 67
Felczak Wacław 225
Ferenc Marek 221
Ficzkowicz Wojciech Antoni 118
Filipczak-Kocur Anna 90
Filipek Agnieszka 151, 201, 212
Filipek Agnieszka 213, 214, 218
Fischer Iwona 222, 224
Florian, św. 49, 58, 123, 124
Florkiewicz Piotr 125
Florkowicz Grzegorz 122
Florkowicz Marcin 124
Florkowicz Paweł 124
Fokt Krzysztof 92
Follprecht Kamila 26, 40, 216, 218, 223, 224
Follprecht Kamila 15, 44, 67, 76, 82
Fraitak Baltazar 99
Franciszek Józef Habsburg, cesarz 134
Franzusz Szczepan 47
Fratricz de Jakub 99
Frątczak Beata 51
Friedberg Marian 26
Futro Edward 17, 32
- Gadocha Marcin 217
Gadocha Marcin 16, 17, 44, 46, 50, 66, 67
Gajek Joanna zob. *Paprocka-Gajek Joanna*
Gajewski Jan 95
Gawęcki Andrzej 127
Gawędzka Eleonora 47
Gawroński Bronisław 142
Gibas Rafał 233
Gizicki Jędrzej 233
Glikman Stefania zob. *Kowalska-Glikman Stefania*
Glinka-Janczewski Edward 184
Glixelli Władysław 58
Głas Klemens 118
Głogowski Jerzy 57
Goetel Walery 228
Gölich Marcin 45
- Goly Niclos 70
Gołaś-Olszak Sylwia 230, 231
Gołąb Stanisław 193
Goldyn Paweł 67
Gorgosz Jan Kanty 124
Gorgosz Marcin 122, 123
Gorgosz Paweł 122, 127
Goszcz, mistrz cechowy 70
Gotz (Götz) Florentyn 47, 49
Górnicki Łukasz 99
Grabowski Ambroży 83, 84, 223, 224
Gradowski Michał 46–48, 51, 58
Graff Grzegorz 51
Grin-Piszczyk Ewa 212
Grin-Piszczyk Ewa 213, 214
Grizon Jakub 99
Grizon Sebastian 99
Grodziski Stanisław 93, 94
Grosz Michał 233, 235
Gruszka Franciszek 127
Grzybowski Marian 75
Gumulak Marlena zob. *Moliszewska-Gumulak Marlena*
- Hackbeil Franciszek 142–144
Hacko Wawrzyniec 126
Hapanowicz Piotr 29
Harc Lucyna 219
Hass Jan 99
Heck Walerian 117, 120
Heide Hannos 70
Hennel Roman 190
Henryk Probus, książę wrocławski 68, 69
Herdin Jan 73
Herman, mistrz cechowy 70
Hernat Stefan 99
Heyde, mistrz cechowy 70
Hibl Józef Aleksander 12
Hirsch Baruch 140
Hohenzollern Albrecht 221
Homecka Zofia 16
Horzela Dobroslawa 46
Hycz 108

- Ione, mistrz cechowy 70
 Iwaszkiewicz Maria 191
- Jadwiga, królowa 44
 Jagiellończyk Władysław III
 (Warneńczyk Władysław), król 220
 Jagiełło Władysław, król 56, 70
 Jakubczyk Ewa zob. Rosowska-
 -Jakubczyk Ewa
Jalbrzykowska Anna 186
 Jan III Sobieski, król 56
 Jan Kanty, św. 121, 123, 124
 Jan Olbracht, król 78
 Janczarówna Helena 191, 192
 Janczewska Jadwiga 184
 Janczewski Edward zob. Glinka-
 -Janczewski Edward
 Janicki Kazimierz 52
Janosz Marta zob. *Tylza-Janosz Marta*
 Januszevska Katarzyna 222
 Jarnot Michał 222
 Jarry Marcin 48
 Jarząbek Marcin 205
 Jastrzębowska Nel 126
Jastrzębski Jarosław 31
 Jaworski Wawrzyniec 124
 Jaworski Wojciech 124
 Jeleń Agnieszka 201, 205–207, 212
Jeleń Agnieszka 206, 209, 213
 Jędrzycek Dariusz 233
 Jędrzejewski Przemysław 217
Jędrzejewski Przemysław 117, 118, 128,
 129
 Jocusch frater Joannis 70
 Joł Rob[ert] 54
 Jon, mistrz cechowy 70
 Jost, mistrz cechowy 70
 Jurasz, rodzina 116
 Justimonti Lorenc (Wawrzyniec) 108,
 109
- Kabusik Krzysztof 127
 Kaczmarczyk Kazimierz 80
Kaczmarczyk Kazimierz 76, 80
Kaczmarczyk Zdzisław 76
 Kaczor Stanisław 47
Kamiński Adam 82
 Kanski Paweł 52
 Kaparski Teofil 47
Kapral Miron 106
Karabowicz Anna 92
 Karaś Adam 224
 Kasperski Tomasz 127
Kasprzyk Bogdan 26
 Katarzyna Aleksandryjska, św. 44, 45
 Kazimierz Wielki, król 56, 97
Kazusek Szymon 104, 108
 Kepkowicz Krzysztof 52
 Kędziora Alicja 190
Kędziora Alicja 190
 Kędziora Krzysztof 224
 Kętrzyński Wojciech 65, 83, 97
Kętrzyński Wojciech 65, 83, 97
 Kielbicka Aniela 75
Kielbicka Aniela 75, 77, 82
 Kierzkowski Rafał 201, 207, 209, 224
Kierzkowski Rafał 205
Kiryk Feliks 67, 117
 Klabon Antoni 99
 Kleinhändler Salomon Meyer 137, 139,
 140, 145, 146
 Klimas Małgorzata 222
 Kluckowski Stanisław 103
 Kłakowski Andrzej 99
 Kłosiński Aleksander 115, 116, 119
Kłosiński Jacek 119
 Knecht Petir 70
 Knoll Józef 47
Kochanowski Jerzy 201
Kocur Anna zob. *Filipczak-Kocur Anna*
 Kołaczyk Franciszek 122, 125
 Kołodziejczyk Izidor 125
 Kołpak Piotr 224
Komoróczy György 101
Konarska Barbara zob. *Orzelska-*
-Konarska Barbara
 Konecki Jan 49
 Konieczny Zygmunt 227

- Konik Tomasz 92
Kopiński Krzysztof 109
Korczyński Adam 226
Korczyński Adam 226, 227
Kornblum Markus 51
Korolewicz Aleksander 212
Korolewicz Aleksander 213
Korzeń-Kraśna Małgorzata 46
Kosiek Zdzisław 191
Kotlarczyk Jacenty 123
Kotońscy, rodzina 116
Kotoński Jan 125
Kotwicz Władysław 226
Kowalczuk Katarzyna zob. Drożdż-
-Kowalczuk Katarzyna
Kowalska Halina 98
Kowalska-Glikman Stefania 12
Kowaluk Wojciech 201
Kozłowska Zofia 47
Kozłowski Tadeusz 47
Kraszewski Józef Ignacy 188
Kraśna Małgorzata zob. *Korzeń-Kraśna*
Małgorzata
Krawczuk Wojciech 216, 218, 220, 224
Krawczuk Wojciech 67
Kręcina Józef 47
Kręcina Maria 47
Krok Adam 47
Król Mateusz 217
Król Mateusz 26, 67
Król Zbigniew 219
Kruk Marta zob. Raczyńska-Kruk Marta
Kruk Stanisław 47
Krupa Natalia 44
Kruszewski Józef 56, 57, 59
Kruszyńscy, rodzina 186–188, 192,
195
Kruszyńska Aniela z d. Voirot 187, 195
Kruszyńska Eugenia z d. Szczerbicka
190, 195
Kruszyńska Helena Teresa z d. Taube
191, 195
Kruszyńska Józefa 183–187, 189, 190,
192, 193, 195
Kruszyńska Róża z d. Dobrowolska
186–188, 192, 195
Kruszyński Kazimierz 183, 186–189,
191, 192, 195
Kruszyński Ludwik 186–188, 192, 195
Kruszyński Stanisław 183, 186–190,
194, 195
Kruszyński Tadeusz Albin 183, 186,
190, 192–195
Krzemieński Józef 56
Krzysztoforscy, rodzina 116
Krzysztoforowski Wincenty 124
Krzywda Paulina 15, 225
Krzyżanowski Stanisław 18, 222, 223
Krzyżanowski Stanisław 18, 71, 79
Kubalski Grzegorz P. 231
Kubica A. 55
Kuczkowski Stanisław 98, 109, 110
Kudlak Janusz 121
Kurkiewicz J. Kanty 53
Kurkiewicz Jan 57
Kusionowicz Marian 57
Kutrzeba Stanisław 91
Kuźma Teresa 117
Kwiatkowski Jan 47, 49

Lanckoroński Karol 227
Landois Antonia 54, 67
Latuszowicz Wojciech 122
Lau[f] Fryderyk 45
Lemoine Aurélie 228
Leonard Malik 15
Lepszy Kazimierz 109
Lepszy Kazimierz 98, 109
Leszczyński Grzegorz 201
Leszek Czarny, książę 68
Leśniak Franciszek 97, 106
Lewicka Dorota 150
Lewicka Wanda 150
Lewicki Lesław 150
Lewicki Marian 227
Lewkowicz Antoni 46, 48
Lichocki Filip 80
Lichończak-Nurek Grażyna 43

- Lichtblaum Abraham 140
Lichtblaum Jakub 137, 139, 140, 142
Linzer Chana 147
Linzer Hiersz 147
Linzer, rodzina 148–150
Lubicz Prokopowicz Antoni
 Maksymilian, ksiądz 124
Lubomęski Władysław 191
- Łabusz Paweł 127
Łabusz Wojciech 127
Łepkowski Józef 13
Łojewski Tomasz 222
Łowmiański Henryk 69
Łowmiański Henryk 69
Łuszczyński Teodor 82, 83
Łysakowski Walenty 47, 48
Łyszczarz Maciej 228
- Mackiewicz Elżbieta* zob. *Bimler-*
 -Mackiewicz Elżbieta
Mackowicz (Mackowic) Wojciech 122,
 127
Maćkowic Jerzy 127
Madej Piotr 47
Madeyski Antoni 186
Magiera Franciszek 47, 49
Maieski Andrzej 53
Maieski Maciej 53
Majer Józef 13
Malczewski Jacek 186
Malecki Jan M. 26–28, 31, 49, 67, 93
Mańka Jarosław 220
Marchowski Kasper 122
Marcinek Roman 101
Marciniński Antoni 124
Marciniński Jan 124
Marciniński Piotr 123, 124
Marek Ignacy 13
Mariak Leonarda 184
Martyniak Agnieszka, zob.
 Wojtaszowska Agnieszka
 z d. Martyniak
Mataniak Mateusz 28
- Matejko Jan 55, 56, 221
Matlakowski Władysław 48
Matuszewska-Mikołajczyk Magda 230,
 231
Matysiak Karolina 234
Mehoffer Józef 186
Mellinger Fradla 142
Mellinger Mojżesz 142
Mellinger, rodzina 146, 147
Mencel Józef 47
Meresiński Wojciech 122
Merkert Aleksander 47
Merkilsdorf Niclos 70
Merzowa Naneta 133
Meus Konrad 117, 119
Męciszewski Kasper 76, 77
Mędykowski Grzegorz 201
Mężykowie, rodzina 192
Michalski Konstanty 193
Mikeska Franciszek 51
Mikołaj, św. 44, 45
Mikołajczyk Magda zob. Matuszewska-
 -Mikołajczyk Magda
Mikula Maciej 67, 92, 95
Mikusovic Matiasz 52
Milcz Katarzyna 124
Milowski Albert 99
Miodońska Barbara 50
Miszański Aleksander 228
Mitkowski Florian 127
Młodziejowski Hiacynt (Jacek) 98, 103
Modrzejewska Helena 185, 189
Modrzycki Paweł 231, 232
Molenda Danuta 90
Molenda Maria 220, 221
Mołęcki Jan 125
Mołęcki Kasper 51
Molicka Maria 47
Molicki Wincenty 49
Moliszewska-Gumulak Marlena 231
Molner Franczke 70
Montelupi Sebastian 99
Moskal Katarzyna 216
Moskal Katarzyna 45, 48, 54, 56, 59

- Mościcki Ignacy 25
Mrożek Monika zob. *Andrasz-Mrożek Monika*
Müller Józef 148
Muszyńska Marta 212
Myśliński Michał 48
Myśliński Michał 46–48, 51, 58

Nadolsky Dieter 43
Najdus Walentyna 12, 31
Naleziński Bogumił 75
Narębski Wojciech 227
Navaan-Yundengiin Oyundari 226
Niclos Czenmarg (Zehn Mark) 70
Niclos, voyt (wójt) 70
Nicz Grun 70
Niezabitowski Michał 15
Nirchen, mistrz cechowy 70
Niwiński Mieczysław 78
Noga Zdzisław 217
Noga Zdzisław 15, 54, 67, 76, 91
Nowakiewicz Grzegorz 77
Nowicki Ludwik 47
Nurek Grażyna zob. *Lichończak-Nurek Grażyna*

Obuchowska-Pysiowa Honorata 90
Offnerowie, rodzina 116
Olszak Sylwia zob. *Gołaś-Olszak Sylwia*
Opal Jan 127
Opidowicz Maciej 47, 48
Organisty Adam 46
Orzechowski Emil 190
Orzechowski Emil 190
Orzelska-Konarska Barbara 67
Osędowski Stanisław 121
Ossoliński Józef Maksymilian 63, 83, 84
Ostręga, rodzina 148–150
Owsiak Józef 47

Pachłowa Wincemcya 47
Pachoński Jan 43, 44
Paderewski Ignacy 189

Pałucki Władysław 90
Pancer Hendel 140
Pańków Stanisława 108
Paprocka-Gajek Joanna 48
Paś Monika 43, 44
Patka Józef 47
Pawiński Adolf 90, 98
Pawłowski Radosław 201
Pazdro Zbigniew 66
Pazdro Zbigniew 66
Paździor Agata zob. *Barzycka-Paździor Agata*
Pączkowski Jakub 80
Petir, mistrz cechowy 70
Petulski Stanisław 124
Petzoldt Leonard 44
Pflug Heinrich 70
Pfofinchal, mistrz cechowy 70
Piasek Wojciech 219
Piechowicz Jan 118, 122
Piekosiński Franciszek 18
Piekosiński Franciszek 18, 65, 66, 68, 71, 108
Pietraszewski Franciszek 47
Pietrusiński Jerzy 45, 65, 66
Pietrzyk Paweł 212
Pileński Józef 54
Piłsudski Bronisław 225
Piniński Leon 25
Piotrek, sługa 108, 109
Piszczyk Ewa zob. *Grin-Piszczyk Ewa*
Płatek Piotr 47
Płatek Władysław 47
Płodziński Marcin 95
Pochwańska Lilianna 221
Pochwański Kazimierz 183, 184
Podgórska-Rakiel Ewa 232
Podin Clos 70
Podin Jorge 70
Pollesch Alicja 231
Poniatowski Józef, książę 27
Popiół-Szymańska Aleksandra 95
Porucznik Maria 56
Pospieszny Tomasz 228

- Potasz Joanna 221
 Potępa Stanisław 134
Potępa Stanisław 133
 Potocka Anna zob. Branicka Anna
 z d. Potocka
 Potocka Julia zob. Branicka Julia
 z d. Potocka
 Potocka Krystyna z d. Tyszkiewicz 183,
 184
 Potocki Andrzej 183, 184
 Potocki Franciszek 193
 Powąska Jan 126
 Powąska Krzysztof 127
 Preckowicz Wojciech 52
 Procnar Jan 126
 Prus Bolesław 189
 Pruski Jan 99
 Przybyszowska Alicja 218
 Psonka Stanisław 47
 Ptaśnik Jan 26
Ptaśnik Jan 26
 Puczrowski Szymon 52
 Pudin Jan 73
Pudlocki Tomasz 15
 Puzyna Jan, biskup 25
 Pydynkowska Emilia 56
Pysiowa Honorata zob. Obuchowska-
 -Pysiowa Honorata

 Raczyńska-Kruk Marta 224
 Radziwiłłówna Barbara 221
 Rajman Jerzy 69
Rajman Jerzy 67, 69, 78
 Rakiel Ewa zob. Podgórska-Rakiel Ewa
 Rączkiewicz Józef 47, 49
 Rąmpiel (Rumpiel) Adam 122, 123,
 126
 Rąmpiel Adam młodszy 122
 Rąmpiel Kazimierz 122
 Rąmpiel Paweł 127
 Reiter Diana 223
 Rely Schmeidler 223
 Rodak Jan 118, 121
Rodak Jan 117, 118, 120–122

 Rogalski Władysław 58
 Rogowski Krzysztof 231
 Rogoyski Witold 146
 Rokosowski Jakub 101
 Romański Stanisław 58
Rosowska-Jakubczyk Ewa 212
 Rothe Antoni 51
 Rozler Niclos 70
 Różycki A. 55
 Rubkowski Tomasz 52
 Rudlo, piekarz 69
 Rusinowska Dorota 228
 Rusinowski Anastazy 140
 Ruszała Kamil 205
 Rybarski Jędrzej 125
Rybarski Roman 90, 94, 105
Rycerski Tadeusz 119
 Rzepkowicz Wojciech Jan 118

Saczyńska-Vercamer Monika 48
 Sadyk Bej Mohammed 226
Sadza Magdalena 212
 Sadzikowski Wawrzyniec 47
 Sakowska-Baryła Marlena 235
 Samarski Bartłomiej 213
Samarski Bartłomiej 214
Samek Jan 49, 52
 Samostrzelnik Stanisław 50
 Sanguszkowie, rodzina 220
 Sapięha Adam, biskup 25
 Sargent John Singer 206
 Satalecki Stanisław 47
 Schenbil Mathis 70
 Schmeidl Wojciech 47
Schmidt Michał 64, 67
 Schorling Iocop 70
Seruga Józef 185
 Seweryn Anna 222
 Sforza Bona, królowa 221
Sicińska Katarzyna 184
 Siedlecki Michał 193
 Siekierski Stanisław 135
 Sienkiewicz Henryk 183–185, 189
 Sienkiewicz Maria 184

- Sieński Hieronim 227
Sikorowicz Wojciech 52
Sikorski Kazimierz 123
Simche Zdzisław 135, 136, 148
Simche Zdzisław 135
Sitarz Bartosz 201, 207–209, 224
Sitarz Bartosz 205, 206, 209
Sleniński Jan 101
Słabińska Elżbieta 158
Sługocki Krzysztof 235
Smoczyński Maciej 233
Smolik Kazimierz 124
Smolik Marcin 122, 124
Smolik Wojciech 124
Soderini Bernard 99
Soderini Karol 99
Sokółska Urszula 184
Sokół Anna 201, 206–210, 213, 217
Sokół Anna 202, 204–207, 209, 213, 214, 223
Solarz Marcin Wojciech 224
Sollander Jakub 140
Soltiskiewicz Walenty 52
Sowińska Anna 205
Srebro Paulina 151
Sroka Łukasz T. 136
Sroka Stanisław A. 220
Stanecki Franciszek 127
Stanisław, św. 50
Stankiewicz Stanisław 122, 123, 125
Stanko Przemysław 117
Starczewska-Wojnar Aleksandra 213
Starczewska-Wojnar Aleksandra 214
Starzyński Marcin 67, 72, 78
Stasiak Marcin 127
Stawicki Zbigniew 231
Stawski Hubert 42
Stenczlaw, vleischer (rzeźnik) 70
Stesłowicz Władysław 66
Stesłowicz Władysław 66
Stoksik Janina 82
Stopka Krzysztof 106
Strojnowski Leonard 186
Strzałka Jan 191
Suchanek Marianna 124
Sułek z Niedźwiedzia, kasztelan
 krakowski 68, 69
Suski Marcin 120, 122, 127
Syieski Ignacy 53
Szałuski Sebastian 77
Szczerbicka Eugenia zob. Kruszyńska
 Eugenia z d. Szczerbicka
Szczeskievicz Jan 53
Szłęczak Karolina 222
Sztorc Henryk 48
Szujski Józef 66
Szumańska Ewelina 231
Szymanowska Anna Dominika Teodora
 191
Szymanowski Karol 191
Szymańska Aleksandra zob. Popiół-
 -Szymańska Aleksandra
Szymczyk Dorota 221
Śląski Aleksy 92
Śliwiński Marek 233
Tandecki Janusz 65, 109
Tarnowska Izabela 234
Tarnowska Zofia 193
Tarnowski Jan Zdzisław 183, 184
Taszycka Maria 44
Tatko Antoni 47
Taube Helena Teresa zob. Kruszyńska
 Helena Teresa z d. Taube
Taube Karol Eugeniusz 191, 195
Tęczyński Andrzej 103
Tomala Szymon 127
Tomaszewski Marek 132, 135
Tomaszewski Marek 135
Tomicki Piotr, biskup 50
Troczyński Romuald 47
Turska Jadwiga 65
Tycjan, malarz 45
Tylza-Janosz Marta 117
Tyszkiewicz Krystyna zob. Potocka
 Krystyna z d. Tyszkiewicz

- Urbaniak Violetta 201, 207, 209, 213, 224
Urbaniak Violetta 202, 206, 209, 213, 214
Urtnasan Tsakhiur 226
Uruski Seweryn 98
Uruszczak Wacław 75, 92, 93
- Vayhinger Adolf 140
Vercamer Monika zob. *Saczyńska-Vercamer Monika*
Voirot Aniela zob. *Kruszyńska Aniela z d. Voirot*
- Wajda Wincenty 57
Wajs-Baryła Ewelina 228
Wajs-Baryła Ewelina 228
Wałaski Marcin 126
Walczak Marek 56
Walewski Koloryt Piotr 227
Walkiewicz Tomasz 201, 207, 208
Walkiewicz Tomasz 206, 209
Walkowicz Mikołaj 96, 104
Warzecha Aldona 201, 206–210, 213, 217
Warzecha Aldona 204–206, 209, 213, 214, 222
Warzecha Anna 44
Wasilewska Ewelina 201, 207
Wasilewska Ewelina 204, 206, 209
Wasserman Lima 139
Wasserman Szaja 139
Wasserman, rodzina 139, 140, 142
Wątorski Jan 47
Weigel Ferdynand 25
Weintraub Alter 137, 140
Weldziński Jan 52
Wereszycka Helena Anna 225
Werner Jerzy 13
Wesołowska Julia 213, 221
Wesołowska Julia 214
Westwalewicz Stanisław 46
Weymann Stefan 91
Weysenborger Jacob 70
- Wędziński Kazimierz 122
Węglowski Józef 47
Węgrzynowski Andrzej 47
Wieczorek Jan 127
Wierukiewicz Kazimierz 80
Wierzcholska Agnieszka 134
Wiesenberg Elle 142
Wiesenberg Sara 142
Więch Arkadiusz S. 223
Wijaczka Jacek 91
Wiślicki Jozafat 83, 84
Wiśniowski Piotr 122
Witkiewicz Stanisław Ignacy 189
Witkowski Paweł 234
Wittelsbach Jan Kazimierz 100
Wlha Josef 226
Władysław I, książę opolski 117
Wojcicki Wojciech 53
Wojciechowska Beata 45
Wojnar Aleksandra zob. *Starczewska-Wojnar Aleksandra*
Wojtaszowska Agnieszka z d. Martyniak 123
Wojtaszowska Ewa 123
Wojtaszowska Marianna 123
Wojtaszowski Franciszek Wincenty 123
Wojtaszowski Józef 123
Wojtaszowski Maciej Józef 123
Wojtaszowski Paweł 123
Wojtowicz Jerzy 90
Wolska Agata 56
Wopińska Agnieszka 201
Woźniak Feliks 47
Woźniak Florian 47
Woźniak Marta 231
Wójcik Karol 47
Wójcik Michał 47
Wójcik Paweł 232
Wójcik Wiesław A. 190
Wólkiewicz Ewa 48
Wrona Łukasz 203, 204
Wrzosek Adam 189
Würzburg Maria 142
Würzburg Szyja Lajzor 142

- Wyczański Jan 124
Wyczański Mikołaj 124
*Wyrozumsk*a Bożena 78, 106
Wyrozumski Jerzy 69
Wyrozumski Jerzy 67, 69, 78
Wyrwali Jerzy 124
Wyrwali Kazimierz 124
Wyrwalik (Wyrwalski) Jerzy 122
Wyrwalik Jerzy 122
Wysocki Tomasz 77
- Yundengiin Oyundari zob. Navaan-
-Yundengiin Oyundari
- Zajac Władysława 47
Zamoyski Jan 99
Zaremska Hanna 67
Zarycki Andrzej 227
Zasada Antoni 47
Zaska Helena 186
Zathey Jerzy 186
Zatorski Bogdan 234
Zatorski Jan 127
Ząbczyński Paweł 15
Zbroja Barbara 223, 224
- Zbroszczyk Anna 213
Zbroszczyk Anna 213, 214
Zdziewojwski Grzegorz Jan, ksiądz 115,
116, 118–121, 125
Zdziewojwski Jakub 118
Zebrzydowski Mikołaj 99
Zembalski Wojciech 46
Zembienski Bernard 45
Zgłobicki Franciszek Jan Kanty 125
Zieliński Jan 47
Zięba Karolina 213
Zięba Karolina 15, 214
Złamal Franciszek 47
Zwoleński Stanisław 80
Zyblikiewicz Mikołaj 25
Zydrum Wojciech 57
Zygmunt I Stary, król 50, 91, 221
Zygmunt II August, król 56, 72, 117, 221
Zygmunt III, król 99, 108
- Żurek Dorota* 117
Żurek Jan 47
Żurek Tomasz 123
Życzkowski Karol 227, 228
Żywirska Maria 51

INDEKS NAZW GEOGRAFICZNYCH

Indeks nie obejmuje bibliografii załącznikowej, spisu i podpisów pod ilustracjami.

Austria (Cesarstwo Austrii) 27, 28, 82,
227

Berezianka, rzeka 187

Biała 142

Bielsko-Biała 115, 116, 118

Bieżanów (obecnie część Krakowa)
108–110

Biskupie, jurydyka 77

Bliski Wschód 183

Bochnia 141, 175

Brzeg 104

Budapeszt 225

Busko 101

Chodorków 189

Chorwacja 227

Chrzanów 92

Cieszyn 51

Czechy 226

Czernichów 189

Dobczyce 109

Drwinia, gmina 175

Dublany 187, 189, 190

Egipt 184, 185

Europa 44, 227

Europa Środkowa 88

Francja 227, 228

Galicja 12, 25, 28, 141, 149, 184, 189

Galicja Zachodnia 13

Garbary, jurydyka 77

Grabówka (obecnie część Tarnowa)
134–141, 146

Groble, jurydyka 77

Grunwald 56

Harbin 225

Igołomia-Wawrzeńczyce, gmina 175

Indie 227

Irpień, rzeka 189

Izrael 136

Janówka 186, 191

Jaropowce 189

Jordanów 95

Kair 184, 185

Kalisz 93

Kazimierz (obecnie część Krakowa) 14,
15, 18, 82, 123, 141

Kęty 109, 115–125

Kleparz (obecnie część Krakowa) 14,
15, 18, 26, 49, 57, 65, 77, 82

Kornin 191

Koziegłowy 92

Kraków 11, 13–15, 18, 21–23, 25–27,
29, 32–34, 44, 47–52, 56–58, 63, 65–
69, 72, 76–78, 80–84, 88, 108–110,

- 123, 141, 150, 155, 156, 161–175,
178, 186–189, 191–193, 210, 212,
215, 217, 218, 220, 223, 226, 227
Kraków, województwo 23, 31, 34, 77,
117
Krosno 101
Krowodrza (obecnie część Krakowa) 77
Krzeszowice 174
Księstwo Warszawskie 27, 81, 82, 84
Kuczków 110

Lublin 118
Lwów 65, 83, 106, 131, 132, 136, 137,
188–192

Łask 118, 121
Łobzów (obecnie część Krakowa) 77
Łotwa 226

Małopolska 99, 217, 218
Młynówka, potok 143, 149
Mongolia 226

Nakło 101
Niemcy (III Rzesza) 134, 157, 158, 227
Nil 183, 185
Nowa Wieś 77
Nowy Sącz 152, 223

Olkusz 84
Oświęcim 92, 117, 119, 126
Oświęcim i Zator, księstwo 117

Pędzichów, jurydyka 77
Pisarzowice 118, 120
Podgórze (obecnie część Krakowa) 27
Podzamcze, jurydyka 77
Polska (Korona, Królestwo, PRL,
Rzeczpospolita) 11, 36, 66, 77, 88,
90, 92, 99, 101, 104, 155–159, 175,
189, 226
Połaniec 99
Popówka 188
Praga 226

Proszowice 175
Prusy 27, 28, 101

Racibórz 116
Retoryka, jurydyka 77
Ropczyce 107
Rosja 27, 28
Rośka, rzeka 188

Sachsenhausen 194
Samhorodek 187
Siedlce 210
Siewierz 92
Skawina 92, 162–164
Słomniki 161–164, 174
Smoleńsk, jurydyka 77
Spitsbergen 227
Sudan 185
Szlak, jurydyka 77

Śląsk 109
Świdnica 104

Tarnów 131–143, 146, 149, 150, 152,
223
Tatry, góry 194, 227
Teterew, rzeka 186
Tłuczań 118
Toruń 95
Turcja 99

Ukraina 186–188, 191
USA 227

Wadi Halfa 185
Wadowice 51, 117, 118, 206
Warszawa 162, 191, 211, 226
Wesoła, jurydyka 77
Węgry 101, 102, 227
Wiedeń 83, 226
Wieliczka 140
Wielkopolska 99
Wilamowice 118, 120
Wilno 117

Wisła, rzeka 96

Wiślica 99

Włochy 227

Woźnia, rzeka 186

Wrocław 65, 109

Wygoda, jurydyka 77

Zakopane 189–191, 194

Zamość 100

Zanzibar 184

Zator 92, 117

Ziemia Święta 184

Zwierzyniec (obecnie część Krakowa)
77

Żywiec 117

ZASADY PRZYGOTOWANIA TEKSTU DO PUBLIKACJI

I. TEKST ARTYKUŁU

Wymogi techniczne:

- 1) teksty prosimy przysyłać na adres e-mail Redakcji w wersji elektronicznej w formacie edytowalnym (MS Office Word, Apache OpenOffice Writer lub LibreOffice Writer);
- 2) artykuły naukowe powinny mieć objętość maksymalnie 30 stron znormalizowanego maszynopisu (30 wersów tekstu z ok. 60 znakami w wersie, tj. 1 800 znaków na stronie);
- 3) w tekście artykułu należy zamieścić notę o autorze, zawierającą stopień naukowy, zajmowane stanowisko i instytucję/miejsce pracy; zainteresowania badawcze, adres e-mail autora, identyfikator ORCID;
- 4) tekst artykułu powinien zawierać: bibliografię załącznikową (zestawioną na końcu artykułu), streszczenie (ok. 0,5 strony) oraz słowa kluczowe (do 5 słów); bibliografia obejmuje źródła, które są cytowane lub na które powołuje się autor artykułu; streszczenie powinno zawierać: cel artykułu, rodzaj zastosowanej metodyki badawczej, główne wyniki badań; słowa kluczowe muszą odnosić się do głównych zagadnień poruszanych w artykule;
- 5) tekst powinien być przygotowany czcionką Times New Roman 12 pt, bez stosowania twardej spacji, z zachowaniem interlinii (1,5 wiersza).

Zasady sporządzania przypisów:

- 1) przypisy bibliograficzne prosimy dostosować do przedstawionego poniżej wzoru;
- 2) imię i nazwisko autora rozstrzelonym drukiem należy sformatować poprzez zwiększenie odległości między znakami o 1 pt, a nie przez wstawianie spacji.

Książka:

Stefan Kieniewicz, *Spółeczeństwo polskie w Księstwie Poznańskim 1848 roku*, Warszawa 1935, s. 50.

Ibidem, s. 51.

S. Kieniewicz, *Spółeczeństwo ...*, s. 55.

Fragment książki:

Janusz Tazbir, *Nietolerancja wyznaniowa i wygnanie arian*, [w:] *Polska w okresie drugiej wojny północnej 1655–1660*, t. 1, Warszawa 1957, s. 277.

Ibidem, s. 275.

J. Tazbir, *Nietolerancja ...*, s. 655.

Artykuł w czasopiśmie:

Krzysztof Chłapowski, *Alienacje dóbr królewskich w latach 1578–1668*, „Przegląd Historyczny” 1978, t. 69, z. 4, s. 649.

Ibidem, s. 650.

K. Chłapowski, *Alienacje ...*, s. 655.

Rękopis biblioteczny:

BJ, rkps 2274, k. 59–60.

Rękopis archiwalny:

ANK, Księgi grodzkie krakowskie, sygn. 29/5/2/817, s. 20.

Zasady sporządzania bibliografii: na końcu tekstu należy zamieścić bibliografię załącznikową przygotowaną według przedstawionego poniżej wzoru.

BIBLIOGRAFIA

Źródła rękopiśmienne

Archiwum Narodowe w Krakowie

Akta miasta Czchowa, sygn. 29/104/29.

Zbiór Kartograficzny, sygn. 29/663/6/Zb. Kart. VI 408.

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie

Księgi miejskie Starej Warszawy, sygn. 1/97/517.

Źródła drukowane

Księgi przyjęć do prawa miejskiego w Krakowie 1573–1611. Libri iuris civilis Cracoviensis 1573–1611. Wyd. Aniela Kielbicka, Zbigniew Wojas. Kraków: Secesja, 1994.

Prasa

„Ilustrowany Tygodnik Polski” 1915, zeszyt 3, 4, 5, 6.

Druki urzędowe

Wykaz właścicieli dóbr tabularnych w Galicji. W: *Księga adresowa Król. Stoł. Miasta Lwowa*, R. 6. Wyd. Fr. Reichman. Lwów, 1902.

Opracowania

Bukowska Krystyna: *Dawne prywatne prawo miejskie od połowy XV do połowy XVIII wieku.* W: *Historia państwa i prawa Polski*, t. 2. Red. Juliusz Bardach. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1966, s. 301–312.

Waniczakówna Helena: *Dembiński Ignacy.* W: *PSB*, t. 5. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1939–1946, s. 71.

Wyrozumski Jerzy: *Kraków do schyłku wieków średnich.* Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1992.

Zielińska Teresa: *Rozważania nad kwestią wyposażania szlachcianek w Wielkim Księstwie Litewskim w XVIII stuleciu.* „Kwartalnik Historyczny” 1989, R. 96, z. 1–2, s. 93–109.

Wydawnictwa elektroniczne

Minakowski Marek Jerzy, baza „Wielka genealogia”, <http://wielcy.pl/> (odczyt: 07.04.2020).

II. MATERIAŁ ILUSTRACYJNY

- 1) autor/wydawca powinien być właścicielem praw autorskich do wykorzystywanych ilustracji. W wypadku gdy prawa autorskie do ilustracji przysługują innym osobom/podmiotom, autor ma obowiązek dostarczenia do Redakcji pisemnej zgody tych osób/podmiotów na publikację ilustracji;
- 2) ilustracje powinny:
 - a) być wysokiej jakości, formatu jpg lub tiff (skany należy wykonywać bez skalowania, w rozdzielczości co najmniej 300 dpi; obiekty kolorowe w trybie CMYK, a czarno-białe w skali szarości),
 - b) być opisane w sposób umożliwiający jednoznaczną identyfikację,
 - c) zostać przesłane w oddzielnych plikach (prosimy nie wklejać ilustracji do tekstu);
- 3) autor powinien przesłać także spis ilustracji zawierający:
 - a) podpis/opis ilustracji,
 - b) w przypadku fotografii – imię i nazwisko autora zdjęcia,
 - c) przy reprodukcjach – miejsce przechowywania oryginału i ewentualną sygnaturę obiektu.

Ilustracje

1. Pergaminowy, bogato zdobiony przywilej króla Zygmunta I Starego, wydany w Krakowie 27 lutego 1545 r., zatwierdzający i powtarzający przywileje dla krakowskiego cechu piekarzy nadane przez króla Jana Olbrachta 26 maja 1495 r. (ANK, Cech piekarzy w Krakowie, sygn. 29/168/3)

2.-3. Ozdobny dyplom i jego artystyczna aksamitna oprawa, sporządzony w maju 1893 r., zawierający podziękowanie Stowarzyszenia Białych Piekarzy w Krakowie dla Walentego Łysakowskiego, mistrza piekarskiego i starszego cechu, za 30 lat pracy w zawodzie piekarskim (ANK, Cech piekarzy w Krakowie, sygn. 29/168/18)

STOWARZYSZENIE BIAŁYCH PIEKARZY

w KRAKOWIE

składa ten pamiętnik

Wielmożnemu Panu

WALENTEMU ŁYSAKOWSKIEMU

w dowód wdzięczności

za uczciwą i rzetelną pracę swego zawodu piekarskiego,

do którego wstąpił jako uczeń w roku 1860,

w dowód zdolności swego zawodu został czeladnikiem

w roku 1863,

majstrem został w roku 1869,

a w roku 1883 został STARSZYM STOWARZYSZENIA

Urząd ten piastował przez lat 6 wzorowo i uczciwie, podniósł dobrobyt Stowarzyszenia, zaprowadziwszy składkę od członków jednego centa od worka mąki. Kapitał ten ma się kiedyś przyczynić do budowy własnego domu.

4. Ozdobne świadectwo wyzwolin Wojciecha Korzeniaka na czeladnika piekarskiego, wydane przez Urząd Starszych Cechu Majstrów Piekarskich w Krakowie 12 października 1917 r., po odbyciu trzyletniej nauki w zawodzie piekarskim i zdaniu egzaminu praktycznego (ANK, Cech piekarzy w Krakowie, sygn. 29/168/72, s. 1)

5. Karta tytułowa książki cechu rzeźników krakowskich, oprawnej w deski powleczone białą skórą z wyciskanyymi wzorami, ufundowanej prawdopodobnie przez wymienionych starszych i podstarszych cechu: Adama Macałę, Jana Ledermana, Stanisława Braikę, Tomasza Kocielkiewicza, Fabiana Małykę i Walentego Kaptowicza. Na karcie wpisano rok 1653, jednak władze cechowe w takim składzie funkcjonowały w 1650 r. Zapisy w księdze prowadzono lub uzupełniono od kwietnia 1647 r. (ANK, Akta miasta Krakowa, sygn. 29/33/3129)

164. 168

Prezydent w Cechu.

W dniu 13. Stycznia 1877 roku

był Jasn. Wielmożny Pan

D. Mikołaj Zyplikiewicz

na Walnem Zgromadzeniu Rzeźników
Krakowskich w Domu Cechowym pod L. 64. Gm. VI.
w celu nabycia części tejże Realności zwaną
Kotłowem pod Strażnicą miejską na
własność Gminy a uproszony przez Zgromadzenie
był łaskaw wpisać swoje nazwisko.

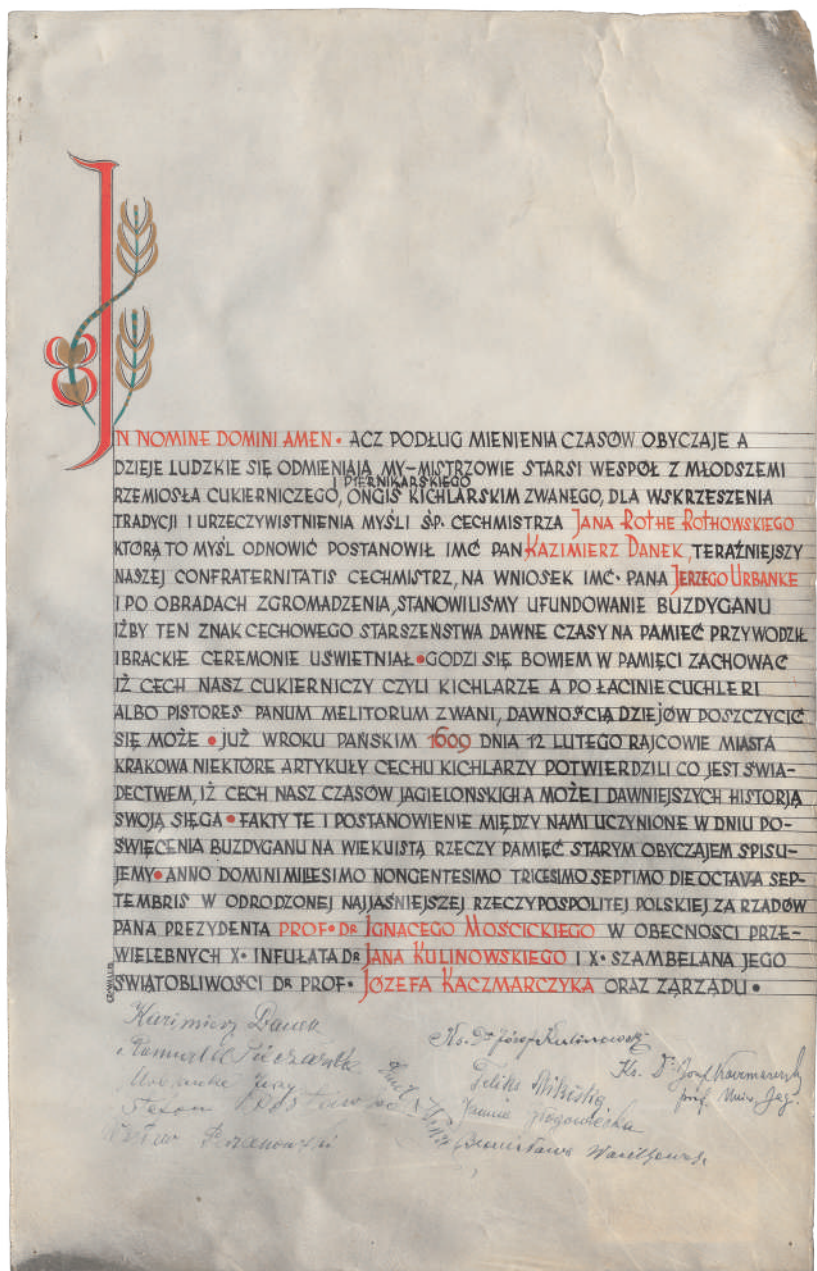
*D. Zyplikiewicz
Prezydent miasta*

6.–7. Wpisy w księdze sesjonalnej Cechu Rzeźników i Masarzy w Krakowie, zawierającej protokoły sesji cechowych z lat 1850–1947. Ozdobny wpis upamiętniający uczestnictwo w sesji Mikołaja Zyplikiewicza Prezydenta Miasta Krakowa z 13 stycznia 1877 r. oraz akt poświęcenia sztandaru cechowego z 25 maja 1947 r. (ANK, Cechy rzeźników w Krakowie, Kazimierzu i Kleparzu, sygn. 29/176/77, s. 168, 675)

8. Pierwsza strona paszportu wydanego 22 kwietnia 1843 r. przez Senat Rządzący Wolnego Miasta Krakowa cukiernikowi Tomaszowi Maliszewskiemu, jadącemu do Berlina, Lipska i Paryża. Jego cukiernia mieszcząca się przy Rynku, dawniej Taronich, była uznawana za najlepszą w mieście (ANK, Akta miasta Krakowa, sygn. 29/33/3092, s. 33)

9. Okolicznościowy dyplom upamiętniający ufundowanie i poświęcenie buzdyganu cechu cukierników i piernikarzy, sporządzony na pergaminie we wrześniu 1937 r. (ANK, Miscellanea, sygn. 29/1604/23)

10. Krucyfiks cechu piekarzy, Antoni Lewkowicz, Kraków, 1885 r.
(wł. i fot. Muzeum Krakowa, nr inw. MHK-62/III)

11. Buzdygan cechu piekarzy, Antoni Lewkowicz, Kraków, [przed 1892 r.]
oraz Henryk Sztorc, 1900 r. (wł. i fot. Cech Rzemiosł Spożywczych w Krakowie)

12. Lada cechu piekarzy, Kraków, 1888 r.
(wł. i fot. Cech Rzemiosł Spożywczych w Krakowie)

13. Lada cechu piernikarzy, 1781 r. (wł. i fot. Muzeum Krakowa,
nr inw. MHK-299/II)

14. Buzdygan cechu piernikarzy i cukierników, Markus Kornblum, Kraków, 1937 r.
(wł. i fot. Cech Rzemiosł Spożywczych w Krakowie)

15. Konwie z gospody cechu rzeźników, 1687 r. i 1740 r.
(wł. i fot. Cech Rzemiosł Spożywczych w Krakowie)

16. Szyld gospody cechu rzeźników, 1815 r. (wł. i fot. Muzeum Krakowa, nr inw. MHK-320/III)

17. Pas cechu rzeźników, 1. poł. XIX w. (wł. i fot. Muzeum Krakowa, nr inw. MHK-381/III)

18. Pamiątka święcenia niedzieli przez czeladników cechu rzeźników, Kraków, 1907 r.
(wł. i fot. Muzeum Krakowa, nr inw. MHK-87/III)

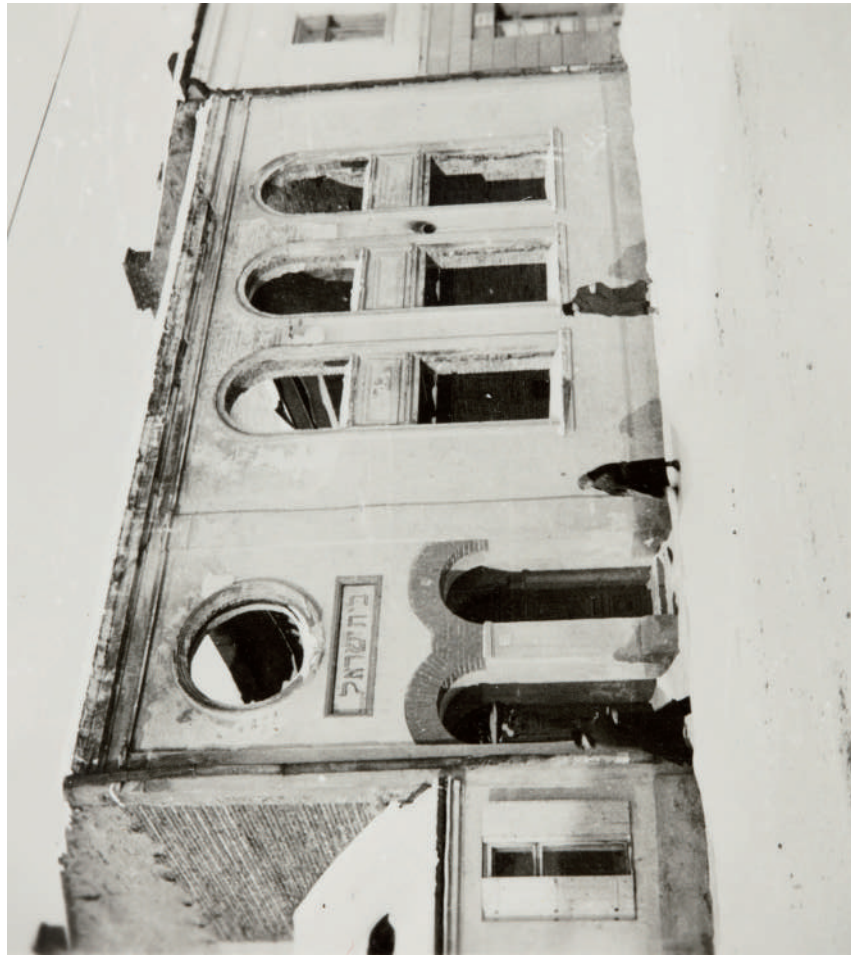
19. Paweł Dąbrowski, „Homagium na Kotłowie”, 1936 r. (wł. i fot. Muzeum Krakowa, nr inv. MHK-6134/III)

20. Łańcuch starszego Cechu Rzemiosł Spożywczych, 1985 r.
(wł. i fot. Cech Rzemiosł Spożywczych w Krakowie)

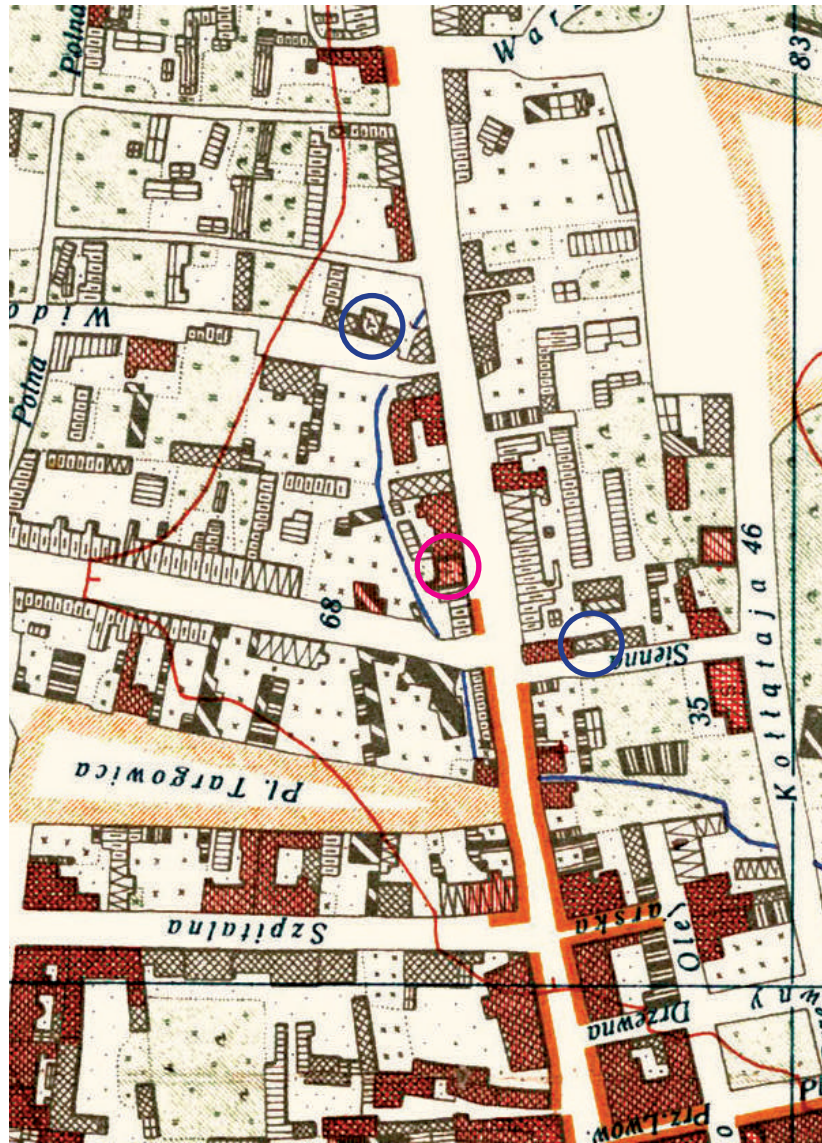
21. Mosiężny tłok pieczętny cechu rzeźników krakowskich wykonany w 1755 r.,
na trzonku nazwiska członków cechu, którzy ufundowali tłok
(ANK, Zbiór tłoków pieczętnych metalowych, sygn. 29/661/218)

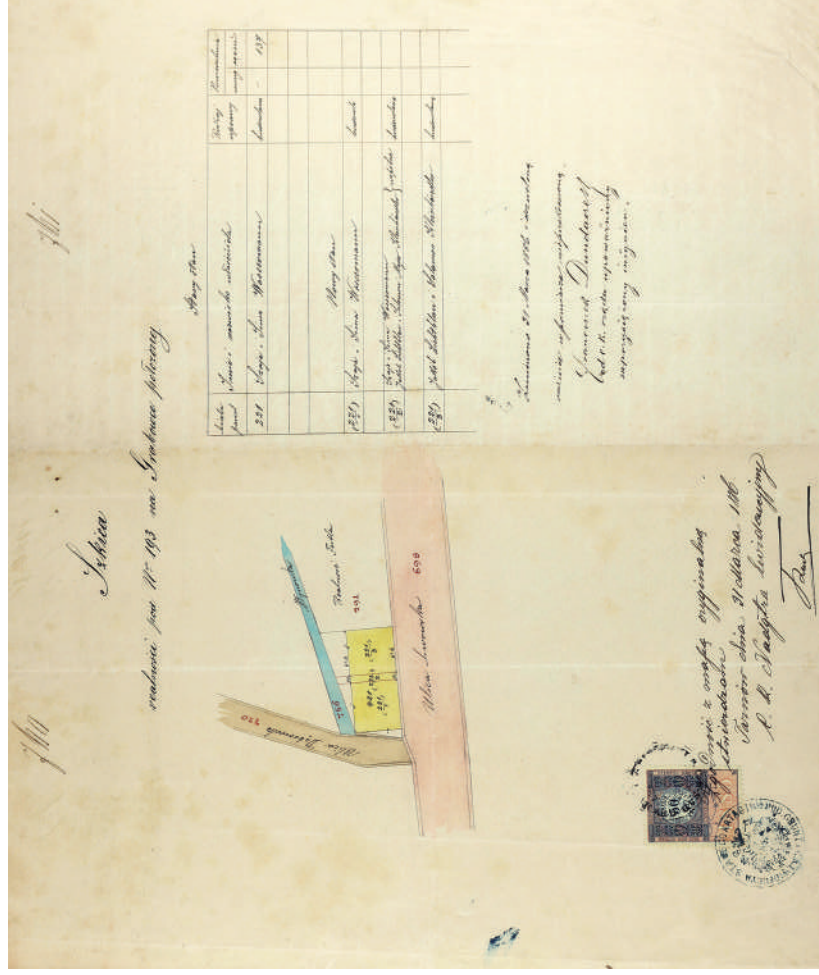
22. Spalona synagoga Stowarzyszenia Bóżniczego „Chaduschim” przy ul. Lwowskiej 32 w Tarnobrzegu, widok w kierunku północno-wschodnim, po prawej stronie widoczny fragment kamienicy Linzerów/Ostręgów, fot. autor nieznany, b.d. [przypuszczalnie zima 1939/1940 r.] (zbiory prywatne Marka Tomaszewskiego)

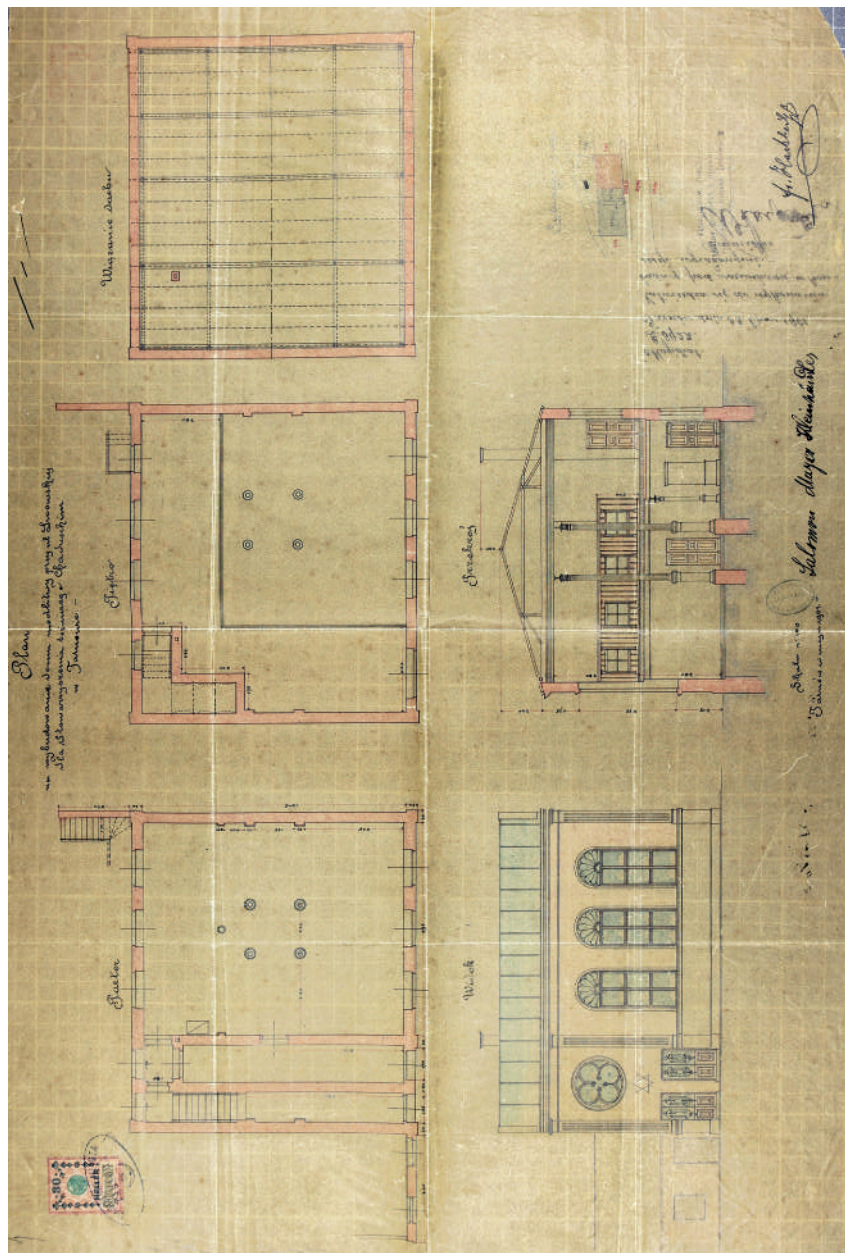

23. Spalona synagoga Stowarzyszenia „Chaduschim” przy ul. Lwowskiej 32, fot. autor nieznany, b.d. [ok. 1941 r. (?)]
(w pierwotnej publikacji podano datę ok. 1940 r.) (zbiory prywatne Marka Tomaszewskiego)

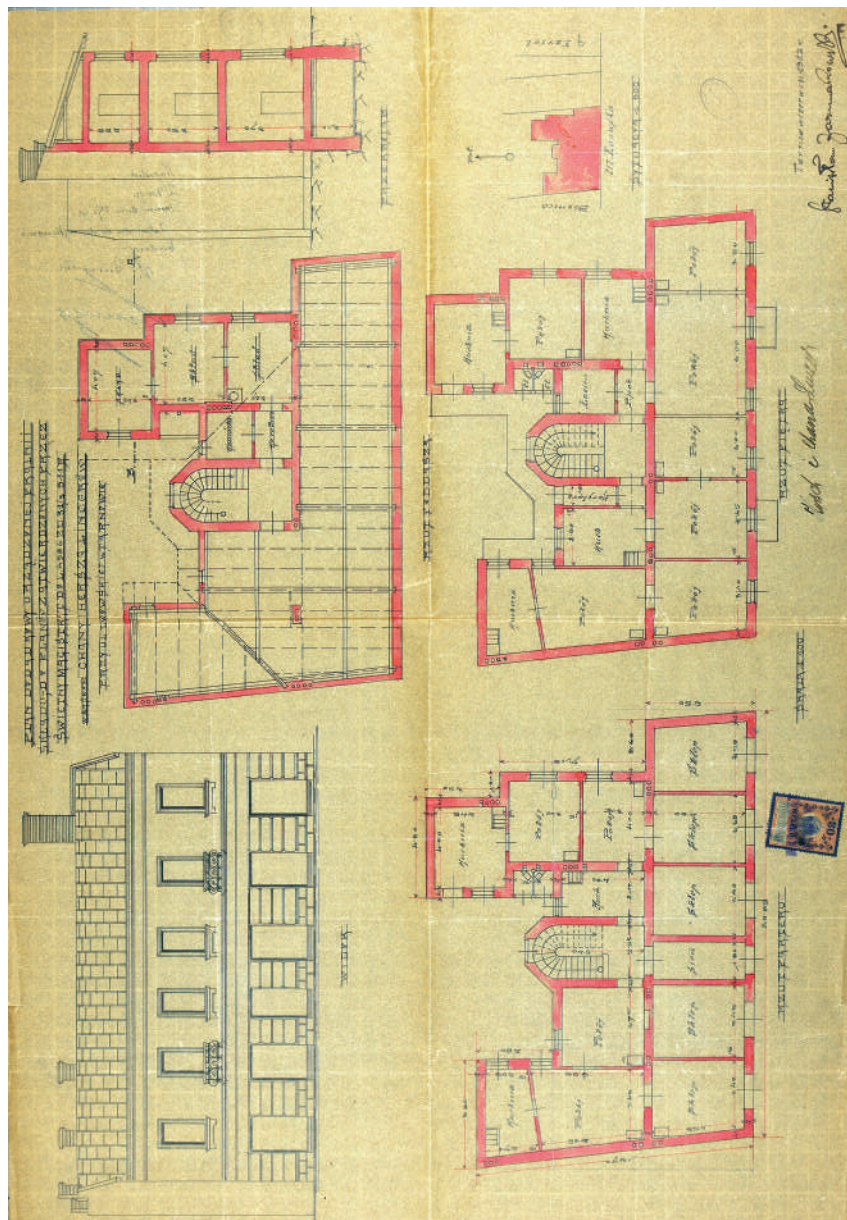

24. Plan krajobrazowy Tarnobrzeg z 1927 r. (fragment), w: Zdzisław Simche, *Tarnobrzeg i jego okolice*, Tarnobrzeg 1930. Na czerwono w centrum zaznaczono synagogę „Chaduschim”, na niebiesko dwie najbliższe drewniane synagogi przy ul. Siennej i ul. Widok. Plac Targowica to późniejszy plac Magdeburgski, z którego wywożono Żydów z tarnobrzegskiego getta. Dziś w tym miejscu przebiega ul. Gosiara

26. Projekt budynku synagogi „Chadoschim”, Franciszek Hackbeil „starszy”, 1901 r. (ANK OT, Zarząd Miejski i Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Tarnowie, sygn. AU 109, teczka „Lwowska 32”, s. 143)

27. Projekt domu Linzerów, Stanisław Jarnakowski, 1912 r. Na szkicu sytuacyjnym zaznaczono obecność bóżnicy po zachodniej stronie budynku (ANK OT, Zarząd Miejski i Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Tarnowie, sygn. AU 109,teczka „Lwowska 34”, s. 355)

28. Skrzyżowanie ul. Starodąbrowskiej i ul. Lwowskiej przed budową ronda, w tle widoczna nieistniejąca kamienica Linzerów/Ostręgow, 17 lipca 2008 r. (fot. Sławomir Szewczykowski)

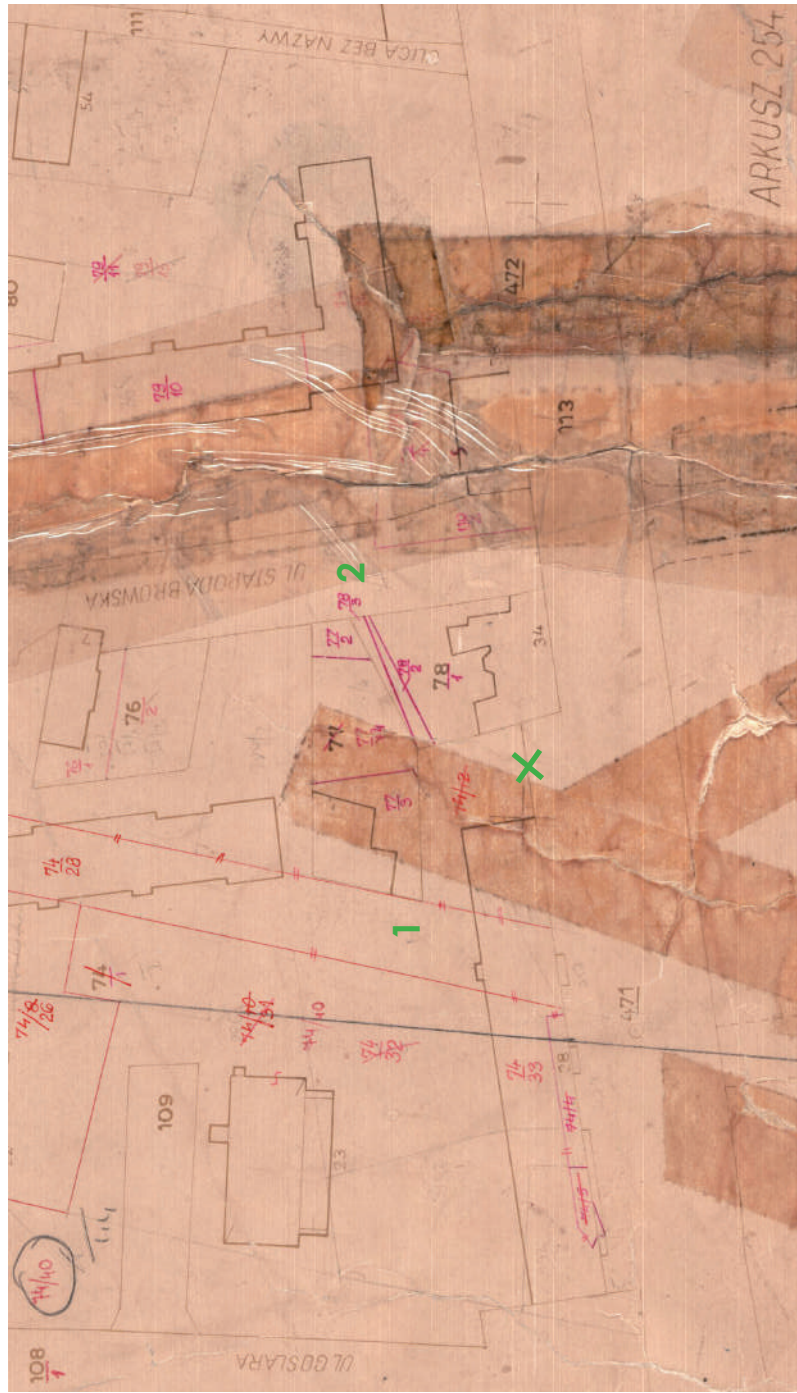

29. Widok ul. Starodąbrowskiej w Tarnobrzegu, fot. Maurycy Hutter, lata 30. XX w. Po prawej stronie widoczny fragment elewacji kamienicy Starodąbrowska 2 (kiedyś pod nr 3), skierowanej obecnie frontem ku ul. Waryńskiego (dawnej Starodąbrowskiej). W okresie międzywojennym mieściła się tam fabryka mydła (Muzeum Ziemi Tarnobrzeżskiej, sygn. inw. Pom. Nauk. 3503)

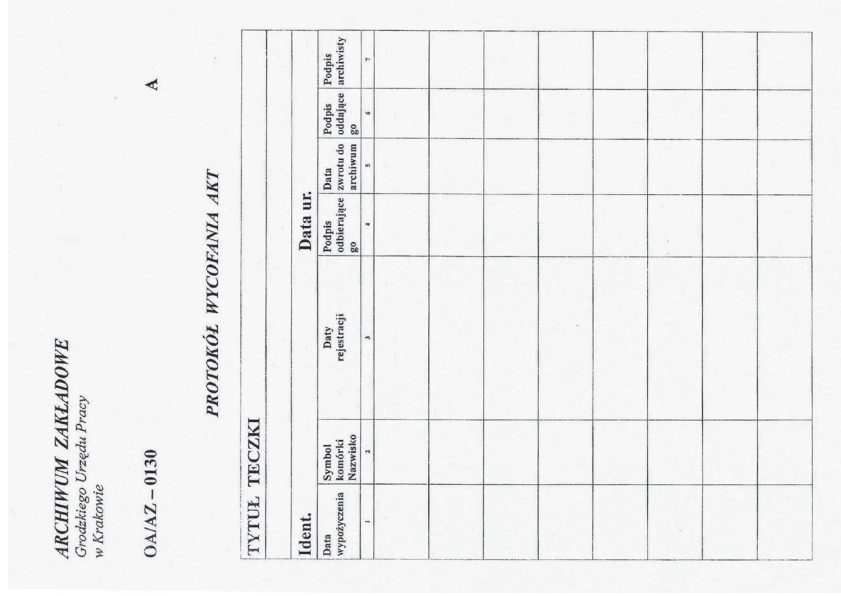

30. Mapa katastralna dla dzielnicy Grabówka, b.r. Podział parceli 221/1, 221/2, 221/3 zniesiono w 1901 r., przesuwając granice działki 221/1 i zwiększając ją kosztem 221/2 oraz całkowicie likwidując działkę 221/3 poprzez włączenie jej do 221/2 jako własność Stowarzyszenia Bóźniczego „Chaduschim”, por. LWH 50 Grabówka. Po wschodniej stronie widoczna działka 38/2 zakupiona przez Stowarzyszenie „Chaduschim”

(Urząd Miasta Tarnowa, Grodzki Ośrodek Dokumentacji Geodezyjnej i Kartograficznej, sygn. 260/16/7/60)

31. Tarnów – mapa ewidencyjna z operatu technicznego, 1964 r. Na mapie oznaczono: [x] – dawną lokalizację synagogi, 1 – dawny przebieg ul. Starodąbrowskiej, 2 – nowy bieg Starodąbrowskiej (w aktualnych granicach). Widać na niej kamienicę z nr 34 – dawny dom Linzerów/ Ostregów zburzony w 2008 r., a także kamienicę z obecnym adresem Starodąbrowska 2 (Urząd Miasta Tarnowa, Grodzki Ośrodek Dokumentacji Geodezyjnej i Kartograficznej, obręb 204, sygn. P.1263.1960.16)

24. II - Świątek
 z pokrewnymi i entropie
 O 12.00 rano przypłynęli
 do świątku zwłoki i świątek
 10.00 z czoła, domie przyskoczyć
 p. Brzozowski i melioru-
 8.00 walczyli - wypr. 1.
 widać budy i talary
 do domu - bezkoś ostatek
 urosz się pniebraby
 złożyć na świątek -
 o 12.00 wsiadamy i świątku
 urosz słuszny ale jeszcze
 zimny, mroźne spotkanie
 jak zwiastowało -
 Entropie świątek urosz
 wyprowadzić świątku te.
 powieści, bytło Brzozowski

34. Strona z dziennika Zdzisława Tarnowskiego, na której wśród uczestników wyprawy wymienia Pannę Kruszyńską (ANK, sygn. 29/635/579, fot. Wojciech Staszkievicz)

35. Portret w „Księdze kucharskiej Józefy Kruszyńskiej z wklejonymi rysunkami i akwarelami artystów polskich z przełomu XIX i XX w.”, przedstawiający być może jej właścicielkę, Józef Mehoffer, b.d. (Biblioteka Jagiellońska, sygn. BJ Rkps 7253 II)

36. Grób rodziny Kruszyńskich na cmentarzu Rakowickim w Krakowie,
kwatery: pas 6, rząd: zachodni (fot. Grażyna Spyka)

37. Gra „Jeszcze jedno lato 1914–1918”, pudełko, plansza i komponenty gry
(fot. Daniel Sułek)

38. Gra „Jeszcze jedno lato 1914–1918”, komponenty gry – ilustrowane archiwaliami „pamiątki” pozyskiwane przez graczy i układany z nich „rodzinny album”
(fot. Daniel Sułek)

39. Premiera gry „Jeszcze jedno lato 1914–1918” w ANK, interaktywna rozgrywka z udziałem publiczności, 20 maja 2025 r. (fot. Aldona Warzecha)

40. Dr Kamil Ruszała w trakcie prelekcji „Wojna totalna, życie codzienne: doświadczenia cywilów w czasie Wielkiej Wojny” podczas premiery gry „Jeszcze jedno lato 1914–1918” w ANK, 20 maja 2025 r. (fot. Wojciech Staszkievicz)

41. Premiera gry „Jeszcze jedno lato 1914–1918” w ANK, instalacja reprodukcji afiszy, zdjęć i cytatów ze wspomnień z okresu I wojny światowej, 20 maja 2025 r. (fot. Wojciech Staszekiewicz)

42. Rozgrywka w „Jeszcze jedno lato 1914–1918” w trakcie premiery gry w ANK, 20 maja 2025 r. (fot. Wojciech Staszekiewicz)

43. Warsztaty strategiczne zespołu projektu „Utworzenie centrum wiedzy o archiwach i dokumentach na ziemiach polskich...”,
Kraków, 28 sierpnia 2024 r. (fot. Tomasz Adamski)

44. Warsztaty z kierownikami oddziałów popularyzacji i osobami zajmującymi samodzielne stanowiska ds. popularyzacji w sieci Archiwów Państwowych przeprowadzone w ANK, w ramach projektu „Utworzenie centrum wiedzy o archiwach i dokumentach na ziemiach polskich...”, 11 grudnia 2024 r. (fot. Tomasz Adamski)

45. Spotkanie zespołu projektu „Utworzenie centrum wiedzy o archiwach i dokumentach na ziemiach polskich...” z członkami Komitetu sterującego do spraw wdrażania *Strategii rozwoju Archiwów Państwowych na lata 2021–2030*, Kraków, 16 września 2025 r. (fot. Magdalena Chyla)

46. Otwarcie „Krakowskiego seminarium cechowego” przez prof. dr. hab. Wojciecha Krawczuka, dyrektora ANK, 6 marca 2025 r. (fot. Wojciech Staszekiewicz)

47. Publiczność „Krakowskiego seminarium cechowego” (fot. Wojciech Staszekiewicz)

48. Wystawa „Rzemiosło smaku. Krakowskie cechy piekarzy, cukierników i rzeźników” prezentowana w siedzibie ANK (fot. Wojciech Staszekiewicz)

49. Dr Kamila Follprecht, redaktor naczelny „Krakowskiego Rocznika Archiwalnego” prezentuje jubileuszowy 30. tom czasopisma, 9 kwietnia 2025 r. (fot. Andrzej Głuc)

50. Alicja Przybyszowska, artystka sztuk wizualnych opowiada o wystawie „Archiwum Intymnie” (fot. Wojciech Staszekiewicz)

51. Wystawa „Archiwum Intymnie” Alicji Przybyszowskiej – fragment pracy „Tożsamość” (fot. Wojciech Staszekiewicz)

52. Uczestnicy debaty „Archiwa i ich użytkownicy. W poszukiwaniu wspólnych ścieżek”, od lewej: dr hab. Wojciech Piasek, Zbigniew Król, dr Dorota Drzewiecka, prof. dr hab. Waldemar Chorańczyczewski, dr hab. Lucyna Harc (fot. Aldona Warzecha)

53. Okolicznościowe torty przygotowane z okazji jubileuszu 30-lecia „Krakowskiego Rocznika Archiwalnego” (fot. Wojciech Staszekiewicz)

54. Spotkanie „Wokół legendy króla Władysława III Warneńczyka”, prezentacja oryginalnych dokumentów i pieczęci króla, a także domniemanego fragmentu jego szaty z kolekcji książąt Sanguszków, 23 października 2024 r. (fot. Wojciech Staszekiewicz)

55. Cykl „Złoty wiek”, wystawa „Bona Sforza polska królowa – szkic postaci”, 11 marca 2025 r. (fot. Wojciech Staszekiewicz)

56. Cykl „Złoty wiek”, „Fokus na Zygmunta I Starego. 500. rocznica hołdu pruskiego”, aula im. dr. Sławomira Radonia. Otwarcie uroczystości przez prof. dr. hab. Wojciecha Krawczuka, dyrektora ANK, 11 kwietnia 2025 r. (fot. Wojciech Staszekiewicz)

57. Gala finalistów regionalnych czwartej edycji konkursu genealogicznego „Bez korzeni nie zakwitniesz. Moja Mała i Wielka Ojczyzna”, aula im. dr. Sławomira Radonia, 27 maja 2025 r. (fot. Wojciech Staszkiwicz)

58. Pokaz materiałów archiwalnych podczas Dni Twierdzy Kraków, aula im. dr. Sławomira Radonia, 27 września 2025 r. (fot. Anna Seweryn)

DAWNE PISMO

strona internetowa
do nauki
paleografii i neografii

www.dawnepismo.ank.gov.pl

fol. Anna Seweryn

„KRAKOWSKI ROCZNIK ARCHIWALNY”

Podejmując decyzję publikowania własnego rocznika pragniemy nawiązać do świetnych tradycji wydawniczych archiwów krakowskich, sięgających schyłku XIX w. Szczególnie środowisko naukowe skupione wokół Archiwum Akt Dawnych m. Krakowa, w okresie przed I wojną światową i w dwudziestoleciu międzywojennym, może poszczycić się imponującym dorobkiem w zakresie publikacji: pomocy archiwalnych, źródeł, monografii i artykułów opartych o bezcenny zasób przechowywany w budynku przy ul. Siennej 16. Tu powstało Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, wydające „Rocznik Krakowski” i „Bibliotekę Krakowską”. Składając hołd licznym wybitnym poprzednikom, pragniemy kontynuować ich zamiśl uczynienia z Archiwum poważnego ośrodka badań naukowych.

[Ze wstępu do pierwszego tomu rocznika, *Sławomir Radoń*]

Adres redakcji:
Archiwum Narodowe w Krakowie
31-510 Kraków, ul. Rakowicka 22E
Tel. +48 (12) 370-56-00
e-mail: redakcja@ank.gov.pl
www.kra.ank.gov.pl